

COSTIN CROITORU

FORTIFICAȚII LINIARE ROMANE ÎN STÂNGA
DUNĂRII DE JOS
(secolele I - IV p. Chr.)
(I)

MUZEUL BRĂILEI EDITURA ISTROS
GALAȚI, 2004

COSTIN CROITORU

**Fortificații liniare romane în stânga
Dunării de Jos
(secolele I - IV p. Chr.)
(I)**

*Fortifications linéaires romanes à gauche
de la région du Bas Danube
(Ier – IVe siècle a. J.-Chr.)
(I)*

*Roman Linear Fortifications on
the Left Bank of the Lower Danube
(centuries I-IV BC)
(I)*

MUZEUL BRĂILEI

EDITURA ISTROS

GALAȚI, 2004

Macheta grafică: Liliana Carmen Palade
Tehnoredactare: Costin Croitoru
Coperti: Costin Croitoru
Traduceri: conf. dr. Sofia Dima (franceză),
Costin Croitoru (engleză)

Coperta I: *signa militaria*, de bronz, de la Bărboși (Galați)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

CROITORU, COSTIN

Fortificații liniare romane în stânga Dunării de Jos
(secolele I - IV p. Chr) / Costin Croitoru - Galați; Editura Istros
a Muzeului Brăilei, 2004.

ISBN 973-9469-51-5

„Orice spirit omenesc are lipsurile sale, și ajunge un punct de vedere nou, o informație neașteptată, pentru a spulbera o întreagă interpretare și a reduce la nimic cea mai ispititoare ipoteză. Cel care a distrus n-are totdeauna același merit ca acela care a clădit”.

N. Iorga

*Părinților mei,
Iuliana și Constantin CROITORU*

Cuprins

Cuvânt înainte	15
Introducere	
A. Necesitatea și scopul temei	17
B. Metodologia de lucru	22
C. Istoricul cercetărilor	22
1. Spațiul dintre Dunăre și Carpații Meridionali	23
2. Sudul Moldovei și Bugeacul	26
Capitolul I	
Analiza valurilor de pământ dintre Dunăre și Carpații Meridionali	31
A. „Brazda lui Novac de sud”	32
B. „Brazda lui Novac de nord”	40
C. <i>Vallum transalutanus</i>	59
Capitolul II	
Analiza valurilor de pământ din sudul Moldovei și Bugeac	79
A. Valul dintre localitățile Traian și Tuluțești	80
B. Valul dintre Vadul lui Isac și Lacul Sasâc	90
C. „Valul lui Athanaric”	107
D. Valul dintre Lacul Cahul și Lacul Cartal	113
Capitolul III	
Considerații finale	125
A. Considerații privind valurile din stânga Dunării de Jos	125
B. Considerații privind valurile din Dacia	131
Rezumate	
1. Fortifications linéaires romanes à gauche de la région du Bas Danube	151
2. Roman Linear Fortifications on the Left Bank of the Danube	161
Lista ilustrațiilor	169
Anexe I-XIX	175
Glosar	197
Indici	199

Sommaire

Avant-propos	15
Introduction	
A. L'importance du thème aborde	17
B. Méthodologie	22
C. Histoire des recherches	22
1. L'espace entre le Danube et les Carpates Méridionales	23
2. L'espace de la Moldavie et de Bugeac	26
Capitole I	
Les fortifications de terre entre le Danube et les Carpates	
Méridionales	31
A. „Le Sillon de Novac du sud”	32
B. „Le Sillon de Novac du sud nord”	40
C. <i>Vallum transalutanus</i>	59
Capitole II	
Les fortifications de terre du Sud de la Moldavie et de Bugeac	79
A. La fortification Traian-Tulucești	80
B. La fortification Vadul lui Isac–Lacul Sasâc	90
C. „La fortification du Athanaric”	107
D. La fortification Lacul Cahul–Lacul Cartal	113
Capitole III	
Considérations finales	125
A. Considérations générales concernant les fortifications linéaires à gauche de la région du Bas Danube	125
B. Considérations générales concernant les fortifications linéaires de la Dacie	131
Résumé	
1. Fortifications linéaires romanes à gauche de la région du Bas Danube	151
2. Roman Linear Fortifications on the Left Bank of the Danube	161
La liste de l'illustrations	169
Annexes I-XIX	175
Glossaire	197
Indice	199

Content

Foreward	15
Introduction	
A. The importance of the theme approached	17
B. Work methodology	22
C. Background of the researches	22
1. The space between the Danube and the Western Carpathians ...	23
2. The space between the South Moldavia and Bugeac	26
Chapter I	
The earth waves between the Danube and the Western Carpathians	31
A. „The South Novac’s Furrow”	32
B. „The North Novac’s Furrow”	40
C. <i>Vallum transalutanus</i>	59
Chapter II	
The earth waves from South Moldavia and Bugeac	79
A. The earth wave between Trajan and Tulucesti	80
B. The earth wave between Isac’s Ford and Sasâc Lake	90
C. „The wave of Athanaric”	107
D. The earth wave between Cahul Lake and Cartal Lake	113
Chapter III	
Final consideration	125
A. Considerations on the earth waves from the left Bank of the Lower Danube	125
B. General considerations on the Dacians earth waves	131
Abstracts	
1. Fortifications linéaires romanes à gauche de la région du Bas Danube	151
2. Roman Linear Fortifications on the Left Bank of the Danube	161
Illustrations list	169
Annexes I-XIX	175
Glossary	197
Index	199

Lista abrevierilor:

AARMSI	-Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
Actes	- <i>Actes du IXe Congrès International d'études sur les Frontières Romaines</i> , Mamaia, 6-13 septembre, 1972, București-Köln-Wien, 1974
AM	-Arheologia Moldovei, București - Iași
AMN	-Acta Musei Napocensis, Cluj, I (1965)-
AMP	-Acta Musei Porolissensis, Zalău, I (1977)-
ATS	-Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu, I (2002)-
AO	-Arhivele Olteniei, Craiova, I-XIX, 1922-1948; serie nouă: I (1981)-
Apulum	-Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia, I (1942)-
Argesis	-Argesis. Studii și Comunicări, Pitești, I (1968) - Argesis, XI (2002)-
AȘU-Iași	-Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” din Iași, S. III-Istorie (1955)-
BAR	-British Archeological Reports. International Series, Oxford
BCMI	-Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București, I-XXXVIII, 1908-1945
Britannia	-Britannia. A Journal of Romano-British and Kindered Studies, London
CA	-Cercetări Arheologice, București
Carpica	-Carpica, Bacău
CCDJ	-Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos, Călărași
Cercetări	-Cercetări arheologice din aria nord-tracă, București
CIL	- <i>Corpus Inscriptiorum Latinarum</i> , Berlin
Dacia (N.S.)	-Dacia. Recherches et découverts archéologiques en Roumanie, București, 1-12, (1924-1948). Nouvelle Série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, (1957)-
Dacoromania	-Dacoromania. Jahrbuch für Östliche Latinität, Freiburg, München, I (1973)-
Danubius	-Danubius. Muzeul Județean Galați, I (1967)-
DER	- <i>Din istoria Europei romane</i> , Oradea, 1995.
Drobeta	-Drobeta. Muzeul Regiunii Porților de Fier, Drobeta Turnu-Severin, I (1974)-
EN	-Ephemeris Napocensis, Cluj, I (1991)-

- FHDR** -Izvoare privind istoria României - *Fontes ad historiam Dacoromanae pertinentes*, I (1964); Izvoarele istoriei României - *Fontes historiae Dacoromanae*, II (1970)
- Germania** -Germania. Anzeiger der römisch-germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main, I (1917)-
- Historia IDR** -Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte, Wiesbaden
-*Inscriptiones Daciae Romanae* - Inscriptiile Daciei romane, București, I. Introducere istorică și epigrafică - Diplomele militare - Täblițele cerate, 1975; II. Oltenia și Muntenia, 1977; III/1. Dacia Superior. Zona de sud-vest, 1977; III/2. Ulpia Traiana Dacica, 1980; III/3. Dacia Superior. Zona centrală, 1984; III/4. Zona răsăriteană, 1988
- IDRE** -C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine – Inscriptiones Daciae Romanae. Inscriptions externes concernant l’histoire de la Dacie, (Ier-IIIe siècles)*, I (1996)
- IGLR** -Em. Popescu, *Inscripții grecești și latine din secolele IV - XIII descoperite în România*, București, 1976
- ILS** -*Inscriptiones Latinae Selectae*, ed. H. Dessau, Berlin, I 1892, II 1902, III 1916
- IstRom¹** -*Istoria României*, I. *Comuna primitivă, sclavagismul, perioada de trecere la feudalism*, București, 1960 (sub redacția lui C. Daicoviciu, Em. Condurachi, I. Nestor, Gh. Ștefan)
- IstRom²** -*Istoria României*, II, *Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001 (coordonatori D. Protase și Al. Suceveanu)
- ISM** -*Inscripțiile din Scythia Minor, V. Capidava-Troesmis-Noviodunum*, București, 1980
- Istros** -Istros, Muzeul Brăilei, I (1980)-
- JRS** -Journal of Roman Studies, Londra, I (1911)-
- Latomus** -Latomus, Bruxelles
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice, I-X, București
- Mousaios** -Mousaios, Muzeul Județean Buzău
- Oltenia** -Oltenia. Studii și comunicări, Craiova
- OmCD** -*Omagiu lui Constantin Daicoviciu cu prilejul împlinirii a 60 de ani*, București, 1960
- Peuce** -Peuce, Muzeul Județean Tulcea, I (1971)-

- Pontica** -Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie, muzeografie, Constanța, I (1968)-
- RdI** -Revista de Istorie, București
- RIR** -Revista Istorică Română, București, I (1931) – XVII (1947)
- RMM-M** -Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Muzeu, București
- SAI** -Studii și articole de istorie
- Sargeția** -Sargeția. Acta Musei Devensis, I (1937)-
- SCIV(A)** -Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București, 1950-1974, (1974)-
- SCN** -Studii și Cercetări de Numismatică, I (1957)-
- SCȘMI** -Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeelor de Istorie
- SMMIM** -Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară, București, I (1967)-
- StCI** -Studii Clasice, București, I (1959)-
- TD** -Thraco-Dacica, București
- Tibiscum** -Tibiscum. Muzeul Banatului, Timișoara, I (1971)-
- TIR** -*Tabula Imperii Romani*, L-35 (Romula-Durostorum-Tomis), București, 1969
- Ziridava** -Ziridava. Muzeul Județean Arad, I (1967)-
- Ardevan, VMDR** -R. Ardevan, *Viața municipală în Dacia romană*, Timișoara, 1998.
- Barnea, Iliescu, Constantin** -I. Barnea, Oct. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982.
- Bârcă, Sîrbu, Daces et romains** -V. Bârcă, V. Sîrbu *Daces et romains au nord de l'embouchure du Danube (Ier-IIIe siècles après J-C) Nouvelles données archéologiques*, în AMN, 37, 1, 2000, p. 69-97.
- Benea, Dacia sud-vestică** -D. Benea, *Dacia sud-vestică în secolele III-IV*, Timișoara, 1996.
- Bichir, Geto-dacii** -Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.
- Boilă, Teritoriul militar** -Em. Doruțiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în SCIV, 23, I, 1972, p. 45-63.
- Brudiu, Valurile antice** -M. Brudiu, *Cercetări privind valurile antice din sudul Moldovei*, în DER, 1995, p. 227-236.
- Cătănicu, Muntenia** -I. Bogdan-Cătănicu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului roman*, Alexandria, 1997.

- Christescu, IMDR** -V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, București, 1937.
- Croitoru, Brazda lui Novac** -Costin Croitoru, *Câteva considerații cu privire la traseul și cronologia Brazdei lui Novac de Nord*, în Istros, X, 2000, p. 313-324.
- Croitoru, Valurile de pământ** -Costin Croitoru, *Câteva considerații cu privire la rolul valurilor de pământ de pe teritoriul Daciei*, în Argessis, X, 2001, p. 55-63.
- Croitoru, Sudul Moldovei** -Costin Croitoru, *Sudul Moldovei în cadrul sistemului defensiv roman. Contribuții la cunoașterea valurilor de pământ*, în ATS, 1, 2002, p. 107-120.
- Gostar, Unitățile militare** -N. Gostar, *Unitățile militare din castellum roman de la Barboși*, în Danubius, I, 1967, p. 107-113.
- Gostar, Roman Element = Elementul roman** -N. Gostar, *Vechimea elementului roman la est de Carpați*, în „Era socialistă”, LIX, 6, 52, 1979, 34-38, = idem, *The Ancient Character of the Roman Element in the East of the Carpathians*, în AIIA-Iași, XVII, 1980, p. 1-9 = idem, *Vechimea elementului roman la est de Carpați*, în Istros, II-III, 1981-1983, p. 225-234.
- Gudea, Die Nordgrenze** -N. Gudea, *Die Nordgrenze der Römischen Provinz Obermoesien. Materialien zu ihrer geschichte (85-275 n. Chr.)*, Mainz, 2001.
- Ioniță, Dacii liberi** -I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982.
- Macrea, VDR** -M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.
- Nicorescu, Garnizoana romană** -P. Nicorescu, *Garnizoana romană în sudul Basarabiei*, în ARMSI, 3, 19, 1937, p. 217-222.
- Opreanu, Barbaricum** -C. H. Opreanu, *Dacia Romană și Barbaricum*, Timișoara, 1998.
- Pârvan, Castrul de la Poiana** -V. Pârvan, *Castrul de la Poiana și drumul roman prin Moldova de Jos*, în AARMSI, II, XXXVI, 1913, p. 106-119.
- Pârvan, Getica** -V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, în ARMSI, III, III, 2, 1926.
- Petolescu, Dacia și Imperiul** -Constantin C. Petolescu, *Dacia și Imperiul Roman. De la Burebista până la sfârșitul Antichității*, București, 2000.

- Petolescu, Auxilia Daciae** -Constantin C. Petolescu, *Auxilia Daciae. Contribuție la istoria militară a Daciei romane*, București, 2002
- Pippidi, Contribuții²** -D. M. Pippidi, *Tiberius Plautius Aelianus și frontiera Dunării de Jos în secolul I e.n.*, în vol. *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967, p. 287-328 = idem, în SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 355-383.
- Russu, Dacia și Pannonia** -I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973 = idem, *Das römische Militärdiplom von 123 für Dacia Porolissensis und Pannonia Inferior*, în *Dacia (N.S.)*, 18, 1974, p. 155-176.
- Sanie, Civilizația romană** -S. Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei, (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981.
- Tocilescu, Fouilles** -Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900.
- Toropu, Romanitatea** -O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
- OR³, OR⁴** -D. Tudor, *Oltenia romană³*, București, 1968, idem⁴, București, 1978.
- Vancugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă, Orlovka-Cartal** -V. P. Vancugov, V. Sîrbu, I. T. Niculiță, V. Bârcă, *Cercetările arheologice de salvare de la Orlovka-Cartal (Ucraina) - Campania 1998*, Cercetări, III, 1999, p. 135-221.
- Vlădescu, ARDI** -Cr. M. Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983.
- Vulpe, Barnea, DID** -R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei (II). Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968.
- Vulpe, Les Valla** -R. Vulpe, *Les Valla de la Valachie, de la Basse Moldavie et du Boudjak*, în *Actes*, p. 267-276.

Cuvânt înainte

Deși nu m-au preocupat, în mod special, fortificațiile romane am acceptat să prefațez acest volum din două motive: pe de o parte, fiindcă de aproape trei decenii am efectuat săpături în zona Dunării de Jos, uneori și în situri romane, și, pe de altă parte, deoarece am urmărit atât evoluția autorului încă de când era student, cât și redactarea acestei lucrări de la începuturile ei.

Din aceste considerații ne propunem doar să evidențiem câteva calități ale volumului, nu și analize propriu-zise ale fortificațiilor liniare care, oricum, sunt aici prezentate.

Deși tema este de mare interes și a fost deseori abordată pe parcursul ultimului secol, rămân încă multe necunoscute, cel puțin din două motive: pe de o parte, fiindcă nu există surse scrise antice care să se refere, în mod explicit, la aceste fortificații și, pe de altă parte, din lipsa unui program coerent de cercetare sistematică a acestor vestigii.

Cantitatea redusă de date și imprecizia multora din ele explică nenumăratele concluzii și ipoteze, nu numai diferite, dar și contradictorii, asupra aspectelor majore ale acestor tipuri de fortificații. Faptul se referă nu numai la problemele de utilitate și importanță, care ar fi de înțeles într-o cercetare științifică, dar și la datele propriu-zise ale fortificațiilor, cum ar fi traseul, structura și cronologia lor, care ar fi putut fi rezolvate prin cercetări aeriene, teledetecții și săpături sistematice.

Prima calitate a acestui volum este că în el se regăsesc datele esențiale ale fortificațiilor din stânga Dunării de Jos, astfel risipite prin diverse publicații, unele greu accesibile. De asemenea, structura lucrării este coerentă iar analiza vestigiilor este logică, pornindu-se de la toate tipurile de informații cunoscute și încercându-se, apoi, deslușirea motivațiilor construirii lor.

De altfel, rostul lucrării este clar definit de autor: «Scopul nostru a fost de a aduna, conexa și interpreta, pe cât posibil exhaustiv, toate informațiile, atât cele publicate, cât și cele inedite, ce fac obiectul problemei de care ne ocupăm».

Fortificațiile sunt analizate dintr-o perspectivă modernă și complexă, atât a datelor pozitive (trasee, structură, puncte de sprijin, cronologie), cât și a funcțiilor pe care acestea le-au îndeplinit (strategică, administrativă, juridică,

economică), ceea ce a permis autorului să emită o serie de opinii privitoare la raporturile imperiului cu populațiile din zonă.

În completarea studiului bibliografiei, care este aproape exhaustiv, domnul Costin Croitoru a mers pe traseul unor asemenea vestigii, a văzut piesele din muzee, s-a sfătuit cu unii colegi și a apelat la traduceri profesionale. Limbajul lucrării este clar iar ipotezele sunt enunțate cu necesara prudență. Desigur, pentru multe aspecte ale fortificațiilor liniare nu s-au putut emite concluzii ferme, mai ales datorită parcimoniei informațiilor, dar, cel puțin pentru o serie din ele, problemele sunt mult mai clar evidențiate. Apreciem că este binevenită prezentarea politicii romane din alte zone ale imperiului pentru înțelegerea situației din zona Dunării de Jos, de unde sunt mult mai puține informații. Chiar și explicarea, pe baza bibliografiei, a unor termeni de natură juridică, diplomatică și strategică ai politicii romane este utilă, întrucât lucrarea se adresează și unui public mai larg, mai puțin familiarizat cu asemenea noțiuni.

Rezumatele în limbile franceză și engleză vor contribui la o mai rapidă cunoaștere peste hotare a problematicii fortificațiilor liniare romane din zona Dunării de Jos iar ilustrația la o mai bună înțelegere a aspectelor abordate de autor.

Volumul reflectă corect stadiul cercetării fortificațiilor liniare romane din stânga Dunării de Jos și el se constituie într-un reper necesar pentru abordările viitoare.

Din aceste considerente apreciem că lucrarea domnului Costin Croitoru este o reușită, iar prin aprofundarea în viitor a unor aspecte, acum doar sumar abordate, suntem convinși că va mai aduce contribuții valoroase la problematica fortificațiilor romane din această zonă.

Valeriu SÎRBU

Introducere

A. Necesitatea și scopul temei

Urmele lăsate de activitatea armatei romane reprezintă cele mai numeroase vestigii ale cuceritorilor, acestea fiind întâlnite pe toată suprafața provinciei Dacia. Frecvența lor este explicată prin nevoile de supraveghere a populației autohtone (Tacitus, *Historiae*, III, 46, 2: *Dacorum gens numquam fida*) și de cerințele de apărare împotriva atacurilor din *Barbaricum*.

Între acestea, strict legată de punerea în practică a mentalităților strategice romane este ridicarea imediată, într-un teritoriu nou cucerit, a două tipuri de construcții liniare: *vallum* și *via militaris*. Dacă primele despart, „ermetizează” fie și din punct de vedere local *Orbis romanus* de *solum barbariae* (Rufius Festus, *Breviarium*, VIII), ultimele fac legătura între diverse puncte strategice, favorizând deplasarea rapidă și, deci, eficientă, a trupelor romane. Numărul mare al vestigiilor ce reprezintă astfel de construcții nu face decât să probeze importanța provinciei Dacia în cadrul sistemului defensiv roman. Și unele și altele au intrat în limbajul popular sub denumirea de „troian”, fiind înregistrate ca atare în documentele medievale¹ și în istoriografia mai veche a chestiunii², ca o reflexie a activităților constructive ale cuceritorului Daciei³. Perioada modernă a înregistrat noi direcții de cercetare interdisciplinară. Astfel, s-au fundamentat două orientări

¹ DRH, A (Moldova), I, nr. 149 (a. 1520); B (Țara Românească), II, nr. 105 (a. 1512-1513); 114 (1531); 156 (1533) etc. Se pare că prima mențiune scrisă a unui „troian” apare într-un document datat în 8 ianuarie 1394, C. C. Giurescu, *Istoria românilor. I. Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*⁴, București, 1942, p. 485.

² Trecere în revistă la N. Ploșșor, *Troianul*, în AO, VI, 29-30, 1927, p. 69-80 (cu referiri la însemnările următorilor autori: Miron Costin, Nicolae Costin, Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir, Le Comte Marsigli, Fr. Jos. Sulzer, Dionisie Fotino, Aug. Treb. Laurian, Alex. Odobescu, Ing. Popovici, V. Dumitrescu, Gr. Tocilescu) și A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1972, p. 105, 107, 169, 223-224 (cu referiri la însemnările următorilor: Martin Bielski, Iacob Sobieski, François Gaston de Béthune, Philippe Dupont, Fr. Radzewski, Friederich Schwanz von Springfels, Michael Schendos Vanderbech, S. Köleseri). Vezi și Costin Croitoru, „Troianul” în unele surse românești relative la spațiul argeșean, în Argesis, XII, 2003, p. 107-113.

³ Al. Madgearu, *L'immagine di Traiano nel folklore sud-est europeo*, în Quaderni della Casa Romana di Venezia, 2, 2003, p. 28-35.

major. La originea cuvântului ar sta fie amintirea împăratului Traian⁴, fie împrumutul, pe filieră slavă, a divinității de iarnă a drumurilor și zăpezilor, *Troian*⁵. Observația că în numeroase inscripții *Optimus Princeps* poartă cognomenul *Troianus*⁶ a soluționat întrucâtva această chestiune.

Deși nefondat, din punct de vedere strict științific⁷, deoarece face trimitere la situații care nu au nici o legătură cu realitatea istorică ce a stat la baza ridicării acestor construcții, termenul este utilizat și de majoritatea istoricilor moderni⁸, preocupați de această chestiune.

Alții au preferat pentru desemnarea unor valuri de pământ denumiri preluate din tradiția populară, deși acestea sunt în contradicție cu realitatea istorică ce a stat la baza ridicării lor, cum ar fi, de exemplu, „Brazda lui Novac”. Întrucât aceste denumiri au intrat în circuitul științific fiind utilizate în mod curent, le vom folosi și noi, după cum urmează:

1. „Brazda lui Novac de nord” = valul atestat între Drobeta Turnu-Severin și cursul Siretului sau al Buzăului, în județul Brăila.

2. „Brazda lui Novac de sud” = valul atestat între localitatea Viespești (jud. Olt) și fostul lac Greaca.

La fel ca și în cazul termenului „troian” denumirea populară „Brazda lui Novac” este cu totul improprie, geneza valurilor de pământ din sudul țării neavând nici o legătură cu activitatea căpitanului haiducilor balcanici, Baba Novac⁹. Mai mult decât atât, cel puțin în cazul „Brazdei lui Novac de nord”, tradiția populară îi atribuie ridicarea valului lui Novac – „un om de prin

⁴ Al. Odobescu, *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868, p. 7; N. Gostar, *Sur l'inscription de Ti. Claudius Maximus de Grammeni (Macedonie)*, în vol. *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès d'épigraphie grecque et latine*, Constantza, 9-15 septembrie, 1977, p. 80; I. Donat, *Troianul*, în „Lucafăru”, 18, III, 1978, p. 8.

⁵ Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iași, 1925, p. 276; O. Densușianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, București, 1929, p. 265; N. Drăganu, *Românii în veacurile IV–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 186, n. 1. Mai recent vezi Al. V. Boldur, *Originea și sensul cuvântului „troian” după surse străine și românești*, în *Acta Moldoviae Meridionalis*, IX–XI, 1987-1989, p. 109-123.

⁶ În același context mai sunt amintite: *legio II Troiana*, *Papiria Troiana*, *Troianus Decius*. Vezi M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, în *JRS*, LX, 1970, p. 146, n. 50 (=idem, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, în *ActaMN*, VII, 1970, p. 111-115); Vulpe, *Les Valla*, p. 267, n. 1; C. C. Petolescu, *Varia Daco-romana. III. Troianus în epigrafiă latină*, în *Thraco-Dacica*, IV, 1-2, 1983, p. 143-145.

⁷ Sensurile termenului „troian” se regăesc la C. Noica, *Rostire filozofică românească - troienire*, în „Cronica”, II, 50 (76), 1967, *passim*.

⁸ *OR*³, p. 261 și urm.; Brudiu, *Valurile antice*, p. 234-238; Cătănicu, *Muntenia*, p. 89; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 161, 198, 199 etc.

⁹ Baba Novac (1520? – 1601), căpitan al haiducilor balcanici, a luptat și în oastea lui Mihai Viteazul, vezi G. Marin, *Baba Novac, căpitan în oastea lui Mihai Viteazul*, București, 1975.

părțile noastre”, și nu haiducului, așa cum s-a considerat¹⁰. În satele învecinate Brazei din județul Argeș, circulă următoarea legendă, cu variații nesemnificative:

„De mult, de mult de tot, trăia prin părțile noastre un om înalt și spătos, de lua bourul c-o mână de coarne, îi răsucea gâtul și-l arunca jos, cum ai arunca tu pisica; pentru el bourul era nimica; dacă se huțupia puțin, scotea stejarul din rădăcini, ca pe un fir de știr, iar dacă se lega peste brâu cu o funie, nu-l puteau trage cu ea, jos, nici o mie. Ce mai tura-vura, era un uriaș! Când năvăleau barbarii în țară, se mânia foc și pară; se-mbrăca-n zale, încălța opinci de fier, își lua o măciucă de corn mai groasă ca pe picior, își mai încingea un paloș de oțel, ș-apoi la luptă frate, apără-ți glia cu dreptate; alunga pe barbari din țară cum alungi epuri de la varză. Se bucurau bieții români că le dăruise Dumnezeu un așa uriaș să-i apere de vrăjmaș, și rămâneau stăpâni pe câmpia mănoasă, cu pâine gustoasă. Dar vremea trecea și Novac îmbătrânea, puterea-i scădea. Se gândea că o să moară ca mâine-poimâine și ce vor face urmașii, fiii, nepoții, românii cu toții?! Vor fi cucerii și roboții. Și-atunci s-a apucat Novac de lucru și a făurit un plug din nouă mii de ocale de oțel, cu grindeiul dintr-un stejar sănătos, dar bătrân de veacuri și gros cât butia, cu un cuțit de doi stânjeni și brăzdar pe măsură. A-njugat 120 de perechi boi negri, s-au așezat lângă ei tot atâția flăcăi și atunci a pornit Novac să tragă brazdă adâncă și lungă dinspre apus de soare, cam de pe la Dunăre. S-a apăsât zdravăn pe cormană, plugul s-a înfipt cam la doi stânjeni în pământ, lăsând un șanț uriaș spre miazănoapte și brazda răsturnată spre miazăzi, înaltă tot cam de doi stânjeni ca un dul înalt. Când năvăleau barbarii aici se opreau; de după dul zburau săgețile românilor ca albinele din stup și n-aveau barbarii curaj a se-ncumeta să treacă șanțul. Brazda asta ne-a apărut de veacuri și pe noi mozăcenii; ea venea pe la Urluieni, spre Bârlogu, dar pe la apus, tăia coasta Drâmbovnicului pe la Ududoii trecea peste pârâul Mozacu, apoi prin sat, și mai departe, tot pe la nord de hotarul Mozăcenilor, spre Găești. Se vede treaba că Novac a fost de prin părțile noastre; nu e poveste; e lucru adevărat; lucrarea lui de apărare se vede până azi”¹¹.

Fără îndoială, o variantă a acestei legende îi era cunoscută și lui Al. Odobescu, prin intermediul raporturilor venite de la „învățătorii sătești”¹²:

¹⁰ „Tradiția populară a păstrat vie amintirea eroului legendar numind după acesta o serie de localități, dar mai cu seamă unele valuri sau drumuri romane, în special cele din vestul țării, din Banat și Crișana”, I. Georgescu, *Baba Novac, legendă și realitate istorică*, Iași, 1980, p. 165-166.

¹¹ Culeasă în anul 1956 de la Alexe A. Danciu (n. 1887), și confirmată în 1968 de Floarea Șerban Șerbănescu (n. 1883), I. Nania, *Mozăcenii – o veche așezare din fosta Țară Vlașca*, mss.

¹² Al. Odobescu, *Antichitățile județului Romanați*, în *Analele Societății Academice Române. Secțiunea II. Memorii și notițe*, X, 1878, p. 215-218.

„tradiția poporană se exprimă într’astfel despre acest șanț, numit Brazda lui Novac: Brazda lui Novac vine tocmai de unde apune soarele și se sfârșește la răsăritul soarelui. Novac a tras cu plugul această brazdă, având înjugați doi bivoli albi, care au tras brazda chiar prin Olt, mai adaogând că Oltul face și acum valuri, pe unde a trecut această brazdă”. Ulterior, analizând denumirea, acesta scria¹³: „de cine a fost făcută această brazdă, și pentru ce ea poartă numele enigmatic al lui Novac, carele în România mică s’a păstrat ca o denumire geografică în *plaiul Novacilor*, din nordul județului Gorjiu, iar aiurea între români pare a fi sinonim cu epitetul de uriaș...?”.

3. *Limes alutanus* = șirul de fortificații din dreapta Oltului (*Alutus*, Ptolemeios, III, 8, 2; Iordanes, *Getica*, 73; *Tabula Peutingeriana*, VII, 4¹⁴), dintre localitățile Boița și Islaz.

4. *Limes transalutanus* = șirul de fortificații din stânga Oltului, protejate dinspre răsărit cu *vallum*-ul atestat între localitățile Flămânda și Rucăr (Scărișoara).

5. „Valul lui Athanaric” = valul Moldovei inferioare dintre localitățile Stoicani și Ploscuțeni.

Pentru desemnarea celorlalte valuri de pământ vom utiliza denumirile localităților sau a formelor de relief între care acestea își desfășoară traseul. Astfel, în conformitate cu ultimele cercetări din teren există:

1. Valul Galațiului = Valul dintre localitățile Traian (Braniștea) și Tulucești.

2. Valul inferior al Basarabiei = Valul dintre Vadul lui Isac și Lacul Sasâc.

3. Valul din fața castrului de la Orlovka = Valul dintre Lacul Cahul și Lacul Cartal.

Triburile/neamurile barbare din jurul Daciei vor fi plasate, în linii mari, între anumite granițe naturale. Desigur acestea au un caracter metodic, în realitate ele neimplicând un anumit grad de întrepătrundere în zonele limitrofe (deseori subliniat în literatura de specialitate), chiar și acolo unde existau divergențe etnice ori politice, relative în special la încadrarea lor în sfera relațiilor cu romanii.

Am optat pentru studiul valurilor de pământ, în primul rând pentru că, după aprecierile noastre, ele reprezintă aspecte importante ale vieții militare, politice și culturale din spațiul Daciei romane, asupra cărora nu dispunem de studii exhaustive care să le reflecte semnificația în cadrul relațiilor ce se vor stabili între populațiile aflate de o parte și de alta a acestor linii de demarcație.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Vezi și V. Pârvan, Considerații asupra unor nume de râuri daco-scite, în ARMSI, III, I, p. 12-16.*

De exemplu, în ultima sinteză despre fortificațiile liniare din Dacia, datorată lui C. Zagoriț, *Valurile din Pannonia, Dacia și Peninsula Balcanică*, (Ploiești, 1938), procesul complex de funcționare al valurilor de pământ, abordat de noi acum, fie ocupă un spațiu nesemnificativ, fie concluziile la care se ajunge nu reflectă realitatea istorică concretă care a stat la baza ridicării acestor construcții, însă trebuie avut în vedere și stadiul cercetării de atunci. De asemenea, diverse studii privitoare la această temă, ce se regăsesc în publicațiile de specialitate, ilustrează aspecte locale, fiind, deci, lipsite de o viziune de ansamblu.

În al doilea rând, am ales această temă pentru că ne-a preocupat constant în ultimii ani, ea făcând obiectul unor discuții cu specialiști în domeniu, al unor referate susținute la sesiunile locale și naționale de comunicări științifice, și al unor articole publicate în tomuri de specialitate sau aflate în curs de publicare.

Se cuvine să aducem, încă o dată și pe această cale, mulțumiri tuturor celor care ne-au susținut în demersul nostru.

Multe dintre ipotezele dezvoltate în rândurile următoare sunt rodul unor discuții particulare. Mulțumim pentru răbdarea de a ne fi ascultat și ajutat domnilor: Valeriu Sîrbu, de la Muzeul Brăilei, Dragoș Măndescu, de la Muzeul Județean Argeș, Dorel Bondoc, de la Muzeul Olteniei.

Aducem mulțumiri profesorilor de la Catedra de Istorie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați, care au contribuit, timp de patru ani, la formarea noastră, morală și intelectuală, în special, domnului profesor Ionel Cîndea. Totodată, datorăm recunoștința noastră, domnului Cristian Luca, cel care, deși își desfășoară activitatea științifică într-o sferă diferită de a noastră, ne-a sprijinit permanent în cadrul procesului de acumulare a informațiilor, atât sub aspect bibliografic, cât și al cercetărilor de pe teren.

Acest volum este și rezultatul unui proiect mai amplu al Muzeului de Istorie Galați, privind locuirea civilă în preajma sistemelor de fortificații liniare din sudul Moldovei. Mulțumim și pe această cale domnului director Ștefan Stanciu, cel care a încurajat proiectul încă din faza sa incipientă, și a susținut acest demers editorial.

În ceea ce privește traducerea unora dintre lucrările utilizate, pentru a evita răstălmăcirea diverselor opinii istoriografice și a înțelege, pe cât posibil, cât mai fidel gândul cercetătorilor ale căror contribuții le-am studiat, am solicitat și am beneficiat de suportul profesional al următorilor specialiști: Horia Mihele (germană), Goran Stanoev (sârbă), Petru Robert Velciov (bulgară), Levente Krisboi (maghiară). Totuși, în măsura în care s-au strecurat unele erori pe traseul parcurs de informație – de la emițător la receptor – acestea cad, evident, în responsabilitatea noastră.

Nu în ultimul rând, mulțumesc familiei, care m-a înțeles, m-a susținut continuu și a sacrificat multe din momentele pe care ar fi trebuit să le petrecem împreună în favoarea acestei prime realizări mai importante.

Tot aici, trebuie să menționăm că, lucrarea se datorează nu atât eforturilor noastre, cât ale cercetătorilor care timp de decenii au contribuit la descoperirea acestui tip de fortificații romane și s-au preocupat de studierea lor. Tuturor acestora le adresăm un cald omagiu.

B. Metodologia de lucru:

Scopul nostru a fost de a aduna, ordona, conexe și interpreta, pe cât posibil exhaustiv, toate informațiile, atât cele publicate, cât și cele încă inedite, ce fac obiectul problemei de care ne ocupăm.

Sub aspect cronologic, am optat pentru primele patru secole creștine, adică din momentul în care este atestată prezența romană efectivă în Dacia și până la data când, în timpul lui Constantin cel Mare, administrația romană – retrasă în 271/275 – revine la nord de fluviu.

S-au avut în vedere, în măsura documentației, descoperirile cuprinse în arealul din stânga Dunării de Jos, aparținând tuturor tipurilor de monumente ce ar putea condiționa procesul de funcționare al valurilor de pământ, atât pentru a avea o viziune de ansamblu asupra fenomenului, cât și pentru a încerca deslușirea rațiunilor care au condus la ridicarea lor, căci, în lipsa surselor primare, numai acestea ar putea contribui la o atribuire etnică precisă și la o datare exactă.

C. Istoricul cercetărilor:

Zona din stânga Dunării de Jos prezintă o situație deosebit de complexă în ceea ce privește cercetarea arheologică a valurilor de pământ, pasibile de a fi datate în intervalul secolelor I - IV. La investigarea incompletă a unor astfel de fortificații, identificate în teren încă de la începutul secolului al XIX-lea, s-au adăugat distrugerile naturale sau umane, survenite în urma acțiunii agenților externi ori a diverselor măsuri de amenajare a solului și de construcții. În astfel de împrejurări, săpăturile arheologice, practicate ulterior, s-au dovedit de cele mai multe ori puțin productive, iar concluziile parțiale și fragile. Expresia acestei situații se regăsește într-o observație statistică ce reflectă faptul că în ciuda secțiunilor practicate și a râvnei arheologilor, volumul de informații de care dispunem în prezent a crescut cu un procent ne semnificativ față de cel existent la jumătatea secolului trecut, astfel încât, concluzia amară a lui N. Ploșșor¹⁵, emisă în deceniul trei al secolului, este, din nefericire, încă de actualitate:

¹⁵ N. Ploșșor, în AO, VI, 29-30, 1927, p. 80. Două decenii mai târziu, la aceeași concluzie ajunge și R. Vulpe, *Despre valul din Moldova de Jos și „zidul” lui Athanaric*, în SCIV, II, I, 1950, p. 163: „în stadiul actual al cercetărilor, nu ne putem pronunța asupra datei acestora și nici asupra populațiilor care le-au ridicat, decât cel mult prin conjecturi”.

„intrând în veacul nostru cercetările se ‘nmulțesc fără a ajunge la vre-o încheere care să fie mulțumitoare”.

Chiar și în aceste condiții, în lipsa unor izvoare scrise care să certifice apartenența etnică, rolul și cronologia valurilor de pământ din spațiul amintit, cercetarea arheologică rămâne singura în măsură să contribuie la îmbunătățirea acestei situații.

1. Spațiul dintre Dunăre și Carpații Meridionali

Preocupările pentru cunoașterea sistemului defensiv dintre Dunăre și Carpații Meridionali își au începuturile la sfârșitul secolului al XVII-lea, primele știri despre fortificații datorându-se lui Luigi Ferdinand de Marsigli. Întrucât, în călătoria întreprinsă în 1689 prin Transilvania, Muntenia, Oltenia și Banat, inginerul-genist militar, aflat în serviciul Austriei, descrie ruinele unor castre, poduri și drumuri romane, efectuează planuri și diverse sondaje, este considerat primul arheolog al provinciei extra-carpatică¹⁶. Însemnările acestor călătorii au fost consemnate în lucrarea sa, *Danubius pannonicomyicus observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratis*, I-VI, Amsterdam-Haga, 1726.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea s-au efectuat în Oltenia primele săpături arheologice din ordinul banului Mihalache Ghica¹⁷, iar în 1836 au fost publicate câteva materiale privind antichitățile din Țara Românească de către Vladimir Blaremburg¹⁸. Numeroase sondaje și călătorii arheologice, lipsite însă de rigoare științifică, au fost întreprinse de Nicolae Mavros¹⁹, Dimitrie Papazoglu²⁰, Cezar Bolliac²¹ și August Treboniu

¹⁶ D. Adameșteanu, *Il primo archeologo della Romania: Luigi Ferdinando Marsigli*, Roma, 1942; Pentru preocupările aceluiași la sud de Dunăre, a se vedea D. P. Dimitrov, *Le ricerche archeologiche del Conte Luigi Marsigli nelle terre bologare alla fine del secolo XVII*, în *Annuaire de l'Université de Sofia*, XLIII, 1946-1947, p. 15-40.

¹⁷ Cf. *OR*, p. 12, 15. Vezi și C. Moisil, *Galeria numismaților români - Mihail Ghica*, în *CNA*, 11, 1934, p. 97.

¹⁸ V. Blaremburg, *Suveniruri istorice și arheologice asupra României*, în *Muzeul Național*, I, 1836-1837, p. 3-3, 13-14, 27-28, 34-36; idem, *Mormint vechiu găsit în România cea Mică*, în *Muzeul Național*, I, 1836-1837, p. 93-94. Acesta nu figurează în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978.

¹⁹ La împlinirea unui an de la donarea însemnatei sale colecții arheologice statului român (viitoarea bază a Muzeului Național de Antichități), C. Bolliac, în „Buciumul”, nr. 9 din 30 ianuarie 1863, p. 35, scria despre acesta: „D. general Mavru, care a avut ocazia să adune toate monumentele romane de pe amândouă laturile Dunării, de la Mehadia până la Marea Neagră... și putem zice că arheologia română este astăzi în mâinile generalului Mavru”. Vezi și C. Moisil, *Galeria numismaților români - N. Mavrus*, în *CNA*, 12, 1936, p. 105; idem, *Colecțiile numismatice și arheologice ale lui N. Mavrus și soarta lor*, în *CNA*, 12, 1936, p. 106-107.

²⁰ Dintre lucrările acestuia amintim *Excursiune arheologică săvârșită în România*, București, 1964; idem, *Muzeul Papazoglu*, București, 1964. Vezi și I. Strujan, C. Căzânișteanu, *Locotenent-colonelul Dimitrie Papazoglu*, București, 1972.

²¹ Dintre lucrările acestuia amintim *Călătoria arheologică în România*, București, 1861; idem, *Excursiunea arheologică în anulul 1869*, București, 1869 și articolele din ziarul „Trompeta Carpaților”, anii 1869-1879, în special nr. 56 din 30 septembrie 1865, p. 223 ce conține o listă cu piesele donate de acesta Muzeului de Antichități. Vezi în acest sens D. Tudor, *Monuments de pierre de la collection Cezar Bolliac au Musée National des Antiquités de Bucaresti*, în *Dacia*, IX-X, 1941-1944 (1945), p. 407-425 și totodată O. Papadima, *Cezar Bolliac*, București, 1966.

Laurian²², acestora datorându-se și crearea unora dintre primele colecții și muzee cu caracter privat.

Alexandru Odobescu respinge dur fanteziile arheologice create de Papazoglu și Bolliac, introducând critica istorică în arheologie²³. Tot el este inițiatorul chestionarelor arheologice, pe baza cărora publică, între altele, volumul *Relațiune despre localitățile semnalate prin antichități în județul Romanași* (București, 1877). De numele aceluiași se leagă și înființarea, în 1864, a Muzeului Național de Antichități.

D. C. Butculescu²⁴, membru al Comitetului Arheologic efectuează cercetări arheologice cu fonduri personale la Turnu Severin, Calomfirești și Piscul Crăsani. În 1876, acesta întreprinde primele săpături sistematice la Câmpulung, dezvelind parțial zidul de nord al castrului și câteva încăperi din clădirea comandamentului²⁵. Cercetătorul, rămâne în arheologia românească drept primul care a făcut observații stratigrafice în cursul unor săpături²⁶.

A trecut mai bine de un secol de când, ajutat de fidelul său colaborator, inginerul Pamfil Polonic²⁷, Grigore Tocilescu²⁸, profesor de istorie veche la Universitatea din București și director al Muzeului Național de Antichități, pune bazele studiului frontierei din estul Olteniei romane, cercetând șirul de castre de pe malurile Oltului inferior, din zona *limes*-ului *alutanus*, pe malul drept al râului între Izlaz și *Castra Traiana* și perechea lui, *limes*-ul *transalutanus*, de-a lungul malului stâng, între Flămânda și Rucăr²⁹.

Rezultatele obținute au fost publicate într-o serie de comunicări la „Académie des Inscriptions” din Paris, grupate ulterior în volumul *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, (București, 1900), precum și în

²² Aug. Treboniu Laurian, *Istriana sau Descrierea antichităților din regiunea Dunării, descoperite într-o călătorie din vara 1845*, în Magazin istoric pentru Dacia, II, 1846, p. 65-128. Vezi și P. Teiușan, I. Vasile, *August Treboniu Laurian. Viața și activitatea*, București, 1970; I. Chindriș, *Publicistica științifică a lui August Treboniu Laurian*, București, 1979.

²³ Al. Odobescu, *Istoria arheologiei*, București, 1877. Vezi și D. Păcurariu, *Al. I. Odobescu*, București, 1966.

²⁴ F. Gheorghiu, *Dimitrie C. Butculescu. Actele și faptele sale patriotice, 1866-1904*, București, 1905.

²⁵ Notele sale cu privire la sondajele întreprinse se regăsesc azi la Muzeul de Istorie al Municipiului București, în manuscris. Inițial se considera că acestea s-ar fi pierdut. În anul 1940 sunt identificate și achiziționate de către Dinu V. Rosetti, directorul muzeului. Cele referitoare la castrul de la Jidava sunt publicate selectiv de D. Tudor, *Știri nouă despre castrul Jidava*, în Buletinul Muzeului Militar, 7-8, IV, 1940-1941, p. 3-6.

²⁶ *Enciclopedia istoriografiei românești*, p. 77.

²⁷ C. N. Mateescu, *Pamfil. P. Polonic*, în SCIVA, 26, 2, 1975, p. 293-294.

²⁸ D. Tudor, *Gr. G. Tocilescu și arheologia Olteniei*, în SCIVA, 4, 27, 1976, p. 573-579.

²⁹ Informații despre traseul valului de pe linia transalutană, numit la început *limes Valachicus* sau *limes cisalutanus* fuseseră introduse în circuitul științific de C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, IX, 1885, p. 228-229.

articole, tipărite sau inedite, cele mai multe păstrate printre manuscrisele învățatului de la Biblioteca Academiei Române³⁰.

Cercetările în domeniul *limes*-ului Daciei sudice au intrat, după dispariția lui Tocilescu, într-o perioadă de stagnare până în preajma celui de-al doilea război mondial, când V. Christescu le-a reluat³¹, întreprinzând sondaje la Săpata de Jos, Fâlfani și Urluieni. Doar săpăturile de la Săpata au fost valorificate (publicate în Istros, I, 1934, informațiile constituie încă unul dintre cele mai utilizate elemente de datare pentru *limes*-ul *transalutanus*), rezultatele celorlalte investigații pierzându-se la moartea dramatică a autorului³².

Constantin C. Petolescu³³ îl trece, între cei care s-au aplecat asupra *limes*-ului *transalutanus*, și pe C. S. Nicolăescu-Plopșor. În realitate, în articolul intitulat *Troianul*³⁴, fostul director al Muzeului Regional al Olteniei³⁵ tratează istoricul cercetărilor relative la „Brazda lui Novac de nord”.

O contribuție însemnată în cunoașterea multor aspecte ale fortificațiilor din jurul Oltului, și mai ales în ceea ce privește istoria politico-militară a spațiului din dreapta sa, o aduce D. Tudor. Tot sub egida autorului *Olteniei romane*, ajunsă la a treia reeditare ($OR^1 = 1942$, $OR^2 = 1958$, $OR^3 = 1968$, $OR^4 = 1978$)³⁶, s-au desfășurat și cercetările Muzeului Național Militar, efectuate de Cr. M. Vlădescu în diverse puncte de pe *limes*-ul *transalutanus* și „Brazda lui Novac de nord”. Rezultatele acestora au fost însumate în teza de doctorat, publicată sub două forme: *Armata romană în Dacia Inferior*, (București, 1983) și *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, (Craiova, 1986). Din păcate, autorul nu iese din cuvântul mentorului său, în multe cazuri reluând întocmai ipotezele acestuia (un caz tipic de *magister dixit* !?), apropierea cu unele pasaje ale operei magistrului fiind mai mult decât elocventă.

³⁰ Acestea sunt citate în *OR*³, p. 364.

³¹ Vezi Christescu, *IMDR*.

³² Cătănciu, *Muntenia*, p. 59.

³³ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 197.

³⁴ N. Plopșor, în *AO*, VI, 29-30, 1927, p. 69-80.

³⁵ O. Gherghe, *Constantin S. Nicolăescu-Plopșor, Directorul Muzeului Regional al Olteniei*, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane*, II, Craiova, 2000, p. 176.

³⁶ Unele informații oferite de autor trebuie acceptate cu rezervele de rigoare. Vezi studiul critic asupra *OR*¹ al lui C. Daicoviciu, *Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană*, în *Analele Institutului de Studii Clasice*, 4, 1941-1943, p. 282-320 = idem, în *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, București, 1969, p. 280-294, cu ample referiri „în privința bunei credințe a celui care o așternuse pe hârtie”, și, în același sens C. S. Nicolăescu-Plopșor, *Notes Archéologiques*, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, p. 309-311 și T. Soroceanu, *Oltenia romană*³, în *AMN*, VI, 1969, p. 545-548, cu aprecieri deloc măgulitoare la adresa lui D. Tudor.

Contribuții deosebite la dezvoltarea cunoștințelor de istorie militară a spațiului dintre Dunăre și Carpații Meridionali aduc: Emilian Popescu, Eugenia Popescu și Constantin C. Petolescu, cu cercetările arheologice de la Jidova; Gr. Florescu, Expectatus Bujor și C. Constantin Petolescu, de la Bumbăști; Gh. Popilian, Cr. M. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, de la *Romula*, *Acidava*, *Arutela*, Rădăcinești, Titești, Copăceni; Gh. Popilian și O. Toropu, de la Slăveni; Al. Bărcăcilă, R. Florescu și M. Davidescu, de la *Drobeta*, V. Christescu, la Săpata de Jos, Gh. Cantacuzino, la Băneasa, G. G. Mateescu, de la *Tibiscum* etc³⁷.

Pe aceeași linie se înscriu studiile unor istorici ca: I. I. Russu, R. Vulpe, C. M. Tătulea, Gh. Diaconu, D. Benea, Gh. Bichir etc. Dintre autorii străini amintim pe C. Schuchhardt, C. Patsch, E. Fabricius, U. Fiedler³⁸.

În ultimii ani, săpături arheologice la fortificațiile de pe *limes-ul transalutanus* a întreprins și Ioana Bogdan Cătănicu, la ora actuală unul dintre cei mai buni cunosători ai zonei. Rodul acestei munci se regăsește în teza de doctorat intitulată *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman, sec. I-III p. Chr.*, publicată la Alexandria în anul 1997.

2. Sudul Moldovei și Bugeacul

Cele mai vechi însemnări relative la civilizația de la est de Carpați în secolele I – IV se regăsesc în *Cronicile slavo-române*³⁹ din secolele XV – XVI⁴⁰. Continuatori ai istoriografiei secolelor XV-XVI, marii cronicari moldoveni, Grigore Ureche⁴¹, Miron Costin⁴², Nicolae Costin⁴³, Dimitrie Cantemir⁴⁴ și Ion Neculce⁴⁵, încearcă prezentarea unor aspecte ale romanității, ca niște contribuții la cunoașterea originii românilor.

Preocupările pentru arheologie se limitează la crearea unor colecții particulare, cum sunt cele ale lui Teodor Balș și Costache Ventura. Această situație impunea o reglementare clară privitoare la situația vestigiilor arheologice. Guvernul Țării Românești are o primă inițiativă în acest sens,

³⁷ Cf. Vlădescu, *ARDI*, p. 19.

³⁸ Aceștia vor fi citați în rândurile următoare.

³⁹ *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan (ed. revizuită și completată de P. P. Panaitescu), București, 1959.

⁴⁰ Pentru discuții pe marginea acestor însemnări vezi Sanie, *Civilizația romană*, p. 21-30.

⁴¹ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. îngrijită, studiu introductiv și glosar de P. P. Panaitescu, București, 1955.

⁴² M. Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958; idem, *Opere alese*, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967.

⁴³ N. Costin, *Opere*, studiu introductiv, note și comentarii C. Stoide și I. Lăzărescu, prefață de G. Ivănescu, București, 1960.

⁴⁴ D. Cantemir, *Descriția Moldaviei*, ed. D. M. Pippidi, București, 1973; Idem, *Hronicul Vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, ed. Gr. G. Tocilescu, București, 1901.

⁴⁵ I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I. Iordan, București, 1955.

aceasta fiind apreciată favorabil și în Moldova, dovadă reproducerea ei în ziarele vremii⁴⁶. Hotărârea domnească stabilea ca „nimene să nu mai aibă voie a-și însuși vreun obiect de antichitate, măcar unde l-ar găsi...”. În aceeași idee se crea un „depozitaru de asemenea obiecte în colegiul din București, cu perspectivă de a se transforma în Muzeu Național”⁴⁷.

Cea dintâi lucrare documentată arheologic se datorează lui Gh. Săulescu⁴⁸ [*Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina), a căriia ruine se află în apropierea Galațiului, de paharnicul G. Seulescul, profesor public de istorie și filologie vizitate în vara anului 1837, Iași, 1837, X + 28 p.*⁴⁹], care inaugurează astfel cercetările arheologice în importantul centru roman din sudul Moldovei, de la Bărboși. Preocupările sale (prezentarea ruinelor unor complexe, descrierea unor materiale arheologice, desenarea lor, ridicarea unor planuri, efectuarea unei hărți sub directa sa îndrumare, finalizate cu scrierea unei micromonografii a cetății antice de la Bărboși) au fost considerate ca făcând parte din activitatea curentă a unui arheolog, motiv pentru care acesta a fost considerat primul arheolog român⁵⁰.

Pentru prima oară valurile de pământ de pe teritoriul Moldovei au intrat în atenția cercurilor științifice ale vremii datorită studiului lui C. Schuchhardt⁵¹, scris în urma unor periegeze efectuate în zonă.

Cunoașterea civilizației de la est de Carpați în secolele I–IV, sub aspectul relațiilor politice și militare întreținute cu Imperiul Roman este realizată în special prin cercetări arheologice, coroborate cu analiza surselor literare antice și a izvoarelor epigrafice.

Meritul inițierii atât al unor săpături arheologice⁵², cât și al unor studii⁵³ privitoare la situația Moldovei până în secolul III, îi revine lui V. Pârvan. Drumul deschis de acesta a fost continuat, după al doilea război

⁴⁶ „Albina românească”, X, 1839, p. 387; XI, 1840, p. 375.

⁴⁷ *Ibidem*; Al. Păunescu, I. Cassan-Franga, P. Diaconu, *Începuturile arheologiei românești. Istoricul Muzeului Național de Antichități*, în SCIVA, 35, 1, 1984, p. 3-44.

⁴⁸ N. C. Enescu, *Gheorghe Săulescu, Dimitrie Pop, Anton Velini*, București, 1970, p. 13-109. În *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, cărturarul moldovean nu figurează; vezi și A. Simota, *Gheorghe Săulescu*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, p. 766-767.

⁴⁹ Lucrarea a fost reprodusă în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, I, 1838, p. 81-96, 99-102; și mai recent, reeditată de S. Sanie și V. Cristian, București, 1991.

⁵⁰ N. Gostar, *Gheorghe Săulescu, primul arheolog român*, comunicare prezentată la Sesiunea științifică prilejuită de centenarul Universității „Al. I. Cuza”, Iași, septembrie, 1960, cf. S. Sanie, V. Cristian, *op. cit.*, p. 84, n. 1.

⁵¹ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 202-232. O încercare de traducere a studiului învățatului german, din păcate nelipsită de unele discordanțe, îi aparține lui D. Boghean, *Cum se descopere un val roman*, în „Convorbiri Literare”, XX, 1986, p. 407-416.

⁵² Primele săpături arheologice sunt întreprinse la Poiana în 1912 de către V. Pârvan.

⁵³ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 93-103 și 124-126; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923.

mondial, de R. Vulpe, N. Gostar, Gh. Ștefan, I. T. Dragomir, I. Ioniță, S. Sanie, în special cu cercetările arheologice de la Bărboși, și P. Nicorescu, R. D. Bondari', V. P. Vančugov, V. Bârcă, V. Sîrbu, I. Niculiță, în special cu cercetările de la *Tyras* și *Orlovka-Cartal*. Aceiași istorici pun bazele studiului *limes*-ului roman din sudul Moldovei.

O privire de ansamblu a descoperirilor arheologice din spațiul cuprins între Carpați și Prut, până în 1961, a fost efectuată de N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia (*Așezări din Moldova. De la paleolitic până în sec. XVIII*, București, 1970). Totodată, lucrările lui S. Sanie [*Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.–III e.n.)*, Iași, 1981] și I. Ioniță (*Din istoria și civilizația dacilor liberi. Dacii din spațiul est-carpatic în secolele II-IV e.n.*, Iași, 1982), ce cuprind referiri ample asupra spațiului care ne interesează, rămân încă în mare parte de actualitate. Din păcate, deși sudul Moldovei concentrează o sumă întreagă de artefacte de factură daco-romană, până în prezent acestea nu au făcut obiectul unei monografii⁵⁴.

Sursele literare antice au fost adunate și comentate de E. Chirilă⁵⁵, începând cu cele mai vechi referiri și până în 9–10 a. Chr., și H. Daicoviciu⁵⁶, pentru primul secol creștin. Analizele acestui tip de izvoare, relative la teritoriul de la est de Carpați în perioada romană a Daciei sunt mai numeroase⁵⁷.

În sfârșit, o grupare critică a materialului epigrafic nu a fost întreprinsă până în prezent, deși trebuie menționate studiile de referință ale lui P. Nicorescu⁵⁸, N. Gostar⁵⁹ și D. M. Pippidi⁶⁰ asupra unor izvoare epigrafice și trecerea în revistă, cu unele comentarii, însoțite de traducere a inscripțiilor de la Bărboși în corpusul *Inscripțiilor din Scythia Minor*⁶¹, și în

⁵⁴ Lucrarea lui I. T. Dragomir, intitulată *Monografia arheologică a Moldovei de Sud, (I)*, în *Danubius*, XVI, 1996, este, de fapt, o culegere a articolelor publicate de-a lungul timpului de acest arheolog și nu un studiu sistematic asupra descoperirilor din sudul Moldovei, așa cum ar reieși din titlu.

⁵⁵ E. Chirilă, *Relațiile dintre daci și romani până la expediția lui Marcus Vinicius*, în *AMN*, I, 1964, p. 125-136.

⁵⁶ H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romară*, Cluj, 1972, *passim*.

⁵⁷ Pârvan, *Getica*, p. 40-130; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 153-155; Sanie, *Civilizația romană*, p. 14-20. Vezi și *FHDR*, I și II.

⁵⁸ Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 217-225; idem, *O inscripție a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, III, 26, 1944, p. 501-510.

⁵⁹ N. Gostar, *O inscripție de la Hadrian în castellum roman de la Barboși* în *AȘU-Iași*, III, XII, 1966, p. 151-152, idem, *Inscripția împăratului Traian de la Barboși*, în *AM*, IX, 1980, p. 69-73.

⁶⁰ Pippidi, *Contribuții*², p. 287-328.

⁶¹ Volumul V, *Capidava – Troesmis – Noviodunum*, 1980, p. 300-326, nr. 292-342 și eventual 221.

lucrarea lui S. Sanie⁶². De asemenea, unele considerente cu privire la ceramica șampilată din sudul Moldovei au fost reproduse în sinteza lui I. T. Dragomir⁶³.

Amintim aici și contribuțiile lui H. Daicoviciu, S. Sanie, M. Petrescu-Dâmbovița, I. Glodariu, Gh. Bichir, V. Căpitanu, I. Ioniță, I. T. Dragomir, M. Brudiu, P. Șadurschi, V. Mihăilescu-Bârliba, la cunoașterea unor elemente de istorie politico-militară ale zonei⁶⁴.

⁶² Sanie, *Civilizația romană*, p. 84-90 și mai recent, idem, *Scriere și imagini în spațiul carpato-nistrean (secolele VI a.Chr.-IV p. Chr)*, Iași, 2003.

⁶³ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, în SCIVA, 2, 26, 1975, p. 189-208 = idem, în Danubius, XVI, 1996, p. 453-477. Mai recent, vezi S. Sanie, *Ceramică cu inscripții și țigle șampilate descoperite la Barboși-Galați*, în SCIVA, 47, 2, 1996, p. 121-153.

⁶⁴ Acestea vor fi citate în paginile următoare.

Capitolul I

Analiza valurilor de pământ dintre Dunăre și Carpații Meridionali (secolele I-IV)

După eșecul din Germania, Augustus (27 a. Chr. - 14 p. Chr.) hotărâse stoparea expansiunii Imperiului și trecerea la o politică defensivă pe frontierele lui naturale: Atlantic, Rhin, Dunăre, Eufrat, deșertul african (Tacitus, *Annales*, 1, 3, 6; 6, 11, 4; Cassius Dio, 56, 33). Pentru realizarea acestui deziderat, la granița dunăreană, în funcție de raportul de forțe existent, politica imperială prezintă trei importante trăsături¹:

a) transferul populațiilor existente aici în Imperiu și crearea unor „spații de siguranță”;

b) plata de stipendii acestor populații, atât pentru a nu întreprinde expediții în Imperiu, cât și pentru a opri avansarea altor neamuri spre această zonă;

c) anexarea la Imperiu.

Pentru ca aceste măsuri să fie respectate, ele trebuiau concretizate pe teren printr-un sistem defensiv. În epoca romană, principalul sistem defensiv, în lipsa frontierelor naturale, era valul de pământ cu șanțul aferent. Determinarea datării unor astfel de lucrări, cât și a circumstanțelor în care ele au fost ridicate, în lipsa unor izvoare scrise sau a unor descoperiri arheologice elocvente, rămâne, deocamdată, la stadiul de ipoteză.

Primele încercări de explicare a rostului acestui tip de construcții vin din partea cronicarilor secolelor XVII-XVIII, conform cărora toate valurile din Dacia ar fi opera împăratului Traian (98-117)². Seria analizelor științifice, bazate pe informațiile oferite de arheologie și de tradiția literară, consacrate acestui subiect, este deschisă de V. Pârvan³, în 1926, și continuă și astăzi.

¹ V. Sîrbu, *Despre unele probleme de istorie și arheologie din Câmpia Brăilei în secolele I-III e.n.*, în CCDJ, II, 1986, p. 189-197.

² Vezi *supra*, p. 18.

³ Pârvan, *Getica*, p. 127-128. Contribuțiile lui Gr. Tocilescu, *Valurile*, mss. la Biblioteca Academiei Române, vol. 5138, p. 332-348 și P. Polonic, *Despre valuri, drumuri și cetăți din țările locuite de români*, mss., în Biblioteca Academiei Române, anterioare lui V. Pârvan, sunt de ordin topografic.

A. „Brazda lui Novac de sud”

Între chestiunile arătate, o problemă încă dezbătută este aceea cu privire la traseul, datarea și, implicit, utilitatea valului de pământ numit „Brazda lui Novac de sud”. Cu o lungime de 170 de kilometri, valul din sud-vestul Munteniei începe în satul Viespești (jud. Olt) și se îndreaptă spre răsărit, către fostul lac Greaca (Băneasa, jud. Giurgiu). S-a considerat că traseul „Brazdei lui Novac de sud” continua și la vest de Olt, până aproape de Calafat⁴, lucru neconfirmat de cercetările ulterioare⁵.

Și în privința datării se constată aceeași nesiguranță. V. Pârvan⁶ credea că „Brazda” delimita „spațiul de siguranță” creat de generalul roman Aelius Catus, care, cu acest prilej, strămutase la sud de Dunăre 50.000 de geți. Altă ipoteză plasează construcția „Brazdei lui Novac de sud” în secolul II, punând-o în legătură cu stăpânirea Câmpiei Burnasului și a cetății de la Turnu Măgurele – *Turris* (?) de către romani⁷, sau chiar a lagărului legiunii *I Italica* de la *Novae* (Brnjica-Gradac na Česavi)⁸. Dincolo de aceste ipoteze, și alte câteva observații se mai pot face în privința traseului și cronologiei acestei fortificații liniare.

Capătul vestic al „Brazdei lui Novac de sud”, în conformitate cu principiile după care strategii romani ridicau aceste valuri⁹, trebuie să fi fost undeva pe malul Dunării, poate chiar la Calafat, sau poate la *Drobeta*. În acest caz, este exclusă datarea „Brazdei lui Novac de sud” în timpul lui Hadrian, deoarece nu se poate justifica ridicarea sa și la vest de *limes transalutanus* (funcționarea în același timp cu a *limes*-ului *transalutanus* fiind lipsită de logică), de unde și reticența lui D. Tudor și R. Vulpe pentru identificarea capătului de vest al valului la Cetate (jud. Dolj, în apropiere de Calafat), acolo unde îl plasa P. Polonic¹⁰. Totuși, în periegezele efectuate în vara anului 2000 și primăvara anului 2001 în nordul Calafatului nu am putut identifica urmele „Brazdei”. În eventualitatea în care „Brazda” ar fi fost ridicată și dincolo de Olt și dacă lucrările au fost terminate, așa cum credem, în spatele său ar rămâne următoarele puncte fortificate:

⁴ C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, IX, 1885, p. 219; Tocilescu, *Fouilles*, p. 118; Pârvan, *Getica*, p. 127-129; idem, *Dacia*⁴, București, 1967, p. 209; Christescu, *IMDR*, p. 161.

⁵ *OR*³, p. 256; Vulpe, *Les Valla*, p. 271.

⁶ Pârvan, *Getica*, p. 127.

⁷ *OR*³, p. 256; Vulpe, *Les Valla*, p. 272; Bichir, *Geto-dacii*, p. 99.

⁸ I. Ioniță, în *IstRom*², p. 410, fără a exclude însă varianta lui Pârvan: „mai plauzibilă ar fi perioada lui Traian, deși nici ipoteza că ea ar fi putut fi ridicată în urma expediției lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus la nordul Dunării pentru protejarea legiunii *VIII Augusta* la *Novae* (46-69) nu trebuie exclusă cu totul”.

⁹ Brudiu, *Valurile antice*, p. 232; Croitoru, *Valurile de pământ*, p. 58.

¹⁰ Tocilescu, *Fouilles*, p. 118.

a. Reca-Pietroșani (jud. Teleorman)¹¹: partea de sud a castrului roman s-a prăbușit în Dunăre. În zonă au fost identificate cărămizi cu ștampila legiunii *I Italica* (*CIL*, III, 12522 = *IDR*, II, 636), care luase parte la războaiele dacice, ulterior detașamente din această legiune participaseră la diverse construcții.

b. Turnu Măgurele¹²: ruinele fortificației din secolele II-III au fost distruse de eroziunile și inundațiile Dunării, iar identitatea trupelor care au staționat aici este necunoscută. Cercetările efectuate de Gr. Florescu au stabilit existența unei fortificații de secol IV, refăcută constant până în secolul VI.

c. Sucidava (Celei, jud. Olt)¹³: deși toponimele terminate în sufixul „dava” sunt specifice așezărilor fortificate geto-dace, denumirea de *Sucidava* s-a păstrat și pentru *castrum*-ul roman (*IGLR*, 277; *IDR*, II, 190; *Notitia Dignitatum, Orientis*, XLII, 39; Procopius din Caesarea, *De aedificiis*, IV, 6, 34)¹⁴, motiv pentru care o utilizăm și noi pentru a desemna fortificația romană de la Corabia. Castrul de pământ este ridicat în timpul războaielor dacice de *cohors I Lingonum*, dar în același timp, pentru construcții sunt trimise în zonă și detașamente din *legio V Macedonica* (*CIL*, III, 8066). Sunt atestate trei faze de fortificare ale orașului antic, în a doua jumătate a secolului II, în vremea Severilor și, respectiv, la mijlocul secolului III¹⁵. Se pare că fortificația poligonală a fost ridicată în timpul lui Gallienus¹⁶. La *Sucidava* circulația monetară se oprește în vremea lui Theodosius II, dovadă că fortificația a funcționat până la jumătatea secolului V¹⁷.

d. Bechet (jud. Dolj): după cunoștințele noastre, până în prezent nu a fost identificată în zonă o fortificație romană, însă vadul, confluența

¹¹ Gr. Tocilescu, P. Polonic, mss. 5139, în Biblioteca Academiei Române, p. 366.

¹² Idem, *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1902, p. 248-251; Gr. Florescu, *Turnul antic dela T. Măgurele (cercetări arheologice din 1936)*, în vol. *Omagiu lui C. Kirișescu*, București, 1936, p. 5; idem, *Cetatea Turnu*, în *RIR*, XV, 1946, p. 432 și urm.; *OR*³, p. 314-315.

¹³ O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987; Ardevan, *VMDR*, p. 95-96. A se deosebi *Sucidava* (Celei) de *Sucidava* [(Izvoarele, județul Constanța), menționată sub această formă de *Itinerarium Antonini*, 224, 1 și Procopius, *De aedificis*, 4, 7, 3] și *Sacidava* [(Dunăreni, județul Constanța) menționată în *IGLR*, 188; *Notitia Dignitatum, Orientis*, 39, 12; Procopius, *De aedificis*, 4, 11, 20; Ravennatis Anonymi, *Cosmographia*, 4, 6, 16; pentru localizarea acestora din urmă vezi A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia* (N.S.), XIV, 1970, p. 297-301].

¹⁴ Vezi și C. C. Petolescu, *SUCIDAVA - ΣΥΚΙΔΙΒΑ*, în *AO*, 9, 1994, p. 43-45.

¹⁵ O. Toropu, *Sucidava și ripa nordică a limesului danubian în epoca romană târzie și paleobizantină*, în *Oltenia*, 5-6, 1986, p. 45-60.

¹⁶ V. Barbu, *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul de sud-est*, în *SCIV*, 24, 1, 1973, p. 27-53.

¹⁷ Gh. Poenaru-Bordea, *Monede din vremea Imperiului roman din colecția școlii din cartierul Celeiu al orașului Corabia, județul Olt*, în *SCN*, 12 (1997), 1998, p. 41-81.

Jiului cu Dunărea, plasarea vis-à-vis a castrului de la *Augusta* fac probabilă prezența sa. Probabil că acestea sunt și motivele care l-au determinat pe D. Tudor¹⁸ să treacă Bechetul pe lista „capetelor de pod” fără alte amănunte sau argumente. Urmele de locuire din zonă au fost datate, pe baza monedelor¹⁹ și a ceramicii²⁰, în secolele III-IV. De asemenea, în apropiere, la Lișteava, a fost identificată de Gr. Tocilescu și P. Polonic²¹ o cetate romană de piatră, până în prezent necercetată, dar prezența sa este confirmată de O. Toropu²². Fără a cunoaște trupele cantonate la Lișteava nu putem emite nici o ipoteză cu privire la raza lor de acțiune, însă nu este exclus ca fortificația de aici, destul de importantă judecând după materialul de construcție din care a fost ridicată să fi preluat rolul atribuit unui ipotetic castru plasat în imediata vecinătate a Dunării. La Bechet este posibil să fi existat, cel mult, un turn de semnalizare, menit să asigure buna desfășurare a traficului pe Dunăre, având în vedere necesitatea de semnalizare a intrării pe cursul Jiului²³.

e. Căciulătești (jud. Dolj)²⁴: castru roman de pământ, până în prezent necercetat.

f. Zăvalul (jud. Dolj)²⁵: fortificație romană de pământ, în prezent acoperită de albia modificată a Jiului.

g. Bistreț (jud. Dolj)²⁶: ruinele celor două castre, unul din pământ și celălalt din piatră, sunt distruse în mare parte de albia Dunării. S-a considerat că primul ar data din epoca cuceririi Daciei iar cel de piatră din timpul domniei lui Constantin I (306-337)²⁷.

h. Desa (jud. Dolj)²⁸: castru distrus de albia Dunării. A fost descoperită o cărămidă cu ștampila *l(egio) XIII G(emina) Rat(iaria)*, datată

¹⁸ OR³, p. 11; 60. Toropu, *Romanitatea*, p. 42, plasează la Bechet o așezare, de asemenea fără detalii sau argumente. Nici această ipoteză nu se exclude date fiind anticichitățile romane semnalate de Aug. Treboniu Laurian, *Istria*, în „Magazin istoric pentru Dacia”, II, 1846, p. 91, azi dispărute.

¹⁹ OR³, p. 205, monede emise de Aurelian, Diocletian, Constantin I, Licinius, Constantin II, Procopius.

²⁰ D. Bondoc, *Ceramică romană și romană târzie la Bechet, județul Dolj*, în Oltenia, XI, 1999, p. 74-78.

²¹ P. Polonic, Gr. Tocilescu, *Cercetări prin interiorul județului Dolj și a liniei Dunării, de la Calafat până la Giurgiu*, fil. 73-88, mss. 5139, în Biblioteca Academiei Române.

²² Cf. OR³, p. 296.

²³ C. Timoc, *Despre dirijarea navigației fluviale în zona Porților de Fier ale Dunării în epoca romană*, în vol. *In memoriam Dumitru Tudor*, Timișoara, 2001, p. 97-101.

²⁴ T. Antonescu, *Columna traiană*, Iași 1910, p. 203; OR³, p. 273.

²⁵ OR³, p. 317.

²⁶ Gr. Tocilescu, P. Polonic, mss. 5139, în Biblioteca Academiei Române; Cr. M. Vlădescu, M. Zahariade, în Oltenia, V-VI, 1986, p. 29-40; O. Stoica, *Obiecte din metal descoperite la Bistreț, județul Dolj. Campania arheologică din anul 1985*, în Oltenia, III/I, 1, 1997, p. 60.

²⁷ D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 180; OR³, p. 266; Toropu, *Romanitatea*, p. 205; Cr. M. Vlădescu, M. Zahariade, în Oltenia, V-VI, 1986, p. 31.

²⁸ OR³, p. 277; Toropu, *Romanitatea*, p. 22-23.

după părăsirea Daciei (*ILS*, 9113)²⁹. Totuși, din zonă s-au colectat monede republicane și imperiale romane, dovadă că în secolul II castrul de la Desa funcționa³⁰. De asemenea, urmele așezării civile au fost datate în secolele II-III.

După cum se vede, fortificațiile, cele despre care deținem informații, rămase în spatele „Brazdei lui Novac de sud”³¹, sunt datate în secolul II, existența lor prelungindu-se până în secolele III-IV, fără a putea ști, pentru fiecare în parte, dacă a avut parte de o locuire neîntreruptă în toată această perioadă. Comunicarea între acestea se făcea prin intermediul unei *via militaris*³². Șase dintre fortificațiile amintite sunt poziționate chiar pe malul Dunării, având corespondent pe partea cealaltă (Reca / Pietroșani – *Trimammium*, Turnu-Măgurele – *Asamus*, *Sucidava* / Celei – *Oescus*, Lișteava sau Bechet – *Augusta*, Bistreț – *Cebus* / *Cebrium*, Desa – *Ratiaria*), legătura între cele două maluri făcându-se, probabil, acolo unde nu existau poduri ca la *Sucidava*, și Bistreț³³, cu ajutorul unor vase. Navigația pe Dunăre era realizată prin intermediul a două escadre navale, *Notitia Dignitatum (Orientis)*, XLII, 42, 43) menționând un *praefectus classis Histricae* la *Egeta* (Brza Palanka), precum și un *praefectus classis Ratiarensis*.

Un studiu recent asupra „capetelor de pod” de pe granița Daciei Ripensis relevă faptul că, până la Izvoarele (la nord de *Aquae*) sunt mai numeroase și mai dese fortificațiile pe sectorul vestic decât pe cel estic³⁴, tratat aici. Explicația acestui fapt rezidă din faptul că primul tronson este mai vulnerabil, cel de est beneficiind și de suportul Brazdei lui Novac de sud. Aceasta avea așadar, foarte probabil, rolul de a proteja fortificațiile de pe *limes*-ul danubian. Astfel, pentru datarea acestui *vallum* trebuie să se țină seama de perioada de funcționare a elementelor defensive menționate.

²⁹ D. Tudor, *Contribuții privitoare la armata Daciei Ripensis*, în SCIV, XI, 2, 1960, p. 345.

³⁰ Monede de la Augustus, Vespasianus, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus, Iulia Mamaea, Severus Alexander, Philippus Arabs, Constantin cel Mare, Licinius și Constans, O. Toropu, *Castrul roman de la Desa*, în „Înainte”, nr. 7053 noiembrie 1967, p. 2. Vezi și O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri arheologice și numismatice din Oltenia*, în MCA, IX, 1970, p. 491-501, iar mai recent D. Bondoc, *Descoperiri arheologice din epoca romană la Desa și Perișor, județul Dolj*, în Oltenia, III/II, 2, 1999, p. 52-56.

³¹ Vezi planșa 2.

³² *OR*³, p. 60, 317.

³³ La Bistreț a fost identificată o construcție asemănătoare unui picior de pod, pe care D. Tudor o interpretează ca urmă a unei instalații portuare militare, *OR*³, p. 266.

³⁴ D. Bondoc, “*Bridge Heads*” on the Northern Border of the Dacia Ripensis Province Between the 4th and the 5th Centuries, în vol. *The Roman and Late Roman City. The International Conference, (Veliko Turnovo, 26-30 July)*, Sofia, 2002, p. 167-172.

Părăsirea *limes*-ului *transalutanus* în 245-247 a deschis drumul carpilor și goților spre Câmpia olteană bogată în așezări³⁵. Această situație se întrevede și din măsurile luate pentru fortificarea principalelor orașe din zonă: *Romula* (Reșca, jud. Olt)³⁶, *Sucidava*³⁷ și *Drobeta*³⁸. În ciuda unor titluri ca *restitutor Daciarum*, *Carpicus Maximus* sau *Dacicus Maximus* (*CIL*, II, 4949, 4597 = *ILS*, 517; *CIL*, III, 1176 = *ILS*, 514)³⁹, C. Messius Decius (249-251) nu a reușit să refacă sistemul defensiv de pe linia Oltului. *Confoederatio barbarica*, organizată în anul 250 de regele got Cniva, atacă și caestrele romane de pe malul drept al Dunării (Iordanes, *Getica*, 101-103: ...*Cniva exercitum dividens in duas partes, nonnullos ad vastandum Moesiam dirigit, sciens eam neglegentibus principibus defensoribus destitutam; ipse vero cum LXX milibus ad Eusciam, id est Novas conscendit...*; Eutropius, 9, 4: *cum biennio imperassent ipse et filius, uterque in barbarico interfecti sunt*). Din aceste motive, Lucius Domitius Aurelianus (270-275) părăsește Dacia fără lupte și ajunge la o înțelegere cu goții, principalii dușmani ai provinciilor romane de la Dunărea inferioară⁴⁰, constituind în schimb la sud de fluviu, deloc întâmplător, *suam Daciam* (*SHA, Vita Aureliani*, 39, 7: *cum vastatum Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuviana(m) Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit, desperans eam posse retineri, abductosque ex ea populos in Moesia conlocavit appellavitque suam Daciam quae nunc duas Moesias dividit*) sau *Daciam novam* (*Lactantius, De mortibus persecutorum*, IX, 2: *...cum mater eius transdanubiana infestantibus Carpis in Daciam novam transiecto amne confugerat*; vezi încă Rufius Festus, *Breviarum rerum gestarum populi romani*, VIII, ...*Aurelianus translatis exinde Romanis, duae Daciae in regionibus*

³⁵ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 168.

³⁶ Vlădescu, *ARDI*, p. 86-88; C. M. Tătulea, *Romula – Malva*, București, 1994, p. 74-75, 129-131; D. Bondoc, D. R. Dincă, *Inscripții și piese sculpturale. Muzeul Romanăștilui Caracal*, Craiova, 2002, p. 23-24.

³⁷ O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava*, p. 73-87.

³⁸ Al. Bărcăcilă, *Drubeta, azi Turnu Severin*, București, 1932; idem, *Un ville daco-romaine: Drubeta*, București, 1938; D. Tudor, *Drobeta*, București, 1965; idem, *Orașe, sate și târguri în Dacia romană*, București, 1968, p. 289-303; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980; Gudea, *Die Nordgrenze*, p. 81-85.

³⁹ N. Gostar, *Les titres impériaux Dacicus Maximus et Carpicus Maximus*, în vol. *Actes de la 12e Conférence Internationale d'Études classiques*, Cluj, 2-7 oct. 1972, București-Amsterdam, 1975, p. 643-649.

⁴⁰ C. H. Opreanu, *The Last Decades of Roman Dacia*, în *Transilvanian Review*, X, 2, 2001, p. 66-77.

Moesiae ac Dardaniae factae sunt; Iordanes, 217: *Aurelianusque imperator, evocatis exinde legionibus, in Mysia conlocavit ibique aliquam partem Daciam Mediterraneam Daciamque Ripensem constituit*)⁴¹. Această cedare fără lupte explică posibilitatea pe care o are administrația imperială de a-și rezerva în stăpânirea sa un *solum romaniae* pe malul stâng al Dunării cu principalele „capete de pod” la *Sucidava* și *Drobeta* (Procopius, *De aedificiis*, IV, 6, 34; 7, 10)⁴². Concomitent, *legio XIII Gemina* este mutată de la *Apulum* la *Ratiaria* (Arçar)⁴³ de unde trimite detașamente peste Dunăre în cetățile de la Turnu-Severin și Desa⁴⁴. *Legio V Macedonica*, transferată de la *Potaissa* la *Oescus* (Gigen, Bulgaria), trimite la rândul ei cohortele a III-a și a IV-a la *Sucidava*, *Hinova* și *Drobeta*⁴⁵.

Dintre urmașii lui Aurelian, C. Aurelius Victorius Diocletianus (284-305) a fost cel care s-a preocupat de întărirea *limes*-ului danubian, acordând o atenție deosebită „capetelor de pod” de pe malul stâng. Se consideră că în perioada domniei sale au funcționat fortificațiile de la Pojejena (jud. Caraș-Severin), Moldova Nouă (?), Gornea (jud. Caraș-Severin), Șvinița (jud. Mehedinți) situate în dreptul provinciei *Moesia Prima*, și *Dierna* (Orșova, jud. Mehedinți), *Mehadia* (jud. Caraș-Severin), *Teregova* (jud. Caraș-Severin), *Tibiscum* (jud. Caraș-Severin), *Drobeta* (jud. Mehedinți), *Insula Banului* (jud. Mehedinți), *Puținei* (jud. Mehedinți), *Hinova* (jud. Mehedinți), *Batoți* (jud. Mehedinți), *Izvorul Frumos* (jud. Mehedinți), *Ostrovu Mare* (jud. Mehedinți), *Izvoarele* (jud. Mehedinți), *Desa* (jud. Dolj), *Bistreț* (jud. Dolj), pe segmentul de *limes* al provinciei *Dacia Ripensis*⁴⁶.

⁴¹ Mai recent, vezi E. Chrysos, *Von der Räumung der Dacia Traiana zur Entstehung der Gothia*, în *Bonner Jahrbuch*, 192, 1992, p. 175-191; D. Ruscu, *L'abandon de la Dacie romaine dans les sources littéraires*, în *AMN*, 35/I, 1998, p. 235-254 (I); 37/1, 2000, p. 265-275 (II).

⁴² *OR*³, p. 41, 425, 443; Macrea, *VDR*, p. 464-465; N. Gudea, *Betestigungen am Banater Donau – Limes aus der Zeit der Tetrarchie*, în *Actes*, p. 173-180; ; E. Chirilă, N. Gudea, I. Stratan, *Trei tezaururi monetare din Banat din secolul al IV-lea. Contribuții numismatice la problema continuității în Dacia*, Lugoș, 1974, p. 89-90; Toropu, *Romanitatea*, p. 14-19; D. Tudor, *Preuves archéologiques attestant la continuité de la domination romaine au nord du Danube après l'abandon de la Dacie sous Aurelien (IIIe – Ve siècle)*, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 149-161; idem, *Contribuții la problema romanizării în Dacia Inferior*, în *AO*, I, 1981, p. 61; Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 92-95; M. Comșa, *Raporturi ale daco-romanilor din nordul Dunării cu Imperiul Roman între anii 275-375 e.n.*, în *AMP*, XII, 1988, p. 297-302; C. M. Tăulea, *Romula*, p. 129; Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 33; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 328-329, *IstRom*², p. 585; 607.

⁴³ V. Velkov, *Ratiaria eine römische Stadt in Bulgarien*, în *Eirene*, V, 1966, p. 155-175.

⁴⁴ V. Moga, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea XIII Gemina*, Cluj-Napoca, 1985, p. 30 și urm.

⁴⁵ M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca, 1987, p. 32-33.

⁴⁶ Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 50; Gh. Popilian, în *IstRom*², p. 607-608

În contextul prezentat este plauzibil ca „Brazda lui Novac de sud” să fi delimitat „spațiul de siguranță” păstrat de romani la nord de Dunăre după retragerea aureliană. Considerăm astfel că sintagma „*Dacia restituta*”, din panegiricul rostit la 1 martie 297(?) în fața împăratului Constantinus Chlorus (*Panegirici latini*, IV, III, 3: *Partho quippe ultra Tigrim redacto, Dacia restituta, porrectis usque ad Danuvii caput Germaniae Raetiaeque limitibus...*)⁴⁷ se referă tocmai la acest teritoriu, ce fusese atacat, anterior, de către carpi⁴⁸. Atestarea (*L'Année Épigraphique*, 1981, 777) unui toponim *Carpia* în Imperiu demonstrează faptul că o parte dintre aceștia fuseseră pacificați și strămutați la sud de fluviu (Eutropius, 9, 25: *...Carpis et Basternis subactis, Sarmatis victis, quarum nationum ingentes captivorum copias in Romanis finibus locaverunt*), după modelul cunoscut al *transdanubienilor*.

*
* *

Unitățile care deserveau sistemul defensiv nord-dunărean fac parte din detașamentele legionare cantonate pe malul drept. Trupele legiunii *XIII Gemina* asigurau sectorul dunărean aflat între râurile Porecka și *Almus* (Lom), iar ale legiunii *V Macedonica* pe cel dintre râurile *Almus* și *Utus* (Vit)⁴⁹. Flancul stâng al acestui teritoriu era deservit de legiunile *VII Claudia*, *III Flavia* și trupe auxiliare, care pe lângă supravegherea iazigilor din Câmpia Banatului asigurau și navigația pe Dunăre. Ștampilele tegulare *RIPA SING(iduni)* și *RIP(a) VIM(inacii)* desemnează porțiunea de frontieră aflată sub controlul fiecărei legiuni⁵⁰. Acestea construiesc sau reface către sfârșitul secolului III – începutul secolului IV castelele de la Pojejena de Sus, jud. Caraș-Severin⁵¹ (*CIL*, III, 8070, 8071, 14496; *IDR*, III/1, 22, 22a), în fața castrului de la *Cuppae* (Golubac), Șvinița, jud. Mehedinți (*IDR*, III / 1, 33-34) în fața castrului de la *Parce/Parcis*, și *Dierna*, jud. Mehedinți (*IDR*, III / 1, 51), în fața fortificației de la *Diana* (Davidovac-Karataș ?)⁵².

⁴⁷ T. Zawadzki, *L'idée de la reconquête de la Dacie*, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 65-68.

⁴⁸ Vezi și Gh. Bichir, *Cultura carpică*, p. 184; Toropu, *Romanitatea*, p. 17-18; Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 94.

⁴⁹ Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 92-93; D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 84 și urm.; V. Moga, *op. cit.*, p. 30; O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava*, p. 105; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 327-329.

⁵⁰ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 327.

⁵¹ N. Gudea, *Date noi despre castrul roman de la Pojejena*, în *Banatica*, 3, 1975, p. 333-343; Nicoleta Toma-Demian, *Un lot de monede romane târzii de la Pojejena, județul Caraș-Severin*, în *Analele Banatului* (S.N.), VII-VIII, 1999-2000, p. 473-490.

⁵² Macrea, *VDR*, p. 466-467; N. Gudea, în *Actes*, p. 175-176; Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 92, 117.

Notitia Dignitatum (Orientis, XLI, 17, 36) menționează, pentru epoca romană târzie, sediul unui *cuneus eq sagitt. Laederatae* și al unui *praefectus militum Vincentiensium Laederatae*.

O situație mai specială se regăsește la *castellum*-ul de la Gornea (jud. Caraș-Severin), unde staționau *LEG(io) VII CL(audia) S(sub) C(ura) BUBALI P(rae) P(ositi)* și *EQ(uites) SAGI(ttarii) S(sub) C(ura) ITALICI P(rae) P(ositi) R(ipae)* (*IDR, III / 1, 31, 32*)⁵³. Prezența la Gornea a unui detașament din *legio VII Claudia* este confirmată și de descoperirea, în castrul situat peste Dunăre, la *Novae* (Brnjica-Gradac na Česavi), a unei ștampile, aparținând aceleiași legiuni, datată la sfârșitul secolului III (*CIL, III, 8097*)⁵⁴. Ștampile ale legiunii VII Claudia mai apar la Pojejena⁵⁵ și Șvinița, cu mențiunea că, în această ultimă fortificație, este atestat și un *Hermogenes praepositus ripae*⁵⁶.

Totodată, atestarea în zonă a unui *praepositus ripae*, presupune, pe de o parte, existența unui număr de minimum 500 de oameni, între care, datorită sistemului de recrutare teritorială generalizat în secolele II-III⁵⁷, puteau fi și localnici, iar, pe de altă parte, prin specificarea exactă a calității comandantului, misiunea acestora la nordul fluviului. Trupa de *equites sagittarii* ar fi staționat la Gornea, undeva în intervalul cuprins între domniile lui Diocletian și Constantin sau Valentinian I⁵⁸.

La *Dierna* predomină ștampilele legiunii XIII Gemina sub forma *LEG XIII G* sau *LEG XIII R*⁵⁹. Aceași trupă, cu sigla *R(atiaria)* mai apare

⁵³ N. Gudea, *Gornea. Așezări din epoca romană și romană târzie*, în Banatica, 1977, p. 64 și fig. 65-67.

⁵⁴ D. Pribaković, D. Piletić, *Česava (Novae)*, în Arheoloski Pregled, Belgrad, 7, 1965, p. 105-108, și pl. XLI, 2: [*L*]EG(io) VII CL(audia) S(sub) C(ura) VICTORINI P(rae) P(ositi). Pentru alte analogii vezi și N. Gudea, I. Dragomir, *Contribuții la prosopographia și toponimia limesului bănățean al Dunării*, în AIIA-Cluj, XIX, 1976, p. 275-282.

⁵⁵ D. Tudor, *Garnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în secolul IV e.n.*, în SCIV, IX, 2, 1958, p. 373, 381; idem, în SCIV, XI, 2, 1960, p. 335-363: [*l*]egi(o) VII CL(audia) C(uppis), LEG VII CL PF, LEG III FF. Vezi și Gudea, *Die Nordgrenze*, p. 60.

⁵⁶ N. Gudea, *O cărămidă cu ștampilă din secolul al IV-lea la Șvinița (jud. Mehedinți)*, în AMN, VII, 1970, p. 555-559: S(sub) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi). Este pusă în legătură cu ștampila descoperită în ruinele unei fortificații romane, plasată la sud de Dunăre, vizavi de Șvinița [*CIL, III, 13814, a: SU(b) C(ura) HERMOGENI P(rae) P(ositi) RIP(ae) LEG(io) VII CL(audia) PARCE*].

⁵⁷ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocletiano*, Milano, 1952, p. 76.

⁵⁸ N. Gudea, *Gornea*, p. 64: „unitatea de equites sagittarii, trebuie să fi staționat la Gornea, înainte de perioada reformelor lui Constantin, adică în timpul cuprins între sfârșitul secolului al III-lea și cel de al treilea (sau poate al patrulea) deceniu al secolului al IV-lea”. După Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 77, ștampila „se referă la unități specifice celei de-a doua jumătăți a secolului al IV-lea, respectiv perioadei lui Valentinianus I”.

⁵⁹ V. Wollmann, *Inscripții și sculpturi romane din sud-estul Banatului*, în AMN, VIII, 1971, p. 539-553; D. Benea, *Officina militară de la Dierna (sec III-IV e.n.)*, în AMN, XIII, 1976, p. 206-207.

atestată, pe malul stâng al Dunării, în castrul de la Desa⁶⁰. În afara acestor tipuri de ștampile, pentru legiunea amintită, mai apare și forma *LEG XIII G.P.S.*, atestată la *Dierna* și *Drobeta*⁶¹, și citită *LEG(io) XIII G(emina) P(ars) S(uperior)*⁶².

La *Tibiscum* (jud. Caraș-Severin) cercetările arheologice au demonstrat existența unor activități constructive⁶³, atât în castru cât și în vicusul militar, efectuate după retragerea aureliană (*IDR*, III, 1, 132). Nu este atestată însă nici o trupă militară post-aureliană. În momentul abandonării Daciei, la *Tibiscum* staționau trei unități auxiliare: *cohors I Vindelicorum*, *numerus Palmyrenorum Tibiscensium* și *numerus Maurorum Tibiscensium*⁶⁴. Se presupune că nivelurile de locuire post-romană ar aparține autohtonilor, daco-romani, care ar fi acționat sub forma unor *limitanei* aflați în slujba Imperiului, fapt ce ar reprezenta noile realități politice și militare stabilite în spațiul nord-dunărean⁶⁵.

La Hinova sunt atestate trupe ale lui *legio V Macedonica*⁶⁶. Aceeași trupă, alături de *legio XIII Gemina*, staționa și la Mehadia (*IDR*, III/1, 70)⁶⁷. Tot la Mehadia mai apare atestată, în secolul III, *cohors III Dalmatarum* (*IDR*, III/1, 76, 77, 84, 87, 99-100, 103). Ștampile ale aceste cohorțe au mai apărut și la Moldova Nouă (*CIL*, III, 8074, 15 b; *IDR*, III/1, p. 55).

B. „Brazda lui Novac de nord”

Acest *vallum* separă zona de câmpie de cea colinară, pornind de la gura râului Topolnița, lângă castrul de la Drobeta-Turnu Severin⁶⁸, putând fi identificat până spre Brăila, conform cercetărilor efectuate de P. Polonic⁶⁹

⁶⁰ D. Tudor, în SCIV, XI, 2, 1960, p. 345: *L XIII GRAT*.

⁶¹ Al. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 22: *LEG(io) XIII G(emina) P(ontibus) S(uperior) (?)*.

⁶² Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 89.

⁶³ A. Ardeț, *Le municipes romain de Tibiscum*, în vol. *Politique édititaire dans les provinces de l'Empire Romain*, Cluj-Napoca, 1993, p. 83-89; D. Benea, *Orașul antic Tibiscum. Considerații istorice și arheologice*, în *Apulum*, XXXII, 1995, p. 149-173; R. Florescu, *Cele două Tibiscum și granița de vest a Daciei romane*, în *CA*, X, 1997, p. 365-369.

⁶⁴ N. Gostar, *Unitățile militare din castrul roman de la Tibiscum*, în *AMN*, V, 1968, p. 471-477; M. Moga, *Garnizoana romană de la Tibiscum*, în *AMN*, VII, 1970, p. 135-149. Vezi și mai recent D. Benea, P. Bona, *Tibiscum*, București, 1994, p. 57-60.

⁶⁵ Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 104.

⁶⁶ M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, București, 1989, p. 33-35.

⁶⁷ M. Macrea, N. Gudea, I. Moțu, *Praetorium. Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București, 1993, p. 51-52: *LEG V M ET XIII GA*.

⁶⁸ M. Davidescu, *Drobeta în secolele IV – VI e.n.*, în *RMM-M*, 1, 1976, p. 43-44.

⁶⁹ Opinie acceptată inițial și de D. Tudor, *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane*, în *RIR*, XI-XII, 1941-1942 (1943), p. 143; idem, *Considerații asupra unor cercetări arheologice făcute pe limes transalutanus*, în *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 87.

Al. Barnea⁷⁰, plasează capătul estic al „Brazdei”: „până în sudul Moldovei de apus și de răsărit, adică între curbura Carpaților și Nistru”(?), ipoteză reluată întocmai și cu altă ocazie⁷¹, deși în planșa care însoțește textul, „Brazda” este trasată doar până la Mizil (jud. Buzău). Deși nu se referă explicit la valurile Traian-Tulucești și Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, probabil că istoricul citat consideră că acestea făceau parte (?) din „Brazda lui Novac de nord”, care s-ar fi continuat astfel și în sudul Moldovei.

O ipoteză similară fusese emisă mult mai devreme, ea fiind cunoscută de către Gheorghe Săulescu⁷², August Treboniu Laurian⁷³ și Dionisio Fotino⁷⁴, ce par să fi optat pentru aceeași identificare.

Mai nou, A. Rădulescu⁷⁵ plasa capătul estic al „Brazdei” la Bărboși, fără însă a aduce argumente în favoarea acestei opinii și fără a face referiri la literatura problemei, în aceeași sinteză, în cuprinsul căreia, într-o manieră similară, Gh. Popilian⁷⁶ trasează capătul estic al „Brazdei” la Pietroasele.

Aceeași ipoteză că „Brazda” ar completa sistemul defensiv liniar din sudul Moldovei este acceptată de Dan Gh. Teodor⁷⁷ și Nelu Zugravu⁷⁸. Primul istoric argumentează chiar legătura dintre valuri prin faptul că: „au aceeași orientare a șanțurilor și chiar aceeași structură” (sic!)⁷⁹. În realitate nici măcar nu poate fi vorba despre o identitate structurală a acestor valuri. „Brazda lui Novac de nord” este net superioară ca dimensiuni (lățime,

⁷⁰ Al. Barnea, *Valuri de pământ de la Nistru la Tisa*, în vol. *Timpul istoriei. (I) Memorie și patrimoniu (în onoaremeritae Ligiae Bârzui)*, București, 1997, p. 162.

⁷¹ Idem, *Voies de communication au Bas-Danube aux IVe-VIe siècles après J.C.*, în vol. *Études byzantines et post-byzantines*, III, București, 1997, p. 34: „... jusqu'au sud de la Moldavie Occidentale et Orientale (entre l'arc des Carpates et la rivière de Dniester-Tyras)”, și fig. 1, p. 42.

⁷² Gh. Săulescu, *Descrierea istorico-geografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului sau Ghertina) a căreia ruine se află în apropierea Galațului*, ed. S. Sanie, V. Cristian, București, 1991, p. 66: „... însuși valul cel mare numit Traian, ... tras paralele cu Dunărea prin toată lungimea Daciei, începând de la Petrovaradin în Ungaria până la Poarta de Fer dublu, iară de aici simplu prin Valahia și Moldavia, trece Prutul prin satul numit a lui Traian până la Don”.

⁷³ Aug. Treboniu Laurian, *Istriana*, în *Magazin istoric pentru Dacia*, II, 1846, p. 102-103: „... valul cel mare de pământ care începe nu departe dela cotitura cea mare a Dunării, mai jos de Severin, trece prin suburbia Belli-vacă (din Kraiova), se întinde către răsărit peste Olt până către Galați, și de aici prin Dacia orientală până către Ofiusa sau Tira lângă Nistru”.

⁷⁴ D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, București, 1859, p. 40-41 (traducere de George Sion): „Câți-va din cei mai buni cronicari ai Țării Munteneste și ai Moldovei vorbesc despre șanțurile și movelele care se văd în țările acestea, începând dela podul cel de peatră și până la râul Don”.

⁷⁵ A. Rădulescu, în *IstRom*², p. 472.

⁷⁶ Gh. Popilian, în *IstRom*², p. 608.

⁷⁷ Dan Gh. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1981, p. 11.

⁷⁸ N. Zugravu, *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etnogeneza românilor*, Iași, 1994, p. 132.

⁷⁹ D. Gh. Teodor, *op. cit.*, p. 11.

înălțime)⁸⁰ față de oricare dintre valurile din sudul Moldovei, în comparație cu care acestea apar mai degrabă modeste. În ceea ce privește orientarea nordică a șanțurilor, acesta nu poate fi un argument plauzibil care să probeze identitatea a două valuri⁸¹.

În actualul stadiu al cercetărilor, o ipoteză ce susține ridicarea unui sistem liniar unitar de la Dunăre (Drobeta-Turnu Severin) la Nistru nu poate fi susținută, din mai multe motive (cronologic, strategic etc.). Nu excludem, totuși, posibilitatea ca la un moment dat, cel mai probabil în secolul IV (?) - aceste trei valuri distincte să fi funcționat concomitent. În această ordine de idei, „Brazda” ar putea fi pusă în legătură și cu acele „Römerschanzen” identificate în Câmpia Tisei⁸², realizând astfel o unitate uriașă, ce ar reflecta: „o concepție strategică unitară a Imperiului târziu care creează, după pierderea Daciei, în fața frontierei dunărene o zonă supravegheată pentru apărarea ei”⁸³.

Dacă în privința capătului vestic se mai folosește și astăzi informația lui D. Tudor, conform căreia punctul terminus al „Brazdei lui Novac de nord” s-ar afla la Hinova⁸⁴, în ceea ce privește capătul estic situația este, așa cum am arătat, controversată. Acesta este identificat, după ultimele cercetări periegetice la Mizil (jud. Buzău)⁸⁵, informațiile lui P. Polonic, de atâtea ori confirmate, fiind ignorate. Nu este mai puțin adevărat faptul că, înaintea lui Polonic, „Brazda” fusese văzută de câțiva învățați olandezi, care în harta tipărită în 1791 o cartează sub denumirea de „fossa Traiani” prin sudul orașelor Craiova, Pitești, Târgoviște, Ploiești, Buzău, prin Brăila, până aproape de malul Siretului⁸⁶; și informațiile conținute de acest document sunt ignorate. Mai mult cercetările de suprafață au relevat existența Brazdei și

⁸⁰ Vezi planșele 1, 5, 6, 14, 16, 18.

⁸¹ Un argument „serios” împotriva identificării arătate este următorul: cele două secțiuni despre care știm că s-au practicat în „Brazdă” (D. Berciu, *Cercetări și sondagii în lungul valului de pământ numit „Brazda lui Novac” între satele Bălăcița și Terpezița, reg. Dolj*, în SCIV, III, 1952, p. 172-174/fig. 27 și Cr. M. Vlădescu, N. Moghior, O. Stoica, „*Brazda lui Novac” pe teritoriul județului Dolj*, în SMMIM, 11, 1978, p. 161-163/fig.12) nu au pus în evidență existența unei berme între *vallum* și *fossa*. Pe de altă parte, mai numeroase, cercetările arheologice efectuate în valul Traian-Tulucești au relevat existența acestui element, cu o lățime de cca. 4,50 metri (Brudiu, *Valurile antice*, p. 228-233). Considerăm că aceste **diferențe structurale** pledează și pentru o încadrare cronologică diferită. Vezi planșele 6 și 16.

⁸² V. Balás, *Die Erdwälle der Ungarischen Tiefebene*, în Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, XV, 1-4, 1963, p. 309-336.

⁸³ K. Horedt, *Valurile de pământ din Banat și Crișana*, în SCIV, XVI, 4, 1965, p. 725-730.

⁸⁴ OR³, p. 252.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 248 și Cr. M. Vlădescu, *Traseul Brazdei lui Novac în județul Olt, Argeș, Dâmbovița*, în SMMIM, 12, 1979, p. 160.

⁸⁶ I. Lepși, *Despre harta olandeză din 1791 a regiunilor românești din apusul Mării Negre*, în Buletinul Muzeului Național de Istorie, Chișinău, 1936, p. 91-117.

dincolo de Mizil⁸⁷. Totodată, în județul Brăila persistă amintirea unui „val al lui Traian”⁸⁸. Tot în planul toponimiei locale se păstra, în aceeași zonă, denumirea „poarta lui Novac”⁸⁹; în apropiere de satul Tufești, locul de lângă „movilă” se numea „la Brazdă” („Brazda lui Novac”). Movila se numea „movila săpată” datorită locuitorilor care căutau în ea comori. Direcția Brazdei era spre Viziru. Movila Brazda este semnalată pe harta Marelui Stat Major Austriac la scara 1: 58000⁹⁰; între satele Viziru și Golășei se semnalează existența unui șanț vechi, actualmente complet nivelat. Amintirea lui s-a păstrat la locuitorii mai bătrâni din Viziru prin numele de Brazdă, pe care aceștia îl dau unui loc din marginea de vest a satului...; la 1 kilometru vest de satul Suțești, se află lângă un cot mare al râului Buzău, un sistem de fortificații liniare. Valul de pământ este despărțit de șanț de o palisadă de lemn. În val se găsesc pietre de râu. În popor el se numește „valul lui Traian”⁹¹. Un posibil traseu al „Brazdei lui Novac de nord” ar putea fi identificat până la Suțești (jud. Brăila), pe malul Buzăului. Aici se mai observa în 1980, pe o lungime de circa 200 de metri, un val aplatizat⁹².

Punem aceste inadvertențe pe seama faptului că în zona Buzău–Brăila valul traversează Câmpia Bărăganului, unde s-a practicat o agricultură intensivă, astfel că urmele „Brazdei” ar fi putut dispărea în timpul scurs între cercetările menționate. De altfel, orice evaluare cronologică am da fortificației, ridicarea sa doar până la Pietroasele nu ar fi justificată, necesitatea de a controla culoarul dintre Carpații de Curbură și Dunăre, zona predilectă a atacurilor îndreptate împotriva Imperiului, fiind desigur cunoscută strategiilor romani⁹³. În plus, la ridicarea marelui val romanii trebuie să fi avut în vedere „principiul strategic”, utilizat la efectuarea unor construcții similare⁹⁴, astfel încât, în ipoteza că lucrarea a fost dusă la bun sfârșit, considerăm că marginea estică a „Brazdei lui Novac de nord” ar trebui căutată undeva pe malul Dunării sau al Siretului. De altfel, cum s-a văzut, A. Rădulescu⁹⁵, în urma unei deducții logice (?), trasa „Brazda” de la *Drobeta* până la Bărboși (jud. Galați).

⁸⁷ Gh. Diaconu, *Noi descoperiri privind prezența romană la nordul Dunării în secolul al IV-lea*, în Rdl, 6, 33, 1980, p. 1068, n. 27: „cercetările recente indică faptul că între Mizil și Pietroasele, în raza comunei Ulmeni, se conturează profilul Brazdei”.

⁸⁸ I. Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 311, s.v. *troian(ul)*.

⁸⁹ P. Polonic, mss. 22 / 940, III, în Biblioteca Academiei Române, p. 48.

⁹⁰ N. Harțuche, *Repertoriul arheologic al județului Brăila*, în vol. *Zilele culturii brăilene. Comunicări și referate*, I, Brăila, 1970, p. 33.

⁹¹ Idem, *Preliminarii la repertoriul arheologic al județului Brăila*, în Istros, I, 1980, p. 337.

⁹² Informații oferite de V. Sîrbu, căruia îi mulțumim și pe această cale.

⁹³ După Toropu, *Romanitatea*, p. 28, n. 88: „în situația politică creată după anul 332, când acest coridor era acoperit de goții *foederati*, nu se mai impunea construirea Brazdei - în continuare - până la Dunăre [de la Mizil, n.n.]”.

⁹⁴ Croitoru, *Valurile de pământ*, p. 58-59.

⁹⁵ A. Rădulescu, în *IstRom*², p. 472.

Astfel, nu se exclude posibilitatea ca acest *vallum* să fi fost, la un moment dat, protejat pe flancuri și de sistemele de fortificații liniare, pasibile de a fi datate în secolul IV, din Banat⁹⁶ și respectiv din sudul Moldovei⁹⁷.

Astăzi se mai păstrează fragmentar, putând fi identificată pe anumite porțiuni, în special în păduri sau acolo unde acțiunile umane de modificare a solului (arături, nivelări) lipsesc. O astfel de situație ne-a fost semnalată de domnul Dragoș Măndescu, de la Muzeul Județean Argeș, pentru comuna Negrași (jud. Argeș)⁹⁸, unde urmele „Brazdei lui Novac de nord” se vedeau mulțumitor în anul 1997. În periegeza efectuată în zonă, în primăvara anului 2001, împreună cu Ion Nania, Dragoș Măndescu și Cristian Luca, am putut constata deteriorarea aproape completă a urmelor valului. Acesta se prezenta sub aspectul unei fâșii de culoare roșiatică, vizibilă în arătura proaspătă. O atare situație nu se preta la măsurători sau fotografii.

În privința datării, în lipsa surselor primare, se constată aceeași nesiguranță. În timp, s-au fundamentat trei ipoteze mai importante⁹⁹, după cum urmează:

A. „Brazda” ar fi fost ridicată la mijlocul secolului I¹⁰⁰, fiind pusă în legătură cu politica „spațiului de siguranță” practică de administrația romană la Dunărea de Jos în primele secole creștine;

B. „Brazda” ar fi fost construită în secolul IV, ca graniță a recuceririlor constantiniene¹⁰¹;

⁹⁶ A. Cucu, *Valurile romane*, în *Analele Banatului*, II, 2, 1929, p. 41-44; C. Daicoviciu, *Bănatul și Iazygii*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 107; K. Horedt, în *SCIV*, XVI, 4, 1965, p. 725-730; D. Popescu, *Săpăturile arheologice din R.S. România în anul 1966*, în *SCIV*, 18, 3, 1967, p. 530, nr. 66; E. Dörner, V. Boroneaș, *O contribuție cu privire la datarea valurilor de pământ din vestul țării noastre*, în *Ziridava*, II, 1968, p. 7-18; S. Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, în *AMN*, VI, 1969, 483-491; E. Garam, P. Patay, S. Soproni, *Sarmatisches Wallsystem in Karpatenbecken*, Budapest, 1984, p. 60-64; S. Soproni, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*, München, 1984.

⁹⁷ Croitoru, *Sudul Moldovei*, p. 107-120, cu bibliografia.

⁹⁸ Vezi și D. Măndescu, *Cercetări arheologice pe Valea Dâmbovcului*, în *Argesis*, XI, 2002, p. 39-41.

⁹⁹ Alte variante cronologice rămase fără ecou în istoriografia chestiunii atribuie valul avarilor (C. Zagoriș, *Valurile din Panonia, Dacia și Peninsula Balcanică*, în Biblioteca Publicațiilor de tot felul, 2, 15 septembrie 1938, p. 4; 13), goșilor conduși de Athanaric (C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 223) sau lui Traian, care l-ar fi ridicat după primul război dacic (Gr. Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăiești, Drajna de Sus, Pietroasa*, în *OmCD*, p. 230).

¹⁰⁰ Pârvan, *Getica*, p. 128-129; K. Horedt, *Unele probleme privind răspândirea culturii Sântana de Mureș-Cerneahov în România*, în *SCIV*, XVIII, 4, 1967, p. 575-589; C. C. Petolescu, *Varia Daco-Romana (VII-VIII)*, în *TD*, V, XII, 1984, p. 187-188; Opreanu, *Barbaricum*, p. 22-23 etc.

¹⁰¹ *OR*³, p. 250-251; Pippidi, *Contribuții*², p. 319; Vulpe, *Les Valla*, p. 267-276; Cr. M. Vlădescu, N. Moghior, O. Stoica, în *SMMIM*, 11, 1978, p. 163-164; Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 58; Al. Barnea, în vol. *Timul istoriei. (I) Memorie și patrimoniu (în onoarem emeritae Ligiae Bârzui)*, p. 162; E. M. Constantinescu, *Memoria pământului dintre Carpați și Dunăre*, București, 1999, p. 27, 35; M. D. Liușnea, *Fortificații și unități militare romane la Dunărea de Jos în perioada cuprinsă între domniile lui Dioclețian și cea a lui Justinian*, în *Mousaios*, VI, 2001, p. 71-72 etc.

C. Valul ar delimita, la nord de Dunăre, spațiul dominației bulgare, fiind ridicat în intervalul cuprins între secolele VII – IX¹⁰². Această ipoteză nu este confirmată de nici un argument arheologic, în spațiul dintre Dunăre și „Brazdă” lipsind fortificații, drumuri sau necropole importante care ar putea fi atribuite bulgarilor.

În cele ce urmează, vom încerca să analizăm câteva dintre argumentele care plasează ridicarea valului în secolul I și respectiv IV.

„Brazda lui Novac de nord” are șanțul orientat spre nord, fiind ridicată, fără îndoială, de către cineva care se afla pe linia Dunării, interesat fiind să o apere.

Scopul său defensiv, deși contestat¹⁰³, este evident dacă avem în vedere caracteristicile sale **tehnice** – în 1978 valul mai păstra o înălțime medie la suprafața terenului de 0,50 / 3 metri, cu o adâncime a șanțului de 0,50 / 2 metri¹⁰⁴, și **tactice** – în afara fortificațiilor, din loc în loc, în spatele „Brazdei” existau turnuri de observație și semnalizare, unul fiind identificat la 2 kilometri de Hinova (16,30 x 16,40 x 10,50 x 15 metri)¹⁰⁵, pe cota 250, iar altele pe dealul Bucovățului și, respectiv, pe teritoriul satului Sărbătoarea (comuna Bucovăț, jud. Dolj)¹⁰⁶, la cota 170. Un alt turn a fost identificat pe dealul Drangonia, la nord de satul Leșile (jud. Argeș), fiind catalogat drept punctul arheologic numărul 37 de pe Valea Mozacului¹⁰⁷. Tradiția orală păstrează, de asemenea, informații despre existența unor turnuri lângă Broșteni și Fosea, neidentificate însă în teren¹⁰⁸, iar în județul Brăila, la Tufești („movila săpată”) și Viziru („movila brazdă”)¹⁰⁹. Cel puțin temeliiile acestor posturi fuseseră construite din piatră. Întrucât „Brazda” nu a fost

¹⁰² U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, I - II, Bonn, 1992, p. 35. Împotriva acestei identificări, T. Samowski, U. Fiedler, *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*, în *Archeologia*, XLV, 1994, p. 118-119. Vezi și D. Krândzalov, *Un vallum „prabulgar” qui n'a jamais existé*, în *Izvestija-Bulletin de la Société historique bulgare*, XXI, 1945, p. 33-66.

¹⁰³ Opreanu, *Barbaricum*, p. 32, consideră că rolul acestui val de pământ era de natură birocratică, marcând lățimea „cordonului sanitar” instituit de către romani în fața Moesiei: „valul nu reprezintă un element defensiv, fiind lipsit de drumuri strategice și de fortificații în spatele său”.

¹⁰⁴ *OR*³, p. 244.

¹⁰⁵ Situat pe culmea celui mai înalt deal din vecinătate, turnul oferă o vizibilitate perfectă, cu posibilități de semnalizare spre Hinova și Drobeta, cf. Cr. M. Vlădescu, *Noi observații privind traseul Brazdei lui Novac de nord pe raza jud. Mehedinți*, în *SMMIM*, 10, 1977, p. 81.

¹⁰⁶ Aceste ultime turnuri ar fi fost identificate de arhitectul Craiovei, inginerul Vincenz, cf. *OR*³, p. 256. Cr. M. Vlădescu, N. Moghior, O. Stoica (în *SMMIM*, 11, 1978, p. 159, n. 6), nu au mai găsit, în 1978, urmele lor. Alt turn, ar fi posibil de identificat în dreptul satului Boca (jud. Dolj), cf. D. Berciu, în *SCIV*, III, 1952, p. 172. Vezi și planșa 4.

¹⁰⁷ I. Nania, D. Măndescu, *Arheologia Văii Mozacului*, comunicare susținută la Sesiunea de Comunicări Științifice a Muzeului Județean Argeș, 23 mai 2002.

¹⁰⁸ Cr. M. Vlădescu, în *SMMIM*, 12, 1979, p. 157, n. 17.

¹⁰⁹ N. Hartuche, în *Istros*, I, 1980, p. 336-337.

cercetată prin fotografiile aeriene, nu putem ști sigur dacă existau puncte de trecere controlate peste acest cordon defensiv; totuși, nu se exclude posibilitatea existenței între turnuri a unui punct de trecere, cu atât mai mult cu cât, în lunca Jiului „Brazda” dispăre¹¹⁰, fiind apoi identificată pe aria orașului Craiova (vezi și toponimul „poarta lui Novac”, atestat în județul Brăila¹¹¹).

Aceste principii defensive, cum am arătat, nu ar putea fi puse decât în legătură cu două momente specifice petrecute la Dunărea de Jos: crearea „spațiului de siguranță” nord-dunărean la jumătatea secolului I și recuceririle lui Constantin cel Mare.

Așadar, prima ipoteză atribuie ridicarea valului guvernatorului Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus¹¹². Conform acestei opinii, construcția „Brazdei lui Novac de nord” s-ar încadra în parametrii politicii „spațiului de siguranță”, practică în primul secol creștin de guvernarea romană¹¹³, delimitând la nord „cordonul defensiv” ridicat în fața *limes*-ului danubian.

Pentru această perioadă cercetarea arheologică atestă încetarea locuirii în marile așezări dacice identificate, din Câmpia Munteniei¹¹⁴ și din Oltenia subcarpatică¹¹⁵, ca și o diminuare demografică în spațiul dintre Dunăre și „Brazdă”, pusă pe seama transferului de populație efectuat de Aelianus¹¹⁶. Discuțiile privind apartenența etnică a „transdanubienilor” sunt departe de a fi încheiate, totuși, în măsura în care aceștia ar fi fost majoritar geți, Aelianus și cel care a scris elogiul (*CIL*, XIV, 3608 = *ILS*, 986), buni cunosători ai realităților nord-dunărene, i-ar fi nominalizat ca atare¹¹⁷. Având în vedere că marile așezări, cu sau fără fortificații, din Câmpia Română dispar la începutul secolului I, cel mai probabil ca urmare a acțiunii lui Aelius Catus¹¹⁸, este greu de crezut că fondul demografic prezent în spațiul dintre Dunăre și „Brazdă”, la jumătatea aceluiași secol, ar fi fost atât de bogat încât să suporte un nou transfer, de data aceasta de 100 000 de oameni.

¹¹⁰ D. Tudor în *OR*³, p. 246, consideră că în zona amintită „Brazda” a fost distrusă.

¹¹¹ N. Harțușe, în Istros, I, 1980, p. 323.

¹¹² L. Halkin, *Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Néron*, în *L'Antiquité Classique*, III, 1934, p. 121-161.

¹¹³ Pippidi, *Contribuții*², p. 287-329.

¹¹⁴ N. Conovici, *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î.e.n. - I e.n.)*, în Istros, IV, 1985, p. 71-89; V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, județul Brăila, Brăila*, 1996, p. 105.

¹¹⁵ P. Gherghe, *Locuirea geto-dacică pe teritoriul județului Dolj*, în Oltenia, VII - VIII, 1988-1989, p. 7-15.

¹¹⁶ Pippidi, *Contribuții*², p. 73; Bichir, *Geto-dacii*, p. 96.

¹¹⁷ V. Lica, *The Coming of Rome in the Dacian World*, Konstanz, 2000, p. 159-162.

¹¹⁸ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 16; Bichir, *Geto-dacii*, p. 96.

Acțiunile guvernatorului Moesiei încearcă să elimine varianta unui atac prin surprindere prin crearea unei distanțe cât mai mari între Dunăre și potențialii adversari¹¹⁹.

Desigur, se pune întrebarea dacă Tiberius Plautius Silvanus Aelianus avea la dispoziție resursele necesare întreprinderii unor astfel de acțiuni. În primul rând trebuie subliniat faptul că guvernatorul Moesiei nu acționează conform propriilor sale considerente tactice, ci după un plan bine stabilit de administrația centrală de la Roma¹²⁰. Elocvent este faptul că în Pannonia, Lucius Tampus Flavianus, guvernatorul provinciei, spre sfârșitul domniei lui Nero (54-68), pune în aplicare măsuri similare cu cele întreprinse de Aelianus – efectuarea unor expediții pe malul stâng al Dunării și mutarea unui număr de „transdanubieni” de pe malul stâng pe malul drept al fluviului (ILS, 985). Este clară intenția guvernării neroniene de a pacifica frontiera dunăreană, astfel încât, odată asigurată această zonă, să-și poată continua acțiunile din nordul Mării Negre ce vizau învăluirea Imperiului Part, neexcluzându-se aici nici posibilitatea ca Nero să fi încercat instaurarea unei liniști relative la granițele Imperiului.

Deși această primă ipoteză pare plauzibilă, dovezile arheologice actuale nu o sprijină, în spațiul dintre „Brazdă” și Dunăre lipsind urmele unei stăpâniri romane efective (fortificații, așezări civile, drumuri), databile în această perioadă. În plus, dacă valul ar fi fost anterior cuceririi Daciei, romanii ar fi anexat definitiv și Câmpia Munteniei¹²¹ folosindu-se de această fortificație.

În ceea ce privește descoperirea la *Drobeta*, chiar în „Brazdă” a două morminte [orientate est-vest; 1. cenotaf, dimensiuni interioare (L x l x h) = 1,14 x 0,35 x 0,26 m.; dimensiuni exterioare = 1,40 x 0,65 x 0,50 m.; 2. dimensiuni interioare: 1,25 x 0,41 x 0,28 m.; dimensiuni exterioare: 1,55 x 0,70 x 0,45 m.; în partea de sud prezintă urme de arsură; între resturile calcinate s-au descoperit două piese din aur. a) inel în formă de poligon cu 11 laturi, 1,70 g.; dimensiuni (diametru x h) = 0,014 x 0,005; b) cercel triunghiular; de la bază pornesc trei fire cu vârfuri răsucite, 2,72 g. dimensiuni (L x l) = 0,037 x 0,023¹²²] acestea nu constituie un reper cronologic demn de luat în considerație pentru cronologia fortificației liniare. Deși autorul le datează în intervalul larg, cuprins între secolele II - III

¹¹⁹ Em. Condurachi, *Tiberius Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în SCIV, I, 1958, p. 119-130.

¹²⁰ T. Zavadski, *La légation de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mésie et la politique frumentaire de Néron*, în *La Parola del Passato*, 30, 1975 (Neroniana, 1974), p. 73.

¹²¹ Pentru discuțiile cu privire la statutul Câmpiei Munteniei, vezi C. C. Petolescu, *Contribuții privind organizarea administrativă a Daciei Romane*, în RdI, 32, 2, 1979, p. 259-275; idem, *L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien*, în *Dacia* (N.S.), XXIX, 1-2, 1985, p. 44-45, cu principalele ipoteze.

¹²² G. Crăciunescu, *Morminte romane în zona Drobeta*, în *Drobeta*, I, 3-4, 1994, p. 1-3.

ipoteza este cu totul nesigură, ea bazându-se pe anumite analogii dintre anumite morminte descoperite pe teritoriul Drobetei¹²³. Chiar și în eventualitatea unei datări mai timpurii a mormintelor, nu este exclus ca ridicarea ulterioară a „Brazdei” să le fi cuprins și pe acestea. În această situație, de mare utilitate s-ar dovedi stratigrafia cercetării arheologice; din păcate aceasta rămâne în continuare *inedită*.

De asemenea, nu a fost încă explicată nici problema funcționalității „Brazdei”, întrucât, la momentul cronologic arătat, Roma nu avea în zonă un adversar care să necesite un proiect defensiv de o asemenea anvergură.

Conform celei de-a doua ipoteze, „Brazda lui Novac de nord” ar fi fost ridicată în secolul IV, împreună cu un întreg sistem de fortificații, menite să protejeze noile cuceriri ale lui Constantin cel Mare de la nordul Dunării.

Astfel, capătul vestic al „Brazdei” este apărat de *castrum*-ul de la *Drobeta*¹²⁴, care are ca „antene defensive” la nord cetatea de la Puținei¹²⁵ și la sud-est fortificația de la Hinova¹²⁶. În est, *castrum*-ul de la Pietroasele¹²⁷ și *castellum*-ul de la Bărboși¹²⁸ închid culoarul dintre Carpați și Dunăre, continuate fiind cu sistemul de fortificații din sudul Moldovei. La sud, „Brazda” este întărită cu cetățile de la *Sucidava*¹²⁹ și *Romula*¹³⁰, între care este refăcut vechiul drum roman¹³¹ (*L'Année Épigraphique*, 1939, 19 =

¹²³ *Ibidem*, p. 3: „inventarul conținut de unele morminte, ne permite să considerăm că ele aparțin secolelor II-III e.n. când se face o trecere treptată de la înmormântare la incinerare... dacă această datare este corectă, se pune problema momentului ridicării *Brazdei lui Novac*”.

¹²⁴ D. Tudor, *Drobeta*; M. Davidescu, *Drobeta...*; C. C. Petolescu, *Drobeta și Dierna*, în AO, VIII, 1993, p. 59-64, Ardevan, *VMDR*, p. 33-36.

¹²⁵ N. Gudea, în *Actes*, p. 178; Toropu, *Romanitatea*, p. 23-26; D. Benea, *Cetatea romană târzie de la Puținei*, în SMMIM, 10, 1977, p. 37-46.

¹²⁶ M. Davidescu, *Săpăturile arheologice din castrul roman de la Hinova*, în Drobeta, IV, 1980, p. 77-86; M. Davidescu, I. Stângă, *Monedele din castrul roman târziu de la Hinova*, în Drobeta, VI, 1986, p. 75-102; M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova...*

¹²⁷ Al. Odobescu, *Le trésor de Pétroussa*, Paris, 1900, III, p. 19 și urm.; Gh. Diaconu, *Castrul de la Pietroasele*, în Mousaios, 1981, p. 35-40; idem și colaboratorii, *Prezența romană la întorsura Carpaților în secolele III-IV. Semnificația ei istorică în lumina cercetărilor de la Pietroasele*, în vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, Buzău, 1983, p. 69-77.

¹²⁸ L. Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor romane de la Bărboși*, în Pontica, XV, 1982, p. 249-253.

¹²⁹ D. Tudor, în Latomus, LXXX, 1965, p. 79-85; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974; O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava*.

¹³⁰ Cr. Vlădescu, *Fortificațiile romane de la Romula-Malva și problema continuității așezării*, în Muzeul Național, VI, 1982, p. 123-130; C. M. Tătulea, *Romula*, p. 129; Ardevan, *VMDR*, p. 29-33, 70, 132, 178.

¹³¹ M. Albotă, M. Botzan, *Fotografia aeriană evidențiază drumul civil roman dintre Sucidava și Romula*, în Analele Institutului de Geodezie, Cartografie și Organizare Teritorială, VI, 1984, p. 75.

IGLR, 278¹³²: *Imp (eratori) [d(omino)] n(ostro) [(Fl(avio) Val(erio) Con]stant[ino Aug(usto et)] C[a]ess(ari)b(us) No [stris] (duobus) m(ille) p(assuum) I.*, și sunt construite cetățile *Constantiniana Daphne* (Procopius, *De aedificiis*, IV, 7, 7; Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 2) și *Turris* (Procopius, *De bello Gothico*, VII, 14, 32), neidentificate încă cu precizie în teren¹³³. În afară de acestea, există dovezi că în timpul lui Constantin au funcționat și fortificațiile de la Pojejena, Gornea, *Ad Mediam*-Mehadia, *Ad Pannoniam*-Teregova, *Tibiscum*-Jupa (Caraș-Severin), Șvinița, Insula Banului (Mehedinți), *Dierna*-Orșova¹³⁴, Desa, Bistreț (Dolj), *Turris* (?)-Turnu Măgurele, Pietroasele, Piuă Petrei, Bărboși¹³⁵. Legătura cu bazele din sudul Dunării se făcea și prin podul de piatră de la *Sucidava*-Celei, inaugurat la 5 iulie 328¹³⁶.

Prin cuceririle de la nord de Dunăre, Constantin cel Mare și urmașii săi au încercat, reușind în bună măsură, să stăvilească pentru mai multe decenii atacurile goților și ale aliaților acestora asupra Imperiului, astfel că funcționalitatea „Brazdei” și a întregului sistem defensiv din jurul ei pare să fi fost probată. O tactică similară, dublată de ridicarea unui *vallum* fusese aplicată și în provinciile dunărene Pannonia și Valeria¹³⁷. Totodată, a fost subliniat faptul că recucerirea sudului Daciei și ridicarea „Brazdei lui Novac de nord” „s-a datorat nu numai unor cauze strategice, ci și unor importante

¹³² D. Tudor, *Miliarum dela Constantin cel Mare descoperit în Dacia*, în AO, XVII, 1938, p. 19-25 = idem, *Ein Konstantinischer Meilenstein aus Dazien*, în Serta Hoffleriana, Zagreb, 1940, p. 241-247.

¹³³ Pentru localizarea cetății *Daphne* vezi Gh. Diaconu, *În căutarea Daphnei*, în Pontica, IV, 1971, p. 313-318; M. Zahariade, *Constantini Dafnenses et Ballistarni Dafnenses*, în SCIVA, XXVIII, 3, 1977, p. 394-396; O. Iliescu, „Constantiniana Dafne”: *Anciennes et nouvelles théories*, în *Quaderni Ticinesi di numismatica e antichità classiche*, XVI, Lugano, 1987, p. 265-292; iar pentru *Turris*, Gr. Florescu, în vol. *Omagiu lui C. Kirilăscu*, p. 5; idem, în RIR, XV, 1946, p. 432 și urm; Al. Madgearu, *The Placement of the Fortress Turiss (Procopius, Bell. Goth. III, 14)*, în *Balkan Studies*, Thessaloniki, 1992, XXXIII, 2, p. 203-208.

¹³⁴ Vezi Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 70-113 cu bibliografia.

¹³⁵ Macrea, *VDR*, p. 465-469; Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 117; Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 70-113.

¹³⁶ D. Tudor, *Podul de la Celei al lui Constantin cel Mare*, în AO, XIII, 1934, p. 107-124; idem, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 155-192 = *Les ponts romains du Bas-Danube*, București, 1974, p. 135-166; O. Toropu, *Noi contribuții privitoare la podul lui Constantin cel Mare de peste Dunăre*, în *Analele Universității din Craiova, Seria Istorie-Geografie-Filosofie*, I, 1972, p. 20-33. Un alt pod de piatră pare a fi existat în dreptul Insulei Mari a Brăilei: „în dreptul vadului Budurului... în Dunăre s-ar vedea, când apa este foarte scăzută, urmele unui pod de piatră antic. Locuitorii numesc acest loc „podul lui Traian”. ... pe malul drept al Dunării, în Insula Mare a Brăilei, în dreptul vadului Buduru, de o parte și de alta a debarcaderului, la aproximativ 2,5 m adâncime de la nivelul actual al depunerilor, chiar în malul apei se găsesc fragmente din piese de marmură și cioburi de vase romane și bizantine. Punctul unde se găsesc aceste materiale corespunde cu locul unde ar exista picioarele podului”, N. Harjuce, în Istros, I, 1980, p. 308.

¹³⁷ K. Horedt, *Zur Frage der grossen Erdwälle an der mittleren und unteren Donau*, în *Actes*, p. 207-214.

considerente economice, Imperiul anexând de fapt zona agricolă cea mai fertilă, pe care a explorat-o folosind munca agricultorilor băștinași”¹³⁸.

Revenind la recuceririle constantiniene, în mod surprinzător, C. H. Opreanu¹³⁹ consideră că acestea s-au limitat la sudul Olteniei și al Banatului: „se știe că recucerirea constantiniană n-a cuprins un teritoriu atât de întins, limitându-se la sudul Olteniei și al Banatului”, citând în sprijinul acestei afirmații lucrarea lui I. Barnea și O. Iliescu, *Constantin cel Mare*, București, 1982, p. 107-120. În realitate, din paginile citate, ce fac obiectul capitolului intitulat „*Politica ofensivă a lui Constantin la Dunărea de Jos*”, nu reiese nici pe departe o asemenea concluzie. Iată, chiar în pagina de debut a capitolului, autorii scriu: „...au fost refăcute sau construite din temelii alte fortărețe în stânga Dunării, și, probabil, a fost ocupată întreaga câmpie a Olteniei și Munteniei de astăzi, până la „Brazda lui Novac de nord”, atribuită de asemenea lui Constantin”¹⁴⁰. Mai departe¹⁴¹, autorii plasează, cu argumente arheologice, în epoca lui Constantin cel Mare și funcționarea fortificațiilor de la Turnu Măgurele, Piua Petrei, a castrului de la Pietroasele și a turnului poligonal de la Bărboși, dovadă indiscutabilă a dimensiunii pe care o avea *Dacia restituta*. Așadar, concluzia pe care o trage C. H. Opreanu din lectura monografiei este cel puțin ciudată, ea venind în sprijinul încercării sale de a contra-argumenta ridicarea „Brazdei” în timpul lui Constantin și nu a realității istoriografice și istorice. Însă poate că doar trimiterea la lucrarea amintită este eronată, în realitate C. H. Opreanu intenționând să o citeze pe M. Comșa¹⁴², care, la prima vedere, este de părere că: „numai o mică parte din teritoriul fostei Dacii romane, anume sudul Banatului și al Olteniei, a fost anexată efectiv la Imperiu”, iar mai departe¹⁴³ afirmă că: „... de fapt, Constantin cel Mare avea sub controlul său întregul teritoriu al fostei Dacii, iar prin poziția politică pe care și-a creat-o față de barbarii din nordul Dunării după pacea din anul 332, el domina din punct de vedere politic întregul teritoriu al Daciei preromane, o astfel de situație ne mai fiind întâlnită de la Traian până la el” (sic! vezi Iulianus, *Caesares*, 24; Eusebius, *Vita Constantini*, IV, 5, 1; 6, 1).

Fără doar și poate, dimensiunea nord-estică a recuceririlor constantiniene este dată de poziționarea în teren a fortificațiilor construite de acest împărat (Aurelius Victor, *De Caesaribus*, 41, 18: *...castra castellaque pluribus locis commode posita*) sau în care au fost atestate, pentru secolul

¹³⁸ C. M. Tăulea, *Contribuții la cunoașterea tipologiei, evoluției și răspândirii brăzdarelor de plug romane în Dacia*, în Oltenia, IV, 1982, p. 63.

¹³⁹ Opreanu, *Barbaricum*, p. 33 cu n. 21.

¹⁴⁰ Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 107.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 117.

¹⁴² M. Comșa, *Dacia în epoca lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi*, în Pontica, X, 1977, p. 223.

¹⁴³ *Ibidem*.

IV, niveluri de funcționare, respectiv castrul de la Pietroasele¹⁴⁴ și turnul de la Bărboși¹⁴⁵. Dacă în ceea ce privește fortificația din sudul Moldovei putem invoca un eventual rol de simplu observator roman, care în caz de necesitate ar fi beneficiat de suportul flotei, pentru castrul de la Pietroasele, în lipsa unui control efectiv al câmpiei Munteniei de către romani, acesta ar fi rămas izolat, „suspendat” în *Barbaricum*, la o distanță foarte mare de bazele militare, lucru contrar celor mai elementare canoane de strategie armată. De altfel, la Pietroasele, cercetările arheologice au scos la iveală numeroase artefacte¹⁴⁶ și elemente de confort¹⁴⁷ de natură romană, dovezi indubitabile ale vieții înfloritoare ce se dezvoltase în perimetrul castrului și a permanentelor legături cu lumea sud-dunăreană. Aceste legături erau întreținute prin intermediul drumurilor spre Dunăre, care, probabil brăzdau Câmpia Munteniei. Din loc în loc, acolo unde imperatiile strategice o cereau, la întreținerea drumurilor sau la trecerea vadurilor, existau fortificații de mici dimensiuni, care să impună autoritatea imperială și să asigure aceste puncte. În legătură directă cu funcționarea castrului de la Pietroasele și cu apărarea văii Buzăului pot fi puse fortificațiile încă necercetate de la Ciolan (*TIR*, L-35, p. 33) și Năeni (*TIR*, L-35, p. 52), pe cursul inferior, Șarânga (*TIR*, L-35, p. 69), Orația și Filipești (*TIR*, L-35, p. 41) în partea superioară¹⁴⁸. Spre Dunăre, la distanțe egale, poziționate aproximativ simetric față de castrul de la Pietroasele au fost identificate fortificații la Gherghița (*TIR*, L-35, p. 43), aproape de confluența Prahovei, Răzvani (*TIR*, L-35, p. 61) în Bărăgan și Piuă Petrei (*TIR*, L-35, p. 58)¹⁴⁹.

Așadar, *Dacia restituta* era mărginită la sud de fluviu, la nord de „Brazdă”¹⁵⁰, care avea probabil înspre zona de contact cu *Barbaricum* un „spațiu de siguranță”, în est Dunărea Inferioară și castrul de la Bărboși iar în vest se întindea până la linia Sâmpetru German – Bărăteaz – Moșnița – Deta¹⁵¹.

S-a considerat, avându-se în vedere orientarea oarecum oblică a „Brazdei”, că aceasta este îndreptată împotriva unui adversar din spațiul

¹⁴⁴ Gh. Diaconu, *L'ensemble archeologique de Pietroasele*, în *Dacia* (N.S.), XXI, 1977, p. 199-220; idem, în *Mousaios*, 1981, p. 39; M. Tzony, *Termele de la Pietroasele*, în *Mousaios*, 1981, p. 45.

¹⁴⁵ N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni Bărboși*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 507-509; S. Sanie, *Civilizația romană*, p. 76-79; L. Petculescu, în *Pontica*, XV, 1982, p. 249-253.

¹⁴⁶ Gh. Diaconu, în *Dacia* (N.S.), XXI, 1977, p. 199-220; idem, în *Mousaios*, 1981, p. 35-40.

¹⁴⁷ M. Tzony, *op. cit.*, p. 41-49;

¹⁴⁸ Tocilescu, *Fouilles*, p. 118.

¹⁴⁹ *Ibidem*.

¹⁵⁰ L. Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 54-55 = idem, *Continuity of the Romanian people's material and spiritual production in the territory of former Dacia*, București, 1980.

¹⁵¹ O. Răuț, V. Ioniță, *Studii și cercetări de istorie și toponimie*, Reșița, 1976, p. 13.

subcarpatic sau chiar din Transilvania¹⁵², acesta lipsind, desigur, în secolul IV. Facem însă observația că orientarea „Brazdei” respectă cu strictețe datele topo-geografice, „înclinarea” sa fiind pusă, în ipoteza pe care o susținem, în slujba a ceea ce numim geometria traseului. De altfel, goții și aliații acestora, în încercarea lor de a ajunge la Dunăre, trebuiau să ocolească sistemul de fortificații din sudul Moldovei, deja amintit, astfel încât, inevitabil, ei ar fi ajuns tot în fața acestui veritabil „vorlimes”.

Din păcate, datorită „tăcerii” surselor scrise, și ipoteza care atribuie ridicarea „Brazdei” guvernării constantiniene se confruntă cu o serie de dileme. De pildă, dacă o construcție de dimensiunile „Brazdei lui Novac de nord” ar fi fost ridicată în secolul IV, de ce nu intră în atenția lui Procopius din Caesarea, știută fiind preocuparea sa pentru *aedificiis*¹⁵³, sau de ce nu apare nici măcar o aluzie în materialul epigrafic, numismatic etc. al vremii, care consemnează aproape orice construcție dedicată „măririi și protejării Imperiului”?

În același timp, informația că la Urluieni¹⁵⁴, „Brazda lui Novac de nord” taie *vallum*-ul *transalutanus*, fiind deci posterioară acestuia, a fost infirmată de cercetările ulterioare, fapt ce alimentează și mai mult discuțiile relative la cronologia valului.

Primele cercetări asupra acestui aspect se pare că au fost întreprinse de D. Tudor în anul 1960. Concluzia sa¹⁵⁵ tranșa la vremea respectivă definitiv problema raportului cronologic dintre cele două „troiane”: „în acest loc de întretăiere putem vedea profilul continuu al Brazdei pe o lungime de 200 de m, pe când Troianul, adică *limes*-ul *transalutanus*, este întrerupt. Această situație topografică arată clar că Brazda lui Novac este mai târzie decât *limesul Transalutanus*”.

Efectuată la distanță de numai un an, o altă periegeză întreprinsă de R. Vulpe și E. Bujor nu s-a mai soldat cu aceleași concluzii categorice¹⁵⁶: „nos essais personnels de vérifier les observations de notre collègue Tudor au sujet de ce croisement à Urluieni, au printemps des années 1961-1962, à l'occasion d'une enquête que nous avons faite sur place, accompagné par E. Bujor, n'ont pas abouti à des constatations aussi catégoriques. Les travaux

¹⁵² Opreanu, *Barbaricum*, p. 33.

¹⁵³ M. Garașanin, *Ad Procope, De Aedificiis*, IV, VI, 8-18, în *Starinar*, 45-46, 1994-1995, 35-39.

¹⁵⁴ *Marele dicționar geografic al României*, V, București, 1902 (ed. George I. Lahovari), p. 694: „apropierea acestei brazde de Troian... sunt o dovadă că în timpii cei mai depărtați împrejurimile Urluienilor au avut o deosebită importanță”. Cea dintâi mențiune scrisă a acestei realități este fixată în anii 1512-1513 printr-un document ce menționează hotarul unei moșii care: „cade unde se întâlnesc amândouă troianele...”, *DRH*, B (Țara Românească), II, nr. 105 (a. 1512-1513). Vezi și Costin Croitoru, „Troianul” în unele surse românești relative la spațiul argeșean, în *Argesis*, XII, 2003, p. 107-113, și planșa 10.

¹⁵⁵ *OR*³, p. 255. Autorul rămâne la aceeași opinie și în *OR*⁴ (București, 1978), p. 248.

¹⁵⁶ Vulpe, *Les Valla*, p. 272, n. 21.

agricoles ont tellement effacé les restes des deux *valla*, précisément à cet endroit, qu'il nous a été impossible d'en déceler avec certitude un tracé continu, ce qui n'enlève pourtant rien à la force des autres arguments plaidant pour l'antériorité du *Limes transalutanus*".

Un deceniu mai târziu, cercetările de teren întreprinse de Ioana Bogdan Cătănicu, R. Vulpe și Șt. Ferenczi au fost extinse¹⁵⁷ „căci *vallum*-ul distrus la construirea Brazdei ar fi trebuit să se ivească la câteva sute de metri mai departe, dar el nu există". În concluzie „Brazda cu un traseu în arc între cele două terase înalte ce încadrează lunca Cotmenei, intersectează doar teoretic linia de fortificații transalutane la Zuvelcați, nu și *vallum*-ul".

Fără să fi întreprins cercetări în zonă, dar preocupat de datarea liniei transalutane, rețineri în a accepta ipoteza lui D. Tudor emiteau Gr. Florescu¹⁵⁸ și ceva mai recent, Coriolan H. Opreanu¹⁵⁹. Concluzia care se desprinde, în special din cercetările de teren, este fără doar și poate că raportul dintre „troiane” nu se mai poate stabili cu precizie. Este greu de crezut că modificări topografice atât de importante în zona Urluieniului au survenit exact în intervalul de un an ce desparte primele două periegeze și ar fi continuat cu aceeași intensitate în deceniul ulterior.

Interesant este faptul că autorul Olteniei romane își formase această opinie cu mult înainte de „cercetările personale” din 1960, așadar anterior observațiilor din teren. Într-un articol¹⁶⁰ din 1943 acesta afirma: „dar elementul hotărâtor pentru datarea *Brazdei lui Novac*, este altul, pe care, e de mirare cum cercetători pricepuți ca Schuchhardt, Tocilescu și Pârvan nu l-au căutat pe teren. În Muntenia, la răsărit de Olt, trece alt mare val, *Troianul*, din sistemul de apărare al unui *limes* paralel cu râul. Acesta nu e în nici un caz posterior domniei lui Septimiu Sever. La locul de încrucișare al *Brazdei lui Novac* cu *Troianul*, lângă gara Costești, se constată că prima trece și taie pe ultimul; deci, e posterioară acestuia, și nu poate fi decât din sec. IV p. Chr.”.

Întrucât argumentul arheologic nu mai poate fi susținut, rămâne să vedem ce anume l-a determinat pe D. Tudor să aducă, între argumentele sale cu privire la cronologia „troianelor”, însăși relația dintre ele. Ideea de a stabili un raport cronologic între două construcții liniare care se intersectează nu era nouă. Ea fusese emisă încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea

¹⁵⁷ Cătănicu, *Muntenia*, p. 84, n. 26.

¹⁵⁸ Gr. Florescu, în *OmCD*, p. 230: „n-am văzut nici locul unde se întâlnește cu valul transalutan pentru a vedea care pe care se taie. D. Tudor spune că Brazda taie valul, deci ea este mai nouă și pe bază de considerații istorice o datează în secolul IV. Aceasta însă e numai o afirmație, neverificată pe teren”.

¹⁵⁹ Opreanu, *Barbaricum*, p. 43, n. 18: „noi considerăm că dispariția transalutanului la Urluieni nu poate fi atât de precis datată”.

¹⁶⁰ D. Tudor, în *RIR*, XI-XII, 1941-1942 (1943), p. 145.

și îi era fără îndoială cunoscută lui D. Tudor, fie măcar și prin intermediul „istoricului cercetărilor” întocmit de N. Ploșșor¹⁶¹.

Prima contribuție în acest sens îi aparține inginerului Popovici. Acesta, prezentând traseul „Brazdei lui Novac de Nord”¹⁶², scria la 1870: „se cunoaște învederat la satul Grecii că șoseaua împăratului Traian a făcut-o în urma Troianului, pentru că drumul este făcut peste șanț, unde se încrucișează la satul Greci”. Opinia era familiară învățătorilor rurali, cu care probabil că acesta colaborase în călătoriile sale de documentare. Elocventă în acest sens este descrierea învățătorului din Brâncoveni¹⁶³: „se înșeală dar rău acei din învățătorii sătești, cari zic Troian acestei mythice brazde, dând-o pe seama împăratului Traian; și despre aceasta ne încredințăm și mai bine din faptul constatat mai dinainte de către inginerul Popovici, că drumul roman de pe malul Oltului încalecă lângă satul Grecii valul desigur anterior, ce poartă azi numele de Brazda lui Novac”.

Prin intermediul răspunsurilor la chestionarul arheologic, ipoteza este preluată și de Al. Odobescu¹⁶⁴ („în cătunul Vlădueni, nu departe de satul Grecii, calea romană a lui Traian calcă deasupra altui val de pământ, ce-l bate în coastă d'acurmezișul; acel nou val este Brazda lui Novac...”) care generalizează ipoteza („acestea sunt chestiuni pe care abia dacă constatări arheologice purtate prin toate țărilor de la Dunărea de jos le vor putea vre odată elucida. Ne mulțumim acum a stabili faptul cum că valul transversal este mai vechiu de cât căile romane, cele cu dată mai mult sau mai puțin precisă”).

Faptul că într-un document din secolul al XVI-lea¹⁶⁵ este folosită ca și punct de reper, intersecția „troianelor” de pe teritoriul județului Argeș, demonstrează că în teren, la data respectivă traseul celor două, până în punctul de întâlnire inclusiv, se putea stabili destul de ușor și cu o oarecare precizie. Dincolo de ipoteza lui D. Tudor, pentru care acesta își dăduse girul încă înainte de a o verifica la fața locului, cercetările periegetice moderne au relevat faptul că „brazda lui Novac” are un traseu continuu pe când linia transalutană este întreruptă. Acest fapt nu poate fi pus pe seama distrugerilor naturale, întrucât acestea ar fi deteriorat în egală măsură și celălalt val. Întrebarea care se pune este dacă în spațiul amintit strategii romani au mai considerat necesară ridicarea construcției liniare, dată fiind vecinătatea văii Cotmenei, și cunoscut fiind faptul că transalutanul nu are un traseu continuu,

¹⁶¹ N. Ploșșor, *op. cit.*, p. 69-80. Studiul acestuia este citat de D. Tudor în *OR*³, p. 363.

¹⁶² Ing. Popovici, *Numire de orașe ce a găsit împăratul Traian în Dacia*, în „*Trompeta Carpaților*”, 869, 1870; idem, în *Arhivele Academiei Române*, X, II, 1878, p. 217-218.

¹⁶³ *Apud*, Al. Odobescu, *Relațiune despre localitățile semnalate prin antichități în Județul Romanați*, în *Analele Societății Academice Române*, X, 1878, p. 215-218.

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. 217-218.

¹⁶⁵ *DRH*, B (Țara Românească), II, nr. 105 (a. 1512-1513).

fiind pe anumite porțiuni completat de albiile râurilor: Vedea, Cotmeana, Râul Doamnei, Târgului, Argeșul și Dâmbovița¹⁶⁶.

S-a făcut, pe bună dreptate, observația că la vest de Olt, „Brazda lui Novac de nord” este mai bine conservată¹⁶⁷. Această nouă informație a dat naștere unei alte variante, conform căreia valul ar fi fost ridicat pe teritoriul Olteniei în secolul I, în vremea lui Constantin I având loc doar o reamenajare în spațiul amintit, și o prelungire a sa în Muntenia¹⁶⁸. Această ipoteză, însă, pe lângă inconvenientele arătate privind datarea „Brazdei” în secolul I, nu susține ridicarea marelui val numai în Oltenia, întrucât el ar fi fost lesne de depășit pe flancul drept, deoarece Oltul, nefiind fortificat la această dată¹⁶⁹, nu constituia un obstacol pentru daci sau alți eventuali adversari ai Romei.

Observația că în Oltenia „Brazda” este mai bine conservată nu înseamnă neapărat că ar fi și mai bine lucrată. Această realitate poate fi pusă pe seama unei mai bune execuții, datorată faptului că în această zonă ea ar fi fost ridicată direct prin forțele Imperiului, în timp ce în zona de la est de Olt ar fi fost executată de către federații goți, creștinași și tolerași de către Imperiu în Câmpia Munteniei (Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 70, 14, 5; 15, 2, 5; Socrates Scolasticus, *Ecclesiastica Historia*, IV, 33; Philostorgios, *Istoria bisericească*, II, 5).

În stadiul actual al cercetărilor, datarea „Brazdei lui Novac de nord” în secolul IV rămâne cea mai plauzibilă ipoteză, punerea ei în legătură cu sistemul de fortificații constituit de Constantin cel Mare la nord de Dunăre fiind cea mai satisfăcătoare explicație cu privire la rosturile sale. În plus, identificarea de către Ion Nania, a două piese romane pe sectorul muntean al „Brazdei”, în comuna Negrași, județul Argeș, vine să confirme, în linii generale, considerațiile noastre. Aceste artefacte (vârf de sulită - nr. inv. 2957 și topor/teslă - nr. inv. 2837) se conservă în colecția Ion Nania a Muzeului Județean Argeș din Pitești¹⁷⁰.

¹⁶⁶ M. Bădescu, *Val, troian sau drum roman între Argeș-Pitești și Rucăr*, în *Argessis*, X, 2001, p. 53.

¹⁶⁷ *OR*³, p. 249; Cr. M. Vlădescu, în *SMMIM*, 12, 1979, p. 161; Vezi și planșa 5.

¹⁶⁸ Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 112. Atingerea „Brazdei” în momentul recuceririi Olteniei ar fi determinat comandamentul roman să ajungă la ideea că fusese atinsă limita fostei Dacii, de unde și convingerea lui Constantin I că ar fi cucerit întreaga Dacie traiană, Opreanu, *Barbaricum*, p. 43, n. 17. Vezi și ipoteza lui M. Davidescu, în *Drobeta*, IV, 1980, p. 85: „Ne întrebăm dacă nu cumva, tot acum [în timpul domniei lui Gallienus, n.n.] a fost început și marele val de pământ – Brazda lui Novac, și terminată de Constantin cel Mare”.

¹⁶⁹ Fortificarea liniei Oltului sau a zonei din vecinătatea lui este posterioară secolului I, Cătănicu, *Muntenia*, p. 80.

¹⁷⁰ Vezi planșa 8.

Trupele care deserveau acest sistem defensiv sunt cele atestate în fortificațiile amintite, în totalitate detașamente ale legiunilor cantonate pe malul sudic al Dunării: la *Viminacium* – IV *Claudia*, la *Cuppae* – VII *Claudia*, la *Ratiaria* – XIII *Gemina*, la *Oescus* – V *Macedonica*. La acestea se adaugă numeroase trupe auxiliare.

Astfel, la *Sucidava* s-a descoperit un mare număr de cărămizi ștampilate¹⁷¹, dovadă a importanței excepționale a acestui „capăt de pod” în cadrul politicii defensive constantiniene. Practic, la apărarea *Sucidavei* contribuiau cu trupe cele mai importante baze militare din *Dacia Ripensis*. În această perioadă pot fi datate cărămizile ce poartă următoarele inscripții: *L(egio) V M(acedonica) Oes(co)*; *L(egio) V M(acedonica) Var(inia)*; *[Le]g(io) V Macedonica s(ub) c(ura) Rom(uli)*; *P(rae)p(ositus) Rip(ae) Var(iniae)*; *Le(gio) XIII G(emina) P(ontibus)*; *L(egio) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) [Victorini p(rae)p(ositi)?]*; *L(egio) VII (Claudia) s(ub) c(ura) Ursa[ci F(lavi)?] Ar]guti Officina*; *Nu(merianus?) p(rae)p(ositus) R(ipae)*; *E(quitus) N(umeri) C(onstantinianorum)*; *Dal(matae) Vari(niae)*; *Vari(niae) Dal(matae)*; *C(uneus) A(equitum) D(almatarum)* și ipotetic *C[o(ho)r]s Ari (IGLR, 284-290, 292, 296-297)*¹⁷². Totodată, la *Sucidava* s-a descoperit în cetățuia romano-bizantină un fragment de cărămidă purtând ștampila *LEG III F*, singura atestare epigrafică a posibilei prezențe a unui detașament din *legio III Flavia*, la sfârșitul secolului III sau în timpul lui Constantin cel Mare, așa cum ar indica lipsa din titulatura ei a epitetului *felix*¹⁷³.

Alta este situația în castrul de la *Drobeta*, unde sunt atestate un număr mai mic de trupe, detașate de la *Pontes* (Kostol), *Dierna* și *Aquae* (Călan, jud. Hunedoara), între care pot fi amintite detașamentele aparținând lui *legio III Flavia*, de asemenea atestate fără titulatura de *felix* (*CIL*, III, 14484)¹⁷⁴. Totodată, *Notitia dignitatum (Orientis)*, XLII, 16 și respectiv 24 amintește ca staționând la *Drobeta cuneus equitum Dalmatarum Divitensium* și *auxilium primorum Daciscorum*. Se știe că trupele de *cuneus equitum* au fost înființate de Constantin cel Mare¹⁷⁵, la *Drobeta* unitatea de cavalerie ajungând în timpul conflictelor militare pe care împăratul le-a avut cu

¹⁷¹ O. Toropu, *Inscripții tegulare de la Sucidava-Celei*, în *Oltenia*, VII-VIII, 1988-1989, p. 35-42.

¹⁷² D. Tudor, *Sucidava*, p. 75-76; Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 114; O. Toropu, C. Tăulea, *Sucidava*, p. 103 / fig. 25.

¹⁷³ D. Protase, *Legiunea III Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, în *AMN*, IV, 1967, p. 53 / fig. 9; 65.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 60 / fig. 16. 1.

¹⁷⁵ A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, London, 1964, p. 100; D. Hoffman, *Das Spätromische Bewegungsheer und die Notitia Dignitatum*, Bonn, 1970, p. 249.

Licinius¹⁷⁶. Despre titulatura *auxilium primorum Daciscorum* se consideră că ar indica proveniența trupei la o unitate anterior retrasă din Dacia Traiană¹⁷⁷. Castrul de la Hinova era, de asemenea, deservit și de soldați detașați de la *Drobeta*¹⁷⁸.

O ipoteză cu privire la existența unor mercenari încadrați în unitățile cantonate pe Dunăre s-a propus în privința elementelor gotice sporadice identificate de-a lungul frontierei dunărene¹⁷⁹. Aceștia probabil că au apărut în preajma castrului de pe *limes*-ul dunărean în calitate de *foederati*, în urma păcii încheiate în anul 332. În schimbul unei *annonae foederaticae*, goții asigurau un anumit număr de mercenari, ce erau distribuiți în zonele de graniță pentru apărarea Imperiului¹⁸⁰.

La Pojejena este atestată (*CIL*, III, 14496, 2) prezența unui detașament al legiunii a VII-a *Claudia C(uppis)*¹⁸¹, detașat deci de la *Cuppae* (Golubác), unde își avea garnizoana (*Notitia Dignitatum, Orientis*, XLII, 31), iar la Gornea, a unui detașament al legiunii VII *Claudia S(ub) C(ura) BUBALI P(rae) P(ositi)*¹⁸².

La Mehadia, materialul tegular descoperit se caracterizează prin ștampilele lui: *LEG(io) XIII G(emina)* sau în asociere *Leg(iones) V M(acedonicae) [et] XIII G(eminae)* (*IDR*, III/1, 70), datate după constituirea Daciei Ripensis¹⁸³. Tot aici mai apar ștampile de tipul COH III DEL și COH III D (*IDR*, III/1, 99-100). La Șvinița, ștampilele legiunii a VII-a *Claudia* menționează un *Hermogenes praepositus ripae*¹⁸⁴.

Trupele din castrul de la Desa făceau parte din legiunea XIII Gemina și proveneau exclusiv de la *Ratiaria* (*ILS*, 9113)¹⁸⁵. Ștampila descoperită este de tipul *L(egio) XIII G(emina) RAT(iaria)*.

La *Daphne* pare a fi atestată (*Notitia Dignitatum, Orientis*, VIII, 45-46) prezența printre *comitatenses* a unor *Constantini Dafnenses* și *Ballistarni Dafnenses*. Totuși trebuie păstrate anumite rezerve în privința identificării locului în care au fost cantonate aceste trupe, întrucât denumirea lor poate simboliza și locul din care au fost recrutați militarii ce le alcătuiau¹⁸⁶.

¹⁷⁶ M. Zahariade, *The Late Roman Drobeta, I. The Cruciform Building and the Fort Garrison in the 4th century AD*, în *AMN*, XXXIV, 1, 1997, p. 171.

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ M. Davidescu, în *Drobeta*, IV, 1980, p. 81.

¹⁷⁹ Toropu, *Romanitatea*, p. 113-114; M. Davidescu, *Drobeta...*, p. 217.

¹⁸⁰ Barnea, Iliescu, *Constantin*, p. 118-119; Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 60.

¹⁸¹ D. Tudor, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 373-380; idem, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 335-363.

¹⁸² Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 76.

¹⁸³ M. Macrea, N. Gudea, I. Moșu, *op. cit.*, p. 52.

¹⁸⁴ D. Benea, în *Studii de istorie a Banatului*, VIII, 1981, p. 101.

¹⁸⁵ D. Tudor, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 345; *OR*³, p. 454.

¹⁸⁶ Vezi M. Zahariade, în *SCIVA*, XXVIII, 3, 1977, p. 391-402 și A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 166 cu discuția problemei.

Pentru *castrum*-ul de la Pietroasele avem atestată, prin intermediul unei cărămizi ștampilate (*IDR*, II, 605), prezența legiunii *XI C(laudia) p(ia) f(idelis)*. La Piua Petrei probabil că acționa aceeași trupă. Atestarea în zonă prin intermediul unei inscripții¹⁸⁷ (*CIL*, III, 7493 = *ISM*, V, 127) a lui Flavius Avitianus, *signifer* în *numerus Surorum sagittariorum* este încă controversată. Ea s-ar datora fie rătăcirii monumentului¹⁸⁸, fie prezenței efective a trupei din care făcea parte acesta la gurile Ialomiței¹⁸⁹. *Numerus Surorum sagittariorum (Malvensium)* ia naștere din *Suri sagittari* transferați de la *Arutela* la *Romula* (*CIL*, II, 1180 = *ILS*, 1403; *CIL*, III, 1593 = 8032; *CIL*, III, 8074; *IDR*, II, 350, 383) în timpul lui Antoninus Pius (138-161), unde a rămas până la părăsirea Daciei¹⁹⁰. Detașamente ale trupei au ajutat la construcția castrelor de la *Arutela* (*CIL*, III, 12601, a – b = 13793 și 13794 = *IDR*, II, 575 și 576) și Rădăcinești (*CIL*, III, 12604 și 12605 = *IDR*, II, 584 și 585) și la refacerea castrului de la Slăveni (*CIL*, III, 14216, 30 și 31 = *IDR*, II, 529 și 530) în 205. Aceeași trupă este atestată epigrafic la *Drobeta*¹⁹¹ și *Tibiscum*¹⁹² înainte de părăsirea Daciei. Cum fortificația patruleteră de la Piua Petrei a fost datată pe baza monedelor¹⁹³ și fragmentelor ceramice în intervalul dintre secolele IV-VI¹⁹⁴, trupa amintită nu poate fi pusă în legătură cu o eventuală politică edilitară în zonă ci, mai de grabă, cu o acțiune de scurtă durată efectuată în contextul unor tulburări¹⁹⁵ produse de o acțiune

¹⁸⁷ Publicată de Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de anticități din București*, II, 1908, p. 283: „*Genio cent(uriae) / Fl(avii) Ianuar(ii) / Fl(avianus) Avitianus / sig(nifer) n(umeri) Suro / [r]um s(aggittariorum) eius / voto libye / posuir*”.

¹⁸⁸ *OR*³, p. 353; *ARDI*, p. 42; A. Aricescu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁸⁹ Pârvan, *Getica*, p. 126, 735; G. Forni, *Limes*, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, IV, Roma, 1958, p. 1273; R. Vulpe, în *IstRom*¹, p. 524; Cr. M. Vlădescu, *Cercetări recente asupra limesului roman în Moesia*, în *SMMIM*, 4-5, 1971-1972, p. 55; Cătănicu, *Muntenia*, p. 107.

¹⁹⁰ C. M. Tătulea, *Romula*, p. 77.

¹⁹¹ D. Benea, *Câteva precizări cu privire la monumentele epigrafice ale coortei I Sagittariorum la Drobeta*, în *SCIVA*, XXVII, 1, 1976, p. 77-84.

¹⁹² M. Moga, I. I. Russu, *Lapidariul Muzeului Banatului*, Timișoara, 1974, p. 2, nr. 55.

¹⁹³ I. Mititelu, *Două tezaure de monede imperiale romane găsite la Gura Ialomiței*, în *SCN*, I, 1957, p. 136-146 (186 denari imperiali romani emiși în intervalul 72-180 respectiv 46 monede de argint din epoca Valentinianus-Valens). Vezi și C. Preda, *Circulația monedelor bizantine în regiunea carpato-danubiană*, în *SCIV*, 23, 3, 1972, p. 406. (4 AE de la Iustinian, 1 AR Heraclis și Tiberiu (?), 2 AR Constantin IV Heraclius și Tiberiu III, 1 AE Nichifor Botaniatul, 3 AE Ioan I Comnenul, 1 AE Manuel I Comnenul, 1 AR Isaac Angelos).

¹⁹⁴ D. Tudor, în *Dacoromania*, I, 1973, p. 149-161 = idem, în *Historica*, III, 1974, p. 105, n. 52. La acestea se adaugă o lampă cu cruce, bizantină, din sec. V – VI, V. Pârvan, *Știti nouă din Dacia Malvensis*, în *Analele Academiei Române*, XXXVI, p. 67.

¹⁹⁵ Depozitele monetare descoperite la Gura Ialomiței, Săhățeni, Vintileanca, Lungulețu și Ghindăoani relevă o stare tensionată, care a determinat ascunderea lor, C. C. Petolescu, *Câteva tezaure monetare și evenimentele din Câmpia Munteniei la sfârșitul secolului al II-lea e.n.*, în *Apulum*, VII, 1, 1968, p. 451-459.

ofensivă ce își va fi avut epicentrul în Moldova¹⁹⁶. Nu este exclusă, totuși, nici vechea ipoteză emisă de W. Wagner¹⁹⁷ și acceptată ceva mai recent de J. Beneš¹⁹⁸, conform căreia la Piuia Petrei ar fi staționat o trupă diferită de cea din Dacia Inferior.

La Gornea, *Dierna, Praetorium, Drobeta, Hinova, Ostrovul Mare, Bistreț, Sucidava și Dafne* au fost identificate piese specifice trupelor de artilerie¹⁹⁹.

C. *Vallum transalutanus*

Prima încercare la care a fost supusă administrația romană după întemeierea provinciei Dacia s-a produs la sfârșitul domniei împăratului Traian, în *primis imperii diebus* ai lui P. Aelius Hadrianus (SHA, *Vita Hadriani*, VI, 3-9). Favorizat de contextul politico-militar în care se afla Imperiul, atacul sarmaților (SHA, *Vita Hadriani*, I, 5, 2: *nam deficientibus his nationibus, Traianus subegerat, Mauri lacessebant, Sarmat(a)e bellum inferebant*) a declanșat o adevărată criză, periclitzând stăpânirea romană pe un front larg, de la Dunărea Mijlocie până la gurile fluviului²⁰⁰.

Nu avem dovezi care să ateste faptul că dacii din Câmpia Munteniei ar fi fost antrenați în revolta roxolană din 117-118²⁰¹. Izvoarele probabil că ar fi înregistrat orice intenție ostilă a localnicilor²⁰². Titlurile *Germanicus, Dacicus și Parthicus* purtate de Hadrian reprezintă de fapt *cognomina*

¹⁹⁶ După Cătănciu, *Muntenia*, p. 107, ar fi vorba despre atacul carpilor din 214.

¹⁹⁷ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliaformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 216.

¹⁹⁸ J. Beneš, *Auxilia Romana in Moesia atque in Dacia. Zu den Fragen des römischen Verteidigungssystems im Unteren Donauraum und in den angrenzenden Gebieten*, Praga, 1978, p. 63, nr. 161/25.

¹⁹⁹ D. Bondoc, *Artillery troops detached north of the lower Danube in the late Roman period*, în vol. *Proceedings of the XVIIth International Congress of Roman Frontier Studies, Aman-Jordan, September, 2000*, în BAR, 1084 (II), 2002, p. 641-648.

²⁰⁰ Costin Croitoru, *Asupra unor probleme de strategie politico-militară romană la Dunărea de Jos în timpul lui Hadrianus*, în *Analele Cercului de Istorie <<Gh. I. Brătianu>>*, III-V, 2000-2002, p. 19-24.

²⁰¹ Gr. Florescu, *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul dela nordul Dunării Moesice*, în SCIV, II, 2, 1951, p. 130 („s-au răscolat dacii ajutați de iazigi și roxolani”); D. Tudor, în *Ist. Rom.*, p. 448 („roxolanii... vor fi fost sprijiniți de populația dacă răscolată”); idem, în *OR*³, p. 37 („invazia a fost dublată cu o răscoală a băștinașilor”); Macrea, *VDR*, p. 43 („atac... combinat după cât se pare cu o răscoală a dacilor din interior”).

²⁰² O amplă prezentare a izvoarelor la Russu, *Dacia și Pannonia*; K. Strobel, *Die Jahre 117 bis 119 n. Chr. Eine Krisenphase der römischen Herrschaft an der Mittleren und Unteren Donau*, în *Studien zur Alten Geschichte. S. Lauffer zum 70. Geburtstag*, III (1981,) Roma, 1986, p. 905-967; C. H. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, în EN, IV, 1994, p. 193-220; idem, *Criza militară și politică de la Dunărea de Jos din anii 117-119 p. Chr. Urmări asupra relațiilor dintre Dacia și lumea barbară*, în EN, VIII, 1998, p. 61-80.

triumphalia ale împăratului Traian, pe care urmașul său și le-a atribuit în mod abuziv²⁰³; iar în ceea ce privește atestarea unui război dacic într-un papirus egiptean, acesta se referă la conflictul lui Hadrian cu sarmații ce atacaseră provincia Dacia²⁰⁴. Intre aliații sarmaților s-ar fi putut afla totuși, în această situație, neamul suebilor²⁰⁵.

Totodată, nu avem atestat un nivel de ardere în așezările din „teritoriul dacilor”, cu ocazia raidurilor roxolane, ceea ce nu implică neapărat o solidaritate a celor două populații, ci faptul că traseul urmat de roxolani în încercarea de a relua legăturile cu iazigii, nu a trecut prin teritoriul locuit de daci, ci prin imediata apropiere a frontierei romane din subcarpații meridionali – prin fâșia de siguranță eliberată demografic – la sud de care, potrivit politicii imperiale, pe o anumită distanță aceștia trebuie să fi avut interdicție de locuire; scena CLV = 124-125 de pe Columna Traiană – dacii sunt deportați din munți în zona de câmpie, pentru a se evita pe viitor o regrupare ostilă în *corona montium*²⁰⁶. Încă de la consemnarea primelor știri scrise relative la spațiul de la nord de Dunăre²⁰⁷, autorii antici se întrec în a relata despre existența munților, părănd a declanșa o adevărată fobie față de această componentă defensivă a regatului din fața Moesiei (Florus, *Bellum Thracicum*, I, 39, 6: *Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit*; idem, *Bellum Dacicum*, II, 28, 18: *Daci montibus inhaerent*; Statius, *Silvae*, I, 1, 7: *rhenus et attoniti vidit domus ardua Daci*; *ibidem*, I, 1, 80-81: *tu tardum in foedera montem longo Marte domas*; *ibidem*, III, 3, 169: *quaeque suum Dacis donat clementia montem*; idem, *Thebais*, I, 1, 20: *et coniurato deiectos vertice Dacos aut defensa prius vix pubescentibus annis bella Iovis...*; Plinius, *Panegyricus*, 16, 5: *quodsi quis barbarus rex eo insolentiae furorisque processerit, ut iram tuam indignationemque mereatur, ne ille sive interfus mori seu fluminibus immensis seu praecipiti monte defenditur, omnia haec tam prona tamque cedentia virtutibus tuis sentient, ut sub se disse montes, flumina exaruisse...*; Balbi, *Ad Celsum expositio et ratio omnium formarum: Expugnandorum deinde montium altitudines ut sciremus, venerabilis diis ratio monstrabat*; Iordanes, *Getica*, 74: *Daciam... quae patriam in conspectu Moesiae sita trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus,*

²⁰³ N. Gostar, în vol. *Actes de la 12e Conférence Internationale d'Études classiques, Cluj, 2-7 oct. 1972*, p. 643-649.

²⁰⁴ Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 36, n. 26.

²⁰⁵ J. Dobiáš, *À propos de l'expeditio suebica et sarmatica de l'empereur Hadrien en l'an 118*, în *OmCD*, p. 147-153.

²⁰⁶ R. Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988, p. 236-237.

²⁰⁷ Al. Vulpe, *Geto-dacii ca unitate etno-istorică în lumea tracă*, în *SCIVA*, 31, 1, 1980, p. 5-11; idem, *Primele mențiuni antice despre geto-daci în lumina unei analize istorico-arheologice*, în *RdI*, 39, 9, 1986, p. 825-833.

unum per Boutas alterum per Tapas). Dincolo de aura de legendă în care era învăluit ținutul dacilor, echivocul cu care izvoarele antice descriu zona constituie desigur și o reflexie a ciocnirii romanilor de „armătura defensivă” de pe linia Carpaților, cu care era întărit *regnum Decebal*²⁰⁸. În aceste condiții este evidentă politica romană de deportare a dacilor din zona montană, atât pentru a îi lipsi de posibilitatea de a accede în zone favorabile constituirii unei rezistențe, cât și pentru a asigura mâna de lucru la câmpie. Fără îndoială că această strămutare presupune diminuarea fondului demografic din zona montană, dar nu eradicarea efectivă a acestuia. Lăsând la o parte tolerarea unor comunități mai mult sau mai puțin sporadice²⁰⁹, un grup dacic masiv este localizat, de exemplu, în depresiunile Ciuc și Harghita din Carpații Orientali²¹⁰).

Descoperirile arheologice au relevat distrugerea prin incendiere a castrului din zona subcarpatică în intervalul 117-118²¹¹. Cum pentru acest interval cronologic nu avem urme care să ateste încercări de penetrare a frontierei romane din Carpații Orientali, rezultă că direcția atacului roxolan va fi fost prin sudul Moldovei – nordul Munteniei²¹².

Deși relativ la tematica abordată de noi s-au înregistrat numeroase contribuții, până în prezent nu au fost explicate coerent măsurile concrete care au pus capăt crizei din 117/118. Întrucât acestea lipsesc din istoriografia chestiunii, dar sunt atestate efectele lor, s-a considerat că, la momentul cronologic expus, „inamicii ... sunt pacificați ... de la distanță, suspect de ușor și fără a se folosi forța”²¹³, ajungându-se până la a se pune la îndoială existența unui atac roxolan²¹⁴.

Nu avem nici o îndoială asupra veridicității informației conform căreia, la aflarea veștii despre răscoala sarmaților roxolani și iazigi, împăratul s-a deplasat în zonă, după ce în prealabil trimisese pe acest front, nou deschis, un număr însemnat de unități (SHA, *Vita Hadriani*, I, 6, 6:

²⁰⁸ I. Glodariu, *Arhitectura dacilor civilă și militară (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983, p. 23-38.

²⁰⁹ D. Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2001; idem, *Considerații privind habitatul rural din spațiul intracarpatic al Daciei romane*, în *ATS*, Sibiu, I, 2002, p. 129-144.

²¹⁰ I. Ferenczi, *Considerații de ordin arheologic-istoric privind importanța depresiunilor Ciucului în epoca romană și post-romană. Problema dacilor liberi din estul Transilvaniei*, în *Acta Harghitensia*, 1980, *passim*.

²¹¹ Gh. Ștefan, *Le camp romaine de Drajna de Sus*, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, p. 138-140; Gr. Florescu, în *OmCD*, p. 225-232; Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 47.

²¹² Vezi mai departe p. 55.

²¹³ Opreanu, *Barbaricum*, p. 53.

²¹⁴ C. C. Petolescu, *Les camps de la zone sous-carpatique de la Dacie*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III. 13 Internationalen Limeskongress, Aalen 1983*, Stuttgart, 1986, p. 512; idem, *Dacia de la începutul domniei lui Antoninus Pius*, în *TD*, XIV, 1-2, 1993, p. 161-162 și, eventual, Cătănciu, *Muntenia*, p. 138: „este mai puțin sigur că roxolani au atacat și ei teritoriile romane aparținând Moesiei Inferior”. Mai nou, Petolescu (*Dacia și Imperiul*, p. 164-165, 225 etc.), renunță la această ipoteză.

audito dein tumultu Sarmotorum et Roxalanorum praemissis exercitibus Moesiam petit), cu atât mai mult cu cât aceasta este confirmată arheologic. S-a constatat o adevărată infuzie de trupe comasate în colțul sud-estic al Transilvaniei²¹⁵; la deschiderea conflictului, acestea având o perioadă scurtă de staționare: *ala I Flavia Gaetulorum* sau *I Flavia Britannica milliaria civium Romanorum* în castrul de la Boroșneul Mare (*L'Année épigraphique*, 1974, 564)²¹⁶, o *vexilatio* din *legio XIII Gemina* în castrul de la Hoghiz²¹⁷ (*CIL*, III, 953 = *IDR*, III/4, 230), *cohors II Flavia Numidarum* la Feldioara (*IDR*, III/4, 174-177, a-c)²¹⁸ etc. Aceste date coroborate cu nivelul de distrugere prin incendiere, atestat la castrarele din zona subcarpatică, datat pe baza monedelor în anul 117²¹⁹, demonstrează fără doar și poate existența atacului roxolan asupra frontierei imperiale.

Cert este că, după moartea cuceritorului Daciei, Hadrian vine la Dunărea de Jos²²⁰ și cedează sarmaților o parte din Câmpia Română, în urma unor negocieri purtate poate cu P. Aelius Rasparaganus²²¹, acel *rex Roxolanorum* (*CIL*, V, 32 = *ILS*, 852), al cărui fiu, P. Aelius Peregrinus, primește cognomen roman, potrivit cu starea sa de străin stabilit în Italia²²². De considerentele tactice care au dus la această cesiune teritorială ne vom ocupa în continuare.

Retragerea administrației imperiale din estul Munteniei este urmarea firească a unei *restitutio*. Un *rex datus* investit în urma unui acord prealabil menținea liniștea supușilor și asigura pacea frontierei romane, preluând șocul presiunilor din est²²³.

Prevederile tratatului de *amicitia* sunt cele obișnuite în astfel de cazuri. Prima clauză care marchează momentul inițial al relației de *amicitia*

²¹⁵ Mai recent Gh. Dragotă, *Castrele romane de pe linia Oltului Făgărășan*, în Argesis, XI, 2002, p. 89-95, cu o parte a bibliografiei.

²¹⁶ Inscricție publicată de Z. Székely, *Noi descoperiri din epoca romană din sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 26, 3, 1975, p. 344 cu fig. 2/2 și citită în mai multe variante, vezi mai recent C. C. Petolescu, *Provincia Dacia Inferior (Malvensis). Discuții și ipoteze*, în Oltenia, XII, 2000, p. 74 și idem, *Ala Flavia în Dacia Inferior*, în Argesis, XI, 2002, p. 69-73 cu discuțiile și trimiterile la literatura chestiunii.

²¹⁷ G. Bakó, *O vexilație a legiunii XIII-a Gemina în sud-estul Transilvaniei*, în SCIVA, 28, 2, 1977, p. 195-208.

²¹⁸ I. I. Pop, *Cohors Numidarum Antoniana la Feldioara*, în SCIVA, 26, 2, 1975, p. 289-292.

²¹⁹ Gh. Ștefan, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, p. 115-143; Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 47; K. Strobel, *op. cit.*, p. 953-954.

²²⁰ Pentru prezența împăratului la Sarmizegetusa vezi *CIL*, III, 1445. Acest moment trebuie fixat până cel târziu la 9 iulie 118 când Hadrian intră în Roma, *CIL*, III, 32374; Vezi și D. Tudor, *Călătoriile împăraților Hadrian și Caracala*, București, 1987, p. 26-28, iar mai recent, vezi și opinia lui D. Protase (în *IstRom*², p. 58, n. 1; p. 78), în legătură cu această chestiune.

²²¹ H. A. Vaday, *Rasparaganus rex Roxolanorum*, în vol. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften*, 7, 1977, p. 27-31.

²²² L. Homo, *Le Haut-Empire*, Paris, 1933, p. 492.

²²³ Cătănciu, *Muntenia*, p. 139.

este *appellatio regis*, adică proclamarea regelui barbar sub titulatura de *rex amicus populi Romani*²²⁴. În schimbul unor stipendii (SHA, *Vita Hadriani*, 6, 8: *cum rege Roxalanorum qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem composuit*), care fuseseră solicitate încă de la deschiderea conflictului (SHA, *Vita Hadriani*, 6, 6: *qui de imminutis stipendiis quaerebatur*), sarmații-roxolani se obligă să asigure securitatea frontierelor și să nu întreprindă incursiuni în Imperiu. În același timp, pentru a-i cointeresa la apărarea zonei, le este cedat teritoriul dintre Dunăre și Carpații de Curbură, adică partea de est a Munteniei; de altfel, majoritatea descoperirilor sarmatice concentrându-se în această zonă²²⁵. Una dintre cele mai interesante constatări legate de prezența roxolanilor în Muntenia este identificarea unor arme sarmatice grupate, în special, pe cursul inferior al Ialomiței, în zona bălților Dunării²²⁶, situația regăsindu-și analogii în așezările de câmpie, ce evidențiază un sistem politic bazat pe organizarea unor miliții de tip *exploratores*, cu statut semimilitar, cu scopul de a apăra căile de acces de-a lungul mlaștinilor²²⁷. În cazul comunității militare de la gurile Ialomiței, probabil că misiunea lor se îndrepta împotriva acelor *latrunculi*, grupuri restrânse de barbari ce treceau fluviul prin surprindere, cu mici ambarcațiuni, în expediții de jaf (pentru analogie vezi *CIL, III, 12483 = ILS, 724*).

Din această perioadă provin cele mai multe descoperiri de morminte sarmatice din Câmpia Munteniei, unde pe baza inventarului funerar, se presupune că aceștia au conviețuit, într-o anumită măsură cu populația locală²²⁸. În comparație, în stânga *limes*-ului *transalutanus* se cunosc doar descoperiri izolate de morminte sarmatice (Mărunței-Olt, Viespești-Sprâncenata, Vitănești-Teleorman), toate datate în prima jumătate a secolului III, deci după distrugerea *limes*-ului de către carpi²²⁹. C. H. Opreanu²³⁰ pune la îndoială această cronologie: „datările propuse sunt nesigure, având în vedere faptul că ele au fost făcute pornind de la o idee fixă, părăsirea transalutanului după atacul carpic din 245-247”. Argumentul său constă în faptul că: „această linie [*limes transalutanus*, n.n.] nu a fost concepută ca o barieră în calea barbarilor”²³¹, sarmații putând pătrunde în spațiul dintre cele două *limes*-uri mai devreme de data la care se apreciază că

²²⁴ C. H. Opreanu, în EN, IV, 1994, p. 193-220.

²²⁵ Gh. Bichir, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic, (II)*, în SCIVA, 47, 3, 1996, p. 297-312.

²²⁶ C. Mușețeanu, R. Lungu, *Arme sarmatice în județul Ialomița*, în SCIVA, 28, 2, 1977, p. 247-251.

²²⁷ Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 117.

²²⁸ Gh. Bichir, *Les Sarmates sur le territoire de la Roumanie*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, 1, Beograd 1971, p. 275-285.

²²⁹ Idem, *Geto-dacii*, p. 97, pl. LXI.

²³⁰ Opreanu, *Barbaricum*, p. 73.

²³¹ *Ibidem*.

a fost părăsit transalutanul. Fără îndoială că sistemul conceput la est de Olt nu „ermetiza”, în adevăratul sens al cuvântului, lumea romană de *Barbaricum*, dar, din modalitatea în care sunt dispuse elementele defensive pe „linia transalutană”, reiese rostul lor de a controla cât mai eficient tranzitul de persoane și mărfuri peste graniță, care trebuie să fi fost destul de numeroase. De aici și până la a considera acest sistem drept o graniță transparentă/invizibilă, peste care barbarii treceau după bunul lor plac, este cale lungă și nu justifică efortul romanilor de a menține în funcție întreg complexul defensiv de pe cursul Oltului.

Totodată C. H. Opreanu²³² crede că „atacul roxolan a vizat platoul transilvan, Dacia, încercând ceea ce iazigii nu reușiseră, libertatea legăturilor între Câmpia Tisei și stepa nord-pontică, care pare să se fi făcut prin Câmpia Transilvaniei... săpăturile de la Hoghiz n-au pus în evidență o distrugere a castrului de piatră. Acest lucru înseamnă, foarte probabil, că el a rezistat, roxolanii nereușind să treacă Oltul”. După părerea noastră, în cazul în care roxolanii ar fi intenționat să forțeze linia Oltului transilvan, castrul de la Hoghiz ar fi fost primul care ar fi avut de suferit, datorită drumului care trecea prin vecinătatea lui, cu atât mai mult cu cât, se pare că între Hoghiz și Ungra ar fi existat un pod roman²³³, deci o cale facilă de acces spre Transilvania. Existența altor drumuri prin Carpații Meridionali, presupuse pe baza corespondenței davelor de la Breaza, Arpașul de Sus, Râșnov cu fortificațiile romane de la Cincșor, Feldioara și Râșnov, ce ar fi asigurat controlul acestor căi de acces²³⁴, nu se demonstrează, acestea fiind trasee montane, în mare parte impracticabile²³⁵. În aceeași ordine de idei, odată distruse castrele de la Târgșor, Mălăiești, Drajna de Sus ce supravegheau rutele de trecere înspre zona intracarpatică, sarmații s-ar fi revărsat în Transilvania, însă aceștia au atacat fortificațiile de pe cursul inferior al Oltului, așa cum o probează urmele de incendiere de pe *limes-ul transalutanus*.

Revenind la relațiile nou stabilite între părți, se știe că, dacă *amicitia* era forma acestora, fondul lor, punctul de plecare, era aproape invariabil *deditio*, capitularea necondiționată, care conținea în sine atât actul dispariției cât și cel al reconstituirii ca subiect de drept al învinsului, prin voința discreționară a Romei.

Cum la data încheierii tratatului Hadrian se afla încă în Moesia Inferior iar izvoarele scrise nu au înregistrat existența unei expediții de pedepsire a barbarilor, singurul motiv plauzibil care i-ar fi determinat pe roxolani să capituleze necondiționat ar fi fost tăierea legăturilor cu bazele din

²³² *Ibidem*, p. 54.

²³³ G. Bakó, *Numerus Illyricorum la Hoghiz*, în SCIVA, 26, 1, 1975, p. 141.

²³⁴ I. Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac*, în AMN, XIX, 1982, p. 36.

²³⁵ Cătănicu, *Muntenia*, p. 75.

stepele nord-pontice și a oricăror mijloace de retragere prin închiderea culoarului din sudul Moldovei cu valul dintre Siret și Prut²³⁶. La această dată este atestată prezența legiunilor romane în nordul Mării Negre, având ca scop strategic supravegherea roxolanilor și eventual interceptarea unor atacuri surprinzătoare²³⁷. Sub amenințarea de a fi încercuiți și copleșiți numeric de trupele imperiale, aceștia vor fi acceptat prevederile tratatului.

Aceeași preocupare de adaptare a particularităților și avantajelor naturale ale reliefului din partea de est a provinciei²³⁸ este atestată și pe sectorul nord-vestic al Daciei Porolissensis, unde trecătorile din masivul Meseșului sunt fortificate pentru a putea împiedica accesul barbarilor către centrul Transilvaniei. De altfel este cunoscut faptul că sistemul defensiv al Daciei romane a fost organizat concentric, prin blocarea trecătorilor în spațiul intracarpatic și a vadurilor în cel extra-carpatic²³⁹.

În acest sens trebuie înțeleasă renunțarea lui Hadrian la estul Munteniei, zonă deosebit de importantă pentru Imperiu cel puțin din punct de vedere economic, altfel ușor de apărat prin ridicarea unui sistem defensiv pe aliniamentul valului Moldovei inferioare, dar continuat și dincolo de Siret, până la coroana Carpaților. Două aspecte sunt de subliniat în legătură cu această cesiune teritorială:

1. În literatura de specialitate, atunci când se referă la zonele cedate barbarilor de Hadrian, majoritatea istoricilor²⁴⁰ utilizează sintagma

²³⁶ Cunoscută și sub denumirea de „valul lui Athanaric”, această fortificație liniară, în ciuda faptului că respectă toate elementele de strategie romană, a fost atribuită unor neamuri barbare datorită faptului că are șanțul îndreptat înspre sud. Vezi în acest sens M. Brudiu, *Cercetări arheologice din zona valului lui Athanaric*, în Danubius, VIII-IX, 1979, p. 151-164, cu bibliografia.

²³⁷ T. Sarnowski, *Das römische Heer im norden des Schwarzen Meeres*, în Archeologia, Varșovia, XXXVIII, 1987, p. 61-98, consideră prezența romană, la această dată, pe litoralul nord-pontic ca fiind cea mai timpurie. Se pare totuși că o garnizoană romană fusese stabilită la Charax în Crimeia încă din anii guvernării lui Tib. Plautius Aelianus, vezi în acest sens Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 48; ulterior, în timpul lui Traian, prezența romană armată în această zonă nu mai poate fi pusă la îndoială, vezi, Em. Doruțiu-Boilă, *Despre cărămizile cu ștampilă ale legiunilor V Macedonica și XI Claudia la Dunărea de Jos și pe litoralul nordic al Mării Negre*, în SCIVA, XLI, 3-4, 1990, p. 251-271, cu principalele trimiteri bibliografice.

²³⁸ I. Ferenczi, *Limesul dacic. Sectorul de pe Someșul unit. Elementele de apărare pe subsectorul Ileanda-Tihău*, în AMP, XII, 1988, p. 251-289; I. Ferenczi, M. Petică, *Limes-ul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni (jud. Mureș), (I)*, în Apulum, XXXI, 1994, p. 139-166; idem, *Limes-ul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni (jud. Mureș), (II)*, în Apulum, XXXII, 1995, p. 121-143.

²³⁹ N. Gudea, *Note de lectură, III. Despre armata romană din provinciile dacice*, în AMN, 33, 1, 1996, p. 172.

²⁴⁰ Macrea, *VDR*, p. 50; D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, în Sargeția, XIII, 1977, p. 191-202; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 23; Cătănciu, *Muntenia*, p. 57; Opreanu, *Barbaricum*, p. 55; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 165; D. Protase, în *IstRom*², p. 47.

„Muntenia și sudul Moldovei”. Dacă în ceea ce privește situația Munteniei, în această perioadă, lucrurile sunt ceva mai clare, pentru sudul Moldovei considerăm că nu există suficiente dovezi care să susțină o asemenea ipoteză. Pe toată perioada de existență a provinciei Dacia în această zonă este atestată prezența neîntreruptă a elementului roman. Avem în vedere, în primul rând, viața înfloritoare din castrul de la Bărboși și din imediata sa vecinătate, precum și crearea unui complex sistem de fortificații liniare, extins până în centrul Moldovei²⁴¹ și chiar mai sus (valul Moldovei de Sus sau valul Bașeului, cu palisadă, dublat pe anumite porțiuni de valuri de dimensiuni mai reduse, traversează teritoriul județului Botoșani, de la est la vest, pe linia comunelor Manoleasa–Dîngeni–Botoșani–Corni; șanțul este poziționat spre nord²⁴²), o dovadă în plus că romanii nu au renunțat la această zonă strategică, ci au încercat timp de mai bine de două secole să o controleze cât mai eficient.

2. Reorganizarea Daciei din timpul lui Hadrian a provocat anumite reflexii negative în literatura antică. Conform acestora, împăratul a preferat să părăsească de bunăvoie provinciile cucerite de *Optimus Princeps*, inclusiv Dacia (C. Fronto, *Principia Historiae*, II: *provincias manu Traiani eaptas variis bellis ac nova constituendas omittere maluit, quam exercitu retinere... has omnes provincias, Daciam et Parthis amissas partes, ultro restituit*), sau ar fi fost oprit și de la renunțarea la aceasta din urmă de către amicii săi (Eutropius, VIII, 6, 1-2: *idem de Dacia facere conatum amici deterruerunt ne multi cives Romani barbaris traderentur*). Se știe că o măsură similară cu cea din Muntenia va întreprinde împăratul și la frontiera vestică, unde a cedat iazigilor zone din Dacia traiană²⁴³. Probabil că zvonurile privind părăsirea Daciei au fost provocate, în primul rând, de această cesiune și nu de cedarea Munteniei care, la data respectivă aparținea Moesiei Inferior și nu Daciei²⁴⁴. În altă ordine de idei, scrierile nu tocmai binevoitoare la adresa lui Hadrian sunt de înțeles dacă avem în vedere și maniera complet diferită de a predecesorului său de a governa (*SHA, Vita Hadriani*, 5, 1: *tenendae per orbem terrarum paci operam intendit*).

²⁴¹ Em. C. Antoche, Marcel Tănăsache, *Le vallum (troian) de la Moldavie Centrale*, în *Etudes Roumaines et Aromaines*, 8, 1990, p. 130-133.

²⁴² Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirică, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, București, 1976, p. 113, 144, 167-177; Al. Păunescu, *Contribuții privind realitățile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea e.n. în lumina cercetărilor de la Ripiceni*, în *SCIVA*, 29, 4, 1978, p. 505-515; P. Șadurschi, *Troianul Moldovei de Sus*, în *MCA*, XIV, Tulcea, 1980, p. 321-334.

²⁴³ C. H. Opreanu, *Vestul Daciei Romane și Barbaricum în epoca lui Traian*, în vol. *Civilizația romană în Dacia*, (coord. M. Bărbulescu), Cluj-Napoca, 1997, p. 35-36.

²⁴⁴ Petolescu, în *Dacia (N.S.)*, XXIX, 1-2, 1985, p. 44-45. După Vulpe, Barnea, *DID*, p. 131 zvonurile cu privire la părăsirea Daciei ar fi fost provocate de distrugerea podului lui Traian de la Drobeta.

Planul creării unei zone „de interceptie și control” în fața graniței, ce a dus la aceste cesiuni teritoriale, rezolva în același fel două situații aproape identice: controlul asupra Câmpiei Munteniei și asupra Câmpiei de Vest. Dacă avem în vedere că până la războaiele marcomanice atacurile asupra Daciei au încetat, atunci soluția aleasă de Hadrian, replierea și consolidarea frontierelor, s-a dovedit viabilă. Fără îndoială că aceste retrageri tactice s-au efectuat între anumite cadre naturale ori amenajate pentru a putea susține eficient granița romană. Este și cazul sistemului defensiv din stânga Oltului, care, cel puțin pentru o perioadă, preia sarcina de linie de contact cu *Barbaricum*.

Întrucât în privința stabilirii traseului exact și a cronologiei *limes-ului transalutanus* lucrurile nu sunt tocmai clare, ne vom opri asupra lor în rândurile următoare pentru a face câteva precizări.

Această fortificație liniară romană face parte din ceea ce, în literatura de specialitate, a intrat sub titulatura de *limes valachicus* sau *limes cisalutanus*²⁴⁵ iar mai târziu a fost denumit convențional *limes transalutanus*²⁴⁶, adică un veritabil sistem defensiv format din mai multe castre, dintre care patru duble. Pornind de la Dunăre, acestea sunt: Poiana (Flămânda)²⁴⁷, Putineiu²⁴⁸, Băneasa²⁴⁹ (dublu), Roșiorii de Vede²⁵⁰, Gresia²⁵¹, Ghioca-Crâmpoiaia²⁵², Urluieni²⁵³ (dublu), Fâlfani-Izbășești²⁵⁴, Săpata de Jos²⁵⁵ (dublu), Albota²⁵⁶, Purcăreni²⁵⁷, Câmpulung-Jidova²⁵⁸ (dublu),

²⁴⁵ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 228-229.

²⁴⁶ Tocilescu, *Fouilles*, p. 119-134.

²⁴⁷ *Ibidem*, p. 122 / fig. 72; *OR*³, p. 287; I. Bogdan-Cătănicu, *Evolution of the System of Defence Work in Roman Dacia*, în BAR, 116, 1981, p. 33-34; eadem, *Muntenia*, p. 86-87.

²⁴⁸ Tocilescu, *Fouilles*, p. 123 / fig. 66; *OR*³, p. 297; Cătănicu, *Muntenia*, p. 105-106.

²⁴⁹ C. Bolliac, *Excursiune arheologică în România*, București, 1869, p. 14; Tocilescu, *Fouilles*, p. 131 / fig. 74; Gh. Cantacuzino, *Le grand camp romain situé près de la commune de Băneasa (dép. Teleorman)*, în Dacia, IX-X, 1941-1944, p. 441-472; *OR*³, p. 265-266.

²⁵⁰ Tocilescu, *Fouilles*, p. 130 / fig. 73; *OR*³, p. 304.

²⁵¹ Tocilescu, *Fouilles*, p. 125 / fig. 68; *OR*³, p. 287.

²⁵² Tocilescu, *Fouilles*, p. 126 / fig. 69; *OR*³, p. 287.

²⁵³ Tocilescu, *Fouilles*, p. 132 / fig. 75; *OR*³, p. 315; I. Bogdan Cătănicu, *Castella de la Urluieni*, în SCIVA, XLV, 4, 1994, p. 327-355.

²⁵⁴ Tocilescu, *Fouilles*, p. 127 / fig. 70; *OR*³, p. 291; C. C. Petolescu, R. Avram, T. Cioflan, L. Amon, *Castrul de pământ de la Fâlfani-Izbășești, județul Argeș. Raport preliminar*, în Argeșis, VII, 1995, p. 31-39.

²⁵⁵ V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*, în Istros, I, 1934, I, p. 73-80; idem, *Le „castellum” romain de Săpata de Jos*, în Dacia, V-VI, 1935-1936, p. 435-447; *OR*³, p. 305-306.

²⁵⁶ Tocilescu, *Fouilles*, p. 128 / fig. 71; *OR*³, p. 265.

²⁵⁷ Tocilescu, *Fouilles*, p. 129 / fig. 72; *OR*³, p. 297.

²⁵⁸ Tocilescu, *Fouilles*, p. 134 / fig. 77; *OR*³, p. 293-296; Em. Popescu, E. Popescu, *Castrul roman Jidava-Câmpulung*, în Studii și Comunicări, Pitești, I, 1968, p. 67-79. Pentru discuții cu privire la toponimul *Jidava/Jidova* vezi Constantin C. Petolescu, T. Cioflan, *Castrul roman de piatră de la Câmpulung (Pescăreasa, jud. Argeș). Cercetările din anii 1978-1989*, în Argeșis, VII, 1995, p. 28, n. 1. Pentru castrul de pământ vezi Constantin C. Petolescu, T. Cioflan, *Cercetările din castrul cu val de pământ de la Câmpulung (cartierul Pescăreasa), 1987-1989*, în MCA, I, 1999, p. 215-220.

Voinești, Rucăr²⁵⁹, Râșnov (*Cumidava*)²⁶⁰. La acestea, unele cercetări adaugă castrul de la Pitești²⁶¹ și eventual *castellum*-ul (sau turnul de pază) de la Budeasa Mică²⁶². Între castrele amintite este atestată prezența a numeroase turnuri de supraveghere și semnalizare²⁶³ și a unui drum de legătură²⁶⁴. Întregul sistem defensiv este protejat dinspre răsărit cu un val de pământ, începând din fața castrului de la Flămânda, de lângă Turnu Măgurele, pe o lungime de 235 de kilometri, la o distanță de circa 10-50 de kilometri de Olt²⁶⁵. Capătul nordic al valului transalutan a fost identificat de P. Polonic²⁶⁶ și ulterior de D. Tudor²⁶⁷ la Rucăr. I. Bogdan-Cătănicu²⁶⁸, cu prilejul unei periegeze întreprinse în 1972, pune la îndoială existența acestui *vallum* la nord de lunca Argeșului: „ceea ce trecea drept *vallum* transalutan, în nord-est pe lângă punctul Măilătoaia, era o alunecare de teren obișnuită în zona de munte, de dată recentă, căci resturile de lemn prinse sub straturile alunecate abia intraseră în putrefacție”. Cu altă ocazie²⁶⁹, aceeași autoare nota: „la Rucăr am avut posibilitatea să cercetăm toate denivelările de teren și este sigur că sunt alunecări... socotim ca atare că informația este o interpretare greșită a microreliefului”. Însă, dacă o alunecare de teren, de dată recentă, l-ar fi indus în eroare pe D. Tudor, ceea ce a identificat în zonă P. Polonic putea fi *vallum*-ul *transalutanus*. Cum nu avem nici un motiv să ne îndoim de observațiile de atâtea ori confirmate ale acestuia din urmă, și, în plus, nici logică n-ar fi fost ridicarea valului doar până în lunca Argeșului, întrucât ar fi fost lesne de depășit, considerăm, în actualul stadiu al cercetărilor, că este

²⁵⁹ D. Tudor, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 87-98; idem, în *OR*³, p. 43.

²⁶⁰ N. Gudea, I. Pop, *Castrul roman de la Râșnov – Cumidava. Contribuții la cercetarea limesului de sud-est al Daciei romane*, Brașov, 1971 = idem, *Das Römerlager von Râșnov – Cumidava. Beiträge zu den Limesuntersuchungen im Südosten des römischen Dazien*, Brașov, 1971.

²⁶¹ P. I. Dicu, *La Pitești - un castru necunoscut*, în Argeș, XIV, 4(119), 1979, *passim*; idem, *Așezarea geto-dacică fortificată și vestigiile romane de la Budureasca Mică. Castrul roman de la Pitești. Traseul limes transalutanus în sectorul Pitești*, în Argessis, IX, 2000, p. 40-42.

²⁶² *Ibidem*, p. 38. Existența fortificației romane este presupusă de P. I. Dicu, nu și documentată arheologic. Vezi, de exemplu, I. Nania, *Descoperiri arheologice pe vatra Piteștilor*, în Argesis, XII, 2003, p. 73-87.

²⁶³ *OR*³, p. 260; I. Bogdan-Cătănicu, *Nouvelles recherches sur le limes du sud-est de la Dacie*, în vol. *Limes. Akten des XI Internationalen Limeskongresses* (Székesfehérvár, 30.8–6.9.1976), Budapesta, 1977, p. 343-344; Vlădescu, *ARDI*, p. 130; Cătănicu, *Muntenia*, p. 79, 82, 83, 84, 87, 90, 93.

²⁶⁴ Cătănicu, *Muntenia*, p. 80-81, 89; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 196.

²⁶⁵ D. Tudor în *OR*³, p. 260; idem, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 137; Vlădescu, *ARDI*, p. 130.

²⁶⁶ Vezi Tocilescu, *Fouilles*, p. 123-124 și celelalte lucrări în manuscris în Biblioteca Academiei Române, citate în *OR*³, p. 364.

²⁶⁷ D. Tudor, în SCIV, VI, 1-2, 1955 p. 93-94.

²⁶⁸ I. Bogdan-Cătănicu, *Cu privire la Muntenia în Sistemul defensiv al Imperiului Roman*, în AMN, XXI, 1984, p. 128.

²⁶⁹ Idem, *Muntenia*, p. 85.

mult mai plauzibilă ipoteza conform căreia capătul nordic al valului s-ar afla la Rucăr, cu atât mai mult cu cât, în timpul scurs între cercetările menționate, urmele valului ar fi putut dispărea. Rezultatele unor cercetări mai vechi, dar publicate recent, vin să confirme ipoteza noastră. Iată, de pildă, se considera că *vallum*-ul *transalutanus* s-ar fi oprit pe malul drept al râului Argeș și ar apărea abia la nord de Câmpulung-Muscel²⁷⁰; din contră, se pare că traseul acestuia continua spre nord până la castrul de la Pitești, iar de aici, urma malul stâng până la castrul de la Purcăreni²⁷¹.

Specific acestui val, pe lângă direcția sa transversală față de Dunăre, este și modul de construcție. Sondajele efectuate²⁷² au determinat faptul că în interior valul avea un nucleu de pământ calcinat, cu urme de pari și niuele. Existența acestei fortificații, lată de 2 – 2,50 metri, formată din lemn și pământ bătut, se pare că se suprapune unei faze de distrugere a valului. Deci, trebuie să avem în vedere existența, în două momente diferite, a unui *vallum*²⁷³. Că întreg sistemul defensiv a avut cel puțin două faze distincte de utilizare o probează, deopotrivă, ridicarea la Băneasa, Urluieni, Săpata și Jidova a unor noi castre, mai mari, de piatră - a căror funcționare simultană cu cele de pământ nu poate fi demonstrată - și refacerea unor turnuri, anterior arse²⁷⁴. Această concluzie este deosebit de importantă pentru stabilirea cronologiei *limes*-ului, foarte discutată până în momentul de față, în istoriografia problemei.

Conform celei mai larg acceptate opinii, *vallum*-ul *transalutanus*, împreună cu întreg sistemul defensiv din spatele său, ar fi fost construit la începutul secolului III, în timpul domniei lui Septimius Severus (193-211) și ar fi sfârșit în 245-247, fiind distrus de carpi²⁷⁵. Această opinie s-a format încă din vremea descoperirii tezaurului monetar din castrul de la Săpata de Jos (44 de piese, de la Septimius Severus până la Gordian III)²⁷⁶. Totuși, în lipsa altor dovezi elocvente „urmărirea descoperirilor numismatice izolate ... poate oferi unele date aproximative”²⁷⁷, astfel că tezaurul amintit nu constituie un reper cronologic hotărâtor, el putând fi îngropat și după

²⁷⁰ OR¹, p. 262; C. C. Petolescu, *Contribuții la istoria Munteniei în secolul al II-lea e.n.*, în RdI, XXXV, 1, 1982, p. 65-77.

²⁷¹ P. I. Dicu, în *Argessis*, IX, 2000, p. 43.

²⁷² Cătănciu, *Muntenia*, p. 86-106.

²⁷³ Ipoteză propusă de M. Cristudor, *Limesul transalutanus*, în *Argessis*, IV, 1972, p. 229-241 și reluată de Cătănciu, *Muntenia*, p. 89, cu argumente arheologice.

²⁷⁴ I. Bogdan-Cătănciu, *Săpături pe linia de fortificații transalutane*, în MCA, 1980, p. 660.

²⁷⁵ J. Baradez, *Le Trophée d'Adamclissi témoin de deux politiques et de deux stratégies*, în *Apulum*, IX, 1970, p. 520; R. Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în *Dacia*, V, 1961, p. 370 = idem, în vol. *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 170; Vlădescu, *ARDI*, p. 130 etc.

²⁷⁶ V. Christescu, *Le trésor de monnaies de Săpata-de-Jos et la date du limes romain de la Valachie*, în *Istros*, I, 1934, p. 73-80.

²⁷⁷ D. Tudor, în *SCIV*, VI, 1-2, 1955, p. 90.

părăsirea castrului²⁷⁸. În plus, ipoteza lui D. Tudor²⁷⁹, conform căreia lipsa cărămizilor și a țiglelor ștampilate din perimetrul fortificațiilor de pe *limes* ar indica construcția sa târzie din secolul III nu se mai poate susține. Pus în fața descoperirilor lui D. Băjan la Rucăr – cărămidă cu ștampila *Coh(ors) II F[l(avia)] [B(esorum)]* (*L'Année épigraphique*, 1959, 324 = IDR, II, 607) – acesta exclude burgul de la Rucăr din sistemul defensiv al *limes*-ului *transalutanus*²⁸⁰. Ulterior, autorul *Olteniei romane* reîntregește²⁸¹ textul următor de pe un fragment de cărămidă descoperit la Jidova, fără a reveni asupra ipotezei amintite:

[Can]DIDVS
[mil(es)] LEG(ionis)
[XII]I. EG(minae) = [Ge(minae)]

Între timp cercetările arheologice au scos la iveală și alte țigle ștampilate, între care, se pare, și confirmarea prezenței lui *legio XIII Gemina* în zona *limes*-ului *transalutanus*²⁸².

Alte ipoteze plasează existența *limes*-ului în perioada cuprinsă între domniile Hadrian (117-138) – Antoninus Pius (138-161)²⁸³ ori Caracalla (211-217) – Philippus Arabs (244-249)²⁸⁴.

Deși diferite, după cum se poate observa, toate ipotezele enumerate limitează durata de funcționare a *limes*-ului *transalutanus* la aproximativ trei decenii. Spre aceeași concluzie ar conduce și lipsa între Olt și *vallum* a unor așezări rurale sau a obișnuitelor *canabae* din preajma castrelor²⁸⁵, deși este posibil ca acest spațiu liber să fie rezultatul creării unei *terra deserta*²⁸⁶. Un element hotărâtor pentru datarea *limes*-ului i se părea lui D. Tudor²⁸⁷ raportul

²⁷⁸ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 168. Vezi și B. Mitrea, *Cu privire la tezaurul monetar roman imperial de la Săpata de Jos și prăbușirea limesului Transalutan*, în SCN, IV, 1968, p. 205: „socotim că argumentul numismatic folosit de V. Christescu este neconvincător și că indicațiile numismatice mai curând par să împingă mai înapoi data construcției *limes*-ului”.

²⁷⁹ D. Tudor, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 88, 90.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 93.

²⁸¹ Idem, *Inscripții latine în Muzeul de Antichități din Iași*, în SCȘ-Iași, 1-2, IV, 1953, p. 483-485; *OR*³, p. 512, contra I. Bogdan-Cătănciu, *Cercetări în castellum de la Rucăr*, în SCIVA, 25, 2, 1974, p. 285, n. 19 și eventual V. Moga, *op. cit.*, p. 74-75.

²⁸² M. I. Bădescu, *Ștampilele tegulare de la Voinești-Muscel (comuna Lerești, județul Argeș)*, în SCIVA, XXXII, 2, 1981, p. 291-295; P. I. Dicu, în vol. *Istoria municipiului Pitești*, București, 1988, p. 49; idem, în *Argessis*, IX, 2000, p. 44.

²⁸³ R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, II, Messina, 1926, p. 318; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 2, Leipzig, 1937, p. 170; Macrea, *VDR*, p. 109; M. Cristudor, în *Argessis*, IV, 1972, p. 230; Cătănciu, *Muntenia*, p. 91.

²⁸⁴ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 207. Pentru alte ipoteze emise de acest istoric de-a lungul timpului vezi considerațiile I. Bogdan-Cătănciu, *Muntenia*, p. 60, n. 39.

²⁸⁵ D. Tudor, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 90.

²⁸⁶ *OR*³, p. 38; I. Bogdan-Cătănciu, în AMN, XXI, 1984, p. 135-136.

²⁸⁷ *OR*³, p. 258, 248.

dintre *vallum*-ul *transalutanus*, „Brazda lui Novac de sud” și, respectiv, „Brazda lui Novac de nord”. Totuși, cercetările ulterioare²⁸⁸ au relevat în mod convingător faptul că intersectarea acestor valuri de pământ este pur teoretică, în teren raportul dintre ele neputându-se stabili cu precizie.

Materialul arheologic recoltat este și el nesemnificativ: mici fragmente ceramice a căror cronologie nu poate fi restrânsă elocvent pentru datarea liniei *transalutane*; un fragment de ulcior și o fibulă descoperite chiar pe val, ambele datate în primele decenii ale secolului II²⁸⁹, cele două piese constituind un *terminus post quem* al ridicării valului. La aceste artefacte s-ar adăuga un denar emis de Hadrian²⁹⁰ și unul emis de Commodus²⁹¹, însă puținele informații pe care le deținem relativ la condițiile stratigrafice în care au fost făcute aceste descoperiri sunt contradictorii²⁹² (ambele identificate în *vallum* la mică distanță una de cealaltă, denarul emis de Hadrian la o adâncime de 0.40 metri, iar cel emis de Commodus la 1.50 metri). Monedele descoperite în perimetrul castrului merg de la Traian (98-117)²⁹³ la Gordian III (238-244)²⁹⁴. Acestea din urmă ar reprezenta un *terminus ante quem* pentru datarea *limes*-ului *transalutanus*. Cum între cele două repere avem o distanță de peste un secol iar observațiile din teren par să confirme o durată scurtă de funcționare a *limes*-ului *transalutanus*, de până la trei decenii, nu ne rămâne decât să acceptăm pentru datarea ansamblului defensiv de la est de Olt existența a cel puțin două perioade de funcționare, dintre care una a survenit în mod cert peste un nivel de ardere. În perioada cuprinsă între domniile lui Traian și Gordian, un prim atac îndreptat spre linia Oltului, care să justifice nivelul de ardere al unor elemente de pe *limes*-ul *transalutanus*, este întreprins în anii 117-118 de sarmați. Aceasta ar însemna că bazele sistemului defensiv din dreapta Oltului sunt puse în timpul domniei lui Traian²⁹⁵, probabil concomitent cu cele ale *limes*-ului *alutanus*. Existența unui *limes* dublu de o parte și de alta a Oltului a fost susținută de

²⁸⁸ Vulpe, *Les Valla*, p. 272, n. 21; I. Bogdan-Cătănciu, în AMN, XXI, 1984, p. 136; eadem, *Muntenia*, p. 83-85.

²⁸⁹ Cătănciu, *Muntenia*, p. 89, n. 9 și p. 90.

²⁹⁰ H. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, London, III, p. 249, nr. 77.

²⁹¹ *Roman Imperial Coinage*, III, p. 143, nr. 382.

²⁹² P. I. Dicu, *Note numismatique*, (II), în Argeș, XVII, 2 (129), 1982, p. 9.

²⁹³ Cătănciu, *Muntenia*, p. 99, sestert în stare proastă de conservare, identificat de prof. B. Mitrea în zona castrului de la Urluieni.

²⁹⁴ V. Christescu, în Istros, I, 1934, p. 73-80.

²⁹⁵ În timpul domniei lui Traian este atestată existența unor puncte fortificate la Flămânda, Jidova, Voinești, Rucăr, Râșnov, *OR*³, p. 304; I. Bogdan-Cătănciu, în AMN, XXI, 1984, p. 131, dublate de cele de la Târgșor, Mălăiești, Drajna de Sus, datate în aceeași perioadă, C. Zagoriț, *Castrul roman de la Mălăiești*, Ploiești, 1940; Gr. Florescu, în *OmCD*, p. 226.

Tocilescu²⁹⁶, Kornemann²⁹⁷, Paribeni²⁹⁸, Patsch²⁹⁹, Daicoviciu³⁰⁰, Vulpe³⁰¹, Macrea³⁰² și Baradez³⁰³.

În actualul stadiu al cercetărilor, este puțin probabil faptul că împăratul Traian ar fi dispus ridicarea unei linii duble de fortificații, de o parte și de alta a Oltului. Castele de pământ de pe liniile „alutană” (Islaz, Slăveni, *Romula*, *Acidava*, *Rusidava*, *Pons Aluti*, *Buridava*, *Castra Traiana*) și „transalutană” (Flămânda, Urluieni?, Jidova, Voinești) jalonează traseul urmat de unitățile romane cu prilejul războaielor dacice. Nimic nu ne îndeamnă să credem că acestea au fost ridicate în scopul creării unei granițe fortificate în jurul Oltului. Pătrunderea romanilor pe ambele maluri ale Oltului trebuie pusă, în primă fază, în legătură atât cu misiunea de a controla regiunile getice subcarpatice, cât și cu încercarea de a limita și izola regatul dac la spațiul intracarpatic, așa cum o demonstrează completarea celor două șiruri de fortificații cu castele de pământ, ridicate în aceeași perioadă, din nordul Olteniei³⁰⁴ și, respectiv, Munteniei³⁰⁵. În ceea ce privește trecerea peste munți în vederea continuării luptelor, aceasta pare să se fi petrecut pe itinerarul Flămânda-Pasul Bran și nu prin nord-estul Olteniei³⁰⁶.

Și ipoteza conform căreia noul sistem defensiv reprezintă o lărgire a zonei de apărare pentru așezările care se dezvoltaseră pe malul drept al Oltului³⁰⁷ este improbabilă, întrucât nu poate fi susținută arheologic, și, în plus, în conformitate cu principiile strategice romane, ar fi fost, în acest caz, impunerea unei restricții de locuire și nu trecerea la ridicarea unui nou sistem defensiv (Tacitus, *Annales*, XII, 54: *agri vacui et militum usui sepositi*). Un alt argument împotriva acestei ipoteze este și lipsa șanțului la valul de pe linia transalutană (absența unei fortificații liniare de-a lungul *limes*-ului *alutanus* a fost explicată prin faptul că aceasta ar fi fost suplinită de cursul Oltului)³⁰⁸. În absența acestuia, rămâne de determinat proveniența materialului necesar ridicării valului.

²⁹⁶ Tocilescu, *Fouilles*, p. 123-124.

²⁹⁷ E. Kornemann, *Die neueste Limesforschung*, în *Klio*, VII, 1907, p. 105, *apud OR*³, p. 263.

²⁹⁸ R. Paribeni, *op. cit.*, p. 318.

²⁹⁹ C. Patsch, *op. cit.*, p. 170.

³⁰⁰ H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 105

³⁰¹ Vulpe, *Les Valla*, p. 271.

³⁰² Macrea, *VDR*, p. 223-224.

³⁰³ J. Baradez, *op. cit.*, p. 520.

³⁰⁴ C. C. Petolescu, *Castele de pământ din N-V Olteniei*, în *Oltenia*, 2, 1980, p. 103-180.

³⁰⁵ I. Bogdan-Cătănciu, *Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans la nord de la Mésie Inférieure*, în *AMN*, 26-30, 1989-1993, I, 1, p. 49-66.

³⁰⁶ Eadem, *Muntenia*, p. 40.

³⁰⁷ E. Fabricius, *Limes*, în *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Berlin, XIII, I, 1926, col. 645. Vezi planșa 9.

³⁰⁸ Tocilescu, *Fouilles*, p. 123, informație confirmată de Vulpe, *Les Valla*, p. 271 și I. Bogdan-Cătănciu, în *SCIVA*, XLV, 4, 1994, p. 261-262.

Cu prilejul secționării valului la Flămânda³⁰⁹, în Valea Dunării, s-a constatat prezența unor adâncituri în pământul viu, de o parte și de alta a valului, sub nivelul de la care acesta s-a construit, ele fiind rezultatul adunării pământului pentru ridicarea sa. Se impune, însă, observația că această tehnică este mai degrabă specifică construcției unui drum, ea fiind oarecum improprie pentru ridicarea unui val cu intenții defensive³¹⁰. Spre această concluzie ar conduce și tradiția populară, care, păstrând vie amintirea drumului roman din vestul Munteniei, a denumit valul „drumul lui Traian”³¹¹, precum și identificarea, deocamdată ipotetică, către sfârșitul domniei lui Traian, la capătul nordic al acestui drum, la Rucăr, în apropiere de *castellum*-ul roman, a unei *statio*³¹², ridicată probabil tot de către *Cohors II Flavia Bessorum* (*L'Année épigraphique*, 1959, 324 = *IDR*, II, 607).

Totuși, dacă avem în vedere faptul că această construcție liniară, pe anumite porțiuni, este înlocuită de obstacole naturale, cum ar fi cursul râurilor Vedea, Cotmeana – fără a exclude aici posibilitatea ca urmele acesteia să fi dispărut și ca urmare a eroziunilor ori modificării cursului râurilor – este mai greu de probat funcționalitatea sa ca drum, dar nu imposibilă, având în vedere faptul că cercetările arheologice efectuate în preajma *limes*-ului *transalutanus*, continuă să ofere date noi cu privire la traseul acestei fortificații liniare³¹³. Alt argument care pune la îndoială funcționalitatea sa ca o cale de acces ar fi și atestarea, între acesta și linia de castru a unui drum³¹⁴, altul decât *vallum*-ul și a altora înspre vest până la *limes*-ul *alutanus*³¹⁵, fără a exclude aici și calea naturală conferită de cursul Oltului. Ipotetic, s-a admis, pe lângă drumul roman situat de-a lungul *limes*-ului *transalutanus*, între Zimnicea–Poiana, Pitești, Jidova–Câmpulung, Bran, și existența unui drum roman în partea sudică a Subcarpaților, care pleca de

³⁰⁹ Cătănciu, *Muntenia*, p. 87.

³¹⁰ Ipoteză propusă de C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 228-229 și reluată de Christescu, *IMDR*, p. 124-125; R. Florescu, *Câteva considerații cu privire la Limesul transalutan*, în *Drobeta*, II, 1978, p. 55-60; Cătănciu, *Muntenia*, p. 40, n. 45; P. I. Dicu, în *Argessis*, IX, 2000, p. 43; M. Bădescu, *Val, troian sau drum roman, între Argeș-Pitești și Rucăr*, în *Argessis*, X, 2001, p. 47-53.

³¹¹ I. Bogdan-Cătănciu, în vol. *Limes. Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 89. În opinia noastră, toponimia locală este, în acest caz, irelevantă, ea reflectând, mai curând, utilitatea dată valului de localnici. Vezi, de exemplu, denumirea de „drumul troian” dată „Brazdei lui Novac de nord”, cf. D. Berciu, în *SCIV*, III, 1952, p. 172.

³¹² I. Bogdan-Cătănciu, în vol. *Limes. Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 89.

³¹³ Vezi mai sus, de exemplu, P. I. Dicu, în *Argessis*, IX, 2000, p. 37-47; M. Bădescu, în *Argessis*, X, 2001, p. 49, 50.

³¹⁴ Cătănciu, *Muntenia*, p. 89 : „drumul nu pare să fi fost cu o structură de piatră, cel puțin în zona de sud”; P. I. Dicu, în *Argessis*, IX, 2000, p. 41: „la cca. 100-150 (metri) spre E de castru (de la Pitești) trecea drumul strategic de piatră”.

³¹⁵ Pentru posibilele trasee ale unor drumuri dintre *limes*-urile *alutanus* și *transalutanus* vezi P. I. Dicu, în *Argessis*, IX, 2000, p. 42.

la Bumbesti, trecea prin Săcel, Grădiștea, Ionești Govorii, Pitești, Ploiești, Drajna de Sus, Buzău, până la Siret³¹⁶. Un alt drum ce făcea legătura între *limes-ul transalutanus* și *limes-ul alutanus* traversa colinele și văile Piemontului Cotmeana de la est la vest, având următorul traseu: Pitești, Smeura, Moșoaia, Dealul Orașului, Sămara (jud. Argeș), Chilia, Făgețel, Topana, Păroși, Leleasca, Sâmburești, Dejești (jud. Olt), Ionești Govorii (jud. Vâlcea)³¹⁷. În măsura în care prezența mai multor drumuri ar fi explicată prin faptul că *vallum-ul transalutanus* ar fi constituit o *via militaris* fiind destinat, deci, exclusiv traficului militar, urmând ca celelalte căi să îl preia pe cel civil, primul, cel mai important fără îndoială, ar fi trebuit, conform uzanțelor romane, să fie dotat și cu rigole de scurgere, fapt neatestat de sondajele întreprinse.

Înclinăm mai degrabă să punem originile acestei construcții în legătură cu noua configurație politică a teritoriilor de la Dunărea de Jos din perioada de cucerire a Daciei. Este îndeobște acceptat faptul că, după campaniile dacice, Traian anexează Muntenia, estul Olteniei și sudul Moldovei provinciei *Moesia Inferior*³¹⁸. Statutul *intra provinciam* al acestor zone presupune existența unei delimitări teritoriale clare.

În aceste condiții, ridicarea unei construcții liniare la răsărit de Olt putea avea relevanță pe plan juridic, ea putând astfel marca teritoriul intrat în domeniul de competență al guvernatorului provinciei amintite³¹⁹.

Ulterior, în cadrul măsurilor luate de împăratul Hadrian pentru a pune capăt crizei din 117/118, și a supraveghea, cât mai strict, prezența sarmaților din Câmpia Română³²⁰, dotarea valului pentru a funcționa ca element defensiv³²¹ pare a fi justificată. Astfel, este posibil ca, la această dată, el să fi primit forma pe care și-o imagina Tocilescu³²². În reconstituirea propusă de acesta, pe culmea valului se afla o platformă lată de circa 3 metri pe care s-ar fi construit un zid gros de chirpic, turnat între palisade de pari și nuiete. Pe culmea lui, Tocilescu presupunea existența unor creneluri, iar în

³¹⁶ Idem, în vol. *Istoria municipiului Pitești*, p. 48.

³¹⁷ Idem, *Noi dovezi ale continuității*, în Argeș, XV, 1 (120), 1980, p. 6.

³¹⁸ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 157-162 cu bibliografia problemei.

³¹⁹ Cătănicu, *Muntenia*, p. 91; I. Ioniță, în *Ist.Rom.*², p. 410.

³²⁰ Mormintele sarmatice din Câmpia Dunării, ca și din Muntenia, cunoscute până acum, au fost date, cu o singură excepție, doar în secolele II-III p. Chr., N. Harțuche, *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei*, în Istros, I, 1980, p. 191-251; Gh. Bichir, în SCIVA, 47, 3, 1996, p. 297-312; V. Sîrbu, V. Bărcă, *Daci și sarmați în zona est-carpatică (sec. I a. Chr. - I p. Chr.)*, în Istros, IX, 1999, p. 89-98. Nu este exclus însă, ca în urma unor reevaluări, unele morminte izolate să poată fi datate și în secolul I p. Chr., așa cum ar putea fi vorba despre „tezaurul de la Buzău”, R. Harhoiu, „Tezaurul” de la Buzău-1941, în SCIVA, XLIV, 1, 1993, p. 41-51.

³²¹ D. Protase, în *Ist.Rom.*², p. 131.

³²² Tocilescu, *Fouilles*, p. 122-124.

spate a unui drum de rond³²³. Această reconstituire este, în bună măsură, probată de cercetările ulterioare³²⁴.

Identificarea în secțiune³²⁵ a unui zid-palisadă, lat de 2 – 2,50 metri, din lemn și pământ bătut, care a fost integrat valului după parțiala sa distrugere și refacerea unor fortificații și turnuri par să probeze ipoteza conform căreia, după refacerile survenite în urma atacurilor din 117/118, fortificațiile din stânga Oltului sunt concepute pentru a funcționa ca un *limes*, cu atât mai mult cu cât este știută dispoziția împăratului Hadrian de a se ridica palisade din stâlpi și nuiele, pentru a se marca mai bine granițele imperiale (*SHA: Vita Hadriani*, 12: *in plurimis locis, in quibus barbari non fluminibus sed limitibus dividuntur, stipitibus magnis in modum muralis saepis funditus iactis atque conexis barbaros separavit*) și faptul că în această perioadă sarmații tolerați în Câmpia Română nu au lăsat decât urme sporadice în spațiul din dreapta *limes*-ului *transalutanus*, dovadă că la începutul secolului II acesta funcționa ca atare.

Importanța *limes*-ului *transalutanus* în cadrul sistemului defensiv roman al viitoarei Dacia Inferior rezidă și din necesitatea de a se asigura legătura Daciei Superior cu Dunărea și Moesia Inferior. O cale de comunicare, poate cea mai importantă și mai rapidă, era reprezentată de cursul Oltului. Nevoia de a proteja această arteră dinspre răsărit trebuie să fi reprezentat unul din factorii decisivi care au dus la ridicarea noului sistem defensiv. Această realitate își are ecourile până în secolul VI, când Iordanes (*Getica*, 74) scria: *nam Iazygis ab Aroxolonis Aluta tantum fluvio segregantur*, aluzie de fapt la vecinătatea neamurilor sarmate din vest și est, constatată cu prilejul atacurilor din 117-118, desfășurate oarecum concomitent³²⁶, îndreptate spre linia defensivă a Oltului³²⁷. Dezafectarea podului de la *Drobeta*, prin distrugerea structurii lemnoase (Cassius Dio, LXVIII, 13, 6), trebuie să fi avut în vedere, în primul rând, amenințarea sarmaților iazigi, mult mai apropiați de acest obiectiv strategic decât frații lor roxolani.

În opinia noastră, informația lacunară transmisă de autorul antic conține chiar cheia descifrării rostului sistemului dublu creat de romani de o parte și de alta a Oltului. Acesta trebuie privit unitar, cel puțin pentru o perioadă de timp, începând din timpul domniei lui Hadrian. Argumentele

³²³ Vezi planșa 11.

³²⁴ Vezi de exemplu I. Bogdan-Cătănicu, în vol. *Limes. Akten des XI Internationalen Limeskongresses*, Budapesta, 1977, p. 340 și urm.

³²⁵ Cătănicu, *Muntenia*, p. 88, situație identificată în secțiunea practică în punctul „Valea Mocanului” din sudul orașului Roșiorii de Vede.

³²⁶ K. Stobel, *op. cit.*, p. 923-924; Macrea, *VDR*, p. 43.

³²⁷ Gh. Bichir, în *SCIVA*, 47, 3, 1996, p. 312: „lipsa descoperirilor sarmatice în Oltenia infirmă pasajul din Iordanes (*Getica*, XII, 74) conform căruia iazigii erau separați de roxolani prin râul Olt, indiferent dacă știrea se referă la secolul II sau la secolul IV”.

pentru o funcționare concomitentă a celor două „*limes-uri*” și tratarea lor ca un sistem defensiv unitar sunt următoarele:

A. Lipsa valului la *limes-ul alutanus* este explicată prin faptul că „apa adâncă a râului a înlocuit valul și șanțul”, aceasta constituind „o graniță naturală”³²⁸. Cercetările de pe teren au demonstrat că matca râului nu constituie un obstacol „serios”, Oltul, cel puțin pe cursul său inferior, neputând fi tratat ca o *ripa*³²⁹. În aceste condiții, fortificația liniară trebuie căutată în stânga Oltului. Absența șanțului se explică prin faptul că *vallum-ul* exista deja în momentul în care s-a trecut la adaptarea/transformarea drumului în element defensiv prin adăugarea unei palisade.

B. Cum am arătat, urmele lăsate în perimetrul castrelor de pe „linia transalutană” relevă perioade scurte de funcționare. Înclinăm să punem această situație pe seama faptului că sistemul din stânga Oltului nu era utilizat decât temporar, în legătură cu anumite evenimente din Câmpia Munteniei. Întrucât malul estic al râului este dominant, fiind mai înalt, cu pante abrupte³³⁰, este logică necesitatea de a ocupa puncte de observație și control pe această parte, de unde și numărul mare de turnuri presupuse sau identificate efectiv în stânga Oltului³³¹, a căror activitate nu trebuie limitată la perioada de funcționare a castrelor transalutane, observațiile de pe teren evidențiind necesitatea menținerii lor în funcțiune și pe perioada de existență a *limes-ului alutanus*.

C. Tactica de a fortifica ambele maluri ale Oltului nu este una inedită în istoria provinciei Dacia. Aceeași „situație neobișnuită” de a menține în funcțiune, concomitent, și pe o parte și pe cealaltă lagăre romane fiind atestată, păstrând desigur proporțiile, chiar pe Dunăre³³². Această situație se datora particularităților zonei, poziției provinciei în cadrul Imperiului și, după câte se pare, și unor noi canoane de strategie ce se încetățenesc începând din secolul II.

Având în vedere blocul defensiv imaginat și creat de romani în jurul arcului carpatic, nici nu se punea problema penetrării acestuia de către sarmați, o eventuală joncțiune între roxolani și iazigi putându-se produce cel mult prin forțarea liniei Oltului, pe cursul inferior. În aceste condiții, autorul antic (Iordanes, *Getica*, 74) s-a referit probabil și la vecinătatea dintre sarmații tolerați de administrația imperială în Muntenia și roxolanii din Banat.

³²⁸ *OR*³, p. 258.

³²⁹ I. Bogdan-Cătănicu, în *AMN*, XXI, 1984, p. 133.

³³⁰ *Ibidem*, p. 61

³³¹ Tocilescu, *Fouilles*, p. 123; *OR*³, p. 260; 261; 262; Cătănicu, *Muntenia*, p. 79; 82; 83; 84; 87; 90; 93; 94; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 198; 199.

³³² N. Gudea, *Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II-III e.n.*, în *Drobeta*, IV, 1980, p. 87-109.

După răscola băștinașilor sau atacul dacilor liberi despre care vorbește vag biograful lui Antoninus Pius (SHA, *Vita Anton. Pius*, 5, 4: *per legatos suos plurima bella gessit... nam... et Germanos et Dacos et multas gentes atque Iud(a)eos rebellantes contudit per praesides ac legatos*; în același sens vezi și Polyainos, *Stratagemata*, VI; *Oracula Sibyllina*, XVII, 181; Aelius Aristides, *Orationes*, XXVI, 70)³³³, o nouă etapă de fortificare a *limes*-ului *transalutanus* este atestată în timpul lui Septimius Severus când sunt întreprinse unele lucrări la fortificația de la Bumbești, în anul 201, de către *cohors I Aurelia Brittonum milliaria* (CIL, III, 14485, a = ILS, 9179) și la Slăveni, refăcută *a fundamentis* în anul 205 de către *ala I Hispanorum* (CIL, III, 13800 = IDR, II, 496). În ciuda acestor măsuri, sistemul defensiv din stânga Oltului va fi distrus de atacul carpic din 245-247 (Zosimos, I, 20)³³⁴.

În privința trupelor care deserveau sistemul defensiv transalutan, ne confruntăm încă cu lipsa izvoarelor. Pe lângă trupele deja amintite – *legio XIII Gemina* la Jidova, *cohors II Flavia Bessorum* la Rucăr (IDR, II, 607), cercetările arheologice adaugă pe *cohors I Tyriorum sagittariorum*, și *cohors VI nova Cumidavensium* sau *Cumidavensis* la Cumidava – Râșnov (IDR, III/4, 221), iar la Jidova *cohors I Flavia Commagenorum sagittariorum*³³⁵ și ipotetic, pentru perioada traiană a fortificației, *legio XI Claudia* și *numerus equitum Illyricorum*³³⁶.

³³³ Informații coroborate cu refacerea pe un nivel de ardere a castrului de la Copăceni (jud. Vâlcea), în anul 140 (CIL, III, 13795 = ILS, 8909 = IDR, II, 587), la numai doi ani de la construcție (CIL, III, 13796 = ILS, 9180 = IDR, II, 588), par să ateste faptul că *limes*-ul transalutan a fost străpuns în timpul lui Antoninus Pius.

³³⁴ Cu acest prilej a fost ars, între altele, și castrul de la Câmpulung, Em. Popescu, C. C. Petolescu, T. Cioflan, *Distrugerea castrului roman de la Câmpulung (Jidava)*, în Studii și Comunicări, III, Câmpulung-Muscel, 1984, p. 15-17; vezi și I. Piso, *Războiul lui Philippus cu carpii*, în vol. *In memoriam Constantini Daicovicu*, Cluj, 1974, p. 305-306; D. Tudor, *În legătură cu războiul lui Filip Arabul împotriva carpilei*, în Pontica, IX, 1976, p. 89-96.

³³⁵ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 185, 206.

³³⁶ Cătănicu, *Muntenia*, p. 44-45, 113.

Capitolul II

Analiza valurilor de pământ din sudul Moldovei și Bugeac (secolele I - IV)

Apărarea teritoriului din sudul Moldovei ocupa un loc primordial în cadrul politicii defensive imperiale de la Dunărea de Jos. Importanța asigurării controlului roman în zonă rezidă din necesitatea „protejării” culoarului dintre Carpați și Dunăre, zona predilectă a atacurilor îndreptate împotriva Imperiului¹, a punctelor de îmbarcare de pe litoralul nord-pontic² și, nu în ultimul rând, din considerente economice³. Principiile strategice arătate se pun în practică, din a doua jumătate a secolului I prin tendințele de extindere a graniței exterioare a *limes*-ului moesic către nordul Mării Negre și de transformare a acesteia în *mare nostrum*.

Aceste considerente tactice intraseră în vederile strategilor romani încă din primul secol creștin, mai cu seamă din timpul guvernării lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus⁴. Eminent strateg, acesta pacificase sudul Moldovei prin demonstrații de forță. Totuși, în lipsa unei frontiere naturale (*ripa*), trasarea unei *limites* care să delimiteze zona de influență romană de *Barbaricum* pare să se fi petrecut doar în secolul II, când stăpânirea imperială în zonă nu mai poate fi pusă la îndoială (Ptolemeios, 3, 8, 1-2; 10, 7-9; *CIL*, III, 7620; XVI, 44 etc). Cum am arătat, în epoca romană principalul sistem de a fixa linii de demarcație, în absența limitelor naturale, era valul de pământ (*vallum*) cu șanțul aferent (*fossa*). Din păcate, pentru spațiul care ne interesează, identificarea unei astfel de lucrări rămâne deocamdată la stadiul de ipoteză datorită, pe de o parte, numărului relativ mare de construcții de profil identificate în teren, cărora le-ar putea fi atribuită o funcție de *limites*, iar, pe de altă parte, datorită paucității surselor care ar putea ajuta la o încadrare cronologică exactă și la o atribuire etnică precisă. În cele ce urmează vom încerca să evidențiem caracteristicile acestor construcții.

¹ R. Vulpe, în *IstRom*¹, p. 518-525.

² Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 49.

³ Pippidi, *Contribuții*², p. 309.

⁴ L. Halkin, *Tiberius Plautius Aelianus, légat de Mésie sous Néron*, în *L'Antiquité Classique*, III, 1934, p. 121-161; P. C. Conole, R. D. Milns, *Neronian Frontier Policy in the Balkans: The Career of Ti. Plautius Silvanus*, în *Historia*, 32, 1983, *passim*.

A. Valul Traian – Tulucești sau Valul Galațiului

Cu o lungime de 23 de kilometri, această lucrare defensivă are capătul vestic situat în apropierea satului Șerbeștii Vechi (comuna Șendreni), la aproximativ 200 de metri de meandrul Siretului (*Hierasus*), iar cel estic la marginea localității Tulucești, în apropierea malului Prutului (*Pyretus*)⁵. Cercetările arheologice au dovedit existența a două faze de construcție a fortificației, inițiate la o diferență de câteva secole una de alta⁶ precum și faptul că aceasta era prevăzută cu o bermă de circa 4.50 metri⁷ și o palisadă de lemn, care a sfârșit prin ardere⁸.

Dată fiind orientarea nordică a șanțului și caracteristicile tehnice și tactice, ridicarea valului este atribuită romanilor⁹. Dacă inițial traseul său a fost pus în legătură cu „Brazda lui Novac de nord”, ulterior, avându-se în vedere unele asemănări în privința dimensiunilor și a aspectului general cu valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, s-a considerat că cele două făceau parte dintr-un sistem unitar¹⁰, conceput de romani în timpul domniei lui Hadrian¹¹: „ca un veritabil obstacol, fortificat *manu militari*, într-o zonă deschisă, fără amenajări naturale favorabile apărării”¹². Totuși, dacă anumite similitudini structurale pledează pentru identificarea arătată, funcțiile lor complet diferite nu mai susțin ipoteza conform căreia cele două construcții reprezintă etape

⁵ R. Vulpe, *Evoluția așezărilor omenesti în Moldova de Jos. Raport sumar despre activitatea șantierului arheologic Poiana - Tecuci, 1949*, în SCIV, I, 1950, p. 47-52; M. Brudiu, *Tulucești, valul antic Traian*, în MCA, Tulcea, 1980, p. 82-83; idem, *Valurile antice*, p. 228; vezi și planșa 15.

⁶ Brudiu, *Valurile antice*, p. 232.

⁷ C. Zagoriț, *Valurile din Panonia, Dacia și Peninsula Balcanică*, în Biblioteca Publicațiilor de tot felul, 2, 15 sep. 1938, p. 25; Vulpe, *Les Valla*, p. 275; Brudiu, *Valurile antice*, p. 231. După Ioniță, *Dacii liberi*, p. 32, valul Traian – Tulucești prezintă bermă numai pe anumite porțiuni.

⁸ Brudiu, *Valurile antice*, p. 229-231.

⁹ A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*⁴ (I), București, 1985, p. 220, atribuia valul goților conduși de Athanaric, iar R. Rașev, *Starobălgarski ucplenija na jdolnija Dunav (VII-XI)*, Varna, 1982, p. 19-30, *apud* Brudiu, *Valurile antice*, p. 233, n. 11, bulgarilor lui Asparuch.

¹⁰ R. Vulpe, *La date du vallum romain de la Bessarabie inférieure*, în Sertă Kazaroviana, 1, Izvestija na bulgarskiya arheologiceski Institut, XXVI, 1950, p. 97-98; idem, *Les Valla*, p. 275; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 18; Brudiu, *Valurile antice*, p. 233; M. D. Liuşnea, *Considerații privind limesul roman în perioada Principatului, la Dunărea de Jos*, în Carpica, XXIX, 2000, p. 78; Bârcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 84.

¹¹ Datarea valului Traian–Tulucești în timpul lui Hadrianus, prin corespondență cu construcția castrului de la Bârboși, este propusă de N. Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în Apulum, V, 1965, p. 146; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, *Castellum și castrum roman de la Barboși*, în SCSMI, (dec. 1964), 1971, p. 422; N. Gostar, *Situația Moldovei în timpul stăpânirii romane*, în SAI, XIX, 1972, p. 82-83.

¹² M. D. Liuşnea, în Carpica, XXIX, 2000, p. 78.

ale aceleiași lucrări. Asemănările scoase la iveală de cercetarea periegetică și arheologică pot fi urmărite doar pentru nivelul al doilea, pasibil de a fi datat în secolul IV și, cum se va vedea, doar pe o distanță de 34 de kilometri din traseul valului Vadul lui Isac-Lacul Sasâc. Datorită suprapunerii noului orizont, nu mai pot fi identificate caracteristicile primului nivel, astfel că, dacă admitem pentru secolul IV o refacere a fortificației pe parcursul ambelor valuri, o identitate ca structură între acestea și pentru prima fază de construcție este doar teoretică¹³. În plus, ridicarea „Troianului din zona Brateșului de Sus”¹⁴, între capătul estic al valului Traian-Tulucești și cel vestic al valului Vadul lui Isac-Lacul Sasâc¹⁵, apare ca o corectură strategică ulterioară a realităților din teren. Mult mai modest ca aspect și de dimensiuni mai reduse decât valurile între care se desfășoară, „Troianul din zona Brateșului de Sus” nu poate fi corelat, din punct de vedere cronologic, cu nici unul dintre acestea. În epoca bizantină recondiționarea structurilor defensive din zonă, sub influența noilor cerințe din teren, a determinat probabil ridicarea lui.

În privința necesităților care au stat la baza ridicării valurilor, lucrurile sunt mai clare. Forma arcuită a valului Traian-Tulucești, centrat pe castrul de la Bărboși¹⁶, este elocventă în acest caz. Dincolo de funcția lui defensivă, identică cu cea pe care valul dintre Lacul Cahul-Lacul Cartal o

¹³ Brudiu, *Valurile antice*, p. 232-233: „... structura șanțului din prima fază a fost distrusă în faza a doua”; M. D. Liușnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78: „profilul fossei corespunzătoare primei etape nu mai poate fi însă reconstituit, el fiind distrus în timpul celei de a doua faze de construcție”.

¹⁴ Vezi Brudiu, *Valurile antice*, p. 234-235; Vezi și mai recent, idem, *Drumul roman prin Moldova de Jos – între intuiție și realitățile arheologice*, în *Pontica*, 1998, p. 212: „între Tulucești și Vadul lui Isac, în albia majoră a Prutului, a existat tot o fortificație cu șanț și val, dispusă paralel cu vechiul curs al râului, dar spre est, fiindcă acesta curgea pe latura vestică a văii, unde în prezent, se află albia colmatată, numită Pruteț”.

¹⁵ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 18, considera că spațiul dintre Tulucești și Vadul lui Isac nu ar fi necesitat o fortificare cu val, „deoarece malul stâng [al Prutului, n.n.] pe care îl ocupau romanii avea o poziție dominantă”.

¹⁶ Nu cunoaștem denumirea antică a Bărboșului. Mai plauzibilă este ipoteza lui Gh. Ștefan, *Dinogetia. A problem of ancient topography*, în *Dacia*, (N.S.), II, 1958, p. 317-329, care credea că la Bărboși s-ar localiza Dinogetia pomenită de Ptolemeios (III, 8, 4; 10, 1; IV, 10, 5) și *Itinerarium Antonini* (255, 5: *Diriguttia*), toponimul transferându-se, după retragerea garnizoanei romane pe malul drept al Dunării, la sfârșitul secolului III, asupra cetății de la Gârvan-Bisericuța, unde este atestat, de *Notitia Dignitatum*, (*Orientis*, 39, 24: *Dirigothia*). În secolul VII, folosind izvoare ca *Tabula Peutingeriana* și *Itinerarium Antonini*, *Ravennatis Anonymi* (*Cosmographia*, IV, 5, 47), plasează *Dinogessia - item ad aliam parte* – pe malul stâng al Dunării. După N. Gostar, în *Apulum*, V, 1964, p. 146, la Bărboși s-ar localiza *Piroboridava*, iar după H. Mihăescu, în *FHDR*, p. 443, n. 41, nu se exclude ca aici să fie identificată cetatea *Turris* (!?). Ideea este preluată și de S. Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002, p. 99. Vezi și *infra* p. 119, n. 250.

îndeplinea pentru castrul de la Orlovka¹⁷, traseul său delimita probabil și „militärisches Nutzland”¹⁸ al castrului de la Bărboși.

În măsura în care valul Traian–Tulucești ar fi îndeplinit, împreună cu valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, o funcție de *limes*, desfășurarea sa în teren ar fi fost cu totul alta, în concordanță cu principiile topo-geografice¹⁹. Astfel, traseul său s-ar fi continuat de la Traian (Branîștea) nu spre sud, ci spre nord, spre Tecuci, adică ar fi urmărit în teren limita a două mari unități de relief.

În ceea ce privește cronologia valului părerile sunt împărțite. R. Vulpe²⁰ considera că valul Traian–Tulucești nu ar data mai devreme de sfârșitul secolului III. Recent se fixează chiar și data la care „s-au amenajat și unele din valurile de apărare din sudul Basarabiei între vadul lui Isac pe Prut și Bolgrad pe Ialpug, ca și cel de la Galați între Șerbești pe Siret și Tulucești pe Prut” anume anul 280²¹ – sub domnia lui Probus. Împotriva unei astfel de datări ne limităm la a aminti faptul că: „stăpânirea romană la Bărboși încetează în jurul anului 275 și va reveni în prima jumătate a secolului IV”²², eventualitate în care valul nu ar mai putea fi atribuit constructorilor romani.

Prin urmare, datele la care au fost inițiate cele două faze de construcție ale valului Traian–Tulucești trebuie puse în legătură cu perioada în care a funcționat castrul de la Bărboși²³, adică secolele II-III²⁴ și, respectiv, începutul secolului IV. Dacă pentru datarea în secolul II a primei faze de construcție a valului avem și confirmări numismatice²⁵, cronologia

¹⁷ Vezi Vancugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă, *Orlovka-Cartal*, p. 135-221.

¹⁸ Boilă, *Teritoriul militar*, p. 48.

¹⁹ Croitoru, *Sudul Moldovei*, p. 110.

²⁰ Vulpe *Les Valla*, p. 276

²¹ Al. Suceveanu, A. Rădulescu, în *Ist.Rom.*², p. 304.

²² Ioniță, *Dacii liberi*, p. 20.

²³ Importanța castrului de la Bărboși pentru sistemul defensiv roman este cu atât mai mare cu cât acesta funcționa și ca bază pentru *Classis Flavia Moesica*; vezi C. Matei, *Considerații privind raportul dintre Classis Flavia Moesica și fortificațiile limesului roman de la Dunărea de Jos (sec. I-VI)*, în *Pontica*, XXIV, 1991, p. 154.

²⁴ Cea mai veche monedă din așezarea civilă de la Bărboși datează de la începutul domniei împăratului Hadrianus, iar cea mai nouă din anul 256, N. Gostar, în *Apulum*, V, 1965, p. 145; idem, *Unitățile militare*, p. 107; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, în *SCSMI*, (dec. 1964), 1971, p. 419; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 27.

²⁵ În 1931 a fost descoperit, întâmplător, un denar de la Marcus Aurelius (168), chiar pe val, în zona localității Traian, M. Petrescu-Dâmbovița, *Archäologische Forschungsreise im Bezirk Covurlui (Untere Moldau)*, în *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, p. 427-446; idem, *Călătorie de cercetare arheologică în județul Covurlui*, în „*Orizonturi*”, III, 5-9, 1940, p. 19; Vezi și V. Bârliba, *Legăturile dintre lumea romană și populațiile „barbare” de la est și nord de Carpații Răsăriteni în prima jumătate a mileniului I e.n.* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1975, p. 20; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 27.

cele de-a doua faze rămâne, deocamdată, ipotetică²⁶. Din zona localității Traian provine o cană cu toartă,²⁷ (î = 133 mm, dm = 140 mm), din pastă de bună calitate, corp bitronconic, ornamentată în registrul superior cu mai multe caneluri dispuse oblic, specifică primei jumătăți a secolului III) găsită întâmplător, chiar pe *vallum*. Este posibil ca aceasta să fi fost descoperită în contextul unui mormânt. În zonă nu au fost semnalate alte artefacte astfel încât nu se poate face nici o conexiune între această descoperire și cronologia valului.

Cea mai veche mențiune epigrafică provenită din zona Bărboși-ului este inscripția din anul 112, care menționează numele împăratului Traian (98-117) și al guvernatorului P. Calpurnius Macer Caulius Rufus (*CIL*, III, 777 = *ISM*, V, 292)²⁸. V. Pârvan²⁹ credea că această inscripție poate fi pusă în legătură cu „inaugurarea unui însemnat edificiu”. Cercetările arheologice au semnalat existența la Bărboși a două fortificații, de pământ și respectiv de piatră³⁰, iar la Galați (cartierul Dunărea) a unui *castellum* de pământ³¹, cu o durată scurtă de funcționare. Acest ultim obiectiv a fost identificat fortuit, ca urmare a lucrărilor de urbanizare întreprinse în zonă. Poziția sa în teren este simetrică față de incinta militară de la Bărboși, împreună cu care flanchează valea Siretului. De formă patrulateră, *castellum*-ul era dotat cu val și șanț de apărare. Autorul cercetărilor ce au avut un caracter de salvare nu precizează dimensiunile laturilor, probabil că, datorită distrugerilor, acestea nu au mai putut fi determinate. Poarta se află pe extremitatea sudică (spre Dunăre) și „prezintă un plan trapezoidal, latura din interior fiind de 5 m, iar la exterior,

²⁶ Unii istorici consideră că recondiționarea valului (sau chiar ridicarea sa!) ar aparține începutului Evului Mediu. P. Diaconu, *Les pechenéques du bas-Danube au Xe siècle*, în *Dacia*, XI, 1967, p. 266-267, n. 41; I. Barnea, Gh. Ștefan, *Le limes scythicus. Des origines à la fin de l'antiquité*, în *Actes*, p. 25; M. Brudiu, în *MCA*, Tulcea, 1980, p. 82-83.

²⁷ M. Brudiu, *Descoperiri arheologice în județul Galați (I)*, în *Danubius*, XIII-XIV, 1992, p. 9.

²⁸ N. Gostar, *Les antiquités de la Moldavie dans l'oeuvre du Prince Démètre Cantemir*, în *Dacoromania*, 2, 1974, p. 127-139; idem, *Inscripția împăratului Traian de la Barboși*, în *AM*, IX, 1980, 69-73.

²⁹ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114

³⁰ N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni Bărboși*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 507-509; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, în *SCSMI*, (dec. 1964), 1971, p. 419-422.

³¹ M. Brudiu, *Un castellum de pământ din secolele II - III e.n. descoperit la Galați*, Comunicare la sesiunea Muzeului de istorie națională și arheologie a Dobrogei, Constanța, 8-10 nov. 1979; idem, *Săpăturile de salvare din castellum de pământ (sec. II - III, e.n.), descoperit la Galați*, în *MCA*, XIV, 1980, p. 314-320; idem, *Un castellum roman descoperit la Galați și semnificația lui*, în *Danubius*, X, 1981, p. 59-72; Costin Croitoru, *Despre prezența romană în sudul Moldovei și rolul castellum-ului descoperit la Galați. Note de lectură (I)*, în *Danubius*, XXI, 2003, p. 15-23.

de 6,30 m... după măsurătorile efectuate poarta avea, probabil, la orizontul de călcare antic, lărgimea de 4 m, iar la exterior de 5 m³².

Cercetările efectuate „n-au putut identifica un strat arheologic, sau complex, în incinta fortificației”. În umplutura șanțului de apărare de pe latura sudică au fost identificate trei nivele arheologice. Din punctul de vedere al materialului arheologic predomină fragmentele ceramice. Dintre cele caracteristice primului nivel au putut fi reconstituite parțial câteva amfore, al căror studiu a condus spre datarea sa la începutul secolului II. În nivelul intermediar au fost identificate piese similare, astfel încât, „și acest nivel poate fi datat în secolul al II-lea”. O situație mai specială se regăsește în ultimul nivel, despărțit de cel anterior de „un strat steril”. Dincolo de numeroasele fragmente ceramice ce datează nivelul în secolul III, cercetările au scos la iveală foarte multe toarte.

Este de presupus că ridicarea fortificației de pământ de la Bărboși, răspundea unor cerințe imediate, dictate de imperatiile unor conflicte armate în zonă, datele până cel târziu în 106, când *universa Dacia devicta est* (*L'Anée Épigraphique*, 1934, 2 = *IDRE*, II, 367). Ulterior, aceste fortificații sunt părăsite, pierzându-și, după unele opinii, rolul pentru care fuseseră construite³³. Faptul că într-o zonă relativ apropiată s-a recurs la ridicarea a două fortificații, aproximativ concomitent și, aparent, din aceleași rațiuni „strategice” este puțin probabil. Descoperitorul castelului din Galați (cartierul Dunărea) consideră că acesta „a avut o primă fază în care a fost folosit ca fortificație..., apoi, urmează a doua fază în care a avut o funcționalitate economică [,] ca depozit pentru amfore cu ulei”³⁴. Suntem de acord cu rolul strategic atribuit castelului în prima sa fază de existență³⁵ (spre această ipoteză pledează poziția în teren ce relevă o largă perspectivă, forma sa și șanțul de apărare) dar nu în sensul în care îl vede M. Brudiu - ridicat în intervalul 102-105 de *legio V Macedonica*, care „după încetarea ostilităților în anul 107... s-a instalat temeinic la *Troesmis*, iar la gura Siretului [în

³² M. Brudiu, în *MCA*, XIV, 1980, p. 319. A se vedea și compara cu idem, în *Danubius*, X, 1981, p. 62: poarta „prezintă un plan în formă de trapez isoscel, având baza mică de 2,5 m, baza mare de 6 m, iar înălțimea, deci lărgimea șanțului la partea superioară, fiind de 9 m”(?! (cercetările arheologice întreprinse în vara anului 2004 de către Muzeul Național de Istorie, în colaborare cu Muzeul de Istorie din Galați au adus corecturi în privința planului fortificației din cartierul gălățean Dunărea. Rezultatele sunt încă inedite, ele urmând a fi incluse în viitorul volum din *Cronica Cercetărilor Arheologice*).

³³ Idem, în *Danubius*, X, 1981, p. 63.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Întrucât în perimetrul fortificației nu au fost identificate urme de locuire nu poate fi vorba despre o eventuală retragere a trupelor de la Bărboși în perioada inundațiilor (vezi Mihaela Denisia Liușnea, *Câteva considerații privind limes-ul dunărean în nordul Dobrogei*, în *Pontica*, XXXI, p. 217-225).

castelul din Galați, n.n.] n-a mai revenit la prima fortificație, ci s-a instalat la Tirighina [Bârboși, n.n.]”³⁶, din cel puțin două motive:

1. nu putem accepta ipoteza retragerii integrale, a vexilațiilor lui *Legio V Macedonica* din zonă, după o scurtă staționare la *Troesmis* de unde ar trimite ulterior detașamente la Bârboși. Transferul făcându-se cel mai probabil la nivelul cartierului general și al eșalonului superior, o bună parte din militarii romani trebuie să fi rămas în sudul Moldovei, cu misiuni precise, în ceea ce privește supravegherea „barbarilor” și organizarea administrativă. În acest răstimp ei ar fi lăsat urme de locuire în *castellum*, însă acestea lipsesc.

2. Se știe faptul că, înainte de constituirea provinciei Dacia, o parte dintre teritoriile nord dunărene trecuseră în administrația Moesiei Inferior odată cu încheierea păcii din 102 (Cassius Dio, LXVIII, 9, 7; 12, 2), între care și sudul Moldovei³⁷. Dacă acesta este momentul în care a fost construit castelul, trupa care l-a ridicat ar fi mai degrabă *cohors I Hispanorum veterana quingenaria*³⁸, atestată la această dată în sudul Moldovei (papyrusul Hunt). Spre comparație, cea mai veche atestare a prezenței lui *Legio V Macedonica* în zonă datează din anul 112 (CIL, III, 777 = ISM, V, 292), fără a exclude aici posibila sa sosire mai timpurie în sudul Moldovei.

După părerea noastră, fortificația de la Galați datează din perioada de organizare a provinciei, deci *post* 106. Rolul ei era mai degrabă acela de punct de observație³⁹, în strânsă legătură și cu semnalizarea intrării de pe Dunăre pe Siretul navigabil⁴⁰ și cu eventuale instalații portuare. Aceasta ar explica și prezența ceramicii, în toate nivelele⁴¹. Considerăm că prezența masivă a toartelor din nivelul III se datorează procesului de impozitare (*ansarium*), la care erau supuse exclusiv mărfurile aduse spre vânzare. Denumirea acestuia provine de la mânerile amforelor (*ansae*), care erau taxate la intrare prin numărarea torților⁴². Este posibil ca detașarea toartei de corpul amforei să fi simbolizat faptul că aceasta a fost impozitată. În

³⁶ M. Brudiu, în *Danubius*, X, 1981, p. 65.

³⁷ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 158-160, cu bibliografia chestiunii.

³⁸ Pentru istoricul trupei vezi idem, *Auxilia Daciae*, p. 109-110, nr. 43.

³⁹ Este evidentă poziția dominantă a castelului față de lunca Siretului însă ni se pare hazardată opinia lui M. Brudiu (în *Danubius*, X, 1981, p. 61), conform căreia aceasta ar permite vizibilitatea pe o are extinsă „până în Munții Măcinului, sau spre *Troesmis*”.

⁴⁰ Pentru analogii vezi C. Timoc, *Despre dirijarea navigației fluviale în zona Porților de Fier ale Dunării în epoca romană*, în vol. *In memoriam Dumitru Tudor*, Timișoara, 2001, p. 97-101.

⁴¹ Deși prezintă pe larg doar fragmentele provenite de la numeroase vase, cu tipologie și încadrare cronologică, descoperite în primele două nivele M. Brudiu, (în *Danubius*, X, 1981, p. 62-63) atribuie castelului „un rol economic” „de depozit de amfore” abia în faza coresponszătoare nivelului III, deoarece „cantitatea fragmentelor de amfore din acest nivel este mult mai mare”.

⁴² C. H. Opreanu, *Misiunile beneficiarilor consulari pe limes-ul de nord al Daciei în secolul al III-lea*, în *AMN*, XXXI, 1, 1994, p. 71 cu bibliografia.

concluzie, este foarte posibil ca, pe lângă rolul de observație și semnalizare, castelul descoperit în Galați, să fi constituit un punct vamal.

În aceeași ordine de idei, nu avem atestată epigrafic o *statio portorii* în teritoriul închis de valul Galațiului, deși existența sa a fost presupusă. S. Sanie⁴³ dă ca sigură „existența unei *statio* (port !?) pentru *Classis Flavia Moesica*, dar și pentru transportul mărfurilor necesare populației romane sau pentru a fi exportate în ținuturile daco-carpice”.

Prin poziția sa favorabilă în vehicularea mărfurilor și circulația persoanelor este de presupus existența în sudul Moldovei a unei *statione portorii*. Mai mult, datorită intersectării unor artere terestre de maximă importanță comercială, a confluenței Siretului navigabil cu Dunărea⁴⁴ (alături de atestarea prezenței flotei danubiene și eventual a unor instalații portuare), este foarte probabil ca administrația romană să fi organizat aici și un *portorium terrestre*⁴⁵. La acestea se adaugă vechile tradiții comerciale care îi determinau pe arheologii preocupați de istoria zonei să presupună existența la Bărboși a unui *emporium grecesc*⁴⁶ sau chiar geto-dac⁴⁷. Între argumentele ce pledează pentru existența unei *statio* (post vamal) este, cum am arătat și prezența bine documentată a flotei dunărene. Este cunoscut faptul că între atribuțiile lui *Classis Flavia Moesica* se înscrie și

⁴³ Sanie, *Civilizația romană*, p. 78.

⁴⁴ Vezi I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj, 1974, p. 28, 114 cu n. 297 și idem, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, în BAR, 1976 (variante în limba engleză).

⁴⁵ M. Brudiu, în Pontica, 1998, p. 215: „în ultimele două decenii am cercetat în zona de la confluența a Siretului cu Dunărea, un complex de epocă romană, în care am identificat un castellum de pământ și alte trei incinte, delimitate prin șanțuri de apărare, în care au fost descoperite numai fragmente ceramice de la amfore”. Cu excepția figurii de la p. 210, care însoțește textul, acestea sunt singurele informații pe care le deținem despre așa-zisele incinte (pe planșă apar: un „castellum”, „fortificația II”, „fortificația III” și un „depozit pentru amfore”).

⁴⁶ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 117. Marele nostru istoric își întemeia argumentația acestei ipoteze, în special în jurul unor piese ceramice grecești - *lecythi* - ce ar fi fost descoperite la Bărboși. Nu știm nimic despre soarta unor piese similare, atestate în zonă de C. Schuchhardt, *Wälle und Chausseen in südlichen und östlichen Dacien*, în *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich*, IX, 1885, p. 219, dar în ceea ce privește artefactele prezentate de V. Pârvan, acestea provin din colecția de arheologie a dr. Nestor Măcellariu, care se conservă în bună măsură la Muzeul de Istorie Galați (vezi I. T. Dragomir, *Vestigii milenare inedite din patrimoniul muzeului județean de istorie Galați. Colecția dr. Alexandru Nestor Măcellariu*, în Peuce, IX, 1984, p. 157-584). Frapează, în cazul acestora, starea bună de conservare și, mai ales, faptul că cercetările sistematice ulterioare nu au scos la iveală analogii în acest sens. Totodată, printre piesele grecești din colecția amintită, mai apar și unele imitații, cel mai probabil achiziționate de către colecționar cu prilejul uneia dintre deseale sale călătorii în Grecia. În aceste condiții, autenticitatea și apartenența artefactelor sitului arheologic de la Bărboși este discutabilă.

⁴⁷ Gh. Ștefan, *Nouvelles découvertes dans le „castellum” romain de Bărboși (près de Galați)*, în Dacia, V-VI, 1935-1936, p. 341.

supravegherea comerțului și a vâmlor dunărene⁴⁸, astfel că trebuie să fi existat o strânsă legătură între aceasta, ca forță militară mobilă de-a lungul fluviului, și autoritățile romane regionale, însărcinate cu supravegherea tranzitului de marfă și persoane peste apă, și perceperea taxelor de trecere⁴⁹.

Așadar, ridicat de la începutul secolului II, *castellum*-ul descoperit în cartierul gălățean „Dunărea” este de pus în legătură cu dirijarea navigației fluviale în zona confluenței cu Siretul. O atare situație prezintă ample analogii pe tronsonul de *limes* dunărean al Moesiei Superior, mult mai bine cercetat și documentat în acest sens⁵⁰. Ulterior, în a doua fază, corespondentă nivelelor II și III, rolul acestuia se diversifică, desigur, datorită fluxului tot mai însemnat de mărfuri către *Barbaricum*.

După terminarea războaielor dacice, cerințele tactice se modifică, iar strategii romani au răgazul conferit de încheierea păcii pentru a acorda importanța cuvenită zonei, astfel că s-a trecut la ridicarea unei fortificații de tip *castella murata* la Bărboși, necesară încartiruirii trupelor ce deserveau frontierele imperiale din sudul Moldovei.

Din cele prezentate, rezultă că edificiul cu care poate fi corelată inscripția pusă în cinstea împăratului Traian ar fi castelul de piatră. Fără a exclude ipoteza lui V. Pârvan, nu trebuie pierdută din vedere nici varianta conform căreia inscripția ar atesta nu „inaugurarea edificiului”, ci a lucrărilor sale. În acest caz, lucrările la fortificația de piatră ar trebui plasate între anii 112-121/128, adică din momentul la care am presupus că începe construcția până la data posibilă a inaugurării ei (*ISM*, V, 293)⁵¹, poate chiar în prezența împăratului Hadrian (117-138).

Monumentul epigrafic dedicat lui Hadrian a fost datat de E. Doruțiu-Boilă⁵² în intervalul 117-134, adică pe parcursul întregii domnii a împăratului. I. Ioniță⁵³ restrânge cronologia pentru anii 121-128, perioadă de timp în care se presupune că urmașul cuceritorului Daciei vizitează provincia

⁴⁸ C. Matei, în Pontica, XXIV, 1991, p. 146.

⁴⁹ Situație bine evidențiată epigrafic la *Capidava*, (Gr. Florescu și colab. *Capidava. Monografie arheologică (I)*, București, 1958, p.17 și urm.) și arheologic (C. Matei, *Cercetări arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava (I)*, în CCDJ, III-IV, 1987, p. 95-101; idem, *Cercetări arheologice în zona instalației portuare antice de la Capidava (II)*, în CCDJ, 5-7, 1988-1989, p. 121-141).

⁵⁰ Columna lui Traian înfățișează în prima scenă o rețea de turnuri ridicate chiar pe malul Dunării, dotate cu mijloace de semnalizare luminoasă, R. Vulpe, *Columna lui Traian. Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988, p. 22-23. Vezi și I. Stângă, *Circulația navală pe Dunăre. Amenajări și facilități portuare în preajma Drobetei*, în Drobeta, VII, 1996, p. 75-81; C. Timoc, *Câteva imagini inedite ale canalului roman de navigație de la Porțile de Fier*, în Studii de Istoria Banatului, XVII-XVIII, 1993-1994, p. 241-261; idem, în vol. *In memoriam Dumitru Tudor*, Timișoara, 2001, p. 97-101 etc.

⁵¹ N. Gostar, *O inscripție de la Hadrianus în Castellum roman de la Barboși*, în AȘU-Iași, III, XII, 1966, p. 151-153 cu fig. 1.

⁵² E. Doruțiu-Boilă, în *ISM*, V, p. 303.

⁵³ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 25.

dunăreană. Relativ la inscripția amintită, N. Gostar⁵⁴ considera că aceasta ar fi fost pusă cu ocazia unor lucrări de întărire a *limes*-ului în zonă. Ducând mai departe ipoteza sa⁵⁵, majoritatea celor preocupați de istoria sudului Moldovei⁵⁶, au acceptat identificarea „lucrărilor de întărire a *limes*-ului” cu ridicarea valului Traian–Tulucești. Acesta, pentru a putea îndeplini o funcție de *limes*, a fost „completat” cu alt *vallum*, identificat între Vadul lui Isac și Lacul Sasâc. Fie doar pentru faptul că valul Traian-Tulucești nu poate fi pus decât în legătură cu *castrum*-ul de la Bărboși, optăm pentru datarea sa în perioada de funcționare a acestei fortificații, adică începând cu a doua jumătate a secolului II.

Pentru clarificarea chestiunii, o importanță aparte o are inscripția altarului descoperit la Șendreni (*ISM*, V, 296)⁵⁷, dedicat lui *Hercules Victor de L. Iul(ius) Iulianus, qui et Rundacio*. Din textul inscripției rezultă că la mijlocul secolului II dedicantul era *quinquennalis* în *territorium*-ul roman de la Bărboși. Organizarea populației civile din preajma castrului într-un *territorium* cu *ordo* și *quinquennalis* presupune existența mai multor *vici*, autonomi față de puterea militară. Protejarea castrului și a așezărilor civile ce se dezvoltaseră în preajma lui a impus ridicarea fortificației liniare.

Referitor la inscripția amintită, este de menționat ipoteza lui N. Velichi⁵⁸, reluată de I. T. Dragomir⁵⁹, care considera că sub denumirea *Rundacio* se afla un localnic romanizat. La fel de bine, însă, agnomenul poate fi și antroponimul unui microasiatic, veteran al legiunii V Macedonica⁶⁰, în acest caz dedicantul *Lucius Iulianus* având o origine peregrină⁶¹.

Revenind la varianta lui N. Gostar, așa cum am arătat, valul de pământ Traian-Tulucești face parte din sistemul defensiv al fortificațiilor de la Bărboși, mai precis al castrului, având o funcție identică cu valul din fața castrului de la Orlovka (Cartal)⁶², astfel că nu poate fi creditat cu o funcție de *limes*⁶³.

⁵⁴ N. Gostar, în AȘU-Iași, III, XII, 1966, p. 151-152.

⁵⁵ Idem, în *Apulum*, V, 1965, p. 146; idem, *Unitățile militare*, p. 107-113; N. Gostar, I. T. Dragomir, S. Sanie, Ș. Sanie, în SCSMI, (dec. 1964), 1971, p. 422; N. Gostar, în SAI, XIX, 1972, p. 82-83; idem, *Roman Element*, p. 3 = idem, *Elementul roman*, p. 227.

⁵⁶ Sanie, *Civilizația romană*, p. 78; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 28; Mihaela Denisia Liuşnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78; Bărcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 84, etc.

⁵⁷ N. Velichi, *Necropola și altarul votiv de la Serdaru (Șendreni)*, jud. Covurlui, în BCMI, V, 1912, p. 120-122

⁵⁸ *Ibidem*, p. 122.

⁵⁹ S. Sanie, I. T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboși-Galați*, în *Danubius*, IV, 1970, p. 135-160 = idem, *Danubius*, XVI, 1996, p. 401-418.

⁶⁰ Boilă, *Teritoriul militar*, p. 56, n. 30.

⁶¹ V. Părvan, în BCMI, V, 1912, p. 123.

⁶² Vancugov, Sîrbu, Niculiță, Bărcă, *Orlovka-Cartal*, p. 135-221.

⁶³ *Vezi infra* p. 139.

Suntem de părere că, cel puțin pentru primele decenii ale secolului II, *limes*-ul roman din sudul Moldovei nu fusese încă trasat cu precizie în teren, limita dintre provincia romană și *Barbaricum* fiind redată, cel mai probabil, prin intermediul unui spațiu de siguranță de tip *terra deserta*. Până unde se întindea, însă, teritoriul anexat efectiv de romani provinciei Moesia Inferior, care era lățimea „cordonului defensiv” din fața ei și de unde începea *Barbaricum*, este greu de precizat.

Atestarea unor efective din *cohors I Hispanorum veterana quingenaria* drept *Pirob[or]idavae in praesidio* (Papirusul Hunt, II, 27⁶⁴) este însoțită de specificarea clară *intra provinciam*. Așadar, în 105-106, *Piroboridava* (Ptolemaios, 3, 10, 8), toponim admis în general pentru identificarea cu Poiana (jud. Galați)⁶⁵, aparținea Moesiei Inferior, astfel că limita provincială trebuie căutată mai la nord de acest punct. Același document a fost citat pentru situația *Tyras*-ului, care părea la un moment dat rămas *extra provinciam*⁶⁶. Analiza critică a celor două ediții ale „papirusului Hunt” a relevat faptul că primul editor al textului a trecut eronat orașul în categoria *extra provinciam Moesiae Inferioris*⁶⁷. Prezența celor doi militari

⁶⁴ FHDR, I, p. 470.

⁶⁵ TIR, L-35, p. 58. Vezi și R. Vulpe, *Piroboridava: La station protohistorique et daco-romaine de Poiana dans la Moldavie Inferieure*, în *Revue Archéologique*, 2, 1931, p. 257-270 = *Piroboridava: Considerațiuni arheologice și istorice asupra Cetățuii de la Poiana în Moldova de Jos*, București, 1931, p. 17-30; N. Gostar, *Toponimia antică a Moldovei*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1974, p. 37-42. N. Zugravu, *Istoria romanității nord-dunărene (secolele II-VIII). Contribuții la etogeneza românilor*, Iași, 1994, p. 116 plează la Poiana un castru: „în sfârșit, castrul de la Poiana bara accesul spre Dacia prin valea Oituzului...”. Și fortificația de lângă Piatra Neamț, care supraveghea valea Bistriței ar fi tot un castru (*ibidem*). Probabil că și S. Brezeanu se referă la aceleași „castre” (*op. cit.*, p. 125: „Traian a înălțat salba de castre de pe valea Siretului” !?). În literatura de specialitate nu există informații despre existența unei fortificații romane la Poiana. Confuzia i s-ar datora, la prima vedere, lui V. Pârvan, care numește „<<castrul>> de la Poiana” așezarea identificată la Tecuci, însă cu amendamentul că „totuși așezarea dela Poiana nu e o cetate propriu zisă, un lagăr întărit, ci e un centru civil, de altfel – cum vom vedea – mult mai vechiu ca vremea romană... Numai în acest sens dară poate fi vorba de un <<castru>> la Poiana” (*Castrul de la Poiana*, p. 3). În ceea ce privește castrul de lângă Piatra Neamț, acesta este un *castellum* de pământ. Vezi N. Gostar, în *Apulum*, V, 1964, p. 144.

⁶⁶ Pippidi, *Contribuții*², p. 222-223.

⁶⁷ R. Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les romains*, în *Dacia*, IV, 1960 = *idem*, în vol. *Studia Thracologica*, București, 1976, p. 140: „à la lumière d'un nouvel examen de ce document, on a constaté... qu'à l'endroit respectif le nom de *Tyras* n'existe point. Au surplus, Hunt même ne l'avait supposé qu'avec de grandes réserves”, și *ibidem*, n. 77: „L'endroit où l'on croyait lire *Tyras* se trouve à la ligne 57, d'après Hunt = 21, col. II, d'après Fink. Celui-ci, trouvant impossible le nom de *Tyras*, propose toujours hypothétiquement, de le remplacer par *Kastra*”. Vezi și *idem*, *Muntenia și Moldova de Jos în timpul lui Traian, în lumina unei noi lecturi a papirusului Hunt*, în *StCl*, II, 1960, p. 337-357; A. Rădulescu, M. Bărbulescu, *De nouveau sur les légats de Trajan en Mésie Inférieure entre 103 et 108 n.è.*, în *Dacia* (N.S.), XXV, 1981, p. 353-358.

Tyrae in praesidio ar fi sugerat limpede că în oraș puteau exista la această dată trupe romane.

După informațiile lui N. Gostar⁶⁸, reluate întocmai de M. Brudiu⁶⁹ și C. C. Petolescu⁷⁰ și Valea Bistriței se afla sub control roman, în apropiere de Bâțca Doamnei fiind identificată o fortificație de tip *castella temere munita*. Lipsa unor așezări civile în preajma sa, datorită duratei scurte de funcționare specifice acestui tip de fortificații, ne face să punem însă existența și funcționarea castelului amintit pe seama strategiei romane de supraveghere a spațiului intracarpatic din timpul campaniilor dacice, în acest caz, relevanța sa pentru limita superioară a Moesiei, în perioada de existență a provinciei Dacia, fiind nulă. Fără a putea preciza cu exactitate configurația nord-estică a frontierei provinciei Moesia Inferior în primele decenii ale secolului II, considerăm, prin prisma celor arătate, că aceasta ar trebui căutată mai la nord de valul Traian-Tulucești, poate pe aliniamentul valului Leova-Copanca, din centrul Moldovei. Teza conform căreia împăratul Hadrian a renunțat și la sudul Moldovei⁷¹, odată cu cedarea Munteniei, nu se poate susține. Cercetările arheologice în castrul de la Bărboși și în teritoriul său aferent au pus în evidență o locuire neîntreruptă până la retragerea aureliană. Strategii romani nu puteau renunța așa ușor la acest punct de control al culoarului dintre Carpați și Dunăre, direcție predilectă a atacurilor barbare. Prin intermediul acestuia romanii controlau fondul demografic din Câmpia Munteniei, barând accesul altor valuri migratoare, a căror presiune asupra sarmaților ar fi sfârșit invariabil prin forțarea *limes*-ului transalutan și a celui dunărean. În secolul IV, recondiționarea valului și ridicarea castelului s-au făcut, probabil, de către sau sub supravegherea acelor *milites Scythici* atestați la *Dinogetia*⁷².

B. Valul Vadul lui Isac - Lacul Sasâc

Având o lungime totală de 126 de kilometri, acest val își are capătul vestic pe malul Prutului, în satul numit Vadul lui Isac. După ce traversează Câmpia Bugeacului, valul se oprește între localitatea Tatarbuniar și Lacul

⁶⁸ N. Gostar, în *Apulum*, V, 1964, p. 144; idem, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969, p. 38; idem, *Roman element*, p. 3 = idem, *Elementul roman*, p. 226.

⁶⁹ M. Brudiu, în *Danubius*, X, 1981, p. 65.

⁷⁰ Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 161.

⁷¹ Macrea, *VDR*, p. 50; D. Protase, *Castre romane cu dublu zid de incintă descoperite în Dacia*, în *Sargeția*, XIII, 1977, p. 191-202; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 23; Cătănicu, *Muntenia*, p. 57; Opreanu, *Barbaricum*, p. 55; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 165; D. Protase, în *IstRom*², p. 47.

⁷² *Ist. Rom.*², p. 500-501.

Sasâc (liman maritim)⁷³. Parcurgând traseul valului, R. Vulpe⁷⁴ identifica trei sectoare care ar fi fost ridicate succesiv: Vadul lui Isac-Bolgrad; Lacul Ialbug-Lacul Katalbug, care nu prezintă bermă; Lacul Katalbug-Lacul Sasâc, tot fără bermă.

„Aspectul neîngrijit” al ultimului sector ar indica o completare ulterioară, făcută în grabă⁷⁵. Geograful german C. Uhlig, constatând, în anul 1925, prezența bermei la valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc numai pe o distanță de 34 de kilometri, considera că doar acest segment ar fi fost roman, restul valului fiind ridicat ulterior de goți⁷⁶. Tot pe baza aceluiași detaliu de construcție, s-a susținut faptul că al doilea sector ar fi fost ridicat în secolul IV⁷⁷. Dată fiind desfășurarea celor trei segmente în teren, între limite naturale fiecare, este posibil ca între ridicarea unui sector de val și continuarea sa cu următorul să fi trecut o perioadă de timp mai mare de câțiva ani. Prin renunțarea la bermă trebuie văzută fie o depreciere a tiparelor după care se ridicau aceste construcții, fie o amenințare care a grăbit lucrările.

Orientarea nordică a șanțului, protejarea surselor de apă (șanțul închide în incinta sa cele mai nordice lacuri), principiile strategice (se desfășoară între cursul Prutului și Lacul Sasâc) și topo-geografice (separă Câmpia Bugeacului de Podișul Basarabiei de Sud), care au stat la baza construcției valului, sunt argumente care ne permit să atribuim romanilor ridicarea sa⁷⁸.

În privința datării și, implicit, a utilității valului, părerile sunt împărțite. V. Pârvan⁷⁹ considera că ar delimita teritoriul anexat Imperiului de Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, iar R. Vulpe⁸⁰ vedea în această fortificație o dublare defensivă pentru *limes scythicus*. Fără a insista prea mult asupra primei ipoteze, trebuie remarcat însă că majoritatea acțiunilor relatate de inscripția tiburtină (*CIL*, XIV, 3608 = *ILS*, 986) se desfășoară pe teritoriul Moldovei, prea departe de bazele romane, pentru ca un strateg de talia guvernatorului Moesiei⁸¹ să nu-și fi asigurat un punct de sprijin în teren. În plus, ducerea la bun sfârșit a acestor acțiuni cu un număr limitat de trupe, și fără ciocniri armate majore, ne îndreptățesc să credem că recunoașterea ascendentului Romei de către populațiile din *Barbaricum* se datorează, pe

⁷³ Vezi planșa 14.

⁷⁴ Vulpe, *Les Valla*, p. 274-275.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ *Apud* Christescu, *IMDR*, p. 162-163.

⁷⁷ P. Nicorescu, *O inscripție a împăratului Traian găsită la Cetatea Albă*, în *ARMSI*, III, XXVI, 1944, p. 510; Vulpe, *Les Valla*, p. 276.

⁷⁸ Vulpe, *Les Valla*, p. 275; Brudiu, *Valurile antice*, p. 233; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 32, 48.

⁷⁹ Pârvan, *Getica*, p. 733. O opinie contrară la Pippidi, *Contribuții*², p. 315-319; 324.

⁸⁰ Vulpe, *Les Valla*, p. 275.

⁸¹ L. Halkin, *op. cit.*, p. 121-161; P. C. Conole, R. D. Milns, *op. cit.*, *passim*

lângă prestigiul și abilitățile diplomatice de care se bucurau romanii⁸², și unor realități din teren, adică a unui mijloc de presiune pe care Aelianus îl avea la dispoziție, altul decât demonstrația flotei militare. În aceeași ordine de idei, asigurarea protecției *Tyras*-ului impunea, în primul rând, protejarea dinspre nord a drumului de legătură cu cetatea. Prezența trupelor imperiale în cetatea amintită pentru a apăra interesele economice ale Romei trebuie să fi fost anterioară secolului II, când este atestată misiunea *extra prouinciam* a *cohors I Hispanorum Veterana* (*CIL*, XVI, 44). Adoptarea erei romane de către locuitorii *Tyras*-ului (*CIL*, III, 781) la jumătatea secolului I, fie că este interpretată în sensul anexării cetății de către Tiberius Plautius Silvanus Aelianus⁸³ sau doar a acordării unor facilități fiscale⁸⁴, dovedește cu prisosință relațiile economice care se stabiliseră între părți, de unde izvorăște și necesitatea instituirii unui „protectorat roman” care să impună interesele Romei în zonă. La aceeași dată, cetatea *Olbia* caută protecția imperială, încheind o alianță (*symmachia*, *L'Année épigraphique*, 1996, 1357⁸⁵) cu Roma. Este de remarcat faptul că cetățile *Tyras* și *Olbia*, despre care avem dovezi că intraseră în sfera de influență romană încă din timpul lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, închideau căile de acces de la limanurile Nistrului și Bugului spre Marea Neagră. Se pare că tot acum o garnizoană romană a fost stabilită în Crimeia, la Charax⁸⁶.

Începuturile stăpânirii romane în Moldova au fost puse în legătură cu războaiele de cucerire a Daciei din timpul împăratului Traian. Cronologia stabilită pentru complexele romane de la Bărboși a fost extinsă pentru tot arealul cuprins între râurile Siret și Nistru, Dunăre și valul Traian-Tulucești, cetățuia dacică de la Bărboși fiind considerată cea mai sudică cucerire romană de pe teritoriul actual al Moldovei⁸⁷. Trebuie, însă, subliniat faptul că în antichitate nu exista sistemul contemporan al frontierelor interstate, așa încât romanii trebuie să fi avut o vedere de ansamblu a spațiului de la nordul gurilor Dunării. Acest teritoriu, pe care îl vom considera în continuare spațiul de siguranță al viitoarei provincii Moesia Inferior în a doua jumătate a secolului I, apare ca o continuare firească a Dobrogei romane, având, conform strategiei imperiale, limite naturale (*ripa*), Prutul și Marea Neagră. Cetățuia dacică de la Bărboși rămâne deocamdată în afara acestui spațiu, fiind inclusă în prima zonă a sistemului de apărare roman, conform

⁸² Pippidi, *Contribuții*², p. 326; Vulpe, Barnea, *DID*, p. 56; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 37.

⁸³ Pârvan, *Getica*, p. 733.

⁸⁴ Pippidi, *Contribuții*², p. 323, n. 120.

⁸⁵ Y. G. Vinogradov, *Ancient Civilization from Scythia to Siberia. An International Journal of Comparative Studies in History and Archaeology*, Leiden, 1993, *passim*.

⁸⁶ Vulpe, Barnea, *DID*, p. 58; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 48.

⁸⁷ Sanie, *Civilizația romană*, p. 75.

clasificării stabilite de I. Ioniță⁸⁸, care se menține, în general, valabilă, cu observația că zonele 2, 3, și 4 pot fi atribuite și uneia singure. În această viziune, cele mai sudice puncte, în care este atestat și un nivel daco-roman fortificat aflat în uz în primele secole creștine, sunt cele de la Orlovka (Cartal)⁸⁹, Novosel'skoe⁹⁰ și Izmail⁹¹. Dată fiind poziția strategică a acestor puncte pentru sistemul defensiv al Moesiei, aflate pe limanuri fluviatile, în dreptul unor vaduri de trecere ale Dunării, ele trebuie să fi intrat mai devreme de prima parte a secolul II în atenția strategilor romani. O astfel de realitate este atestată de acțiunile guvernatorului Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus⁹², cunoscute prin intermediul elogiului funerar descoperit la Ponte Lucano, în apropiere de Tibur (*CIL*, XIV, 3608 = *ILS*, 986 = *Inscriptiones Italiae*, IV, 1, 12 = *IDRE*, I, 113), unul dintre primele documente cu referire directă la spațiul est-carpatic:

I. *Ti(berio) Plautio M(arci) f(ilio) Ani(ensi) tribu) / Silvano Aelian(o), / pontifici) Sodali Aug(ustali), / III vir(o), a(ere) a(rgento) a(auro) f(lando) f(eriundo), q(uaestori) Ti(berii) Caesaris, / legat(o) leg(ionis) V in Germania, / pr(aetori) ur(bano), legat(ato) et comiti Claud(ii) / Caesaris in Britannia, consuli, / proco(n)s(uli) Asiae, legat(o) pro praet(ore) Moesiae, / II. in qua plura quam centum mill(ia) / ex numero Transdanuvianor(um) / ad praestanda tributa cum coniugib(us) / ac liberis et principibus aut regibus suis / transduxit; motum orientem Sarmatar(um) / compressit, qumvis parte(m) magna(m) exercitus / ad expeditionem in Armeniam misisset; / ignotos ante aut infensos p(opulo) R(omano) reges signa / Romana adoratuos in ripam, quam tuebatur, / perduxit; regibus Bastarnarum et / Rhoxolanorum filios, Dacorum fratr(es)rum) / captos aut hostibus ereptos remisit; ab / aliquis eorum opsides accepit; per quem pacem / provinciae et confirmavit et protulit; / Scytharum quoque regem a*

⁸⁸ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 18-46.

⁸⁹ Mai recent vezi: S. Sanie, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, în *AM*, XVI, 1993, p. 145-150; idem, *Unele aspecte ale situației politice și demografice din Dacia răsăriteană în perioada Domitianus-Traianus*, în *DER*, p. 145-153; Vancugov, Sîrbu, Niculiță, Bârcă, *Orlovka-Cartal*, p. 135-221; Bârcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 71-81.

⁹⁰ Mai recent vezi I. V. Brujako, E. Ju. Novițkii, *Grădiștea Novosel'skoe II (Satu Nou II) - un nou complex tracic la Dunărea de Jos*, în *Cercetări*, II, p. 113-168; V. P. Vancugov, I. V. Brujako, V. Sîrbu, I. Niculiță, *Cercetările arheologice de la Novosel'skoe - Satu Nou. Campaniile 1997-1998*, în *Cercetări*, III, p. 223-278; Bârcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 81-83.

⁹¹ Gh. I. Năstase, *Bugeacul în antichitate (Contribuție de geografie fizică și omenească)*, în *Buletinul Societății Regale Române de Geografie*, 60 (1936), București, 1937, p. 147-151; P. Nicorescu, în *ARMSI*, III, XXVI, 1944, p. 509 și urm.; N. Gostar, *Misiunea lui Tiberius Pompeianus la gurile Dunării*, în *Apulum*, VII, 1968, p. 381-390; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 34-35.

⁹² Mai recent, vezi Costin Croitoru, *Contribuții la cunoașterea relațiilor politice dintre Imperiul Roman și geto-daci (expediția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus)*, în *Argesis*, XI, 2002, 57-68.

Chersonensi, / quae est ultra Borustenen, opsidione summoto. / Primus ex ea provincia magno tritici modo / annonam p(opuli) R(omani) adlevavit. III. Hunc legatum in / in Hispaniam ad praefectur(am) urbis remissum / senatus in praefectura triumphalibus / ornamentis honoravit, auctore imp(eratore) / Caesare Augusto Vespasiano, verbis ex / oratione eius q(uae) i(nfra) s(cripta) s(unt): / Moesiae ita praefuit, ut non debuerit in / me differri honor triumphalium eius / ornamentorum; nisi quod latior ei / contigit mora titulus praefecto urbis. / Hunc in eadem praefectura urbis imp(erator) Caesar / Aug(ustus) Vespasianus iterum co(n)s(ulem) fecit.

Textul celebrei inscripții poate fi împărțit în trei părți distincte: I. (r. 1-8) Funcții și demnități deținute de Tiberius Aelianus⁹³; II. (r. 9-26) Acțiuni întreprinse la nordul Dunării; III. (r. 27-37) Acordarea onorurilor triumfale de către împăratul Vespasian.

Ne vom referi în cele ce urmează la cea de-a doua parte a inscripției. R. 9 - ...a mutat 100 000 de transdanubieni – dincolo de cifra destul de mare, care poate fi totuși exagerată, importante sunt etnia și zona de proveniență a acestora. Recent, s-a remarcat, pe bună dreptate⁹⁴, faptul că ipoteza lui D. M. Pippidi⁹⁵, conform căreia cei mutați dincolo de Dunăre ar fi fost majoritar geți, nu poate fi susținută întrucât, în acest caz, Aelianus și cel care a scris elogiul, buni cunoscători ai realităților nord-dunărene, i-ar fi nominalizat ca atare, așa cum se poate vedea individualizarea clară în r. 19- *Dacorum fratrum*. Același raționament funcționează și pentru cazul în care termenul ar desemna o singură populație dintre cele atestate în rândurile inscripției (r. 18-19).

Este foarte probabil ca cei strămutați să fi făcut parte tocmai din neamurile amintite în r. 18-19, identificarea transdanubienilor cu un amalgam etnic – bastarno-roxolano/sarmato-dacic (?)⁹⁶ ducând mai aproape de adevăr quantumul de 100000 de oameni. Dintre aceștia, în ceea ce privește locul de proveniență al dacilor, rămânem la părerea că nu poate fi identificat cu spațiul Câmpiei Munteniei. Adăugăm la argumentele arheologice⁹⁷, care relevă clar faptul că fondul etnic prezent în Muntenia, după acțiunile lui Aelius Catus (Strabon, 7, 3, 10)⁹⁸, nu putea suporta un nou

⁹³ Vezi și *CIL*, X, 825 = *ILS*, 6385; *CIL*, XIV, 4216; *CIL*, I, 774 = *ILS*, 5161; P. C. Conole, R. D. Milns, *op. cit.*, *passim*.

⁹⁴ V. Lica, *The Coming of Rome in the Dacian World*, Konstanz, 2000, p. 159-162.

⁹⁵ Pippidi, *Contribuții*², p. 305.

⁹⁶ Părvan, *Getica*, p. 104; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938, p. 124; C. Daicoviciu, în *IstRom*¹, p. 290-291; Vulpe, Barnea, *DID*, p. 57; Gh. Bichir, *Dacii liberi din Muntenia și relațiile lor cu romanii*, în TD, II, 1981, p. 73.

⁹⁷ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 16; M. Turcu, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979, p. 192; N. Conovici, *Așezări fortificate și centre tribale geto-dacice din Muntenia (sec. IV î.e.n. - I e.n.)*, în Istros, IV, 1985, p. 71-89;

⁹⁸ D. Benea, *Contribuții la istoria relațiilor politice dintre Imperiul roman și geto-dacii (expediția lui Aelius Catus)*, în Apulum, XXVI, 1989, p. 157-158, încearcă să plaseze zona de acțiune a lui Aelius Catus în spațiul dintre Dunăre și Tisa.

transfer de populație - așezări precum cele de la Popești⁹⁹, Piscu Crăsani¹⁰⁰, Cârломănești¹⁰¹ sau Grădiștea¹⁰², își încetează existența în această perioadă – și faptul că majoritatea acțiunilor relatate de elogiul funerar se referă la evenimente ce au avut loc la nordul gurilor Dunării¹⁰³, astfel încât ar fi lipsită de sens căutarea locului de proveniență al transdanubienilor-daci în altă parte, fie el în Muntenia, ori, cu atât mai puțin, în Banat¹⁰⁴, unde eventualele urme ale unui transfer de populație trebuie puse pe seama lui Lucius Tampus Flavianus¹⁰⁵. O dovadă că între cei strămutați de acesta se aflau și daci de la nord-est de provincia pe care o governa este și prezența în inscripțiile de secol II - III din Pannonia¹⁰⁶ a urmașilor acestora.

1. (665) *Scorilo Ressati libertus / domo Dacus an(norum) IXXXX h(ic) s(itus) e(st) / item Annamae coniugi viu(ae) / et Mattoni filiae viv(ae) / t(itulum) p(osuerunt) Quintus, et Ancula[t]a filii / patri pientissimo b(ene) m(ereti).*

2. (667) *Peregrinus Q(uinti) Asi / ni ser(vus) sutor coli / ganius natione / Dacus ann(or)um XX / h(ic) s(itus) e(st).*

3. (841) *M. Ulp(io) q(uondam) Romano mil(iti) praet(or)iana [p]rimoser / inio prae(ctor)um / qui vi / xit an(nis) XXXV / M. Ulp(ius) Cele / rinus sal(ariarius) / leg(ionis) I ad(iutricis) / p(iae) f(idelis) interpres / Dacorum vivus sibi / et filio suo s(upra) s(cripto) carissimo / f(aciendum) c(uravit).*

Că din rândul populațiilor strămutate de Tiberius Aelianus ar fi făcut parte și geții din sudul Moldovei, ar fi atestat, pe lângă regresul demografic, pus ipotetic și pe seama migrărilor către interiorul arcului Carpatic¹⁰⁷, și de dispariția din izvoarele de secol II a unor neamuri dacice anterior atestate în zona de la nordul gurilor Dunării, cum este cazul cotensilor și caucoensilor¹⁰⁸. Un toponim *Cauca / Cauce*, atestat la sud de fluviu (*CIL*,

⁹⁹ Al. Vulpe, M. Gheorghiuță, *Șantierul arheologic Popești, com. Mihăilești, jud. Ilfov. Raport preliminar asupra rezultatelor din campania anilor 1976-1977*, în CA, III, 1979, p. 95-104; idem, *Șantierul arheologic Popești, com. Mihăilești, jud. Ilfov*, în CA, IV, 1981, p. 58-65.

¹⁰⁰ N. Conovici, *Șantierul arheologic Piscu Crăsani – 1978. Raport preliminar*, în MCA, XIII, 1979, p. 143-145; N. Conovici, M. Neagu, *Șantierul arheologic Piscu Crăsani*, în MCA, XV, 1983, p. 193-200.

¹⁰¹ M. Babeș, *Problème de la chronologie de la culture géto-dace à la lumière des fouilles de Cârломănești*, în Dacia, (N.S.), XIX, p. 125-139.

¹⁰² V. Sîrbu, *Dava getică de la Grădiștea, jud. Brăila*, Brăila, I, 1996, p. 54, 105.

¹⁰³ Pârvan, *Getica*, p. 128-129; Vulpe, Barnea, *DID*, p. 56; *OR*², p. 31; R. Vulpe, în vol. *Studia Thracologica*, p. 137; S. Sanie, *Civilizația romană*, p. 37.

¹⁰⁴ M. Garasanin, în *Beogradski Univerzitet. Zbornik Filozofskog Fakulteta*, 7, 1963, p. 53, *apud* Pippidi, *Contribuții*², p. 307, n. 67.

¹⁰⁵ Vezi V. Lica, *op. cit.*, p. 166.

¹⁰⁶ Á Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*⁴, Budapesta, 1975, nr. 665, 667, 841.

¹⁰⁷ V. Crișan, *Aspecte privind relațiile dacilor din estul Transilvaniei cu ținuturile extra Carpatice, (sec. II a. Chr. – I p. Chr.)*, în Istros, X, 2000, p. 239-249.

¹⁰⁸ N. Gostar, în *Studii și Cercetări Științifice*, Bacău, 1974, p. 37-42.

VIII, 9390), ar putea fi pus în legătură tocmai cu transferul neamurilor amintite.

Mutarea transdanubienilor părea la un moment dat că nu a fost pașnică, așa cum opinau V. Pârvan¹⁰⁹, C. Patsch¹¹⁰, Em. Condurachi¹¹¹ și R. Vulpe¹¹², urmele de distrugere prin incendiere a fortificațiilor dacice din sudul Moldovei¹¹³, de la Mătăsaru (punctul Pănești), Bărboși și Orlovka¹¹⁴, susținând contrariul. În măsura în care acceptăm, însă, că acțiunile prezentate de inscripție sunt relatate coerent, ca elemente ale unei singure campanii¹¹⁵, cum înclinăm să credem, ar fi lipsită de logică politica lui Aelianus, despre care se presupune că distruge așezările dacilor de la Bărboși, Orlovka¹¹⁶ etc., mută populația, sau o parte a ei - în esență măsuri violente - iar ulterior restituie regilor sau regelui dac fratele (r. 19-20)¹¹⁷ – o dovadă a bunelor relații dintre părți, sau a unui acord ce confirmă raporturile daco-romane. Iată o inadvertență pe care merită să o subliniem. Atestarea unui nivel de ardere nu este urmată de întreruperea locuirii nici la Bărboși¹¹⁸, nici la Orlovka¹¹⁹. Cercetările arheologice au dovedit însă faptul că, încă de la începutul primului secol creștin, sistemele de fortificații ale cetăților de pe „Piatra Cartalului” și, respectiv, de pe înălțimea Tirighina au încetat să mai funcționeze¹²⁰, aceeași situație regăsindu-se și în cazul altor fortificații din Moldova (Poiana, Brad, Răcățău)¹²¹. Totodată coroborarea diverselor fragmente de informații [cuvintele lui Tacitus (*Historiae*, 3, 46), care se plânge de infidelitatea dacilor, tranzitarea teritoriului dacilor de către romani în drumul lor către teatrul de operațiuni, menținerea situației fortificațiilor încă de la începutul secolului] par a atesta existența unui tratat oferit de Tiberius Aelianus geților de la gurile Dunării. Care va fi fost „potențatul

¹⁰⁹ Pârvan, *Getica*, p. 104, n. 1.

¹¹⁰ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa*, V, 2, Leipzig, 1937, p. 165.

¹¹¹ Em. Condurachi, *Tib. Plautius Aelianus și strămutarea transdanubienilor în Moesia*, în SCIV, IX, 1, 1958, p. 125.

¹¹² R. Vulpe, în vol. *Studia Thracologica*, p. 139.

¹¹³ N. Gostar, *Cetăți dacice*, p. 35-37; idem, în *Apulum*, V, 1965, p. 145.

¹¹⁴ Bichir, *Geto-dacii*, p. 96; I. Ioniță, *Dacii liberi*, p. 30.

¹¹⁵ Pârvan, *Getica*, p. 103; Vulpe, Barnea, *DID*, p. 57-58; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984, p. 50.

¹¹⁶ N. Gostar, în *Apulum*, V, 1965, p. 144-145; idem, *Aliobrix*, în *Latomus*, XXVI, 4, 1967, p. 991; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 30; Gh. Bichir, *Geto-dacii*, p. 96.

¹¹⁷ N. Gostar, *DACORVM FRATRVM în inscripția lui Tib. Plautius Silvanus Aelianus (CIL, XIV, 3608 = ILS, 986 = Inscr. Ital. IV.12.125)*, în *Pontica*, XII, 1979, p. 37-49.

¹¹⁸ S. Sanie, în *AM*, XVI, 1993, p. 145-150; idem, în *DER*, p. 145-153.

¹¹⁹ V. Sîrbu, V. Bărcă, *Daci și romani în sudul Bugeacului (sec. I-III d.Chr.)*, în vol. *Daci și romani la începutul sec. al II-lea d. Hr. la nordul Dunării*, Timișoara, 2000, p. 32, 41-42, cu bibliografia chestiunii.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 42.

¹²¹ V. Ursachi, *Fortificații dacice de pe valea Siretului*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1986-1987, p. 33-49; S. Teodor, *Stratigrafia stațiunii arheologice de la Poiana, jud. Galați*, în *Carpica*, XVIII, 1, 1992, p. 115-124; S. Sanie, în *DER*, p. 150,

statal sau local” cu care guvernatorul roman a „negociat” prevederile acordului este greu precizat și orice încercare de identificare se întemeiază pe o sumă de presupuneri. Iată, de exemplu, N. Gostar¹²², adept al tezei unității statului dac, credea că tratatul a fost încheiat între Tiberius Aelianus și regele dacilor, căruia îi înapoiază fratele (*dacorum fratrum*), capturat de dușmanii săi. Pentru Vasile Lica¹²³, acest rege nu putea fi altul decât Scorylo. Desigur, se pune întrebarea care era raportul comunităților din spațiul est-carpatic cu puterea centrală din Munții Orăștiei ? Pe de o parte, nu vedem legătura dintre așezările dacice, lipsite de fortificații pe tot parcursul secolului I de la gurile Dunării, mai degrabă izolate, și „armătura defensivă” a statului dac de pe linia Carpaților¹²⁴, iar, pe de altă parte, nu există dovezi care să probeze existența unei structuri politice geto-dacice izolate în sudul Bugeacului¹²⁵, însă, în acest caz, argumentul *de silentio* este irelevant dacă avem în vedere urmele neîntrerupte de locuire pe tot parcursul primului secol creștin, densitatea populației și importanța geo-politică a zonei. În egală măsură trebuie avute în vedere și alte aspecte care ar putea ajuta la clarificarea chestiunii: mai întâi, în ce măsură putea avea succes politica diplomatică a lui Tiberius Aelianus, acolo unde amenințarea cu puterea militară a regelui dac eșuase, și apoi, dacă nu cumva motivul prizonieratului fratelui ori surorii regale - redat în inscripția de la Tibur prin sintagma *dacorum fratrum* - este un clișeu al istoriografiei antice. Nu este aici locul potrivit pentru o însușire a exemplelor de frați și surori ai diverșilor regi, fie căzuți în prizonierat la romani în contextul unui *bellum iustum*, fie eliberați de către aceștia de la alte neamuri în contextul unei politici pacifiste; cert este că acestea există și sunt îndeobște cunoscute. Poate că unul dintre cele mai celebre episoade este cel relatat de Cassius Dio (68, 9, 4) în legătură cu deznădejdea lui Decebal, în cel de-al doilea război dacic, la aflarea veștii despre capturarea surorii sale de către M. Laberius Maximus, odată cu cucerirea unui loc întărit¹²⁶. Informația a fost interpretată în sensul că regele dac nu ar fi resimțit atât căderea în prizonierat a surorii cât, mai ales, a pierderii unui aliat puternic de care l-ar fi legat o asociere matrimonială¹²⁷ și/sau eventual avantajul conferit romanilor de deținerea unei ostatice de

¹²² N. Gostar, în *Pontica*, XII, 1979, p. 37-49.

¹²³ V. Lica, *Scripta Dacica*, Brăila, 1999, p. 105-106, n. 33.

¹²⁴ I. Glodariu, *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia*, în *AMN*, XIX, 1982, p. 23-38.

¹²⁵ V. Sîrbu, V. Bărcă, *Daci și romani*, p. 47.

¹²⁶ R. Vulpe, *Capturarea surorii lui Decebal*, în *Sargeția*, 4, 1966, p. 75-96.

¹²⁷ Mai recent Cătănicu, *Muntenia*, p. 51, n. 99 și Opreanu, *Barbaricum*, p. 39, n. 78, cu propuneri diferite de identificare a cetății cucerite de romani.

rang princiar, în cazul unor negocieri ulterioare, privitoare la încheierea unui tratat¹²⁸.

Prin prisma celor arătate și în actualul stadiu al cercetărilor considerăm că ipoteza lui N. Gostar nu mai poate fi susținută, în consens cu descoperirile arheologice fiind mai degrabă vechea variantă a lui Fr. Vollmer¹²⁹, care vedea în *fratres* un sinonim pentru *socii*, r. 18-21 primind astfel interpretarea: *regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios (remisit) (regibus) Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit, ab aliquis eorum opsides accepit* (...dacilor-aliați, Aelianus le înapoiază fiii captivi și pe cei prinși de dușmani, iar dacilor-*nealiați* le cere ostatici).

În dezafectarea fortificațiilor trebuie văzută tactica practică de administrația romană. Prezența acestei realități încă de la începutul secolului, împreună cu tolerarea „amenințării dacice” chiar pe malul Dunării, după ce în prealabil fusese aplicată politica „spațiului de siguranță” prin depopulare în Câmpia Dunării¹³⁰, posibila atestare prin intermediul inscripției a calității dacilor din spațiul est-carpatic de aliați ai romanilor (*fratrum* = *socii* ?) și tranzitarea teritoriului acestora de trupele imperiale către teatrul de operațiuni din est, înainte de cunoscutul episod al adorării efigiilor romane, sunt argumente care ne îndeamnă să credem că acordul dintre dacii de la gurile Dunării și romani este ceva mai vechi, în vremea lui Aelianus el fiind, cel mult, reînnoit.

De altfel, din ordinea în care sunt prezentate evenimentele în elogiul de la Tibur, reies următoarele: 1. (r. 15): Tiberius Silvanus Aelianus a oprit invazia dinspre răsărit a sarmaților; 2. (r. 16-17): a adus regi necunoscuți sau dușmani pe malul Dunării, pentru a se închina în fața steagurilor romane; 3. (r. 18-21): a înapoiat regilor bastarnilor și roxolanilor pe fiii lor. Toate aceste etape sunt redată pentru a justifica operațiunea de strămutare a transdanubienilor. Astfel, Aelianus pornește în expediția întreprinsă în preajma teritoriilor locuite de sarmații răsăriteni, altfel spus, a bazelor din care aceștia își porneau raidurile, pentru a opri un nou atac, încă înainte de a începe. Informațiile despre un atac al sarmaților se pare că erau cunoscute și dacilor; în legătură cu această tentativă de invazie, oprită de Aelianus, fiind pusă și îngroparea a două tezaure monetare de pe cuprinsul Daciei¹³¹, poate nu singurele. Urmarea expediției este redată sugestiv: guvernatorul Moesiei aduce pe malul Dunării regi, cunoscuți romanilor, adică ai dușmanilor amintiți în r. 13: *motum orientem Sarmatarum*, și necunoscuți, dintre cei

¹²⁸ V. Lica, *The Coming of Rome*, p. 208: „Maybe the Dacian king's sister, who had been captured by Laberius Maximus, was a guarantee-hostage both for the *indutiae* and the *pax*.”

¹²⁹ Fr. Vollmer, în *Rheinische Museum*, 53, 1898, p. 636-637, *apud* N. Gostar, în *Pontica*, XII, 1979, p. 133, n. 23.

¹³⁰ V. Sîrbu, V. Bârcă, *Daci și romani*, p. 47.

¹³¹ M. Macrea, I. Berciu, *Două tezaure de monete republicane romane din Dacia Superioară*, în *Apulum*, I, 1939-1942, p. 110-202.

atestați în r. 18-19: *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum...*, pe care îi obligă să se închine în fața efigiilor romane. Reconstituind ceremonialul uzitat într-o atare situație¹³², nu-l vedem pe regele „barbar” singur între trupele imperiale, ci însoțit de supușii săi, adică exact așa cum apare în r. 11-12: *cum coniugibus / ac liberis et princibus aut regibus suis*. Totodată, faptul că acești regi sunt aduși tocmai pe malul Dunării pentru a fi supuși jurământului de credință, implică în sine două aspecte: a. actul aducerii lor pe malul fluviului presupune, prin excelență, o „transmutare”, întrucât aceștia puteau fi supuși aceluiași tratament la fel de bine și în locul lor de origine, și b. supunerea la prestarea jurământului de credință se face pe malul Dunării, în fața teritoriului roman și înainte de a se pătrunde în *Orbis romanus*.

În ce măsură dacii făceau parte dintre transdanubieni, iată o întrebare la care numai arheologia poate oferi un răspuns elocvent. Dacă avem în vedere faptul că în spațiul locuit de daci nu avem atestate dislocări masive de populație, precum și bunele relații ce par a fi atestate între părți, atunci numărul dacilor strămutați trebuie să fi fost destul de mic și, în acest caz, rolul jucat de ei ar putea fi acela al unor miliții, imperios necesare pentru supravegherea transdanubienilor.

Motivul pentru care aceștia au fost deportați este explicat în r. 11- *ad praestanda tributa*. Desigur că nu poate fi vorba decât despre un tribut material, obținut din exploatarea pământului, rațiune în urma căreia fraza a fost pusă în legătură cu r. 25-26¹³³ - *primus ex ea provincia magno tritici modo / annonam p(opuli) R(omani) adlevavit*. Pare greu de crezut că cei 100 000 (?) de transdanubieni, dintre care, cu siguranță, un anumit procentaj erau exclusiv consumatori (r. 11-12 - *cum coniugibus / ac liberis et princibus aut regibus suis!*), ar fi fost capabili să obțină, cu mijloacele specifice perioadei, o producție de cereale atât de mare încât să poată supraviețui într-un mediu nou, respectiv să și plătească un impozit care i-ar fi permis lui Tiberius Plautius Aelianus, pe lângă nevoile provinciale, să scoată populația Romei din criză, prin trimiteri masive de grâne către capitala imperială. Acțiuni similare întreprinde și guvernatorul Pannoniei, Lucius Tampus Flavianus¹³⁴, despre care o inscripție (*CIL*, X, 6225 = *ILS*, 985. Vezi de asemenea și *ILS*, 921; 1023) ne informează că a primit onorurile triumfale în

¹³² Un astfel de episod este relatat pe larg de Tacitus, *Annales*, 5, 28-31.

¹³³ V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile antice din țărilor carpato-danubiene*⁴, București, 1967, p. 132, 144; Pippidi, *Contribuții*² p. 309; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 37.

¹³⁴ A. Mócsy, *Tampus Flavianus Pannoniában. Tampus Flavianus in Pannonien*, în *Archaeologiai Értesítő*, 93, 3-4, 1966, p. 203-207.

urma transferării transdanuvianilor, de pe malul stâng pe malul drept al Dunării, cu scopul de a asigura mâna de lucru și plata tributului (r. 6-9)¹³⁵.

L. Tampio L. F. / Cam. Flaviano / Flam. Quir. cos. pro. cos. provinc. / Africae. leg. Aug. pro. pr. Pannoniae / curator aquarum ... Huic / Senatus triumphalia ornamenta de / crevit multis opsidibus a Transdanuvi / anis acceptis limitibus omnibus exploratis / hostibus ad vectigalia praestanda traductis / L. Tampius Rufus.

După cum se poate remarca, inscripția, de o asemănare izbitoare cu elogiul funerar de la Tibur, nu pomenește nimic despre trimiterea de grâne la Roma, așa încât considerăm că proveniența surplusului de cereale pe care îl avea la dispoziție guvernatorul Moesiei trebuie căutată mai de grabă în altă parte decât în cuantumul tributului prestat de transdanubieni. Mult mai plauzibilă ar fi varianta conform căreia Tiberius Plautius Silvanus Aelianus ar fi suplimentat trimiterile de grâne către capitala Imperiului și cu cantitățile obținute în urma schimburilor comerciale cu cetățile grecești *Olbia* și *Tyras*, despre care se știe că erau în bune relații cu administrația imperială¹³⁶. Adoptarea erei romane de către locuitorii *Tyras*-ului (*CIL*, III, 78)¹³⁷ la jumătatea secolului I, fie că este interpretată în sensul anexării cetății de către Tiberius Plautius Silvanus Aelianus¹³⁸ sau doar a acordării unor facilități fiscale¹³⁹, dovedește cu prisosință relațiile economice care se stabiliseră între părți¹⁴⁰, de unde izvorăște și necesitatea instituirii unui „protectorat roman”, care să impună interesele Romei în zonă. La aceeași dată, cetatea *Olbia* caută protecția imperială, încheind o alianță (*symmachia*, *L'Année épigraphique*, 1996, 1357) cu Roma. Este de remarcat faptul că cetățile *Tyras* și *Olbia*, despre care avem astfel dovezi certe că intraseră în sfera de influență romană chiar în timpul lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, închideau căile de acces de la limanurile Nistrului și Bugului spre Dobrogea. În același timp, rețin atenția două izvoare epigrafice care, deși datate după cucerirea Daciei, credem că redau realități ceva mai vechi.

¹³⁵ C. C. Petolescu, *Varia Daco-romana II. Câteva cuvinte despre transdanuviani*, în TD, IV, 1-2, 1983, p. 142-143 este cel care atrage atenția asupra similitudinilor dintre cele două monumente epigrafice.

¹³⁶ Pentru alte ipoteze cu privire la proveniența *annona*-ei, vezi Pippidi, *Contribuții*² p. 309, n. 74. Către această ipoteză înclină și C. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, în EN, IV, 1994, p. 213, n. 160: „noi presupunem că această bruscă schimbare în productivitatea agricolă a zonei Dunării nu se datorează atât populației mutate la sudul Dunării, cât aprovizionării ce o putea face din stânga fluviului, cunoscută pentru grâul său încă din vremea lui Alexandru cel Mare”.

¹³⁷ P. Nicorescu, *Scavi e scoperte a Tyras*, în Ephemeris-Dacoromana, II, 1924, p. 379.

¹³⁸ Pârvan, *Getica*, p. 733.

¹³⁹ Pippidi, *Contribuții*², p. 323, n. 120.

¹⁴⁰ Vezi I. Glodariu, *Relațiile comerciale...*, *passim*.

1. placă de marmură cu o inscripție dedicată lui Marcus Ennius Illadianus, centurion al legiunii V Macedonica¹⁴¹, datată la începutul secolului II.

M(arco) Ennio Illadiano centurioni / Leg(ionis) V Mac(edonicae) / Cornelius Vita- / lis actuarius. Jul(ius) / Iamblic(ul) eques. M(arcus) / Valer(ius) Val...

Atestarea între funcțiile enumerate a celei de *actuarius*, ceea ce presupune și existența celei de *susceptores*¹⁴², face dovada străngerii în zonă a unor dări în natură pentru armată, predate în schimbul aceluia *pittacium authenticum*.

2. inscripție descoperită la Korotnoe, dar provenită de la Tyras, datată în anul 201 (CIL, III, 781 = ILS, 423)¹⁴³.

...Exemplum epistulae ad Heraclitum. /Quamquam Tyranorum civitas oregonem / dati beneficii non ostendant, nec tacile quae / per errorem aut licentiam usurpata sunt, prae / scriptione temporis confirmentur, tamen, quoniam divi Antonini parentis nostri litte / ras sed et fratrum imperatorum cogitamus, item / Antonii Hiberi gravissimi praesidis, quod attinet / ad ipsos Tyranos quique ab iis secundum leges / eorum in numerum civium adsumpti sunt, ex pri / stino more nihil mutari volumus...

Reconfirmarea unor scutiri de taxe este justificată în text și de faptul că un astfel de privilegiu fusese primit încă de foarte multă vreme (*quamquam Tyranorum civitas oregonem dati beneficii non ostendat*), poate chiar înainte de ocupația romană propriu-zisă¹⁴⁴.

Așadar, este de presupus că interesele economice și strategice romane impuneau prezența permanentă a unei trupe în zonă. Plasarea unei garnizoane romane la nordul gurilor Dunării, logică până la evidență dar rămasă încă neatestată, nu înseamnă *ipso facto* că teritoriul respectiv ar fi intrat automat în componența Imperiului, ci ar putea demonstra, cel mult, interesul roman asupra zonei și, eventual, preparativele de anexare efectivă a Dobrogei¹⁴⁵. Din păcate, nu cunoaștem identitatea exactă a acestei trupe ori locul ei de staționare. La dispoziția lui Aelianus, în momentul expedițiilor efectuate la nordul gurilor Dunării, se afla legiunea a VIII-a Augusta și ipotetic legiunea a VII-a Claudia¹⁴⁶.

¹⁴¹ Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 219-220 și fig.7-8; idem, în ARMSI, III, XXVI, 1944, p. 502.

¹⁴² *Ibidem*; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 40.

¹⁴³ Întregită de Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale Muzeului Național de antichități din București*, I, 1902, p. 230.

¹⁴⁴ E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 446; Gr. Tocilescu, *op. cit.*, p. 231; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 40.

¹⁴⁵ Al. Suceveanu, *În legătură cu data de anexare a Dobrogei de către romani*, în Pontica, IV, 1971, p. 112-114.

¹⁴⁶ A. Petre, *Organizarea limesului dunărean în provincia Moesia*, în Revista Muzeelor și Monumentelor. Seria Monumente istorice și de artă, I, 1974, p. 33-38.

În timpul lui Claudius în *Moesia* sunt atestate (*CIL*, II, 3272) *Legio IV Scythica*, *Legio V Macedonica* și *Legio VIII Augusta*. În anul 56/57 *Legio IV Scythia* este transferată în *Syria*, iar în anul 62 *legio V Macedonica* în *Armenia* (Tacitus, *Annales*, XV, 6)¹⁴⁷. Pentru a suplini acest gol este adusă *legio VII Claudia*, nu știm însă dacă aceasta a sosit în timp util pentru a participa la acțiunile lui Tiberius Aelianus. Ipotezele cu privire la sosirea acesteia în *Moesia* se încadrează în intervalul 57/58-68¹⁴⁸. Oricum prezența unor detașamente din legiunile VIII Augusta și VII Claudia nu sunt atestate pe teritoriul Moldovei¹⁴⁹.

Prezența, la nordul gurilor Dunării, a unor trupe din *legio V Macedonica* după anul 71, când aceasta revine în *Moesia* la *Oescus*, rămâne ipotetică, întrucât atestările sale de la Bărboși, Orlovka, Novosel'skoe, Izmail și *Tyras* au fost datate doar de la începutul secolului II¹⁵⁰, dar nu se exclude, știut fiind faptul că, cel puțin în cazul descoperirilor de material tegular a fost semnalată posibilitatea reutilizării țiglelor¹⁵¹.

Prin prisma celor arătate mai sus, rațiunile economice ale strămutării transdanubienilor-daci trecând în plan secundar, ne vom concentra atenția asupra argumentelor de ordin strategic. De regulă, administrația imperială recurge la transferurile de populație din două motive bine întemeiate: crearea unor zone de siguranță de tip *terra deserta* și slăbirea presiunii exercitate de populațiile migratoare, cu alte cuvinte, diminuarea excesului demografic, ambele dovedindu-se funcționale în situația noastră. Și într-un caz, ca și în celălalt, măsurile sunt premergătoare acordării unui tratat de *amicitia*, al cărui punct de plecare era aproape invariabil *deditio*, capitularea necondiționată, ce cuprindea în sine atât actul dispariției, cât și cel al reconstituirii ca subiect de drept al învinsului, prin voința discreționară a Romei. Între clauzele tratatului un loc aparte îi revenea aspectului defensiv,

¹⁴⁷ Cr. M. Vlădescu, *Cercetări recente asupra limesului dunărean în Moesia*, în SMMIM, 4-5, 1971-1972, p. 45 credea că în anul 62 legiunea a V-a Macedonica a fost transferată pe Rhin. Totuși nu ne îndoiim de justetea relatării lui Tacitus, cu atât mai mult cu cât, din a. 62, legiunea lasă numeroase urme pe frontul partic (inclusiv monumentele funerare ale unor militari căzuți la datorie, *CIL*, III, 6647, 14155¹¹, 14155¹²). Vezi M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, p. 16.

¹⁴⁸ D. Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior și a Daciei: Legiunea a VII-a Claudia și legiunea a III-a Flavia*, Cluj, 1983, p. 33.

¹⁴⁹ Petolescu, *Dacia și imperiul*, p. 48, crede că: „încă de atunci [din perioada acțiunilor lui Tiberius Aelianus, n.n.] o garnizoană romană a fost stabilită la Charax în Crimeia”. Întrucât suntem lipsiți de alte precizări nu știm care sunt rațiunile ce l-au determinat pe C. C. Petolescu să emită această ipoteză și, eventual - ceea ce este mai important pentru clarificarea chestiunii care ne interesează - identitatea trupelor din care era formată această garnizoană ?

¹⁵⁰ Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 217-222; Gostar, *Unitățile militare*, p. 107-113; Boilă, *Teritoriul militar*, p. 45-62.

¹⁵¹ A. H. Jones, *Le déclin du monde antique*, Paris, 1970, p. 342.

în fapt, motivul primordial al acțiunii propriu-zise. J. Klose¹⁵² împărțea în patru categorii statele clientelare de la Rhin și Dunăre, în secolele I – II: 1. State care nu plătesc tribut Romei, însă oferă trupe armatei romane pe durata tratatului, în schimbul unor avantaje; 2. State care în schimbul unor stipendii trimit ajutor militar în caz de război; 3. State care în schimbul unor stipendii se obligă să asigure securitatea frontierei romane; 4. State care în schimbul unor stipendii se obligă să nu întreprindă incursiuni în Imperiu. Împotriva acestei clasificări se pronunță, mai recent, C. H. Opreanu¹⁵³, care, însă, sfârșește prin a o accepta, cu amendamentul că sintagma „Klientel-Randstaaten” „reprezintă o expresie fără acoperire documentară... iar orice încercare de a trata global acest subiect este puțin recomandabilă”. Fără îndoială că actele de politică externă romană sunt tributare deopotrivă particularităților zonale ale subiecților asupra cărora se răsfrâng și distanței politice, economice, militare și chiar culturale existente între părți, însă nu trebuie uitat că numitorul comun al acestor acte este, potrivit unei ipoteze emise de F. Millar¹⁵⁴ – cu care primul istoric amintit este de acord – împăratul.

Revenind la clasificarea lui J. Klose, observăm că partea care se repetă este cea referitoare la obligațiunile militare ale învinșilor, fapt redat sub forma prestării unui tribut¹⁵⁵. În situația noastră, acesta apare cu atât mai necesar cu cât este cunoscut faptul că guvernatorul Moesiei este lipsit de aportul lui *legio V Macedonica*, transferată în Orient. O inscripție din *Caesarea* (*CIL*, VIII, 9390)¹⁵⁶ pare a atesta această realitate:

*diis manibVS SAECI CAVCESIS
eques ALAE II THRACVM
dec. proPINQVI VIXIT AN
nis xxXIII MILITAVIT AN
..... hic SITVS EST S T T L
..... testaMENTO FECIENDum*

¹⁵² J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beitrage zu der Geschichte und rechtlichen Stellung im 1 und 2 Jahrhundert n. Ch.* Breslau, 1934, p. 147.

¹⁵³ Opreanu, *Barbaricum*, p. 22-26

¹⁵⁴ F. Millar, *Emperors, Frontiers and Foreign Relations 31 BC-AD 378*, în *Britannia*, 13, 1982, p. 1-23.

¹⁵⁵ O ipoteză similară propuseră Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 126, care, fără a nega „rațiunile economice” ale transferului, presupunea că: „romanii vor recruta în curând din rândurile geto-dacilor strămutați la sudul Dunării excelente trupe auxiliare”; Vulpe, Barnea, *DID*, p. 57: „printr-o asemenea măsură, judicios îndeplinită, Imperiul n-avea decât de câștigat, sporindu-și forțele de muncă și potențialul de recrutări militare”. Aceeași idee la Zvi Yavetz, *Latin Authors on Jews and Dacians*, în *Historia*, 47, 1998, p. 103, care presupune că: „the Romans could hope to recruit into their auxilia the healthy sons of the population newly settled by Plautius Aelianus”.

¹⁵⁶ Propunere de reîntregire și traducere de N. Gostar, în *Studii și Cercetări Științifice, Bacău*, 1974, p. 39.

Prezența unui militar în a doua unitate de cavalerie a thracilor din armata romană, a cărui familie era după toate probabilitățile originară din *Cauca / Cauce*, ne duce invariabil cu gândul la motivele strategice ale transferului transdanubienilor-daci. Dacă populația din care făcea parte și soldatul atestat ar fi fost strămutată în scopuri exclusiv economice, cu greu acesta ar fi putut îmbrățișa o astfel de carieră militară și, în plus, în lipsa argumentului militar, nu vedem care ar putea fi rațiunile transferului de populație atâta timp cât Aelianus putea, în aceeași măsură, obliga transdanubienii la prestarea unui tribut, fie că ei locuiau de o parte sau de cealaltă a fluviului. Calitățile războinice ale locuitorilor de la nord de Dunăre erau desigur cunoscute¹⁵⁷; în special poezii romani, utilizează metafore sugestive, punând de multe ori caracterul belicos al dacilor în legătură cu zeul războiului - Mars (Vegetius, *De re milit.*, I, 28: *Martem fabulae apud eos natum esse confirmavit*; Ovidius, *Tristia*, V, 3, 22: *Marticolamque Geten*; *ibidem*, V, 7, 17: *verissima Martis imago*; Vergilius, *Georgicae*, III, 35: *Gradivumque patrem Geticis qui praesidit arvis*; Martialis, *Epigrammata*, VII, 2: *Martis Getico tergore fida magis*).

Există informații documentare care atestă prezența geto-dacilor în trupele auxiliare romane. Este vorba, în primul rând, despre o diplomă militară, descoperită la Dalgodeltzi-Ciabrus, (*CIL*, XVI, 13: *veteranis qui militaverunt in classe Misenesi Tutio Buti f. Dacus*)¹⁵⁸, eliberată de Vespasian în anul 71 pentru *Tutio Buti f(ilius) Dacus*, care făcuse parte din flota de la *Missenum*. O a doua diplomă, descoperită la *Nicopolis ad Istrum*¹⁵⁹, ce ar fi fost eliberată în anul 88 de același împărat, pentru *pediti Gario Stibi f. Dacus*, militar în *cohors Musulamiarum*, este un fals¹⁶⁰. În timpul domniei lui Vespasian este atestată la Roma prezența lui *L(ucius) Avilius Dacus* (*CIL*, VI, 200). Prezența geto-dacilor în capitala Imperiului în secolul I era destul de numeroasă și în calitate de foști sclavi, deveniți liberi. Este cazul lui *L(ucius) Aelius Geta; Aug(usti) lib(eratus); cubicularius* (*CIL*, VI, 8778), *C(aius) Avidius, C(ai) l(ibertus), Geta* (*CIL*, VI, 12883), *Claudius, L. l(ibertus), Geta* (*CIL*, VI, 37695). Această realitate este înregistrată și de tradiția literară. Existența unui grup de geto-daci la Roma, la sfârșitul secolului I este confirmată de Martialis (VII, 30: *das Parthis, das Germanis, das Caelia Dacis / nec Cilicum spermis Cappadocum que taros*) și Tacitus (*Historiae*, II, 72: *nulla dictis fides et a domino noscebatur*

¹⁵⁷ Al. Vulpe, M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987.

¹⁵⁸ Em. Condurachi, *op. cit.*, p. 126, n. 2

¹⁵⁹ Publicată de A. Alföldi, *Dacians on the Southern Bank of the Danube*, în *JRS*, XXIX, 1939, p. 28-31.

¹⁶⁰ I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia traiană)*, București, 1980, p. 20, n. 44.

condicione fugitivus nomine Geta, sumptum de eo supplicium in servilem modum)¹⁶¹.

Deși rămâne încă destul de controversat, pe temeiul textului inscripției de la Tibur, cel puțin cu titlul de ipoteze, putem propune următoarele concluzii:

Tiberius Plautius Aelianus acționează, probabil prin intermediul unor *mandata* din partea împăratului, în conformitate cu un plan stabilit de administrația de la Roma¹⁶². Acest program de politică externă romană trebuie văzut într-un context mai larg, putând fi pus fie pe seama unei excelente viziuni strategice ce viza transformarea Mării Negre în *mare nostrum* și, mai departe, învăluirea imperiului part, eternul adversar al Romei din Orient¹⁶³, fie pe seama unui dezinteres total al guvernării neroniene pentru actele de politică externă¹⁶⁴ iar, în acest context, încercarea rapidă de pacificare a zonei urmărea asigurarea unei liniști relative la granițele imperiale. Conform datelor de care dispunem în momentul de față, și în consens cu tradiția literară, prima ipoteză este mult mai plauzibilă. Interesul neronian pentru litoralul nord pontic în special și circumpontic în general (Flavius Josephus, *Bellum Iudaicum*, 2, 336; Suetonius, *Nero*, 19, 2; Tacitus, *Historiae*, I, 6) izvorăște, pe lângă considerentele arătate, și din intenția de a controla cel mai important drum comercial ce lega bazinul Mării Negre de India și China (C. Plinii Secundi, *Naturalis Historia*, 6, 17, 52).

Politica „spațiului de siguranță” practică la Dunărea de Jos, cu precădere în perioada Augustus-Nero, este redată în izvoare prin intermediul unor sintagme de genul „*per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit*” (CIL, XVI, 3608 = ILS, 968) sau „*Dacia non victa, sed summota atque dilata est*” (Florus, 2, 28, 18). Dacă în primul caz nu este clar la ce se referă lapidul elogiului de la Tibur când scrie *confirmavit et protulit, la pacem* sau *la provincie*¹⁶⁵, în cel de-al doilea caz, *Dacia... dilatata est*, nu poate fi interpretată decât în sensul extinderii zonei de influență romane la nordul Dunării. Cum, pentru momentul cronologic expus, în stânga fluviului artefactele romane sunt sporadice, rezultat al penetrației culturale, și nu urme masive ale elementului roman cuceritor, considerăm că, cel puțin pentru primul secol creștin, la Dunărea de Jos n-a existat o frontieră liniară în sens

¹⁶¹ C. C. Petolescu, *Varia Daco-romana. Un get la Roma în epoca războiului civil din anii 68-69 e.n.*, în TD, IV, 1-2, 1983, p. 141-142.

¹⁶² T. Zavadski, *La légation de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mésie et la politique frumentaire de Néron*, în La Parola del Passato, 30, 1975 (Neroniana, 1974), p. 73.

¹⁶³ E. Cizek, *Secvența romană*, București, 1986, p. 291-316.

¹⁶⁴ Se pare ca Nero prefera să lase politica externă în seama consilierilor săi, în special a lui Seneca, A. Oltramare, *Sénèque diplomate*, în Revue des Études Latines, 16, 1938, p. 318-335; W. M. Calder, *Seneca, Tragedian of Imperial Rome*, în The Classical Journal, 72, 1, 1976, p. 1-13.

¹⁶⁵ Părvan, *Getica*, p. 128; Pippidi, *Contribuții*², p. 316-319.

modern și nici măcar sub forma a ceea ce anticii vor desemna sub titulatura de *limes*, limita imperială fiind redată în această perioadă printr-o zonă¹⁶⁶ de contact între *Orbis romanus* și *Barbaricum*. În acest context Dunărea reprezenta nu granița, ci axa de o parte și de alta a căreia se desfășura în teren frontiera romană. De altfel, *ripa* nu are relevanță sub aspect juridic – a delimitării clare a spațiului roman, ea constituind doar din punct de vedere defensiv o graniță.

Dinamica configurației limitelor zonale ale Imperiului relevă clar raportul Romei cu populațiile din *Barbaricum*.

Traducerea sintagmei *per quem pacem / provinciae et confirmavit et protulit* (r. 21-22) implică, deci, indiferent de interpretarea acceptată, o extindere zonală a autorității romane. Dacă Aelianus și-a întemeiat influența pe existența efectivă în teren a unor trupe romane care să protejeze interesele imperiale în zonă sau a unor acorduri încheiate cu localnicii în virtutea cărora aceștia ar fi acționat sub forma unor miliții locale, este greu de precizat în actualul stadiu al cercetărilor. Cert este că, nici într-un caz, nici în celălalt, nu poate fi vorba despre o schimbare a configurației frontierei dunărene în sensul deplasării graniței către nord.

Acțiunile lui Aelianus merg, mai degrabă, în sensul creării unui „vorlimes” care să asigure granița nordică a viitoarei provincii Moesia Inferior. Întrucât, în spațiul locuit de către daci, pentru momentul cronologic la care se desfășoară acțiunile lui Tiberius Plautius Silvanus Aelianus nu sunt atestate dislocări etnice masive, este de presupus că în cuantumul transdanubienilor ponderea elementului dacic ar fi fost destul de redusă.

În altă ordine de idei, nu este exclus ca inițiativa ridicării cel puțin a unuiia dintre segmentele valului Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, poate primul, să-i fi aparținut guvernatorului Moesiei. Crearea unui „spațiu de siguranță” la nordul gurilor Dunării, mărginit cu o linie de demarcație, l-ar fi îndreptățit pe cel care a scris elogiul lui Aelianus să considere că personajul său „*per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit*” (*CIL*, XIV, 3608 = *ILS*, 986)¹⁶⁷.

În mod cert, un element de care trebuie să se țină seama în stabilirea cronologiei sectorului de val dintre Lacul Ialpuș și Lacul Katalbug, este atestarea, în spatele valului, a numeroase așezări din epoca romană, datate în secolele II - III. Descoperirea chiar în umplutura șanțului a unui tezaur compus din șase monede de la Constantin I (306-337), două monede de la

¹⁶⁶ C. R. Whittaker, *Les frontières de l'Empire Romain*, Paris, 1989, p. 32-33.

¹⁶⁷ Pârvan, *Getica*, p. 129, traducea rândurile 21-22 ale inscripției: „astfel a statornicit el pacea provinciei și a lărgit hotarele ei”, iar Pippidi, *Contribuții*², p. 316-319, în sensul extinderii, nu a frontierelor, ci a păcii. Totuși, nuanța acestei distincții rămâne secundară, întrucât, orice interpretare am accepta, tot despre o extindere a autorității romane este vorba, C. Daicovicu, în *IstRom*¹, p. 292; Al. Suceveanu, în *Pontica*, IV, 1971, p. 112-114; Cătănciu, *Muntenia*, p. 28; Bărcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 79.

Costans (337-350) și o monedă de la Constantin I Gallus (351-354)¹⁶⁸ nu demonstrează decât că valul a fost ridicat anterior mijlocului secolului IV¹⁶⁹.

Lipsa turnurilor de supraveghere și semnalizare (*turres speculae*), ori a unor fortificații în spatele său dovedește că rolul valului Vadul lui Isac-Lacul Sasâc era mai mult de natură „birocratică”, marcând lățimea „cordonului sanitar” instituit de romani în fața Moesiei. Identificarea ipotetică în spatele valului a unor drumuri strategice (*via militaris*), sugerate de dispunerea în teren a unor tumuli romani (?)¹⁷⁰, ar proba faptul că, în caz de necesitate, valul ar fi fost transformat într-un sistem defensiv.

C. „Valul lui Athanaric” sau valul Moldovei inferioare

Desfășurat între localitățile Ploscuțeni pe Siret și Stoicani pe Prut, pe o distanță de 90 de kilometri, valul Moldovei inferioare separă Câmpia Română de Podișul Moldovei¹⁷¹. Cercetările arheologice au determinat existența unei palisade de lemn, care a sfârșit printr-un incendiu, și a unor capcane, în fața șanțului, concretizate prin gropi adânci și dese¹⁷², dotate foarte probabil cu *cippi*. Nu a fost atestată, până în prezent, existența între aceste gropi-capcane a unor *murex*. Un aspect inedit pe care îl oferă valul Ploscuțeni - Stoicani este poziția șanțului, nu spre nord, ca la celelalte valuri din Moldova, ci spre sud¹⁷³. Această observație a generat mai multe ipoteze legate de apartenența etnică a construcției. C. Schuchhardt¹⁷⁴, A. D. Xenopol¹⁷⁵, V. Pârvan¹⁷⁶, Gh. Ștefan¹⁷⁷ și N. Iorga¹⁷⁸, ignorând acest ultim amănunt, îl atribuiu romanilor, punându-l în legătură cu valul Vadul lui Isac - Lacul Sasâc, pe care l-ar fi continuat. Contradicția a fost observată de E.

¹⁶⁸ G. B. Fedorov, *Rimskie i rannovizantijskie monety na territorii Moldavskoj SSR*, în *OmCD*, p. 180.

¹⁶⁹ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 35.

¹⁷⁰ În număr de 14, aceștia ar fi fost datați, pe baza materialului arheologic, în sec. II-III, M. D. Liusnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78, după informații primite de la prof. dr. M. Brudiu.

¹⁷¹ Vezi planșa 17.

¹⁷² M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 153.

¹⁷³ R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1950, p. 51: „ceva mai departe a fost explorat valul antic din Moldova de Jos numit „troian”. A fost tăiat de-a curmezișul printr’un șanț lung, la un punct din pădurea Prisaca, la 10 km. nord de Tecuci. S’a limpezit definitiv problema șanțului acestui val, șanț care așa cum arată și indiciile de la suprafața terenului a fost construit spre sud”.

¹⁷⁴ C. Schuchhardt, *op. cit.*, p. 224.

¹⁷⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 196.

¹⁷⁶ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 119.

¹⁷⁷ Gh. Ștefan, în *Dacia*, V-VI, 1935-1936, p. 348.

¹⁷⁸ N. Iorga, *Istoria românilor*, I, 2, București, 1936, p. 172.

Fabricius¹⁷⁹ și C. Uhlig¹⁸⁰. R. Vulpe¹⁸¹, punând accentul tocmai pe orientarea sudică a șanțului, pe baza textului lui Ammianus Marcellinus (XXXI, 3, 7: *eumque stupentem ad impetum primum, amissis quibusdam suorum, coegerunt ad effugia properare montium praeruptorum. Qua rei novitate maioreque venturi pavore constrictus, a superciliis Gerasi fluminis ad usque Danubium, Taifalorum terras praestringens, muros altius erigebat: hac lorica diligentia celeri consummata, in tuto locandam securitatem suam existimans et salutem*), atribuia ridicarea valului goților conduși de Athanaric, ipoteză preluată, întocmai, de I. T. Dragomir¹⁸² („... se înțelege că prof. R. Vulpe a fost pe deplin îndreptățit să-i atribuie lui Athanaric, căpetenia goților, deoarece acesta se pregătea să aștepte atacurile hunilor din partea de sud”) și L. Bârză¹⁸³ („cercetările arheologice românești au reușit să identifice exact locurile în care s-au petrecut aceste evenimente importante pentru istoria Europei întregi. S-a dovedit astfel că refugiul goților a fost în Podișul Central Moldovenesc și că zidurile înalte ... nu sunt altceva decât valul de pământ ale cărui urme se mai păstrează și astăzi pe mari distanțe între localitățile Ploscuțeni din Valea Siretului și Stoicani din cea a Prutului”).

Cercetările arheologice ulterioare momentului în care R. Vulpe expunea această ispititoare ipoteză au scos la iveală și unele carențe strecurate în argumentarea sa¹⁸⁴. Reluând discuția cu noi argumente și dintr-o altă perspectivă, I. Ioniță¹⁸⁵ combate această ipoteză și propune identificarea „valului lui Athanaric” cu valul Moldovei de mijloc, dintre Prut (satele Victoria și Cârniceni) și Nistru (în zona orașului Pașcani). În privința valului

¹⁷⁹ E. Fabricius, în *Limes*, Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft, Berlin, XIII, I, 1926, col. 647.

¹⁸⁰ C. Uhlig, *Die Wälle in Bessarabien, besonders die sogenannten Traianswälle*, în *Prähistorische Zeitschrift*, 19, 1928, p. 223.

¹⁸¹ R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Athanaric*, Haga, 1957 = idem, *Despre valul din Moldova de Jos și „zidul” lui Athanaric*, în *SCIV*, II, 1, 1950, p. 163-174.

¹⁸² I. T. Dragomir, *Fortificații antice de pe teritoriul Moldovei de Jos*, în *Danubius*, XVI, 1996, p. 630.

¹⁸³ L. Bârză, în *Ist. Rom*², p. 696.

¹⁸⁴ Argumentația sa se baza, în special, pe aspectul modest al valului, care pe anumite porțiuni nici nu mai putea fi urmărit în teren, și care ar corespunde relatării despre graba în care a fost ridicat. O observare mai atentă, a relevat faptul că aceste afirmații sunt de fapt carențe ale cercetării periegetice. M. Brudiu a identificat traseul valului între Stoicani și Cudalbi. Mai mult, este pe deplin lămurit faptul că, „aspectul modest”, se datorează agenților externi (intemperii, lucrări agricole) și nu condițiilor în care a fost ridicată construcția. Noile corecturi aduse dimensiunilor și traseului valului (Brudiu, *Valurile antice*, p. 233-234) au determinat și o nouă viziune asupra volumului de muncă depus. S-a calculat că, pentru un metru liniar de șanț au fost săpați și depuși în *vallum* 17 m³, însumând pe o distanță de 90 de kilometri 1.530.000 m³, față de 1.275.000 m³ câți rezultaseră în urma cercetărilor efectuate de R. Vulpe.

¹⁸⁵ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 48-49; 53-59; 114-115 cu o amănunțită analiză a textului lui Amm. Marcellinus.

Moldovei inferioare, autorul citat concluziona: „linia pe care ulterior s-a construit valul Stoicani – Ploscuțeni, a fost marcată în teren fie de romani, fie de o populație care a trebuit să țină seama de interesele acestora”¹⁸⁶.

Cum elementele care au stat la baza ridicării valului sunt tributare tiparelor romane, observația enunțată pare justă. Modul de construcție și traseul valului respectă principiile strategice (palisadă de lemn, capcane în fața sa, ipotetice puncte de trecere controlate acolo unde *vallum*-ul intersecta un drum¹⁸⁷ și turnuri de supraveghere situate de o parte și de alta, pe înălțimi¹⁸⁸), topo-geografice (separă podișul Moldovenesc de Câmpia Română) și hidrologice (cele mai bogate surse de apă rămân la nord de *vallum*). Rămâne însă de explicat în ce condiții au ridicat romanii această construcție¹⁸⁹.

Poziționarea șanțului demonstrează clar că valul este „adresat” unui adversar aflat la data ridicării lui în sud, sud-est, în Câmpia Română. La aceeași dată, zona din nordul gurilor Dunării trebuie să se fi aflat sub controlul Imperiului, din moment ce strategii romani par să nu se teamă de un atac venit din această parte. Ridicarea unui val roman, cu șanțul spre sud, este logică numai în timpul existenței provinciei Dacia (106-271/275), întrucât se încerca îngreunarea accesului barbarilor, prin trecători, în spațiul intracarpatic. Strategii romani trebuie să fi avut în vedere, totodată, și prezența sarmaților-roxolani în Câmpia Română¹⁹⁰, sub un strict control. Dacă administrația imperială ar fi urmărit, exclusiv, doar principii militare, atunci cea mai ușoară cale de a bara accesul barbarilor spre Câmpia Română, și, de aici, spre sudul Dunării, ar fi fost ridicarea unui *vallum* între Carpați și Prut sau Dunăre, poate sprijinit pe cel din jurul Bărboși-ului. Aceste

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 47. Autorul are în vedere drumul roman de pe Valea Siretului și a Trotușului a cărui securitate este asigurată de valul dintre Stoicani și Ploscuțeni; în același sens vezi și M. Brudiu, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 154.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 154, 158.

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 158-160.

¹⁸⁹ După Ioniță, *Dacii liberi*, p. 59, 85, linia valului Stoicani-Ploscuțeni a fost marcată de romani, în vremea lui Traian, „prin indicatoare la suprafața terenului”. Ulterior, la începutul secolului III, pe această linie „dacii liberi ar fi putut construi un val de apărare”. Vezi și opinia mai veche a lui Gr. Florescu, *Un nou document epigrafic referitor la teritoriul dela nordul Dunării Moesice*, în *SCIV*, II, 2, 1951, p. 133: „faptul că valul n'are caracter de fortificație, și deci nu era nici sub ocupație militară, se explică și prin aceea că Traian, în același timp, stabilise raporturi clientelare cu roxolanii, care, în schimbul unor stipendii anuale, își luaseră obligația să apere granița în această parte”. Vezi și planșele 17 și 18.

¹⁹⁰ Mormintele sarmatice din Câmpia Dunării, ca și din Muntenia, cunoscute până acum, au fost datate, cu o singură excepție, doar în secolele II – III p. Chr., Gh. Bichir, *Relations between the Sarmatians and the Free Dacians*, București, 1975, p. 55-65; idem, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic*, (II), în *SCIVA*, XXXXVII, 3, 1996, p. 297-312; N. Harpuche, *Descoperiri sarmatice din zona Brăilei*, în *Istros*, I, 1980, p. 191-251; V. Sirbu, V. Bărcă, *Daci și sarmați în zona est-Carpatică (sec. I a.Chr. - I p. Chr.)*, în *Istros*, IX, 1999, p. 93. Totuși, nu este exclus ca în urma unor noi reevaluări, unele dintre aceste morminte să poată fi datate și în secolul I p. Chr., așa cum ar putea fi vorba despre „tezaurul de la Buzău”, R. Harhoiu, „Tezaurul” de la Buzău - 1941, în *SCIVA*, XXXXIV, 1, 1993, p. 41-51.

observații pot fi corelate cu măsurile luate de Hadrian, pentru a pune capăt crizei din anii 117-118 (SHA, *Vita Hadriani*, I, 5, 2; I, 6, 6; Cassius Dio, 69, 5, 2). Atunci, deși roxolanii amenințau un larg front și distruseseră unele caestre din Subcarpații Munteniei¹⁹¹ sunt pacificați, de la distanță, suspect de ușor și fără a se folosi forța¹⁹².

Cum la data încheierii tratatului, împăratul Hadrian se afla încă în Moesia Inferior iar izvoarele scrise nu au înregistrat existența unei expediții de pedepsire a barbarilor, singurul motiv plauzibil care i-ar fi determinat pe roxolani să capituleze necondiționat ar fi fost tăierea legăturilor cu bazele din stepele nord-pontice și a oricăror mijloace de retragere prin închiderea culoarului din sudul Moldovei cu valul dintre Siret și Prut. Sub amenințarea de a fi încercuiți și copleșiți numeric de trupele imperiale, aceștia vor fi acceptat prevederile tratatului. În acest sens trebuie înțeleasă renunțarea lui Hadrian la Muntenia și sudul Moldovei, zone deosebit de importante pentru Imperiu, cel puțin din punct de vedere geografic dacă nu și economic, altfel ușor de apărat prin ridicarea unui sistem defensiv pe aliniamentul valului Moldovei inferioare, dar continuat și dincolo de Siret, până la coroana Carpaților. Pentru a demonstra interesul deosebit al romanilor asupra acestei zone și faptul că ei nu o puteau lăsa la voia întâmplării este suficient să amintim eforturile făcute de administrația imperială pentru a o menține sub un strict control, începând de la răsunătoarele acțiuni de creare a „spațiului de siguranță” la sistemul defensiv imaginat de cuceritorul Daciei în jurul Câmpiei Munteniei¹⁹³.

O măsură similară va întreprinde împăratul și la frontiera vestică, unde a cedat iazigilor zone din Dacia traiană¹⁹⁴. Planul creării unei zone „de interceptie și control” în fața graniței, ce a dus la aceste cesiuni teritoriale rezolva în același fel două situații aproape identice: controlul asupra Câmpiei Munteniei și asupra Câmpiei de Vest. Dacă avem în vedere că până la războaiele marcomanice atacurile asupra Daciei au încetat, atunci soluția aleasă de Hadrian, replierea și consolidarea frontierelor, s-a dovedit viabilă.

Împreună cu valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, valul Stoicani – Ploscuțeni, formează un ansamblu care ermetizează punctele romane de la Bărboși, Orlovka, Novosel'skoe, Izmail și cele mai nordice surse de apă.

¹⁹¹ Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 47; K. Strobel, *Die Jahre 117 bis 119 n.Chr. Eine Krisenphase der römischen Herrschaft an der mittleren und unteren Donau*, în *Studien zur alten Geschichte*. Festschrift S. Lauffer, Roma, 1984-1985, III, p. 924-960; C. H. Opreanu, *Criza militară și politică de la Dunărea de Jos din anii 117-119 p. Chr. Urmări asupra relațiilor dintre Dacia și lumea barbară*, în EN, VIII, 1998, p. 61-80.

¹⁹² Opreanu, *Barbaricum*, p. 53. Constantin C. Petolescu, *Les camps de la zone sous-carpatique de la Dacie*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*. 13 Internationalen Limeskongress, Aalen 1983, Stuttgart, 1986, p. 512, n. 43; idem, *Dacia de la începutul domniei lui Antoninus Pius*, în TD, XIV, 1-2, p. 161-162, neagă existența unui atac roxolan.

¹⁹³ Gh. Bichir, în TD, II, 1981, p. 75; idem, *Geto-dacii*, p. 98.

¹⁹⁴ C. H. Opreanu, *Vestul Daciei Romane și Barbaricum în epoca lui Traian*, în vol. *Civilizația romană în Dacia*, Cluj-Napoca, 1997, p. 35-36.

Acest ansamblu nu a fost ridicat conform unui plan unitar, ci independent, în timp, pe măsură ce necesitățile din teren se modificau, așa cum o demonstrează și poziționarea șanțului. Totodată, suntem de părere că această fortificație liniară a fost utilizată și în secolul IV, ea putând fi pusă la această dată în legătură cu prezența goșilor foederati în Câmpia Română¹⁹⁵. În preajma valului, cercetările periegetice au dus la identificarea mai multor necropole și așezări de secol IV¹⁹⁶, pe care înclinăm să le atribuim în special autohtonilor, având în vedere faptul că artefactele identificate în zonă aparțin în marea lor majoritate acestora. Nu știm care sunt considerentele ce l-au determinat pe M. Brudiu¹⁹⁷ să atribuie așezarea de pe Valea Rugăriei (punctul Boghianu) și cea de pe Coasta Buhociu purtătorilor culturii Sântana de Mureș-Cerneahov, astfel că nu putem face o disociere etnică. Este știut faptul că purtătorii culturii amintite aparțin unui conglomerat etnic (alani, sarmați, geto-daci, taifali, sporadic vandali) în care rolul politic îl au goșii. Persistența populației autohtone în cadrul acestei culturi este reliefată pe baza tipului de locuință, a ceramicii și a ritului și ritualului funerar¹⁹⁸. Dacă, inițial, raporturile dintre goși și populația autohtonă au fost tensionate, așa cum o demonstrează incendierea așezărilor de la Mătăсарu, Udeni, Colonești-Mărunței și Dulceanca¹⁹⁹, nu singurele, ulterior, în general în urma contactelor cu romanitatea sud-dunăreană și, în special, după primirea statutului de foederati și creștinare, acestea se modifică desigur și în baza noilor afinități. Potrivit statutului de foederati, goșii erau cointeresați să apere teritoriul pe care îl dețineau. Atribuțiile acestora se întindeau probabil până la linia formată de valurile Stoicani-Ploscuțeni și Vadul lui Isac-Lacul Sasâc. Considerăm că pentru această perioadă cele două valuri pot fi puse în legătură din cel puțin trei motive:

1. cercetările arheologice au demonstrat faptul că valul Stoicani-Ploscuțeni are două faze de utilizare, inițiate la o distanță de câteva secole, după cum o demonstrează cele „două depuneri de pământ separate de o calotă de sol negru”²⁰⁰.

¹⁹⁵ M. Comșa, *Dacia în epoca lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi*, în *Pontica*, X, 1977, p. 220.

¹⁹⁶ M. Brudiu, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 1581-60; M. Brudiu, I. Basoc, *Recente descoperiri arheologice de pe teritoriul comunei Țepu, județul Galați*, în *Danubius*, XIII-XIV, 1992, p. 77.

¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹⁹⁸ B. Mitrea, C. Preda, *Necropolele din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 152-164; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sântana de Mureș-Cerneahov pe teritoriul Republicii Socialiste România*, AM, IV, 1966, p. 189-259; idem, *Elemente autohtone în cultura Sântana de Mureș din Moldova*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 197-206.

¹⁹⁹ Bichir, *Geto-dacii*, p. 94, 104.

²⁰⁰ Cf. I. T. Dragomir, *Vestigii ale culturii și civilizației geto-dacice și daco-romane în regiunea de sud a Moldovei*, în *Danubius*, XVI, 1996, p. 395. R. Vulpe, în *SCIV*, II, 1, 1950,

2. cercetările periegetice²⁰¹ au pus în evidență existența unor movile, de ambele părți ale valului, pe care este posibilă amplasarea unor turnuri de supraveghere.

3. În a doua fază de utilizare, șanțul (poziționat spre sud) a fost dezafectat, dovadă că fortificația liniară din care acesta făcea parte nu mai era adresată unui adversar plasat în sudul său. Iată situația înregistrată în secțiunea practică pe teritoriul comunei Scânteiești²⁰²: „din profil rezultă că după ce partea inferioară a șanțului a fost colmatată, mai sus, în partea mai largă, a apărut o depunere de 0.40 m în care s-a găsit un fragment ceramic lucrat cu mâna, dar nesemnificativ. Peste această depunere este o zonă cu lipitură, calcinată la roșu, printre fragmentele calcinate s-au găsit bârne de lemn arse. Acest fapt dovedește că aici a avut loc un incendiu care s-a produs la o construcție din lemn cu lipitură de pământ... era, probabil, un punct de pază”. Avem, deci, atestat faptul că la o distanță de câteva secole, timp în care partea inferioară a șanțului s-a colmatat, acesta a fost complet dezafectat prin umplerea cu pământ, peste care s-a ridicat o construcție-anexă de lemn. Prins de evenimente, autorul descoperirilor plasează pe șanț, în fața valului „un punct de pază”. Asupra acestei construcții-anexă de lemn vom reveni.

Ceva mai recent (a. 1983), este practică o altă secțiune la Măcișeni, comuna Corni²⁰³ prilejuită de lucrările de construcție a sistemului de irigație din Câmpia Covurlui. Așa cum era de așteptat „șanțul era complet aplatizat...”. „Un alt element important descoperit în secțiunea de aici este palisada. Aceasta este formată dintr-un șir continuu de stâlpi de lemn îngropați înainte de începerea săpării șanțului. Șirul stâlpilor se afla la o distanță de 6.50 m de la marginea șanțului... Este de la sine înțeles că toți stâlpii au susținut pământul valului rezultat de săparea șanțului, iar pentru a nu trece dincolo de linia lor, pământul se sprijinea probabil, într-un zid de lespezi așezate una peste alta, pe lângă stâlp. Soarta întregii construcții ... – a ars concomitent... Astfel în toate (secțiunile, n.n.) am întâlnit pe versantul șanțului dinspre val bucăți de cărbune căzute odată cu pământul din val”. Din păcate, așa cum se vede, autorul cercetărilor nu face nici o referire la stratigrafia șanțului. Suspect este și faptul că nu se face legătura între rezultatele sondajelor practicate. Dacă în secțiunea de la Scânteiești fragmentele de bârne calcinate identificate în șanț proveneau de la „un punct de pază”, la Măcișeni provin din alunecarea palisadei arse a valului, aflată la „o distanță de 6.50 m de marginea șanțului”. Palisada, în forma imaginată de M. Brudiu sub forma unui „zid de lespezi așezate una peste alta, pe lângă stâlp”, constituită „înainte de începerea săpării șanțului”, ar fi pus în

p. 173 considera că „o a treia pătură intermediară, s-a format prin infiltrările de humus negru în stratul de argilă galbenă”.

²⁰¹ M. Brudiu, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 158-160.

²⁰² *Ibidem*, p. 154.

²⁰³ *Idem*, *Valurile antice*, p. 233-234.

dificultate nu atât potențialii adversari cât mai ales pe cei care au lucrat la ridicarea fortificației, prin ermetizarea punctului de proveniență a pământului (*fossa*) de cea a punctului în care acesta trebuia depus (*vallum*). În opinia noastră, în prima etapă a funcționării sale, la *vallum*-ul Stoicani-Ploscuțeni nu poate fi vorba despre o palisadă pe întreaga lungime a valului, cel mult despre stâlpi de susținere acolo unde valul traversa o porțiune de teren moale (Câmpia Covurlui ?). De altfel, prima secțiune practică în *vallum* de către R. Vulpe²⁰⁴, în pădurea Prisaca-Cincu, lângă Nicorești confirmă ipoteza noastră: „factura valului e simplă: pământul scos din șanț a fost aruncat pe malul de N al acestuia, fără să fi fost așezat din nou în chipul unui *agger* îngrijit. Stratigrafia nu prezintă decât două elemente: o pătură de argilă la bază, confundându-se fără o tranziție vizibilă cu solul natural neprelucrat, iar deasupra un strat de humus negru vegetal...”.

Revenind la construcția-anexă de lemn, plasată pe latura sudică a valului și uneori suprapusă șanțului, aceasta a aparținut celei de-a doua faze de utilizare a fortificației liniare. Este momentul în care șanțul este dezafectat pe anumite porțiuni prin umplerea cu pământ, iar în alte locuri prin construirea unor podețe de lemn care ar fi favorizat accesul pe coama valului. Aceste acțiuni de recondiționare a fortificației de pământ din sudul Moldovei se vor fi desfășurat sub supravegherea unităților romane cantonate în *castellum*-ul de secol IV de la Bărboși.

d. Valul Lacul Cahul - Lacul Cartal

Traseul acestui val cu șanțul spre nord începe de la malul de sud al Lacului Cahul. Formând un semicerc centrat pe fortificația de la Aliobrix-Orlovka, valul se îndreaptă înspre sud-vest, spre Lacul Cartal²⁰⁵. Fragmente de amfore romane și de ceramică roșie recoltate au probat că valul și șanțul erau în uz în primele secole ale erei creștine²⁰⁶. Funcția sa, cum am arătat comparabilă cu cea pe care o îndeplinea valul Traian – Tulucești pentru castrul de la Bărboși²⁰⁷, era de a proteja fortificația de la Orlovka. Trupele care deserveau acest sistem defensiv, între care și cele ce făceau parte din *classis Flavia Moesica*, pe lângă ținerea sub observație a populațiilor din *Barbaricum*, trebuiau să asigure și vadurile de trecere ale fluviului. Importanța fortificației de la Orlovka era cu atât mai mare cu cât aceasta reprezenta un „capăt de pod” plasat în fața castrului de la *Arrubium*

²⁰⁴ R. Vulpe, în SCIV, II, 1, 1950, p. 173.

²⁰⁵ Vezi planșa 14.

²⁰⁶ V. P. Vancugov, I. T. Niculiță, V. Sîrbu, V. Cojocaru, *Rezultatele periegezelor arheologice în stepile Bugeacului din anul 1997*, în Cercetări, III, p. 117.

²⁰⁷ Pentru similitudinile dintre sistemele de la Bărboși și Cartal-Orlovka vezi Ioniță, *Dacii liberi*, p. 30-31; Bărcă, Sîrbu, *Daces et romains*, p. 72-73, 85; Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 47-48; S. Sanie, în *IstRom*², p. 384.

(Măcin)²⁰⁸, ridicat încă din perioada flavienilor, de către *ala I Vespasiana Dardarorum* care staționează în zonă până în secolul III (*ISM*, V, 251; *CIL*, III, 7485). Pe parcursul secolului II probabil că aceasta a trecut sub autoritatea militară a lui *legio V Macedonica* atestată, de asemenea, în zonă prin intermediul materialului tegular (*ISM*, V, 254). Interesant este faptul că în teritoriul acestei fortificații figurează și castrul de la *Dinogetia* (Ptolemaios, III, 8, 2; 10, 1)²⁰⁹.

*
* *

În privința unităților militare care deserveau aceste sisteme defensive, lucrurile nu sunt tocmai clare²¹⁰. În actualul stadiu al cercetărilor, studiul materialului litic și ceramic este singurul în măsură să dezvăluie identitatea trupelor care au staționat în sudul Moldovei. Din nefericire în privința trupelor cantonate în *teritorium*-ul de la Bărboși deținem prea puține date. Cele două sinteze dedicate sudului Moldovei²¹¹ nu aduc nimic nou față de informațiile deja cuprinse în corpusul inscripțiilor din *Scythia Minor*²¹². Cercetările ulterioare apariției lucrărilor menționate nu s-au soldat cu rezultate noi sau acestea nu au fost publicate decât sporadic...

Din aceste considerente vom insista în rândurile următoare asupra descoperirilor cu caracter epigrafic identificate la Bărboși, cu precizarea că intenția noastră nu este aceea de a analiza exhaustiv materialul epigrafic identificat până în prezent, unele inscripții, cu precădere cele funerare, neavând nici o relevanță asupra istoriei politico-militare a zonei, ele putând dezvălui, cel mult, unele aspecte ale vieții cultural-religioase. În același timp, multe din ștampilele aplicate pe ceramică (amfore în special) sunt fie simple exerciții de scriere, fie redau numele meșterului sau atelierului de proveniență²¹³, ori sunt imprimate cu semne analfabetice (*ISM*, V, 309-342), ieșind astfel din sfera noastră de interes. Atestate în special prin intermediul materialului tegular, unitățile militare prezente la Bărboși în secolele I – II ne sunt, în general, cunoscute. Dificultățile survin însă în periodizarea staționării lor în zonă, întrucât nu se exclude re folosirea materialului tegular,

²⁰⁸ Denumirea antică este menționată de *Itinerarium Antonini*, 225, 4 (*Arrubio*); *Notitia dignitatum, Orientis*, 39, 16 (*Arubio*); *Ravennatis Anonymi, Cosmographia*, 4, 5, 47 (*Arubion*).

²⁰⁹ Al. Suceveanu, în *Ist. Rom.*², p. 320.

²¹⁰ Costin Croitoru, *Despre trupele romane din fortificațiile de la Bărboși (Galați). Note de lectură (II)*, în *Istros*, XI, 2004, p. 159-172.

²¹¹ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 79-81; Sanie, *Civilizația romană*, p. 20-21.

²¹² *ISM*, V, 294-342, cu comentariile Em. Doruțiu-Boilă și bibliografia esențială, p. 300-326.

²¹³ Imprimarea onomastică pe materialele din lut ars se datora fie unor scopuri comerciale, T. Helen, *Organization of Roman Brick Production in the First and Second Centuries A.D. An Interpretation of Roman Brick Stamps*, Helsinki, 1975, p. 48, fie procesului de concurență, N. Branga, *Urbanismul Daciei romane*, Timișoara, 1980, p. 124 și urm.

iar stratigrafia nu este întotdeauna elocventă, valoarea acesteia în stabilirea cronologiei unor complexe fiind limitată.

Dovezi certe ale prezenței unor trupe romane în fortificațiile de la Bărboși:

a. fragmente de țiglă cu ștampila legiunii *V Macedonica* (*CIL*, III, 7618 = *ISM*, V, 297, 299, 305, 307)²¹⁴. Ștampilele sunt de tipul *b* și *d* de la *Troesmis*²¹⁵.

tipul *b*: *Leg(io) V Mac(edonica)*

tipul *d*: [*L(egio)*] *V M(acedonica)*

b. fragment de țiglă cu ștampila legiunii *I Italica* în scut dreptunghiular, descoperit la Bărboși în 1908 (*ISM*, V, 307)²¹⁶. Este unica de acest fel.

[*L*] *eg(io) I Ital(ica)*

c. fragmente de țiglă și cărămizi cu ștampila cohorței *II Mattiacorum* imprimată retrograd (*CIL*, III, 785/2; 7620; *ISM*, V, 306)²¹⁷. Dimensiuni 10 x 2,50 cm.

Coh(ors) II Matt(iacorum)

d. cărămizi purtând ștampila flotei dunărene (*ISM*, V, 308)²¹⁸

Datare: secolele II-III.

Cl(assis) Fl(avia) My(sica)

Dovezi indirecte ale prezenței unor trupe romane la Bărboși:

e. altă trupă atestată la nordul gurilor Dunării, și indirect la Bărboși ar fi *Cohors I Cilicum*.

Lectura *C(aius)*, *J(ulius?)*, *C(...)*, *centurio l(egionis)*, *I (Italicae)* pentru ștampilele C.I.C. < L.I, descoperite la *Tyras* este doar ipotetică, ea pretându-se la mai multe interpretări²¹⁹.

O nouă întregire a inscripției ar fi *C(ohors) I C(isipadensium)*. Despre această trupă se știe că își avea garnizoana în fortificația de la Troian

²¹⁴ Gh. Ștefan, în *Dacia*, V-VI, (1935-1936), 1938, p. 344 cu fig. 4/18; Gostar, *Unitățile militare*, p. 108-109; Sanie, *Civilizația romană*, p. 89 cu pl. 4/2, 4/6.

²¹⁵ Lectura eronată a unei inscripții de tipul *b* (LEG M) l-a făcut pe N. Gostar, *Legio I Minervia în estul Daciei*, în *AȘU-Iași*, III, XI, 1965, p. 1-7, să plaseze *legio I Minervia* la est de Carpați, în contextul luptelor din 107.

²¹⁶ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 115 cu fig. 12 și pl. IX/2.

²¹⁷ Gh. Ștefan, în *Dacia*, V-VI, 1935-1936, p. 345 cu fig. 4/17; S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, în *SCIVA*, XXVI, 2, 1975, p. 189-208 = idem, în *Danubius*, XVI, 1996, p. 454, n. 7 cu fig. 1/3.

²¹⁸ M. Brudiu, *Un cavou roman descoperit la Galați*, în *SCIVA*, XXVII, 1976, p. 85-96 cu fig. 4/2; Sanie, *Civilizația romană*, p. 90 cu pl. 4/4, 4/5.

²¹⁹ P. Nicorescu, în *ARMSI*, III, XXVI, 1944, p. 501; D. Tudor, *Kilikijjskaja kogorta v Maloj Skifii i Tavride*, în *Materialy i Issledovanija po Archeologii Jugo-zapada SSSR i Rumynskoj Narodnoj Respubliki*, Chișinău, 1960, p. 241-258; I. B. Klejman, *K voprosu o prebyvanii v Tire I kilikijjskoj kogorty*, în *Kratkie Soobscenija o polevyh archeologiceskich issledovanijach Odesskogo gosudarstvennogo archeologiceskogo muzeja*, Odessa, 1963, p. 179-182.

Hissar²²⁰, în apropiere de *Sexaginta Prista*, alături de *cohors II Mattiacorum* (*CIL*, III, 12499; *CIL*, III, 14428 = *ILS*, 8915). În acest context, transferul unor detașamente din ambele cohorte în sudul Moldovei ar fi putut surveni concomitent. Există totuși o diferență semnificativă între cantitatea de material tegular ce atestă fiecare dintre aceste cohorte și în plus, dacă ștampilele *C.I.C.* de la *Dinogetia* au fost citite corect²²¹, nu avem confirmată prezența lui *cohors I Cisipadensium* în zonă.

În aceste condiții, varianta lui P. Nicorescu²²², *C(ohors) I C(ilicum)* (*centurio*) *I* este, în actualul stadiu al cercetărilor, cu unele corecturi, cea mai apropiată de realitate.

Cohors I Cilicum s-a constituit în secolul I în Moesia, având garnizoana la Naissus (*CIL*, III, 8250)²²³. După separarea provinciei rămâne în *Moesia Superior* până în ultimii ani ai secolului (*CIL*, XVI, 39 = *ILS*, 9053; *CIL*, XIV, 46 = *ILS*, 9054). Se pare că în chiar primul deceniu al secolului II, în urma războaielor dacice ea a fost transferată între trupele din *Moesia Inferior*, fapt atestat de diplomele militare emise în 134 (*CIL*, XVI, 78), 157/158 (*L'Année Épigraphique*, 1961, 128) și 177/179 (*CIL*, III, 14437²).

Cartierul general al trupei a fost stabilit²²⁴ la *Castellum Cilicum* (Procopius din Caesarea, *De aedificiis*, IV, 7). Odată cu transferul au loc probabil și anumite modificări ale calității sale. Dacă o diplomă militară din anul 78 (*CIL*, XVI, 22) amintește un *veteranus* al ei, fost *pedes*, după trecerea trupei în *Moesia Inferior*, un epitaf pus în memoria Claudiei Matrone menționează titulatura soțului dedicant, care era *eques vexillarius* în *Cohors I Cilicum* [*D(is) M(anibus). Claudie Matrone vixit annis XXXV. Vale(n)s eques vexil(larius) Coh(ortis) I Cil(icum) et Val...*²²⁵]. De asemenea, o diplomă militară din *Moesia Inferior*, datată în intervalul 146-154, o indică

²²⁰ W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliaformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938, p. 121.

²²¹ D. Tudor, *Cohors I Cilicum in Scythia Minor și Taurida. Contribuții la cunoașterea legăturilor dintre coasta de vest și nord a Mării Negre în secolele I-III e.n.*, în *Analele Universității „C. I. Parhon”*, Seria Științelor Sociale-Istorie, 5, 1956, p. 57; Em. Doruțiu-Boilă, *Despre cărămizile cu ștampilă ale legiunilor V Macedonica și XI Claudia la Dunărea de Jos și pe litoralul nordic al Mării Negre*, în *SCIVA*, 41, 3-4, 1990, p. 270.

²²² P. Nicorescu, în *ARMSI*, III, XXVI, 1944, p. 501.

²²³ V. Gerasimova, *Dislokatzia na rimskite pomošni vojski v provincia Mizia ot 44 do 66 n.e.*, în *Arheologija*, Sofia, 4, 1970, p. 26.

²²⁴ A. Aricescu, *Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, în *Dacia* (N.S.), 14, 1970, p. 305-306.

²²⁵ D. Tudor, *Inscripții romane inedite din Oltenia și Dobrogea*, în *MCA*, 2, 1956, p. 583 (nr. 52).

drept *sagittaria*²²⁶, iar o inscripție onorifică, descoperită la *Thyatiris* o arată ca fiind o *cohors miliaria*²²⁷.

Unitatea este atestată la *Dinogetia* prin două *tegulae* cu ștampila *C.I.C. (ISM, V, 264)*²²⁸, la *Sacidava-Muzait*²²⁹, *Tomis (ISM, II, p. 397-398)*²³⁰ și *civitas Ausdecensium-Cetatea? (CIL, III, 14437, 2)*²³¹. La Bărboși a fost descoperit un sarcofag de dimensiuni impresionante, expediat din Asia²³², atribuit lui Alphenus Arignotus, al cărui deces ar fi survenit pe când deținea comanda lui *cohors I Cilicum* în *Moesia Inferior (ISM, V, 300)*²³³. Prezența unei vexilații din *Cohors I Cilicum* pe coasta de nord a Mării Negre este bine confirmată la *Chersonesus [CIL, III, 13751, b: D(is) M(anibus). Aurel(ius) Vale(n)s et Aeliu(s) Iulius milites coh(ortis) I Cilic(um) qui mil(i)taverunt an(nis) XVIII]*²³⁴ și, eventual, la *Tyras*. Este posibil ca detașamente din această cohortă să fi ajuns pe litoralul nord-pontic în timpul războaielor purtate de Filip Arabul, întrucât într-o inscripție ce ar proveni de la *Tomis [Corne(lius) Valenti / nus miles co(ho)r(tis) I Cil(icum) / Philippi(ane), fil(ius) Corne(lii) Val / entini ex voto posui(t)*²³⁵] trupa poartă epitetul *Philippiana*, distincție primită probabil în urma evidențierii în luptele din anul 248.

Pentru partea finală a inscripției de la *Tyras* propunem lectura *C(ohors) I C(ilicum) (sub cura?) L(egionis) I (Italicae)*.

Modul special de redactare al acestui tip de diplome militare reflectă fie legătura tactică, fie cea teritorială dintre *legiones* și *auxilia*²³⁶. Astfel, prin intermediul textului se poate reda conexiunea dintre un corp/grup auxiliar care constituia împreună cu legiunea/legiunile din garnizoana cea mai

²²⁶ Idem, în *Analele Universității „C. I. Parhon”*, Seria Științelor Sociale-Istorie, 5, 1956, p. 52, n. 19.

²²⁷ L. Robert, *Inscription de Thyatire en Lydie*, în *Istros*, I, 1934, p. 216-220.

²²⁸ Vezi și Al. Barnea, *Descoperiri arheologice noi în preajma cetății Dinogetia*, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 112.

²²⁹ C. Scorpan, *Cohors I Cilicum at Sacidava and Scythia Minor*, în *JRS*, 71, 1981, p. 98-102; idem, *Sacidava, a New Roman Fortress on the Map of the Danube Limes*, în *Actes*, p. 109-116.

²³⁰ D. Tudor, în *Analele Universității „C. I. Parhon”*, Seria Științelor Sociale-Istorie, 5, 1956, p. 45-55.

²³¹ *Ibidem*, p. 50-56 cu corecturi asupra textului din *CIL*.

²³² C. Moisil, *Sarcofagii de piatră*, în *BCMI*, III, 1910, p. 85-86; Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 113 cu fig. 10; Sanie, *Civilizația romană*, p. 82-83.

²³³ L. Robert, în *Istros*, I, 1934, p. 216-220. Vezi și Constantin C. Petolescu, *Nouvelles remarques sur la carrière militaire equestre de T. Antonius Claudius Alphenus Arignotus*, în *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn, 110, 1996, p. 253-258.

²³⁴ E. I. Solomonik, *Latinskie nadpisi Chersonesa Tauriceskogo*, Moscova, 1983, *passim*.

²³⁵ Gr. Tocilescu, mss. la Biblioteca Academiei Române, vol. 5132, fil. 307. Vezi și D. Tudor, în *Analele Universității „C. I. Parhon”*, Seria Științelor Sociale-Istorie, 5, 1956, p. 45-46.

²³⁶ A. Radnóti, *Zur Dislokation der Auxiliartuppen in den Donauprovinzen. Limes Studien*, Basel, 1959, p. 134-150.

apropiată ori chiar din aceeași garnizoană, o singură unitate tactică sau dintre legiunea/legiunile ce participă la construirea fortificațiilor învecinate împreună cu unitățile auxiliare²³⁷. Analogia cea mai elocventă și prin apropierea de zona de proveniență a țiglei în discuție se regăsește chiar între tegulele descoperite la *Tyras*²³⁸:

1. *(L)eg(io) I It(alica), Leg(io) / V M(acedonica). Leg(io) XI Cl(audia) / [Ve]x(illatio) [Moesiae inferioris]...*

2. *...Vexil(lationis) II (secundae)... / sub cura ... / leg(ionis) V M(acedonicae)...*

3. *Leg(io) I It(alica). Leg(io). / V M(acedonica). Leg(io) XI Cl(audia). / et aux(ilia). S(ub). M. T. Pl... centurione / l(egionis) I It(alicae).*

4. *Q. Pompeius Falc[o, leg(atus) Aug(usti)] pr(o) pr(aetore) fecit per vexil(lationem) l(eg(ionis) V Mac(edonicae)] et auxiliis eius sub cura [M(arci) En]ni Illadiani, (centurionis) le(gionis) V Ma[c(edonicae)]*²³⁹.

Prezența lui Alphenus Arignotus, comandantul cohorței în castrul din sudul Moldovei, și atestarea unor detașamente ale trupei la *Dinogetia*, ne face să credem că aceasta a staționat și la Bărboși.

f. inscripție controversată (*CIL*, III, 779 = *ISM*, V, 304), descoperită la Bărboși, pare a atesta o nouă trupă pentru a cărei prezență în sudul Moldovei nu avem altă confirmare (asupra acesteia planează suspiciunea de a nu fi fost corect citită și redată de Gh. Săulescu):

HOC GRAT

NVNTIA

C LEG... SSIENSIS

QVARES HAN

E. ROG

Inscripția era pusă de Gh. Săulescu în legătură cu orașul Iași. Datele de care dispunem la ora actuală permit reconstituirea istoriei populației antice *Ias(s)ii*. Cele mai cunoscute atestări ale amintitului etnonim (*Municipium Iasorum, Forum Iasorum, Respublica Iasorum, civitas Iasorum...*) provin de la sud de Dunăre²⁴⁰, neavând deci nici cea mai mică legătură cu numele capitalei moldave²⁴¹. Numele legiunii a fost întregit de S. Sanie²⁴² prin *FRETENSIS*, din păcate argumentarea ipotezei fiind amănată. Și peste un deceniu reputatul istoric își menține completarea din rândul 3

²³⁷ Boilă, *Teritoriul militar*, p. 49.

²³⁸ P. Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 218-219. Același tip de redactare a diplomelor militare și la *Olbia*, vezi Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 51.

²³⁹ P. Nicorescu, în *AARMSI*, 26, 1944, p. 501.

²⁴⁰ G. Alföldy, *Municipium Iasorum*, în *Epigrafica. Rivista italiana di epigrafia*, 26, 1-4, 1964 (1965), p. 95.

²⁴¹ C. Cihodaru, Gh. Platon, *Istoria orașului Iași*, (I), Iași, 1980, p. 48-52.

²⁴² Sanie, *Civilizația romană*, p. 88: „vom argumenta ipoteza noastră cu alt prilej”.

care ar menționa un militar: 7 (*centurio*) *leg(ionis) X Fretensis*²⁴³, fără a aduce însă nici de această dată argumente pentru identificarea propusă. În lipsa acestora nu putem decât să presupunem că autorul a avut în vedere una dintre următoarele analogii:

1. inscripție votivă – la rândul-i controversată – descoperită la Domnești, Bistrița-Năsăud (*CIL*, III, 7625: *I. O. M. / Dulcen / o P. Caius / Valerianu / s l(ibrarius) leg. X. Fre / tensis Re... / ...Neridon / is v. s. l. m.*) ce atestă un militar al lui *legio X Fretensis*. Ipoteza conform căreia prin intermediul inscripției ar fi documentată prezența unui detașament al legiunii la Domnești în contextul unor conflicte armate din perioada războaielor marcomanice²⁴⁴ nu se confirmă, și nici nu s-ar justifica întrucât granițele Daciei Porolissensis au rezistat presiunii exercitate de barbari în timpul războaielor marcomanice²⁴⁵. Mai mult, nu este cunoscută nici o deplasare a acestei legiuni la nord de Dunăre²⁴⁶.

2. inscripția funerară a veteranului Tiberius Claudius Vlpianus descoperită la Troesmis [*CIL*, III, 6186: *D(is) M(anibus) / Tib(erius) Claudius Tib(erii) f(ilius), Quirina (tribu) Vlpianus, dom(o) Laod(icea) Syriae, (centurio) Leg(ionis) X Gem(inae) et IIII Fl(auiae) et XII Fulm(inatae) et III Cyr(enaicae) et X Fret(ensis) et II Adiut(ricis) et V M(acedonicae) uixit annis LVI / H(eres) s(epulcrum) f(aciendum) c(urauit)*]. După cum se vede nu poate fi vorba despre prezența lui *legio X Fretensis* la Troesmis, și deci, cu atât mai puțin, în castrul de la Bărboși. Oricum, prin analogie, ar putea fi acceptată, cel mult, varianta conform căreia, inscripția din sudul Moldovei ar aminti numele unui veteran al legiunilor staționate în zonă, care la un moment dat, servise și în *legio X Fretensis*.

Oricum grafia diferită a numelui trupeii în comparație cu fragmentul de inscripție descris de Săulescu nu susțin ipoteza lui S. Sanie, așa încât discuțiile privind reîntregirea textului rămân deschise.

²⁴³ Idem, în studiul la Gh. Săulescu, *op. cit.*, p. 70, n. 34, cu trimitere la *Civilizația romană* (sic !). Față de textul inscripției reprodus în *CIL*, III, 779, *ISM*, V, 304 și *Civilizația romană*, p. 88 în traducerea lucrării lui Săulescu, apar mici modificări. În r. 3 în loc de *C LEG SSIENSIS* apare *LEG. ESSENS*, iar în r. 5 în loc de *E. ROG* apare *S. ROG*. Nu am văzut manuscrisul lui Săulescu așa încât nu putem ști dacă modificările semnificative cel puțin în cazul r. 3 se datorează unor corecturi ale editorilor pe baza textului original sau unor greșeli de tipar.

²⁴⁴ Macrea, *VDR*, p. 62.

²⁴⁵ N. Gudea, *Dacia Porolissensis în timpul războaielor marcomanice*, în *AMP*, XVIII, 1994, p. 77.

²⁴⁶ Față de teritoriul la care ne referim, cele mai apropiate vexilații ale lui *legio X Fretensis* staționau la *Timacum Minus* (Ravna), Gudea, *Die Nordgrenze*, p. 95-96.

g. țiglă ce ar atesta o unitate nouă la Bărboși²⁴⁷. Ștampila conține literele **A**, **L** și **P** cu **E** în ligatură, tegula fiind identificată alături de monede din epoca traiană. Inițial, a fost întregită de descoperitorul său sub forma:

[*Al(a)e P(annoniorum)*] = *Ala I Pannoniorum*²⁴⁸

Mai nou, renunțând la această ipoteză, S. Sanie citește inscripția în două variante²⁴⁹ (faptul că atunci când trece în revistă unitățile militare de la Bărboși nu mai amintește ipotetica *ala I Pannoniorum*, precum și catalogarea, în ambele cazuri a țiglei drept „descoperire recentă” ne face să credem că este vorba de una și aceeași piesă, care în cel de-al doilea caz, poartă ștampila **NEP**²⁵⁰):

1. *N(umerus) E(xploratorum) P(iroboridavensis)*

2. *N(umerus) E(xploratorum) P(annoniorum)*

Întrucât deocamdată nu avem la dispoziție o analogie pentru această țiglă ștampilată, nu putem face decât presupuneri cu privire identitatea trupei (dacă nu cumva este doar o imprimare civilă, cu scopuri comerciale!). În orice caz, dacă admitem că proasta conservare a artefactului ar juca feste cititorului, „**A**” putând fi luat drept „**N**”, „**L**” drept „**E**” sau invers, ne întrebăm ce s-a întâmplat cu acel „**E**” din ligatura lui „**P**”. În varianta inițială acesta ar fi de citit *equitata*, adică *ala I Pannoniorum equitata*. Despre această trupă se știe că și-a avut sediul încă din perioada flavienilor la *Troesmis* (Iglița, *ISM*, V, 214). Cum nu sunt cunoscute atestări ale prezenței trupei la nordul Dunării este destul de redusă posibilitatea de a fi vorba despre una și aceeași trupă. Pe de altă parte ștampilele de tipul **AL II P** de la Gherla (*CIL*, III, 8074, 5 a) par a fi mai apropiate de cazul nostru²⁵¹. În acest caz, trupa ipotetic atestată la Bărboși ar fi *ala II Pannoniorum*. Pentru cel de-al doilea caz, analogii s-ar găsi între inscripțiile de la Cășei, publicate de C. Daicoviciu²⁵².

1. IMP / CIAN / GERS / DIVIC / TRI DI / NEP

²⁴⁷ S. Sanie, *Bărboși*, în vol. *Cronica cercetărilor arheologice (Campania 1994). A XXIX-a Sesiune Națională de Rapoarte Arheologice*, Cluj-Napoca, 1995, p. 9: „în campania anului 1989 a fost descoperită o țiglă cu ștampilă neatestată până atunci la Bărboși și alte materiale interesante” (!?).

²⁴⁸ Idem, *Certains aspects de la situation politique et démographique de la Dacie d'est dans la période Domitien-Trajan*, în *AMN*, 26-30, I/1, 1989-1993, p. 17 = idem, în, *DER*, p. 152: „descoperiri recente adaugă *Ala I Pannoniorum* conform ștampilei deosebite de pe o țiglă unde apare **A**, **L** și **P** în ligatură cu **E** – *Al(a)e P(annoniorum)*”.

²⁴⁹ Idem, în *IstRom*², p. 374 și respectiv 376.

²⁵⁰ Vezi toate variantele la idem, *Ceramică cu inscripții și țigle ștampilate descoperite la Bărboși – Galați*, în *SCIVA*, 47, 2, 1996, p. 121-153). În plus, întrucât nu se cunoaște denumirea antică a Bărboșului, autorul nu exclude nici variantele *Palonda* sau *Paloda* pentru întregirea toponimului la varianta *N(umerus) E(xploratorum) P*, (p. 149).

²⁵¹ Vezi și Petolescu, *Auxilia Daciae*, p. 75.

²⁵² C. Daicoviciu, *Notițe arheologice și epigrafice*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, 1, 2, 1928-1932, p. 60 = idem, în *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, București, 1970, p. 213.

2. II NEP / PRONEP / ABNEP / COH

Credem că unitatea de la Bărboși redată de țigla cu ștampila NEP este *Numerus Palmyrenorum*²⁵³. Trupa este atestată la *Porolissum* prin ștampilele tegulare de tip NPP (*CIL*, III, 8075, 25) dar și NP²⁵⁴. Tot fără menționarea locului de staționare mai apare și în unele inscripții de la *Potaissa* (*CIL*, III, 907) și *Porolissum*²⁵⁵. Deși în materialul epigrafic trupa nu apăruse până acum drept *equitata*, cunoaștem indirect calitatea ei de pe piatra funerară a lui *Aurel(ius) Iustin(us)*, fost *eques n(umeri) P(almyrenorum) P(orolissensium)* (*CIL*, III, 803)²⁵⁶. Așadar lectura este următoarea *N(umerus) E(quitum) P(almyrenorum)*. Mai mult, probabil este vorba chiar despre *numerus* de palmirenieni de la *Optatiana* (Sutoru, jud. Sălaj; *Tabula Peutingeriana*, VIII, 3) și nu de cel cantonat la *Porolissum* ori, cu atât mai puțin de cel de la *Tibiscum*. Pledează pentru această identificare o inscripție, provenind de la un sarcofag de mari dimensiuni sau de la un edificiu funerar descoperit în ruinele cetății Suceava²⁵⁷, ce amintește trupa:

D(is) M(anibus) / Iul(ius) C... / n(umeri) P(almyrenorum) O(ptatianensium) m(fil(itavit) ann... / vixit ann[is... / vivus fecit].

În condițiile în care la Bărboși s-a descoperit o tegulă aparținând acestei trupe, se poate stabili aici și locul de proveniență al inscripției de la Suceava²⁵⁸. Cum între unitățile Moesiei Inferior nu apare nici un *numerus* de palmirenieni, artefactele amintite atestă mai degrabă dorința unui ofițer al unității auxiliare de a se stabili, după retragerea din serviciul militar în *territorium*-ul castrului de la Bărboși²⁵⁹ și mai puțin o misiune *extra provinciam* a unității.

În ceea ce privește lectura *Numerus Exploratorum Piroboridavensis*, ar fi prima atestare al acestui tip de ștampilă descoperită în Dacia romană. Fără o confirmare sau măcar o analogie solidă, o atare variantă este cel puțin

²⁵³ Pentru istoricul trupei vezi *Auxilia Daciae*, p. 135-136 (nr. 71: *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*); p. 141-143 (nr. 76: *Numerus Palmyrenorum Porolissensium*) și p. 143 (nr. 77: *Numerus Palmyrenorum Optatinnensium*).

²⁵⁴ J. Szilágyi, *Die Besatzungen des Verteidigungssystems von Dazien und ihre Ziegelstempel*, în vol. *Dissertationes Pannonicae*, II, 21, Budapesta, 1946, p. 57 (nr. 274).

²⁵⁵ A. Stein, *Dacien nach dem Bruderkrieg im Hauses des Severus*, în Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Sibiu, 5, 1945, *passim*.

²⁵⁶ Informația este confirmată de o inscripție descoperită la Thessalonic, *ILS*, 9472 = *IDRE*, II, 356.

²⁵⁷ D. Tudor, *O inscripție romană în ruinele cetății Suceava*, în SCȘ-Iași, IV, 1-4, 1953, p. 489-495.

²⁵⁸ Vezi M. Costin, *Opere* (ed. P. P. Panaitescu), București, 1958, p. 267 și D. Cantemir, *Hronicul Vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor* (ed. Gr. G. Tocilescu), București, 1901, p. 161, cu măturii privind aducerea unor artefacte de la Bărboși, în palatul domnesc de la Iași. Vezi, în același sens, și D. Tudor, *Inscripții latine în Muzeul de antichități din Iași*, în SCȘ-Iași, IV, 1-4, 1953, p. 467-487. Totuși, nu este exclus ca monumentul să provină din spațiul intracarpatic.

²⁵⁹ Vezi mențiunea de pe lespedeza monumentului funerar - *vivus fecit*.

riscantă. S. Sanie o utilizează ca argument pentru localizarea Piroboridavei la Bărboși, unde crede că a identificat și „locul de garnizoană temporară pentru *Cohors I Hispanorum*.”²⁶⁰

h. În trecut amintim și ipotetica prezență a unor detașamente din *legio I Iovia* (?), ce ar fi atestată de aceleași descoperiri „recente, inedite”²⁶¹. Cum peste aproape un deceniu autorul nu mai amintește pe *legio I Iovia* între trupele care au staționat la Bărboși, informațiile care au condus spre această ipoteză rămân în continuare „inedite”! Despre *legio I Iovia* se știe că era împărțită în două pedaturi, dintre care cea superioară staționa la *Noviodunum* (Isaccea) și iar cea inferioară la *Aegyssus* (Tulcea) având sub supraveghere partea nordică a provinciei *Scythia*²⁶². Acei *militēs Scythici* atestați la *Dinogetia* provin tot din *legio I Iovia Scythica* (IGLR, 241, a-l) așa încât o eventuală atestare a trupeii și la Bărboși s-ar explica în cazul apariției unor artefacte cu ștampilele acesteia.

Prezența la nordul gurilor Dunării în contextul acțiunilor întreprinse de Tiberius Plautius Aelianus²⁶³, a unor trupe din *legio V Macedonica* după anul 71, când aceasta revine la *Oescus*, după transferul din anul 62 în Armenia (Tacitus, *Annales*, XV, 6)²⁶⁴, rămâne ipotetică, întrucât atestările sale de la Bărboși, Orlovka, Novosel'skoe, Izmail și *Tyras* au fost datate doar de la începutul secolului II²⁶⁵, dar nu se exclude, știut fiind faptul că, cel puțin în cazul descoperirilor de material tegular a fost semnalată posibilitatea reutilizării țiglelor²⁶⁶. Astfel, nu cunoaștem cu certitudine data la care a ajuns aceasta în sudul Moldovei. Un termen *post quem* ar fi atestarea epigrafică din timpul lui Traian²⁶⁷ (*CIL*, III, 777 = *ISM*, V, 292). Pe malul stâng, raza ei de acțiune cuprindea și punctele de la *Tyras*, Orlovka (Kartal), unde întreprinde și unele lucrări de fortificare a zonei²⁶⁸. O cărămidă cu ștampila legiunii a fost descoperită la Charax²⁶⁹. Detașamente ale trupeii staționau și la

²⁶⁰ S. Sanie, *IstRom*², p. 374.

²⁶¹ Idem, *La civilisation romaine et la romanisation à l'est des Carpates*, în AM, XVI, 1993, p. 148-149: „A Barboși à côté de vexillations de legio I Italica, legio V Macedonica, classis Flavia Moesica, cohors II Mattiacorum signalées depuis longtemps, des découvertes récentes, encore inédites, ajoutent encore celles de legio I Iovia et ala I Pannoniorum”.

²⁶² Gh. Ștefan, *La Legio I Iovia et la défense de la frontière danubienne au IVe siècle de notre ère*, în *Nouvelles Études d'Histoire*, 1955, p. 161-167.

²⁶³ Costin Croitoru, în *Argesis*, XI, 2002, 57-68.

²⁶⁴ Vezi *supra*, p. 101, n. 147.

²⁶⁵ Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 217-222; Gostar, *Unitățile militare*, p. 107-113; Boilă, *Teritoriul militar*, p. 45-62.

²⁶⁶ A. H. Jones, *op. cit.*, p. 342.

²⁶⁷ N. Gostar, în AM, IX, 1980, 69-73

²⁶⁸ Boilă, *Teritoriul militar*, p. 45-62.

²⁶⁹ A. Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, București, 1977, p. 37, 47.

*Dionogetia*²⁷⁰. *Legio V Macedonica* la Bărboși a staționat până cel mult în anul 167, când este mutată de la *Troesmis* la *Potaissa*.

De asemenea, pentru prezența unei *vexilatio* a legiunii *I Italica*, atestată epigrafic în timpul lui Marcus Aurelius (*CIL*, III, 778 = *ISM*, V, 297), nu avem nici un reper cronologic hotărâtor. Punerea ei în legătură cu plecarea lui *legio V Macedonica* (a. 167 ?), până la noi descoperiri, rămâne în sfera ipotezelor, totuși, nu este exclus ca, pentru o scurtă perioadă, cele două legiuni să fi fost prezente concomitent la Bărboși.

Urmele puține lăsate de *legio I Italica* (*CIL*, III, 778 = *ISM*, V, 297; *CIL*, III, 7517 = *ISM*, V, 299; *ISM*, V, 307) nu susțin ipoteza conform căreia aceasta ar fi staționat la Bărboși până la retragerea administrației romane, în 274. Puținele dovezi ale prezenței acestei legiuni la Bărboși ne determină să credem că prezența ei a fost temporară, în legătură cu efectuarea unor construcții sau a unor campanii militare la nordul gurilor Dunării. De asemenea, unitatea a lăsat urme la Orlovka, Ismail²⁷¹ și *Tyras*²⁷².

Spre comparație, presupusa contemporană a acestei unități, *cohors II Mattiacorum*, este cel mai des atestată trupă la Bărboși (*CIL*, III, 785/2; *CIL*, III, 7620; *ISM*, V, 306). Prezența sa în materialul descoperit în cel mai vechi nivel roman pare a confirma ipoteza postulată de V. Pârvan²⁷³, conform căreia cohorta ar fi staționat simultan cu detașamentul din *legio V Macedonica* încă de la începutul secolului II, misiunea sa în zonă fiind atestată până la retragerea aureliană. *Tegulae* de tipul celor identificate la Bărboși au fost descoperite la *Dionogetia* (*ISM*, V, 260-264, 267)²⁷⁴. Detașamentul din castrul de la confluența Siretului cu Dunărea se afla probabil sub comanda unei *centurio* a lui *legio V Macedonica*, iar după transferul acesteia la *Potaissa*, așa cum apare atestat și la *Tyras*²⁷⁵, sub comanda lui *legio I Italica*.

Classis Flavia Moesica este atestată la Bărboși exclusiv prin intermediul materialului tegular. Nu este exclusă prezența sa pe malul stâng al Dunării încă din secolul II, deși, până în prezent, nedovedită epigrafic. S-a susținut însă faptul că „argumentul *de silentio* este în acest caz irelevant, cum irelevante sunt și descoperirile de *tegulae* cu ștampila flotei moesice în locuri care nu au nici o legătură directă cu activitatea acesteia”²⁷⁶. *Classis*

²⁷⁰ Al. Barnea, în *SCIVA*, 25, 1, 1974, p. 112.

²⁷¹ *TIR*, L, 35, p. 23. Inscripția de la Ismail este identică cu cea descoperită la *Troesmis*, cuprinsă în *CIL*, III, 6176 = *ILS*, 1108, N. Gostar, în *Apulum*, VII, 1968, p. 381. Vezi și Ioniță, *Dacii liberi*, p. 30-31, 34-35.

²⁷² I. B. Klejman, *op. cit.*, p. 179-182.

²⁷³ Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114. Gostar, *Unitățile militare*, p. 110 fixează sosirea detașamentului din cohorta amintită la Bărboși în intervalul 145-162.

²⁷⁴ În cazul *ISM*, V, 267 – *Demitte me / mil(item) coh(ortis) II (Mattiacorum?)* – unitatea este identificată ipotetic. Întrucât nu există date suplimentare despre acest *graffiti*, nu putem face nici o presupunere. Unitatea atestată la *Troesmis* (*ISM*, V, 137, coloana a II-a), de asemenea o *cohors II*, s-ar putea preta la aceeași identificare(?).

²⁷⁵ P. Nicorescu, *Garnizoana romană*, p. 218-219.

²⁷⁶ C. Matei, în *Pontica*, XXIV, 1991, p. 147.

Flavia Moesica este cert atestată începând cu domnia lui Gordian III sau Filip Arabul. O dovadă indirectă a prezenței sale mai timpurii la Bărboși ar putea fi furnizată de proveniența sud-dunăreană a materialului de construcție utilizat în secolul II²⁷⁷.

²⁷⁷ Sanie, *Civilizația romană*, p. 81.

Capitolul III

Considerații finale

A. Considerații privind valurile de pământ din stânga Dunării de Jos

Începând din a doua jumătate a secolului I principiile defensive statornicite de Augustus (Tacitus, *Annales*, 1, 3, 6; 6, 11, 4; Cassius Dio, 56, 33) vor fi adaptate noilor cerințe din teren. Apărarea marilor frontiere naturale, aflate într-o permanentă amenințare, necesită crearea unor „spații de siguranță” și ridicarea unor „capete de pod” în *Barbaricum*, adică a unui „vorlimes”. Toate aceste operațiuni complexe de modificare/adaptare a frontierei romane noilor realități din teren ridică istoricului o serie întreagă de întrebări relative la natura, semnificația, procesul de transformare al *limes*-ului și, la un moment dat, chiar asupra conceptului de *limes* însuși¹.

Pentru zona „carpato-danubiano-pontică” este acceptat faptul că granița imperială a fost fixată la începutul secolului I, în timpul lui Augustus (Rufius Festus, VIII, 1: *et limes inter Romanos et barbaros ab Augusta Vindelicorum per Noricum, Pannonia et Moesia constitutus*), dar s-a materializat ca *limes* mai târziu, odată cu constituirea drumului de-a lungul Dunării (CIL, III, 13813 d. = ILS, 1698), devenind „operațional” abia la divizarea Moesiei din anul 86.

Identificarea în *Barbaricum*, la o distanță destul de mare față de *limes*-ul propriu-zis, a unor elemente, în ultimă instanță defensive, denotă importanța spațiului din stânga Dunării în cadrul sistemului provincial roman. Prezența în teren a unor fortificații liniare ce pot fi încadrate, la un moment dat, în cadrul general al conceptului de graniță, nu constituie o

¹ Vezi, de exemplu, pentru frontiera dunăreană opiniile cu privire la situația neobișnuită de a menține un *limes* între cele două provincii romane *Dacia* și *Moesia Superior*, în special N. Gudea, *Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II-III e.n.*, în Drobeta, IV, 1980, p. 87-109, cu bibliografia și principalele ipoteze, sau mai vechile discuții relative la încadrarea fluviului într-un anumit tip/concept de funcționalitate a frontierei romane ce se regăsesc la P. G. Michelotto, *Aspetti e problemi dell'età traiana*, în vol. *Storia della società italiana*, 3, Milano, 1994, p. 53-55, fiind reluate, întocmai, fără trimitere la lucrarea amintită, de Oprescu, *Barbaricum*, p. 14-16 și urm.

particularitate a spațiului la care ne referim. Această practică fusese familiară lumii mediteraneene, unde existau, nu una, ci sute de frontiere², și se perpetuase până în perioada Imperiului Bizantin³. Fără îndoială, la Dunărea de Jos ea nu este rezultatul unor implementări ori tradiții strategice, ce avuseseră aplicabilitate în alte colțuri ale Imperiului, ci al unor realități locale. Dacă frontiera politico-militară care divide *Romanum solum* de *Barbaricum solum* (Paul Orosius, *Historiae adversus paganos*, VII, 28, 29; VII, 32, 9) este identificată pe *Danubius*, *Alutus* sau pe *corona montium*, construcțiile liniare nu sunt altceva decât frontiere culturale, economice și juridice, adică efectul, sub diversele sale forme, al relațiilor dintre romani și diversele *gentes* sau *ethne* barbare.

Instrumentele/pârghiile care reglementează relațiile Imperiului cu populațiile vecine sunt juridice (I) și militare (II).

I. Decalajul intervenit între nivelul de dezvoltare al civilizației romane și cel al societății „barbare”, pe de o parte, precum și instabilitatea social-politică a acesteia din urmă, pe de altă parte, au determinat statul roman, în special în epoca imperială, să utilizeze un instrumentar variat în punerea în practică a diplomației față de *Barbaricum*⁴.

Pentru spațiul care ne interesează, fără a insista asupra statutului acordat unor populații barbare, statut reglementat de normele dreptului roman⁵, vom sublinia mijloacele concrete folosite pentru impunerea intereselor Imperiului. Astfel, mijloacele juridice sunt îndeplinite prin crearea unor „spații de siguranță” în fața *limes*-ului, mărginite de valuri de pământ. Lipsite de turnuri de tip *turres* ori *specula* și de fortificații de tip *castra* sau *castella*, aceste valuri aveau rolul unor hotare convenționale. La baza ridicării lor stau câteva principii comune⁶: 1) principiul strategic – capetele valului se sprijină pe limite naturale, râuri sau lacuri; 2) principiul topo-geografic – traseul valului urmează cu strictețe formele de relief, separând o zonă de câmpie de una colinară; 3) principiul hidrologic – valul închide în incinta sa marile surse de apă. Deși îndeplinesc un rol „de natură birocratică”, datorită principiilor arătate, valurile de pământ pot fi transformate cu ușurință în elemente defensive, cu atât mai mult acolo unde în incinta din spatele lor se află și drumuri, așa cum ar putea fi vorba despre

² F. Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1949, p. 141 = idem, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip II*, București, 1985.

³ H. Ahrweiler, *La frontière et les frontières de Byzance en Orient*, în vol. *Actes du XIVe Congrès International des Etudes byzantines, (I)*, Bucarest, 1971, p. 209 și urm.

⁴ Opreanu, *Barbaricum*, p. 20 și urm.

⁵ M. Jacotă, *Rome et le étrangers. Antiquitas graeco-romana ac tempora nostra*, Praga, 1968.

⁶ Brudiu, *Valurile antice*, p. 232; Croitoru, *Valurile de pământ*, p. 58.

valul Vadul lui Isac–Lacul Sasâc⁷ sau despre „Valul lui Athanaric”⁸. Deși cercetarea arheologică nu a dus la identificarea unor drumuri în spatele fiecărui val de pământ, nu excludem existența acestora pentru fiecare fortificație în parte. Desigur că ele nu puteau avea importanța sau impenetrabilitatea celor imperiale, dar este de presupus existența lor pe plan local pentru a favoriza accesul celor care asigurau mâna de lucru, fie că este vorba despre soldați romani sau localnici aflați sub supravegherea acestora, și nu de puține ori, a negustorilor ce desfășurau activități comerciale în *Barbaricum*.

Problema cea mai interesantă, și singura în măsură să explice rostul acestor fortificații liniare, este data construirii lor. În timp, valurile au fost modificate, completate sau părăsite, în funcție de necesitățile din teren. După recuceririle constantiniene o parte dintre ele au fost refăcute, lucru dovedit de stratigrafia valului și de profilul șanțului. Modificările ulterioare, intervenite la anumite perioade de timp, fac aproape imposibilă stabilirea datei inițiale la care au fost ridicate aceste fortificații. Relativ la această chestiune, cercetările arheologice au scos la iveală rezultate din cele mai diverse. Elocvent este faptul că până în prezent cei care s-au ocupat de această chestiune nu au găsit încă un punct de vedere unanim acceptat care să impună definitiv în istoriografie o dată la care s-ar fi ridicat măcar una dintre fortificațiile liniare romane de la Dunărea de Jos. Ipotezele cronologice ale ridicării și funcționării valurilor de pământ – trei în Muntenia și Oltenia („Brazda lui Novac de sud”, „Brazda lui Novac de nord” și *limesul transalutanus*) și patru în sudul Moldovei și Bugeac (valul Traian-Tulucești, valul dintre Vadul lui Isac și Lacul Sasâc, valul dintre Lacul Cahul și Lacul Cartal, „valul lui Athanaric”) – se întind pe parcursul celor patru secole ale stăpânirii romane în Dacia. Mai mult, în cazul unora dintre aceste fortificații nici nu s-a stabilit cu precizie traseul exact...

Totuși, posibilitățile de datare a valurilor de pământ pot fi restrânse la câteva ipoteze, în funcție de anumite criterii, ce vor fi prezentate pe scurt.

a. Încercările de stabilire a cronologiei acestor fortificații trebuie să aibă în vedere posibilitatea ca ele să nu dateze dintr-o singură epocă, ci să fie rezultatul unor lucrări succesive. În acest caz, considerațiile cronologice trebuie să pornească, în primul rând, de la data etapei finale, cea a definitivării planului lor, întrucât intervențiile ulterioare distrug, de cele mai multe ori, stratigrafia, astfel că din punct de vedere arheologic este foarte greu de surprins nivelul inițial al fortificației. Ca exemplu, oferim cazul valului Traian–Tulucești care, în baza unor asemănări în privința dimensiunilor și, eventual, a aspectului general, a fost pus în legătură cu

⁷ M. D. Liuşnea, *Considerații privind limesul roman în perioada Principatului, la Dunărea de Jos*, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78.

⁸ M. Brudiu, *Cercetări arheologice în zona valului lui Athanaric*, în *Danubius*, VIII-IX, 1979, p. 154; Ioniță, *Dacii liberi*, 1982, p. 47.

valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc, considerându-se că cele două făceau parte dintr-un sistem unitar⁹. Cum am arătat deja, dacă anumite similitudini structurale pledează pentru identificarea arătată, funcțiile lor complet diferite nu mai susțin ipoteza conform căreia cele două construcții reprezintă etape ale aceleiași lucrări¹⁰. Asemănările scoase la iveală de cercetarea periegetică și arheologică pot fi urmărite doar pentru nivelul al doilea, pasibil de a fi datat în secolul IV. Datorită suprapunerii noului orizont, nu mai pot fi identificate caracteristicile primului nivel, astfel că, dacă admitem pentru secolul IV(?) o refacere a fortificației pe parcursul ambelor valuri, o identitate ca structură între acestea și pentru prima fază de construcție este pur teoretică, întrucât: „profilul fosei corespunzătoare primei etape nu mai poate fi însă reconstituit, el fiind distrus în timpul celei de a doua faze de construcție”¹¹.

b. Un alt element de care trebuie să se țină seama în încercarea de a data un val de pământ este realitatea istorică care a stat la baza construcției sale. Astfel, avem în vedere, deopotrivă, contextul politic care a impus efectuarea unor astfel de lucrări, cât și condițiile efective ce trebuiau îndeplinite de „administrația locală” pentru ridicarea lor. În primul rând, ipotezele de lucru se vor restrânge, în acest caz, la acele perioade în care teritoriul protejat de *vallum* constituia o regiune unitară, dominată de o singură putere. Spre exemplu, fără a se nega apartenența romană, se fixează chiar data exactă la care „s-au amenajat și unele din valurile de apărare din sudul Basarabiei între vadul lui Isac pe Prut și Bolgrad pe Ialpug, ca și cel de la Galați între Șerbești pe Siret și Tulucești pe Prut”, anume anul 280, sub domnia lui Probus¹². Această ipoteză poate fi exclusă din start, știut fiind faptul că în anul 275 administrația romană se retrage din sudul Moldovei¹³, eventualitate în care valul nu ar mai putea fi atribuit constructorilor romani – deci ipoteză în neconcordanță cu realitatea istorică, întrucât este clar că fortificațiile amintite au toate elementele de construcție și respectă principiile de funcționare tributare strategiei romane.

Având lungimi de zeci și chiar sute de kilometri, ridicarea unei astfel de construcții presupune existența unei organizări politice complexe, cu o mare capacitate organizatorică, a unui motiv temeinic care să justifice un

⁹ R. Vulpe, *La date du vallum romain de la Bessarabie inférieure*, în *Serta Kazaroviana*, 1, *Izvestija na bulgarskija archeologiceski Institut*, 26, 1950, p. 97-98; idem, în *Actes*, p. 275; Ioniță, *Dacii liberi*, p. 18; Brudiu, *Valurile antice*, p. 233; Mihaela Denisia Liușnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78; Bârcă, Sirbu, *Daces et romains*, p. 84.

¹⁰ Croitoru, *Valurile de pământ*, p. 55-63.

¹¹ M. D. Liușnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 78.

¹² Al. Suceveanu, A. Rădulescu, în *Ist.Rom.*², p. 304.

¹³ I. Ioniță, *Dacii liberi*, p. 20.

asemenea efort și, desigur, a unui anumit potențial demografic¹⁴. Date fiind condițiile specifice perioadei, volumul de muncă considerabil (s-a calculat¹⁵ că pentru valul Traian–Tuluțești au fost săpați 18 m³, pentru fiecare metru liniar de șanț, astfel că pe lungimea de 32 kilometri au fost săpați și depuși în *vallum* aproximativ 600.000 m³ pentru fiecare fază, iar la „valul lui Athanaric”, pentru un metru liniar de șanț au fost săpați și depuși în *vallum* 17 m³, însumând pe o distanță de 90 de kilometri 1.530.000 m³), și, fără a diminua rolul armatei romane la ridicarea acestor construcții liniare, nu este exclus ca administrația imperială să fi dispus și de aportul localnicilor, așa cum s-a sugerat în cazul ridicării „Brazdei lui Novac de nord”¹⁶ și a „valului lui Athanaric”¹⁷. În cele mai multe cazuri, ridicarea unor valuri precede încheierea unui acord între romani și populațiile din *Barbaricum*, lucru firesc dacă avem în vedere faptul că un astfel de efort necesită timp și pace în cadrul provinciei. Este cazul „valului lui Athanaric” și, posibil, al *limes*-ului *transalutanus*, puse în legătură cu acordarea unui tratat de *amicitia* sarmaților de către Hadrian¹⁸, a „Brazdei lui Novac de sud”, pusă în legătură cu retragerea aureliană¹⁹ - efectuată în urma unei înțelegeri cu goții, a „brazdei lui Novac de nord”, pusă în legătură cu recuceririle constantiniene²⁰ și tolerarea goților creștinați între *vallum* și Dunăre (Epiphanius, *Despre schisma audianilor*, 70, 14, 5; 15, 2, 5; Socrates Scolasticus, *Ecclesiastica Historia*, 4, 33; Philostorgios, *Istoria bisericească*, 2, 5).

c. Evoluția ulterioară a raporturilor dintre romani și populațiile rămase *extra provinciam*. Fără îndoială că ridicarea unor elemente, în ultimă instanță defensive, deci prezența efectivă în teren a unor mijloace de presiune a schimbat atitudinea unor populații, după cum, aflați la adăpostul acestor avantaje, romanii puteau negocia de pe alte poziții acordarea unui anumit statut neamurilor vecine. De exemplu, la începutul domniei lui Hadrian, deși amenințau un larg front și distruseseră unele castre din

¹⁴ Ipoteză sugerată de A. Cucu, *Valurile romane*, în *Analele Banatului*, II, 2, 1929, p. 44, care atribuia valurile din Banat romanilor întrucât „popoarelor mici... le-a lipsit întâiu cultura, în al doilea rând mijloacele și în al treilea rând – ceea ce e principal – unitatea națională”. Ulterior, ipoteza a fost dezvoltată de M. Ignat, *Contribuții la cunoașterea valurilor de pământ din spațiul est Carpatic, valul din Bucovina*, în Suceava. Anuarul Muzeului Județean, XI-XII, 1984-1985, p. 115 și reluată de Brudiu, *Valurile antice*, p. 232-233.

¹⁵ Brudiu, *Valurile antice*, p. 233-234.

¹⁶ Croitoru, *Brazda lui Novac*, p. 318, anexa I și II.

¹⁷ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 47.

¹⁸ Costin Croitoru, *Asupra unor probleme de strategie politico-militară la Dunărea de Jos în timpul lui Hadrianus (117-138)*, în *Analele Cercului de Istorie <<Gh. I. Brătianu>>*, III-V, 2000-2002, p. 19-24, cu bibliografia chestiunii.

¹⁹ Idem, *Valurile de pământ*, p. 57.

²⁰ Idem, *Brazda lui Novac*, p. 317-318.

Subcarpații Munteniei²¹, roxolanii sunt pacificați, de la distanță, suspect de ușor și fără a se folosi forța²².

Cum am arătat, la data încheierii tratatului, Hadrian se afla încă în Moesia Inferior iar izvoarele scrise nu au înregistrat existența unei expediții de pedepsire a barbarilor, astfel că cel mai plauzibil motiv care i-ar fi determinat pe roxolani să capituleze necondiționat ar fi fost tăierea legăturilor cu bazele din stepele nord-pontice și a oricăror mijloace de retragere prin închiderea culoarului din sudul Moldovei cu valul dintre Siret și Prut. Sub amenințarea de a fi încercuți și copleșiți numeric de trupele imperiale, aceștia vor fi acceptat prevederile tratatului.

Prin urmare, așa cum este recunoscut, rolul plurivalent al armatei, utilizată ca forță defensivă sau ofensivă, ca mână de lucru ori ca instrument al politicii de romanizare²³, ridicarea valurilor de pământ, ca linii de frontieră, avea relevanță nu numai pe plan „administrativ-birocratic”, ci și ca vector al schimburilor economice și chiar culturale. În această situație, urmărirea raporturilor juridice, militare, economice și culturale dintre Imperiu și populațiile din *Barbaricum*, pot releva elemente importante de datare a unor valuri.

II. Principiile militare se bazează pe demonstrații de forță, navale sau terestre, și pe ridicarea unor fortificații destinate cantonării legiunilor, protejate înspre zona de contact cu inamicul cu un val de pământ, iar pe flancuri de limite naturale, râuri sau lacuri, ceea ce făcea ca șansele unui atac prin surprindere să fie foarte mici. Aceste valuri, de dimensiuni mai reduse decât primele, au o formă semicirculară, acoperind „protectiv” fortificația aferentă. Stabilirea momentului cronologic la care au fost ridicate aceste fortificații liniare este ceva mai facilă, acestea fiind de pus în legătură cu data la care a început să funcționeze castrul. Ele fac parte din sistemul defensiv al castrelor, limitând de cele mai multe ori și *territorium legionis* (odată cu evoluția cunoștințelor despre organizarea și funcționarea *limes*-ului, conținutul noțiunii de *territorium* sau *prata legionis* s-a îmbogățit, intrând între conceptele cu care operează istoriografia germană sub denumirea de „Militärland” sau „militärisches Nutzland”. Prin aceasta se înțelege o structură duală, aceea de proprietate funciară – în care, potrivit legislației romane, unitățile militare aveau dreptul de *possessio*,

²¹ Russu, *Dacia și Pannonia*, p. 47.

²² Opreanu, *Barbaricum*, p. 53. O ipoteză originală se regăsește la C. C. Petolescu, *Les camps de la zone sous-carpatique de la Dacie*, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*. 13 Internationalen Limeskongress, Aalen 1983, Stuttgart, 1986, p. 512, n. 43; idem, *Dacia de la începutul domniei lui Antoninus Pius*, în TD, 14, 1-2, p. 161-162, care neagă existența unui atac roxolan.

²³ B. Dobson, *The Roman Army: Wartime or Peace Time Army?* în vol. *Roman Officers and Frontiers*, Stuttgart, 1993, p. 113 și urm.

indispensabil aprovizionării trupelor, și, respectiv, zonă în care trupele își îndeplineau funcția strategică²⁴).

B. Considerații privind valurile din Dacia

Deși istoriografia modernă a înregistrat numeroase contribuții la cunoașterea valurilor de pământ de pe teritoriul Daciei, până în prezent nu avem cunoștințe despre existența unui studiu dedicat exclusiv rolului acestor construcții.

Întrucât termenul de *vallum* este de cele mai multe ori asociat cu cel de *limes*, nu de puține ori fiind chiar confundat²⁵, ne vom opri pentru început asupra utilizării accepțiunii de *limes*, cu intenția de a trece succint în revistă originile și evoluția termenului, deopotrivă în accepțiunea istoriografiei, mai mult sau mai puțin contemporane, și a tradiției literare.

Într-un studiu consacrat conceptului de *limes*, Benjamin Isaac²⁶ încearcă să demonstreze că traducerea sa prin „defended border”, în sensul de „any physical form of military organization” este incorectă pentru orice perioadă ar fi utilizată. Ipoteza sa poate fi însă combătută prin trimiterea la oricare dintre lucrările bazate pe studiul izvoarelor antice, relative la această chestiune²⁷, inclusiv a sa.

Mai recent, autorul revine asupra ipotezei²⁸ și admite identificarea *limes*-ului cu un sistem militar complex, care, însă, ar fi mai degrabă conceput cu scopul de a asigura securitatea comunicațiilor și a controla populațiile locale, decât împotriva unei amenințări externe(!)²⁹.

În accepțiunea inițială, cuvântul latin *limes* desemnează un drum militar. Primele *limites* sunt considerate a fi cele de pe Rhin, din Germania liberă, deschise și utilizate pe rând de Tiberius, Germanicus și Domitian (Velleius Paterculus, *Historiae Romanae*, 2, 120; Statius, *Silvae*, IV, 3, 40;

²⁴ Boilă, *Teritoriul militar*, p. 48, cu bibliografia.

²⁵ C. Zuckerman, *Sur le dispositif frontalier en Arménie. Le limes et son évolution, sous le Bas-Empire*, în *Historia*, XLVII, 1, 1998, p. 121: „que l'on dépeigne le *limes* come *cingulum*, *vallum* ou *fossatum*, la démarche mentale reste toujours la même: les fortifications frontalières espacées se fondent dans l'image d'une barrière continue qui protège les flancs de l'Empire”.

²⁶ B. Isaac, *The Meaning of the Term Limes and Limitanei*, în *JRS*, 78, 1988, p. 125-147.

²⁷ Printre primele lucrări care tratează *limes*-ul ca un sistem defensiv amintim lucrarea lui D. van Berchem, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantiniene*, Paris, 1952 (cu ample referi la *Notitia Dignitatum*) iar dintre cele mai recente, având drept autor chiar pe unul dintre „discipolii” lui B. Isaac, C. Zuckerman, în *Historia*, XLVII, 1, 1998, p. 108-128 (cu o bogată trimitere la sursele antice ale imperiului târziu).

²⁸ B. Isaac, *The Limits of Empire. The Roman Army in the East*, Oxford, 1990 (ediție revizuită și adăugită în 1992), p. 175.

²⁹ Ipoteză combătută mai recent de E. L. Wheeler, *Methodological Limits and the Mirage of Roman Strategy*, în *Journal of Military History*, 57, 1993, p. 7-41, 215-240.

Lucretius, *De rerum natura*, II, 406; Tacitus, *Annales*, 2, 7; Frontinus, *Strategemata*, 1, 3, 10).

După încetarea avântului cuceririlor romane, la începutul secolului II p. Chr., populațiile rămase *extra fines Imperii* sunt numite generic prin noțiunea de *barbares* (=neromani)³⁰. Individualizarea lui *Orbis Romanus* față de diversele *gentes barbarae* a generat și apariția unor frontiere etno-lingvistice³¹. Tot acum, valoarea semantică se modifică, *limes* începând să fie utilizat în sensul de „graniță artificială fortificată”. Se pare că, în cea de-a doua accepție, termenul este pentru prima dată atestat în opera lui Tacitus (*Agricola*, 41: *nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum...*) și confirmat ulterior (Lucanus, *Pharsalia*, 2, 487; Tacitus, *Germania*, 29; *SHA, Vita Hadriani*, 12), de cele mai multe ori în contrast cu noțiunea de *ripa* – graniță naturală.

Rămâne de văzut, pentru cea de-a doua valoare semantică a cuvântului, care anume erau componentele ce defineau un *limes*³². Așadar, la baza acestui concept stă noțiunea de drum, *via (militaris)*, un element exponențial pentru existența sa – ca zonă de contact între Imperiu și *Barbaricum*, deci un prim element aflat în fața unui potențial adversar. Funcționarea graniței nu poate fi imaginată fără existența unui drum în spatele său și ne referim aici la cel puțin patru motive care fac indisolubilă relația *limes* – *via (militaris)*:

1. fie că este concepută ca urmare a unei intenții pur administrative sau ca un prim obstacol îndreptat împotriva inamicului, datorită caracteristicilor tehnice și mai ales a formei sale, granița constituie fără îndoială tot un sistem defensiv³³, întrucât, în caz contrar, romanii, cunoscuți pentru spiritul lor practic, nu ar mai fi utilizat sistemul *vallum-fossa* pentru a trasa o limită administrativă, ci ar fi apelat probabil la simple marcaje plasate la suprafața terenului, mult mai convenabile din multe puncte de vedere³⁴. Așadar, și într-un caz și în celălalt, este de presupus prezența trupelor în zonele de frontieră pentru diverse misiuni (de construcție, servitute și întreținere a eventualelor fortificații din preajma *limes*-ului, de cercetare-observare a mișcărilor populațiilor vecine, de intimidare a acestora și, în ultimă instanță, defensive), de unde și imperativul existenței unor mijloace de acces;

³⁰ Hugh Elton, *Defining Romans, Barbarians, and the Roman frontier*, în vol. *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, London, 1996 (ed. Ralph W. Mathisen, Hagith S. Sivan), p. 126-135.

³¹ A. A. Lund, *Zum Germanenbild der Römer. Eine Einführung in die antike Ethnographie*, Heidelberg, 1990.

³² Vezi și Costin Croitoru, *Considérations sur le concept de limes dans la région du bas Danube*, în *Quaderni della Cassa Romana di Venezia*, 3, 2004 (sub tipar).

³³ R. Vulpe, *Les Valla*, p. 267.

³⁴ B. Isaac, *The Limits of Empire*, p. 396-397. Vezi și F. Millar, *The Emperor in the Roman World (31 BC – AD 337)*, London, 1977, p. 435-438, cu discuții asupra ridicării acestor „boundary stones”.

2. este îndeobște recunoscut faptul că majoritatea populațiilor vecine se aflau în diverse raporturi juridice cu Imperiul³⁵. Dacă ne gândim la câteva dintre etapele pertractării sau, mai degrabă, ale impunerii unor prevederi contractuale (prezența armatei romane, schimbul de prizonieri, etc.), la ritualurile uzitate într-o atare situație (prestarea unui jurământ de supunere în fața însemnelor imperiale sau a împăratului, sosirea în Imperiu a unor ostatici de rang princiar împreună cu un întreg cortegiu, a unor prăzi de război etc.) și la îndeplinirea condițiilor (trimiterea trupelor aliate în vederea unui război, și după caz, a unor stipendii din partea romanilor sau a unui tribut din partea „barbarilor”, accesul legiunilor prin teritoriul vecin spre teatrul de operațiuni), vedem încă o dată necesitatea „tăierii” unor căi de acces către zonele limitrofe ale Imperiului și chiar dincolo de acestea;

3. o importanță secundară, dar care trebuie subliniată, o avea drumul pentru negustorii, nu puțini, care mergeau în *Barbaricum*, pentru diverse schimburi comerciale;

4. fără îndoială, prezența unor căi de acces în interiorul sau în afara granițelor romane, presupune existența unor puncte de vamă însărcinate cu controlul și impozitarea mărfurilor ce se vehiculau de o parte și de alta a frontierei romane.

Celelalte elemente definitorii ale *limes*-ului sunt, așa cum se desprinde și din rândurile de mai sus, trupele și fortificațiile în care acestea staționau (*castra*, *castella*, *burgus*), precum și cele legate de activitățile specifice protejării frontierei (*turres*, *specula*).

O altă componentă a *limes*-ului asupra căreia vom insista este *vallum*-ul. Acesta poate fi însoțit de bermă și *fossa*³⁶, însă prezența acestora nu este obligatorie, cu atât mai puțin acolo unde rolul lor este preluat de cursul unei ape (a se vedea de pildă exemplul *limes*-ului *alutanus*). Rolul valului în cadrul elementelor componente ale *limes*-ului a fost minimalizat de către unii istorici, care au pretins că acesta ar fi un simplu „accesoriu”, în lipsa acestuia *limes*-ul neavând de suferit³⁷. Fără a intra într-o polemică

³⁵ J. Klose, *Roms Klientel-Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beitrage zu der Geschichte und rechtlichen Stellung im 1 und 2 Jahrhundert n. Ch.*, Breslau, 1934.

³⁶ În secolul IV apare termenul *fossatum* cu sensul de fortificație (comandament întărit al unor trupe, vezi Procopius, *De aedificis*, IV, 11, 20) care va da în limba română cuvântul „sat”, C. Daicovicu, *Fossatum - sat*, în *Dacoromania*, 5, 1927-1928, p. 478-479 = idem, în *Dacia. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, p. 586.

³⁷ G. Forni, *Limes*, în *Dizionario Epigrafico di Antichità Romane*, IV, Roma, 1958, p. 1084-1086: „...gli altri elementi che vi si aggiungono, possono considerarsi come integranti o accessori; ma in nessun caso la loro mancanza può essere invocata per negare l'esistenza del limes (ci si riferisce particolarmente a preconetti tuttora perduranti e tendenti a interpretare il limes come vallum e fossatum)...”; Aceeași idee este împărtășită întocmai de Șt. Ferenczi, *Câteva precizări în legătură cu noțiunea de limes dacicus*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 609. Vezi și aprecierile critice ale lui N. Gudea, *Câteva considerații în legătură cu limesul Daciei romane. Observații la articolul „Limes”, fasciculele privind Dacia*, în *AMP*, VIII, 1984, p. 231-236.

privitoare la importanța fiecărui element constituent al *limes*-ului în comparație cu celelalte sau la care ar fi cea *sine qua non* noțiunea de *limes* nu ar avea substanță, nu putem să nu ne întrebăm, în lipsa unei *ripa* sau a „surogatului” său - *vallum*, cum ar mai fi delimitat și deosebit teritorial anticii *Orbis romanus* de *Barbaricum*? Chiar și acolo unde granițele imperiale constau în „zone de contact”³⁸, limita era *de facto* tot *vallum*-ul, cunoscută fiind strategia romană de a-și asigura „un spațiu de siguranță”, caracterizat prin interdicții de locuire în fața frontierei propriu-zise a Imperiului³⁹. Istoriografia germană⁴⁰ desemnează această practică prin termenul „*vorlimes*”, tradus întrucâtva prin sintagma „*limes* dincolo de *limes*”.

Prima și cea mai veche atestare literară a acestei practici, de a delimita teritoriul roman de *Barbaricum* prin intermediul unui *vallum* cu *fossa*, datează din anul 146 a. Chr. și se regăsește la C. Plinii Secundi (*Naturalis historia*, V, 25). Săparea unui șanț (*fossa regia*) pentru a delimita teritoriul provinciei romane Africa de regatul Numidiei presupune dispunerea pământului excavat pe una din marginile sale și deci formarea unui *vallum*, deși acesta nu este atestat ca atare.

Aceeași practică continuă să fie utilizată chiar dacă în jurul său apar și alte elemente defensive care adaptează *limes*-ul noilor cerințe tactice din teren. Peste secole, apare, din nou, atestată în *Notitia dignitatum* (*Partibus Occidentis*, XL), unde elementele constituente ale *limes*-ului lui Hadrian din Britannia sunt dispuse *per lineam valli* (dovadă a persistenței acestei practici)⁴¹, prin aceasta înțelegându-se fie ansamblul structurilor defensive

³⁸ C. R. Wittaker, *Les frontières de l'Empire Romain*, Paris, 1989, p. 32-33.

³⁹ I. Bogdan-Cătănciu, *Fortificațiile romane din vestul Munteniei*, în vol. *Documente noi descoperite și informații arheologice*, București, 1981, p. 32.

⁴⁰ Mai recent vezi J. Kunow, *Zum Limesvorland der Provinz Germania Inferior*, în vol. *Akten des 14. Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum. Der römische Limes in Österreich 36/2*, Wien, 1990, I, p. 499-504.

⁴¹ Șt. Ferenczi, în *Apulum*, IX, 1971, p. 605, neagă liniaritatea geometrică a *limes*-ului „deoarece valul însuși era bidimensional”. Fără îndoială că inginerii, topograful, strategii romani dețineau o mare abilitate în a se adapta cerințelor din teren atunci când recurgeau la construcția unui *vallum*, profitând din plin de formele specifice de relief (vezi și S. W. Hanson, *The Nature and Function of Roman Frontiers*, în *BAR*, 471, 1989, p. 59, care afirmă că ridicarea acestor valuri ignora frecvent topografia sau eventualele avantaje tactice oferite de configurația terenului), însă ceea ce pierd din vedere cei doi istorici este faptul că anticii desemnează sub aceeași titulatură elementele constituente ale *limes*-ului chiar dacă acestea urmează un traseu perfect drept sau se pliază pe formele de relief (Hugh Elton, *op. cit.*, p. 127: „it is well-known that frontiers are zones, and need to be distinguished from borders, which are linear features”. Pentru acceptiunea anticilor asupra acestor frontiere liniare („*défense linéaire*” sau „*ligne fortifiée*” la L. Musset, *Les invasions: les vagues germaniques*, Paris, 1965, I, p. 66-67 = *idem*, *Invaziile. Valurile germanice*, București, 2002, p. 107) vezi și C. Nicolet, *Geography, Space and Politics in the Early Roman Empire*, Ann Arbor, 1991). De altfel, și astăzi, un corp liniar fie că este curbat sau frânt, bidimensional sau tridimensional tot sub titulatura de linie va fi descris, contemporanii definind frontiera de stat ca o linie naturală sau convențională trasată între diferite puncte de pe suprafața globului, care delimitează teritoriul unui stat de teritoriul altui stat, de marea liberă, de spațiul cosmic, I. Cloșcă, (coord.), *Dicționar de drept internațional public*, București, 1982, p. 256-257.

permanente, fie o organizare militară și administrativă formală, dar aproape invariabil, un ținut de margine situat, în majoritatea cazurilor, de o parte și de alta a unei granițe⁴². De altfel, și în zilele noastre normele de drept internațional clasifică frontierele tot în două mari categorii⁴³, în principiu stabilite cam după același tipic: frontiere naturale (geografice) și frontiere artificiale (geometrice), la care cuceririle din epoca modernă au adăugat și frontierele astronomice.

Prima categorie, definită prin luarea în considerație a particularităților geografice ale terenului, stabilește limitele dintre state pe albia unor cursuri de ape, talvegul unor văi sau fluvii, linia de creastă a unor înălțimi alpine, țărmul unor mări sau oceane etc.

În cel de-al doilea caz, teritoriul unor state este despărțit de frontierele geografice – linii ce traversează în diverse direcții și sensuri, forme variate de teren. Aici intervine și diferența față de practica antică. Astăzi, din considerente de ordin practic, se admite ca linia frontierei geometrice să se abată de la traseul cel mai scurt între două repere principale, pentru a ocoli o localitate sau diferite obiective, ori pentru a evita despărțirea unei localități de sursa de alimentare cu apă. Romanii, din motive lesne de înțeles, explicate la modul general prin mentalitatea lor belicoasă, renunță, de asemenea, la „confortul” alegerii traseului cel mai scurt pentru trasarea unor frontiere geometrice, însă în favoarea respectării unor principii⁴⁴ puse în slujba strategiei ofensive sau defensive adoptate față de populația vecină.

Așadar, elementele descrise⁴⁵ constituie un *limes* în accepțiunea sa secundară, cea care se încetățenește începând din a doua jumătate a secolului II. Astfel termenul *limes* (Tacitus, *Agricola*, 41, 1: *nec iam de limite imperii et ripa, sed de hibernis legionum et possessione dubitatum*; Rufius Festus, 8, 1: *...et limes inter Romanos et barbaros ab Augusta Vindelicorum per Noricum, Pannoniam et Moesiam constitutus*) desemna o frontieră artificială, dotată cu ansamblul *vallum, castra, via militaris, castella, specula*⁴⁶, destinată apărării limitelor Imperiului, extinsă în completarea unei granițe naturale – *ripa* (Tacitus, *Annales*, 4, 5: *ripamque Danuvii legiones*

⁴² Opreanu, *Barbaricum*, p. 16.

⁴³ În cazul României vezi Sever Neagoe, *Teritoriul și frontierele în istoria românilor*, București, 1995, p. 27.

⁴⁴ Croitoru, *Valurile de pământ*, p. 58-59.

⁴⁵ M. D. Liușnea, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 75: „revenind la *limes*, între componentele acestuia, pe lângă fortificații și drumuri, sunt de menționat teritoriul de exploatare economică a unității respective, *territorium legionis* sau *prata legionis* și teritoriul strategic de graniță, constituit din linia de fortificație și satele de frontieră”.

⁴⁶ Pentru elementele componente ale unui *limes* construit după toate cerințele strategice, vezi D. Tudor, *Arheologia romană*, București, 1976, p. 133-134, și mai recent, Giuseppe Corradi, în *L'Enciclopedia*, Torino, 2003, p. 431, s.v. *limes*. Vezi și planșa 19.1.

duae in Pannonia, duae in Moesia attingebant; Ovidius, *Ponticele*, 4, 9, 76: *et illo ripa ferox Histri sub duce tuta fuit*⁴⁷).

În ceea ce privește desfășurarea sa în teren, *limes*-ul consta într-o zonă bine definită, pe ambele laturi, de o graniță exterioară și de una interioară⁴⁸, cu funcții specifice, de a preveni pătrunderea unor elemente etnice și respectiv ieșirea altora din spațiul delimitat⁴⁹, știut fiind faptul că, romani și barbari se aflau atât în interiorul cât și în afara granițelor⁵⁰. Considerăm că zona de frontieră⁵¹ putea fi limitată, de o parte și de alta, fie de fortificații liniare, fie de *vallum* și *ripa* cel mai probabil și, mai ales în situația Daciei, în succesiunea: la exterior *vallum* iar la interior *ripa* (Dunărea). Și într-un caz și în celălalt, valul de la limita exterioară avea o natură pur birocratică, desemnând „spațiul de siguranță” al provinciei romane.

În istoriografia românească s-au fundamentat două orientări majore în această privință. V. Pârvan⁵² considera că rolul valurilor ar fi exclusiv de natură birocratică⁵³: „șanțurile și valurile din Moldova, Muntenia și Dobrogea au fost ridicate de localnici și de armata romană, pentru a sluji nu atât ca apărare, cât mai ales ca o amenințare polițienească, arătând hotarul până la care romanii îngăduiau ridicarea și bătaia valurilor năprasnice, ale lumii barbare de la mieznoapte...”. La rândul său, R. Vulpe⁵⁴ enunța ipoteza conform căreia, chiar și atunci când trasarea lor coincide cu o linie de demarcație teritorială de ordin juridic, rolul valurilor este prin excelență

⁴⁷ Frază tradusă de Petolescu, *Dacia și Imperiul*, p. 33: „cumplită răpă a Dunării a devenit sigură”; Inițial nu am luat poziție față de această eroare; socotind-o drept o greșeală minoră, de tipar, am preferat doar să o subliniem (în *Argessis*, X, 2001, p. 56, n. 12). Aceeași traducere apare însă și în varianta inițială a lucrării (*Scurtă istorie a Daciei romane*, București, 1995, p. 20) și, mai grav, riscă să se „încetățenească” în istoriografia chestiunii, fiind preluată de o serie de istorici. În *FHDR*, I, p. 333, VI. Iliescu traducea fraza „...sub conducerea lui, sălbaticul țărnam al Istrului s-a aflat în siguranță”. Ni se pare dincolo de orice îndoială faptul că sintagma *ripa... Histri*, se referă la tipul de frontieră romană și nu la aspectul cursului fluviului. Vezi și Lactanius, *De mortibus persecutorum*, XVIII, 6: *ad ripam Danubii*.

⁴⁸ Th. Mommsen, *Der Begriff des Limes*, în *Gesammelte Schriften*, V, 1908, p. 456-464: „Es scheint den Limes-forschern wenig zum Bewusstsein gekommen zu sein, dass der Limes seinem Wesen nach bei allen sonst möglichen Verschiedenheiten, eine irgendwie markierte zweifache Grenze, eine äussere und eine innere fordert”.

⁴⁹ O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, London-New York, 1940, p. 240.

⁵⁰ Hugh Elton, *op. cit.*, p. 126.

⁵¹ C. R. Wittaker, *op. cit.*, p. 32-33.

⁵² Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 47-48.

⁵³ Opinie reluată de Opreanu, *Barbaricum*, p. 32 și 62, care încearcă să demonstreze că „Brazda lui Novac de Nord” nu reprezintă un element defensiv, fiind lipsită de drumuri strategice și de fortificații în spatele său” și, respectiv, că *limes*-ul *transalutanus* „consta dintr-un val cu palisadă, fără șanț în față, ce nu putea avea nici un rol defensiv, mai degrabă marca teritoriul provincial”.

⁵⁴ R. Vulpe, *Despre valul din Moldova de Jos și „zidul” lui Athanaric*, în *SCIV*, II, 1, 1950, p. 173-174; Idem, *Les Valla*, p. 267. Înaintea lui R. Vulpe, ipoteza, din păcate rămasă neargumentată, fusese emisă de Al. Odobescu, *Notice sur les antiquités de la Roumanie*, Paris, 1868, p. 7: „on trouve aussi en Roumanie des vallums qui sont des fossés creusés pour la défense...”.

defensiv, elementele *vallum - fossa* reprezentând, prin însăși natura lor, obstacole artificiale în calea vehiculelor sau a cavaleriei.

Ulterior s-a optat pentru contopirea celor două teze, rolul unui val de pământ fiind considerat a fi deopotrivă birocratic (de asigurare a legăturilor cu spațiul nord-dunărean și de control al fidelității populațiilor clientelare) și defensiv⁵⁵.

În cele ce urmează ne vom opri asupra rolului valurilor de pământ din spațiul Daciei romane, sub aspect sincron, adică vom sublinia rațiunile care au stat la baza ridicării lor, și diacronic, aici urmând a fi evidențiat rolul pe care aceste construcții l-au jucat în timp, în cadrul relațiilor care se vor stabili între populațiile așezate de o parte și de alta a lor. În funcție de necesitățile care au stat la baza ridicării lor, valurile pot fi grupate în trei categorii, după cum urmează:

1. Valuri care îndeplinesc o funcție de *limes*⁵⁶. Aceste construcții apar acolo unde relieful nu conferă veleități defensive, cu alte cuvinte, sunt ridicate în completarea sau pentru suplinirea unei frontiere naturale (*ripa*). Specifică acestui tip de valuri este ridicarea în imediata lor vecinătate a unor *turres* destinate ținerii sub observație a zonei și a unor *speculae*, prezente uneori chiar în *Barbaricum*, menite să anunțe prin semnale acustice ori vizuale apropierea unui pericol. Indisolubil legate de funcționalitatea *limes*-ului sunt castrele, poziționate în spatele valului, la distanțe variabile, în funcție de necesitățile strategice din teren. Legătura dintre acestea se făcea prin intermediul unei *via militaris*. Din loc în loc, existau puncte de trecere controlate.

Exemple de valuri construite după toate cerințele strategice ale unui *limes* sunt: *limes Transalutanus*, „Brazda lui Novac de sud” și „Brazda lui Novac de nord”.

În privința *limes*-ului de est al Daciei, se pare că romanii nu au construit aici un val de pământ continuu, așa cum se credea⁵⁷, ci s-au limitat la ridicarea unor valuri, uneori cu șanțuri pe ambele părți, și întărite cu bucăți de rocă nefasonate și nelegate între ele decât pe alocuri pentru a bloca

⁵⁵ I. Barnea, Gh. Ștefan, *Les limes scythicus des origines à la fin de l'antiquité*, în *Actes*, p. 16: „la mission du limes de Dobroudja n'avait pas seulement un caractère défensif, de protéger la frontière de l'Empire aux bouches du Danube. Il lui incombait aussi la mission offensive d'assurer la liaison avec la Dacie par la Moldavie méridionale et de contrôler la fidélité des populations clientelaires de la large zone du glacis nord-danubien”.

⁵⁶ Vezi planșa 19.1.

⁵⁷ H. Daicoviciu, *Dacica. În jurul unor probleme din Dacia Romană. (II). Există un „Limes Dacicus” în Munții Meseșului ?*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice*, II, 1933-1935, p. 240-253; idem, *Dacica. Studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, în *Biblioteca Musei Napocensis*, I, 1969, p. 248-249 cu discuțiile asupra chestiunii.

accesul prin văi, depresiuni, pasuri⁵⁸. În mod ciudat, István Ferenczi și Mihai Petică⁵⁹ pun sub semnul întrebării originea romană a acestor valuri, pe baza „aspectului general”: „se poate observa că dimensiunile se schimbă din porțiune în porțiune, [aspectul, n.n.] nefiind așa de uniform ca o porțiune de val roman construită cu acribie inginerească”. Interesant este faptul că cei doi istorici amintiți, remarcând asimetria celorlalte elemente defensive de pe *limes*-ul dacic (*speculae*, *burgus*-uri, *castra*), conchid⁶⁰: „rigiditatea de principiu aplicată pe o lungime de aprox. 50 de km [lungimea porțiunii cercetate, n.n.], într-o zonă geografică cu aspect foarte variat... corespunde unei flexibilități uluitoare de execuție și unui spirit remarcabil de adaptare la condițiile naturale [s. n.]...”. În continuarea studiului citat se propune datarea valurilor de pe *limes*-ul de est al Daciei în perioada evului mediu timpuriu, undeva în ultimul sfert al sec. al XI-lea⁶¹, fără a se preciza contextul în care acestea ar fi fost ridicate, ori identificarea altor elemente defensive cu care ar putea fi puse în legătură. Fără a insista prea mult asupra acestei ipoteze originale în istoriografia chestiunii, după cum recunoșteau și autorii ei, remarcăm doar faptul că valurile luate în discuție corespund noțiunii de *limes* pe care o aveau romanii și, în plus, se încadrează perfect în dispozitivul defensiv creat de aceștia în zonă.

2. Valuri care îndeplinesc o funcție „birocratică”⁶². Rolul acestor valuri este de a marca lățimea „cordonului sanitar” instituit de romani între zona de contact dintre *limes*-ul propriu-zis și *Barbaricum*. Acest tip de valuri făcea parte din instrumentarul juridic care reglementa relațiile Imperiului cu

⁵⁸ Șt. Ferenczi, *Observații cu privire la sistemul și caracterul așa-zisului „limes dacicus”,* în AMN, V, 1968, p. 75-98; idem, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei. (I)*, în AMN, IX, 1972, p. 386-411; idem, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei. (II/2)*, în AMN, X, 1973, p. 545-569; idem, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei. (II/3)*, în AMN, XI, 1974, p. 23-40.

⁵⁹ I. Ferenczi, M. Petică, *Limes-ul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni (jud. Mureș), (I)*, în Apulum, XXXI, 1994, p. 139-166; idem, *Limes-ul Daciei. Contribuții la cunoașterea sectoarelor Brâncovenești-Călugăreni și Călugăreni-Sărățeni (jud. Mureș), (II)*, în Apulum, XXXII, 1995, p. 121-143.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 141.

⁶¹ *Ibidem*, p. 131; 133; 140.

⁶² În articolul nostru din Argessis, X, 2001, p. 56, pornind de la atestarea din SHA, *Vita Hadriani*, 12, consideram că termenul antic *limitibus* desemna „un simplu hotar artificial de natură convențională”, fiind utilizat în contrast cu cel de *limes* care ar fi definit o frontieră fortificată. Fără a renunța definitiv la această ipoteză, în actualul stadiu al cercetărilor, considerăm că o atare variantă nu are suficientă acoperire documentară, *limitibus* putând fi la fel de bine o eroare de scriere, o coruptelă sau chiar un sinonim pentru *limes*. Rămâne ca o mai atentă aplecare asupra izvoarelor antice să înlăture definitiv și această neclaritate. Vezi pentru această terminologie și D. Obolensky, *Byzantine Frontier zones and Cultural Exchanges*, în vol. *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines*, Bucarest, 6-12 septembre, 1971 (1974), p. 304: „... particularly when the military frontier did not follow a line traced by physical geography (such as a river or a mountain range), it was skirted by a buffer-zone, and we have not a *limes* but a *limen*” (!?). Vezi și planșa 19.2.

populațiile din *Barbaricum*⁶³. Ele sunt lipsite de turnuri de supraveghere și semnalizare de tip *turres* sau *specula* și de fortificații de tip *castra* ori *castela*. În cazul acestor valuri existența unor puncte de trecere controlate peste linia de demarcație, în lipsa identificării în teren a unor turnuri de supraveghere și a unei cercetări prin intermediul unor fotografii aeriene⁶⁴, este doar probabilă. La baza ridicării lor stau principiile comune: strategic, topo-geografic și hidrologic. Specifice acestui tip sunt: valul Vadul lui Isac-Lacul Sasâc și valul Stoicani-Ploscuțeni.

3. Valuri care fac parte din sistemul defensiv al unui perimetru strategic. De dimensiuni ceva mai reduse decât primele, acestea au o formă specifică, arcuită, centrată pe obiectivul pe care îl protejează. Dintre principiile arătate, ridicarea lor îl respectă numai pe cel strategic. Totodată, este de presupus existența unor puncte de trecere controlate, cu precădere acolo unde în imediata apropiere a valului cercetările arheologice au identificat urme ale unor fortificații anexe⁶⁵. Acestea sunt specifice sudului Moldovei, unde datorită intenselor frământări din zonă a fost necesară ridicarea unor „capete de pod” în *Barbaricum*. Pe lângă ținerea sub observație a populațiilor din zonă, aceste valuri, împreună cu sistemul de fortificații din jurul lor și trupele dislocate, trebuiau să asigure vadurile de trecere ale fluviului. În același timp, nu se exclude posibilitatea ca acestea să delimiteze și *prata legionis*. Reprezentative pentru acest tip de valuri sunt: valul Traian-Tuluțești și valul Lacul Cahul-Lacul Cartal.

În timp, funcționarea valurilor cu punctele lor de trecere controlate, unde acestea existau, a polarizat grupuri tot mai însemnate de barbari spre această zonă, chiar și acolo unde, inițial, datorită politicii „spațiului de siguranță”, regiunile translimitane erau mai slab populate. Astfel, funcția valurilor se diversifică, acestea urmând a juca un rol pregătitor în cadrul unei eventuale integrări ulterioare a zonei în *Orbis Romanus*. În acest context, pot fi identificate alte funcții ale valurilor de pământ, fără a putea fi făcută însă o delimitare clară între ele deoarece acestea se condiționează reciproc, aflându-se într-o indisolubilă legătură. Avem, astfel, următoarele funcții:

⁶³ Opreanu, *Barbaricum*, p. 20.

⁶⁴ Pentru importanța aerofotografiei ca metodă de lucru în arheologie vezi R. Chevallier, *L'avion à la découverte du passé*, Paris, 1964, iar ca studiu de caz, a se vedea, de exemplu, Al. Simion Ștefan, *Recherches de photo-interprétation archéologiques sur le limes de la Scythie Mineure à l'époque du Bas Empire*, în *Actes*, p. 95-108; I. Bogdan-Cătănciu, *I. valli di Traiano nella Dobrugia. Considerazioni sulle fotografie aeree*, în vol. *Omaggio a Dinu Adameșteanu*, Cluj, 1996, p. 201-226 etc.

⁶⁵ La valul Traian-Tuluțești, un punct de trecere controlat este posibil să fi existat în lunca Siretului, vezi N. Gostar, *Săpăturile și sondajele de la Șendreni-Barboși*, în *MCA*, VIII, 1962, p. 510. Vezi și planșa 15.

A. Funcția „economică” a valului. Prezența în izvoarele epocii romane a Daciei a unor denumiri de birouri vamale (*statio*) deservite de funcționari de rang imperial (*procuratores*), nu de puține ori grupați într-o *societas*, a unor misiuni ale beneficiarilor consulari⁶⁶ și a existenței unor comercianți (*negotiatores*)⁶⁷; toate atestate până și la periferiile provinciei, demonstrează că și la marginea Imperiului, de o parte și de alta a liniilor de demarcație, pulsa o vie activitate economică, aceste zone limitrofe beneficiind de un anumit grad de „integrare economică”, dacă nu în provincie, cel puțin în mediul rural de pe *limes*⁶⁸. Existența unor activități de schimb este presupusă și pe baza distribuției monedelor romane și a altor artefacte în zona de frontieră și în teritoriile *extra provinciam* ale Daciei, pasibile de a fi pătruns pe cale comercială. Cum, până în prezent, nu dispunem de un studiu sistematic dedicat răspândirii produselor de factură romană în *Barbaricum*, în special cercetările numismatice sunt cele care pot reda o imagine mai clară a comerțului desfășurat peste *limes*. Studiindu-se comparativ situația zonelor extraprovinciale ale Daciei s-a ajuns la concluzia că, în ceea ce privește răspândirea tezaurilor și monedelor izolate, teritoriul Moldovei prezintă anumite particularități față de Crișana și Muntenia, acestea din urmă având o situație oarecum asemănătoare⁶⁹. Astfel, Moldova se diferențiază printr-o bogată acumulare monetară, pusă mai cu seamă pe baza stipendiilor, pe când în celelalte zone aceasta s-ar datora preponderent comerțului. De altfel, Moldova este, până în prezent, singura zonă în care avem atestate anumite coagulări ale populației locale în jurul unui potentat local și într-o formațiune teritorială⁷⁰, fapt ce ar justifica politica romană de acordare a unor stipendii. Desigur această politică nu exclude existența unor raporturi comerciale între părți, deși aceasta, în lipsa atestării unor forme de organizare specifice în sudul roman al Moldovei, par a avea mai degrabă un caracter informal. Singura atestare documentară a unui funcționar vamal însărcinat cu supravegherea și impozitarea schimburilor care se desfășurau în zonă este rescriptul din 21 februarie 201 (*CIL*, III, 781 = *ILS*, 423), adresat de împăratul Lucius Septimius Severus lui Heraclius, *procurator vectigalis*

⁶⁶ R. Ardevan, *Beneficiarii în viața civilă a provinciei Dacia*, în *EN*, I, 1991, p. 163-171, cu bibliografia anterioară.

⁶⁷ C. C. Petolescu, *Relațiile economice ale Daciei romane*, în *RdI*, 34, 4, 1981, p. 703-713.

⁶⁸ C. H. Opreanu, *Neamurile barbare de la frontierele Daciei romane și relațiile lor politico-diplomatice cu Imperiul*, în *EN*, IV, 1994, p. 213.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 210.

⁷⁰ Ioniță, *Dacii liberi*, p. 83; I. Mitrea, *Noi date privind civilizația dacilor liberi de la est de Carpați în lumina cercetărilor arheologice din județul Bacău*, în vol. *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 195; M. Ignat, *Așezările dacilor liberi din nordul Moldovei – structură, dinamică, evoluție*, în vol. *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 196.

*Illyrici*⁷¹. Pentru zonele celelalte, în special Crișana avem dovezi clare ale existenței și funcționării unui complex aparat care reglementa comerțul cu barbarii. Atestări certe ale unor *stationes portorii* provin de la *Dierna (statio Tsiernensis, CIL, III, 1568 = IDR, III/1, 60)*, *Micia (statione Micia, CIL, III, 7853 = 1351 = ILS, 1860 = IDR, III/3, 102)*, *Drobeta (IDR, II, 15)*, *Sucidava (CIL, III, 8042 = IDR, II, 188)*, *Cioroiu Nou (statio Aquensis, IDR, II, 141)*⁷², *Boița (Caput Stenarum)*⁷³, *Porolissum (L'Année épigraphique, 1988, 977-978)*, *Cășei (statio Samensis, CIL, III, 825-827)*⁷⁴, *Negreni (statio Resculi, IDR, I, 1, 193-197)*⁷⁵. Altele se presupune că ar fi funcționat la *Romula*⁷⁶, *Rucăr*⁷⁷, *Bărboși*⁷⁸. Beneficiari consulari sunt atestați pe granița Daciei la *Buciumi (CIL, III, 7645)*, *Sânpaul (CIL, III, 7719)*, *Cășei (CIL, IV, 825-827)* și posibil la *Răcari*⁷⁹. *Negotiatores* apar menționați în inscripțiile de la *Sarmizegetusa (CIL, III, 7915 = IDR, III/2, 203)*, *Apulum (CIL, III, 7761; 1068)*, *Drobeta (CIL, III, 8014 = IDR, II, 22; CIL, III, 14216*¹¹ = *IDR, II, 47; CIL, III, 2679)*, *Potaissa (CIL, III, 2086)*.

O dovadă indirectă a activităților comerciale o constituie perioada de recesiune traversată în timpul războaielor marcomanice⁸⁰. Restaurarea siguranței la granițele provinciilor nord-dunărene, și reluarea activităților comerciale, după ce în prealabil fuseseră delimitate cu exactitate „spațiile de siguranță” (Cassius Dio, 72, 3, 2), este redată prin epitetul *restitutor*

⁷¹ Dacia făcea parte dintr-o circumscripție vamală dunăreană, *Publicum Portorii Illyrici*, Á. Dobó, *Publicum Portorium Illyrici*, Budapest, 1940. Vezi și O. Bounegru, *Începuturile organizării vamale în Dobrogea romană*, în *Pontica*, XX, 1987, p. 137-146.

⁷² D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 315-322.

⁷³ N. Lupu, *Săpăturile de la Boița*, în *MCA*, VII, 1961, p. 411-422; idem, *Caput Stenarum*, în *Transilvania*, 2, 1973, *passim*; idem, *Stațiunea romană de la Boița (jud. Sibiu)*, în *ATS*, I, 2002, p. 71-106. Vezi și Cătănicu, *Evolution of the System of Defence Work in Roman Dacia*, în *BAR*, 116, 1981, p. 29-30.

⁷⁴ Localizarea acestei *statio* este încă viu discutată, vezi mai recent Cătănicu, *Muntenia*, p. 133.

⁷⁵ *Statio Resculi* pare a fi localizată în apropiere de *Alburnus Maior*, Cătănicu, *Muntenia*, p. 133.

⁷⁶ C. M. Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994, p. 72.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁸ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114-116; D. Tudor, *O inscripție romană în ruinele cetății Suceava*, în *Studii și Cercetări Științifice*, Iași, 1-4, IV, 1953, p. 489-495.

⁷⁹ O insignă descoperită la Răcari ar ilustra prezența unui beneficiar în zonă, *OR*⁴, p. 295 cu fig. 83/24.

⁸⁰ H. Daicovicu, I. Piso, *Sarmizegetusa și războaiele marcomanice*, în *AMN*, XII, 1975, p. 159-163 = idem, *Sarmizegetusa et les guerres marcomaniques*, în *Revue Roumaine d'Histoire*, XVI, 1, 1977, p. 155-159; Iulia Maria Petrovics, *Războaiele marcomanice și provinciile dunărene*, în *Ziridava*, VIII, 1977, p. 41-57; M. Moga, D. Benea, *Tibiscum și războaiele marcomanice*, în *Tibiscum*, V, 1978, p. 133-140; C. C. Petolescu, *Die Reorganisierung Dakiens unter Marcus Aurelius*, în *Germania*, 65, 1, 1987, p. 123-134; N. Gudea, *Dacia Porolisensis în timpul războaielor marcomanice*, în *AMP*, XVIII, 1994, p. 67-93.

commerciorum sau *restitutor commercii* acordat cu satisfacție împăratului Commodus de către *servi villici* prin intermediul a două inscripții (*L'Année épigraphique*, 1988, 977-978)⁸¹ descoperite în clădirea stațiunii vamale⁸² de la intrarea în orașul *Porolissum*:

I. *PRO SALVTE / ET VICTORIA / IMP(eratoris) CAES(aris) / M(arci) [aur(eli) / antonini Commodi p(ii) f(elicis)] / AVG(usti) N(ostri) / RESTITV / TORI COMMERC(iorum) / ET GENIO P(ublici) P(ortorii) ILLY / RICI CL(audius) XENOPHON / PROC(urator) AVG(usti) N(ostri) PER / MARCION(em) ET POLLIO(nem) VIL(licos)*.

II. *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / PRO SALVTE IMP(eratoris) M(arci) / AVREL(ii) ANTONINI / AVG(usti) [commodi / pii fel(icis)] ET GENIO P(ublici) P(ortorii) / VECTIGALIS ILLYR(ici) / PROCURANTE [pompe IO LONGO PROC(uratore) / AVG(usti) FELIX ET LVC(ius) VIL(lici)*.

Controlul grupurilor barbare avea desigur și o dimensiune economică, permițând romanilor să reglementeze relațiile comerciale, și să perceapă taxe pe mărfurile ce traversau linia de demarcație⁸³.

Evoluția sistemului de percepere a taxelor vamale cunoaște mai multe etape. În prima fază, sarcina arendării acestor venituri intra în competența unor *socii* sau *conductores* (*CIL*, III, 1121; *IDR*, III, 37). Pentru problema care ne interesează importantă este atestarea unor *conductores pascui et salinarum* uneori *et commerciorum*, în trei localități⁸⁴: *Apulum*, (*CIL*, III, 1209), *Micia*, Hunedoara (*CIL*, III, 1363) și *Domnești, Bistrița-Năsăud* (*I. O. M. et M(inervae?) p[ro] salute Ael(i) Mari fl(aminis) Col(oniae) (c)onduc(toris) pas(cui) et salina(rum) Ae(lius?) Aeticua (?) gener (?) v.s.l.m.*). Elocvent este faptul că respectivele birouri se găseau în vecinătatea regiunilor în care existau cele mai bune terenuri pentru pășunat, adică la periferiile provinciei, localitățile *Domnești* și *Sânpaul* aflându-se chiar pe *limes*-ul răsăritean al Daciei. În cazul acestora impozitul pentru pășunat și sare era perceput de la păstorii daci aflați la marginea provinciei care, pe timpul verii, foloseau pășunile submontane. Aceleași pășuni trebuie să fi fost puse în valoare și de păstorii daci neromanizați⁸⁵. Probabil că sustragerea acestora din urmă de la plata taxelor a atras asupra lor interdicția de a se stabili ori de a-și paște vitele sau oile pe un teritoriu de patruzeci de

⁸¹ N. Gudea, *Contribuții epigrafice la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice. Vama de la Porolissum*, în *AMP*, XII, 1988, p. 175-189.

⁸² Idem, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*, Cluj-Napoca, 1996.

⁸³ Opreanu, *Barbaricum*, p. 17.

⁸⁴ V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane*, Pitești, 1929, p. 50-51; C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 144, 146, 150-151; Macrea, *VDR*, p. 298; 306-307; N. Gostar, *Roman element*, p. 5 = idem, *Elementul roman*, p. 228.

⁸⁵ Gostar, *Roman element*, p. 5 = idem, *Elementul roman*, p. 228.

stadii de la granița Daciei (Cassius Dio, LXXII, 3, 2). Tot în legătură cu sistemul de percepere a taxelor sau schimburile ce se desfășurau în zonă, trebuie puse și descoperirile monetare ce jalonează căile de acces spre salinele transilvane⁸⁶.

O altă etapă este atestată în timpul domniei lui Gordian III (238-244), prin inscripțiile votive ridicate de către beneficiarii consulari de pe *limes*-ul de nord al Daciei. Misiunea acestora pe granița de nord a provinciei este redată în inscripții prin formula *agens Samo cum reg(ione) ans sub seg(nis)*, *agens sub sig(nis) Samum cum reg(ione) ans* sau *agens sub sig(nis) reg(ione) ans* (CIL, III, 827 = 7633, 825; 822; 824)⁸⁷.

Prezența beneficiarilor în *Barbaricum* este mai greu de surprins arheologic, însă este presupusă prin însăși natura misiunii lor. O modalitate ar fi urmărirea descoperirilor unor piese specifice echipamentului acestora. Cum se vede, din materialul epigrafic, odată extinse activitățile beneficiarilor de pe Someș, de la o *statio* la o zonă prelungită și în fața *limes*-ului, apare pentru prima dată specificarea că misiunea lor se desfășoară *sub signis*⁸⁸. Precizarea se referă la semnul distinctiv al acestei categorii de militari – lancea în miniatură – simbol al autorității lor⁸⁹. Astfel de piese au fost identificate în afara provinciei la Mătăsaru⁹⁰ și Medieșul Aurit⁹¹, la care s-ar adăuga o alta descoperită „în cadrul culturii Lipița”⁹². Prezența piesei la Mătăsaru a fost interpretată în două sensuri: adoptarea de către localnici a unor forme de manifestare romană⁹³ sau ca prezență a unui detașament roman în teritoriul geto-dacic din fața *limes*-ului⁹⁴.

Alte tipuri de artefacte, fragmente de *lorica squamata*, de *cingulum militiae* și diverse piese de harnașament ce prezintă analogii în castrele de

⁸⁶ K. Horedt, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 172-184.

⁸⁷ C. Opreanu, *Misiunile beneficiarilor consulari pe limes-ul de nord al Daciei în secolul al III-lea*, în AMN, XXXI, 1, 1994, p. 69-78.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 74.

⁸⁹ J. Oldenstein, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliereinheiten*, 1976, p. 153-154; E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf, *Der römischen Weihebezirk von Osterburken I Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart, 1990, ipoteză acceptată în istoriografia românească (Bichir, *Geto-dacii*, p. 58; Opreanu, în AMN, XXXI, 1, 1994, p. 74; Cătănicu, *Muntenia*, p. 140 etc.) cu excepția lui L. Petculescu, *Miniature Spearhead Fittings of Military Equipment in Roman Dacia*, în Dacia (NS), XXXVII, 1993, p. 185-194.

⁹⁰ Gh. Bichir, *Daces libres de l'époque romaine à la lumière des données archéologiques*, în TD, I, 1976, p. 303 cu fig. 10/3.

⁹¹ S. Dumitrașcu, T. Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit, Satu Mare, 1967*, p. 40, cu fig. 20.

⁹² Bichir, *Geto-dacii*, p. 58, n. 186.

⁹³ *Ibidem*, la această variantă subscriu și Al. Diaconescu, C. H. Opreanu, *Câteva puncte de vedere în legătură cu evoluția societății autohtone în epoca daco-romană târzie și în perioada migrațiilor*, în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj, XXIX, 1989, 582; ulterior C. Opreanu, în EN, IV, 1994, p. 211, revine asupra ipotezei: „acum ni se pare mult mai plauzibilă ipoteza unei prezențe militare romane efective în aceste zone provinciale”.

⁹⁴ Cătănicu, *Muntenia*, p. 141.

pe linia Rhinului și a Dunării – deci de certă factură romană, la care se adaugă insigna de beneficiar, descoperiri provenind în special din așezarea de la Mătăsaru, pot fi puse în legătură cu prezența unui detașament roman restrâns în zonă. Autorul principalei lucrări de sinteză asupra zonei tratează separat aceste descoperiri încercând să le pună pe seama dacilor, fără a nega însă caracterul lor roman⁹⁵: despre armament – „prezența armelor de tip roman și a plăcuțelor de *lorica squamata* în așezări geto-dacice din sec. II-III arată că localnicii cunoșteau tactica de luptă romană și știau să folosească armamentul roman”; despre insigna de beneficiar – „localnicii, în strâns contact cu lumea romană, adoptaseră și ei unele forme de manifestare romană, în organizarea lor, și în acest fel oamenii însărcinați de obște cu păstrarea ordinii au început să poarte și ei asemenea insigne”; despre placa pătrată cu ornament perforat – „provine de la un *cingulum militiae*, în situația de la Mătăsaru putând să fie purtată și de un civil”. În privința acestei ultime piese nu putem face afirmații sigure în legătură cu purtătorul ei, putea fi un veteran, un dac ce o păstrase din recentul conflict sau chiar un militar roman, însă este certă factura ei militară⁹⁶, întrucât se deosebește de centironul obișnuit, civil. În cazul nostru, piesa provine de la un centiron militar, întărit cu plăci metalice-pătrate, perforate la colțuri pentru a se fixa pe piele, montate una lângă alta, formând o centură propriu-zisă, destinată atașării armamentului individual și susținerii unei piese de armură care să protejeze abdomenul luptătorului.

Observațiile arheologice pentru perioada secolelor II-III din sud-vestul provinciei (teritoriul dintre Dunăre, Tisa și Mureș) au permis următoarea constatare generală, ce prezintă, în opinia noastră, ample analogii cu situația din Câmpia Munteniei: prezența romană în majoritatea așezărilor de câmpie evidențiază un sistem politic bazat pe organizarea în aceste așezări a unor miliții de tip *exploratores*, cu statut semimilitar, cu scopul de a apăra căile de acces de-a lungul mlaștinilor spre linia de castre Berzovis-Lederata⁹⁷. Întrucât este greu de crezut că romanii la finalul a două războaie sângeroase ar fi înarmat și acceptat în preajma frontierelor tocmai pe învinși, considerăm că descoperirile de factură romană, ce atestă prezența unei miliții locale, trebuiesc puse, din punct de vedere etnic și, cel puțin în primii ani ai existenței provinciei, în legătură cu prezența efectivă a unor militari romani în zonă. Ulterior, și ca urmare a generalizării procesului de recrutare locală, este foarte probabil ca în cadrul acestor detașamente rurale să fi fost încorporați băștinași aflați în plin proces de romanizare. Gh. Bichir⁹⁸ fixează începutul așezării de la Mătăsaru „în funcție de monede, fibule și unele

⁹⁵ Bichir, *Geto-dacii*, p. 56-61.

⁹⁶ Vezi L. M. Petculescu, *Armamentul roman în Dacia (sec. I-III)*, București, 1999, (teza de doctorat) cu bibliografia.

⁹⁷ Benea, *Dacia sud-vestică*, p. 117.

⁹⁸ Bichir, *Geto-dacii*, p. 104.

forme ceramice romane de import în timpul domniei lui Hadrian”. Considerăm, totuși, că începutul așezării poate fi pus mai devreme, încă de la sfârșitul războaielor dacice. În ceea ce privește pătrunderea monedei și a produselor romane, cantitatea era mult mai redusă în perioada imediată conflictului, situație cu totul explicabilă, ținând seama de raporturile încordate dintre părți și de lipsa unor reglementări clare în această privință. O atare situație se înregistrează și în alte teritorii locuite de dacii liberi, fenomenul manifestându-se până în perioada războaielor marcomanice, al căror final va favoriza un nou și puternic aflux de monedă și de mărfuri romane către aceștia⁹⁹. Încercarea lui C. H. Opreanu¹⁰⁰ de a data începuturile așezării de la Mătăsaru și a existenței întregului aspect Chilia-Militari, în special pe baza fibulelor, abia după războaiele marcomanice este neconvingătoare. În marea lor majoritate de tip provincial roman, fibulele descoperite în cadrul acestui areal cultural sunt caracteristice unui interval larg, cuprins între secolele II – IV¹⁰¹. Cercetătorul clujean pierde din vedere de pildă fibula de tip Aucissa - caracteristică intervalului cuprins între sfârșitul secolului I a. Chr. și prima jumătate a secolului II - identificată la Târșor, împreună cu o monedă emisă în timpul lui Hadrian¹⁰².

Majoritatea artefactelor descoperite, ce pot fi puse în legătură cu prezența unui detașament de supraveghere în Câmpia Munteniei, își găsesc bune analogii în mediul roman, în special în castelele de pe *limes*¹⁰³. Așadar, pătrunderea acestor obiecte în mediul dacic se făcea din direcția castrelor ce supravegheau Câmpia Munteană, însă modalitatea, în acest caz particular, nu va fi fost comerțul, ci prezența efectivă a militarilor romani pe lângă principalele așezări ale dacilor. Nu se poate susține nici varianta conform căreia acestea ar fi pătruns prin intermediul unor stipendii întrucât romanii practicau o politică de înarmare a barbarilor doar în cazul în care aceștia trebuiau să apere frontiera imperială, ori dacii din Câmpia Română, până la 118 cel puțin, când se apreciază că sarmații roxolani încep să pătrundă în vestul Câmpiei, se învecinau exclusiv cu romanii.

⁹⁹ I. Ioniță, V. Ursachi, *Văleni. O mare necropolă a dacilor liberi*, Iași, 1988, p. 98; S. Dumitrașcu, *Dacia apuseană. Teritoriul dacilor liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane*, Oradea, 1993, *passim*; I. Ioniță, *Vase de sticlă la Dacii liberi (secolele II-III p. Chr.)*, în Istros, X, 2000, p. 334.

¹⁰⁰ Opreanu, *Barbaricum*, p. 73.

¹⁰¹ Bichir, *Geto-dacii*, p. 45-51.

¹⁰² *Ibidem*, p. 45; vezi și Cătănciu, *Muntenia*, p. 130: „suntem într-un tot de acord că populația geto-dacă, creatoarea culturii Chilia-Militari a trăit în Muntenia neîntrerupt și credem că nu există nici un dubiu că sunt motive a data începutul culturii în epoca Traian-Hadrian”.

¹⁰³ Bichir, *Geto-dacii*, p. 61.

Cel mai recent studiu consacrat beneficiarilor consulari din Dacia¹⁰⁴ stabilește între atribuțiile acestora comanda unui post de poliție rurală destinat supravegherii drumurilor militare și serviciului poștal. După părerea noastră, astfel de activități de rutină intrau sub incidența unităților cantonate pe *limes*, fără a presupune o implicare directă a beneficiarilor – ca o categorie aparte preocupată de buna lor desfășurare. Mai degrabă prezența lor *extra provinciam* este de pus în legătură cu participarea la adunările decizionale ale barbarilor, activitate ce ar avea analogii în teritoriile quazilor și marcomanilor¹⁰⁵ și care credem noi s-ar preta în situația dacilor. Pe de altă parte, beneficiarii consulari aveau și misiunea de a supraveghea schimburile comerciale cu barbarii¹⁰⁶, cu atât mai mult acolo unde avem atestată o *statio*. Elocventă este în această privință mărturia lui Cassius Dio (71, 19, 2), care relatează că împăratul Marcus Aurelius „le-a îngăduit [iazigilor, n.n.] să facă negoț cu roxolanii, prin teritoriul Daciei, ori de câte ori guvernatorul acestei provincii le va da voie”. Există dovezi, ceva mai târzii, care atestă că, uneori, anumite mărfuri erau prohibite schimbului cu populațiile din afara *limes*-ului. Astfel, două pasaje din *Corpus Iuris Civilis* (IV, 41, 1; IV, 41, 2) sunt edificatoare:

1. *Imppp. Valentinianus Valens et Gratianus AAA. ad Theodotum magistrum militum. Ad barbaricum transferendi vini et olei et liquaminis nullam quis quam habeat facultatem ne gustu quidem causa aut usus commerciorum.*

2. *Imp. Marcianus A. Constantino pp. Nemo alienigenis barbaris cuiuscumque gentis ad hanc urbem sacratissimam sub legationis specie vel sub quocumque alio colore venietibus aut in diversis aliis civitatibus vel locis loricas et scuta et arcus sagittas et spathas et gladios vel alterius cuiuscumque generis arma audeat venumdare, nulla prorsus isdem tela, nihil, penitus ferri vel facti iam vel adhuc infecti ab aliquo distrahatur.*

Valurile care îndeplineau o funcție „economică” sunt specifice epocii imperiale a Daciei. Cele mai multe exemple se găsesc pe *limes*-ul de răsărit și de nord al Daciei. În privința Moldovei, datorită relațiilor comerciale mai timpurii stabilite în zonă, se poate afirma că aici apar primele cazuri de astfel de valuri, funcționarea lor fiind legată și de prezența trupelor imperiale în zonă. Desigur că atribuirea cu precizie a unei funcții „economice” unor valurile din Moldova este aproape imposibilă atâta timp cât discuțiile privind apartenența lor etnică nu se vor fi încheiate. În același timp, știut fiind faptul că în funcție de condițiile politice, granița exterioară a Moesiei este extinsă către nordul Mării Negre sau retrasă spre *ripa Danuvii*,

¹⁰⁴ R. Ardevan, în EN, I, 1991, p. 125.

¹⁰⁵ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London & Boston, 1974, p. 191-192.

¹⁰⁶ I. Fitz, *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest, 1980, p. 332; Macrea, VDR, p. 326; C. H. Opreanu, în AMN, XXXI, 1, 1994, p. 75-76.

părăsită ori refăcută, probabil că toate valurile care vor fi avut la un moment dat rolul de a limita stăpânirea romană pot fi creditate cu o funcție „economică”. Desigur, urmărirea răspândirii artefactelor de natură romană la nord de valurile din sudul Moldovei poate releva aspecte ale comerțului ce avea loc peste *limes*. În momentul de față, cel mai ușor de urmărit este prezența în *Barbaricum* a amforelor romane din secolele II – III, întrucât asupra acestui tip de descoperiri dispunem de studii sistematice¹⁰⁷. De exemplu, la Galați, în sudul roman al Moldovei, au fost descoperite două depozite de amfore romane cu urme de ulei de măsline¹⁰⁸. Piese similare, ce prezintă reziduuri de ulei de măsline au fost identificate în afara teritoriului delimitat de valul Traian-Tuluțești¹⁰⁹.

În aceeași ordine de idei, nu avem atestată epigrafic o *statio portorii* la Bărboși deși existența sa a fost presupusă¹¹⁰. S. Sanie¹¹¹ dă ca sigură „existența unei *statio* (port) pentru *Classis Flavia Moesica* dar și pentru transportul mărfurilor necesare populației romane sau pentru a fi exportate în ținuturile daco-carpice” (?).

Prin însăși poziția sa favorabilă în vehicularea mărfurilor și circulația persoanelor, este de presupus existența la Bărboși a unei *statione portorii*. Mai mult, datorită intersectării unor artere terestre de maximă importanță comercială, a confluenței Siretului navigabil cu Dunărea¹¹² (alături de atestarea prezenței flotei danubiene și, eventual, a unor instalații portuare), este foarte probabil ca administrația romană să fi organizat la Bărboși un *portorium terrestre* dublat de un *portorium maritimum*. La acestea se adaugă vechile tradiții comerciale care îi determinau pe arheologii preocupați de istoria sudului Moldovei să presupună existența la Bărboși a unui emporium grecesc¹¹³ sau chiar geto-dac¹¹⁴. Între argumentele pentru trecerea Bărboșiului pe lista de *stationes* este și prezența bine documentată a flotei dunărene în zonă. Este cunoscut faptul că între atribuțiile lui *Classis*

¹⁰⁷ S. Sanie, I. T. Dragomir, Ș. Sanie, *Noi descoperiri de ceramică romană cu inscripție în Moldova*, în SCIVA, XXVI, 2, 1975, *passim* = idem, în Danubius, XVI, 1996, p. 453-477; V. Ursachi, în Hierasus, LXXVIII, 1, 1978, p. 117-185; Octavian Liviu Șovan, Paul Șadurschi, *Noi descoperiri de amfore romane în județul Botoșani*, în Hierasus, 1981, p. 51-62 (deși articolul se regăsește între paginile revistei, editorii au omis trecerea sa în sumar) etc.

¹⁰⁸ M. Brudiu, *Tuluțești, valul antic Traian*, în MCA, 1980, p. 314-320; idem, *Un castellum roman descoperit la Galați și semnificația lui*, în Danubius, X, 1981, p. 59-72.

¹⁰⁹ Idem, *O amforă cu ulei de măsline din secolele II-III e.n. descoperită la Schela, județul Galați*, în Muzeul Național, III, 1976, p. 159-163; idem, *Descoperiri arheologice în județul Galați*, în Danubius, XIII-XIV, 1992, p. 5-21.

¹¹⁰ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 114-116; D. Tudor, în Studii și Cercetări Științifice, Iași, 1-4, IV, 1953, p. 476-477.

¹¹¹ Sanie, *Civilizația romană*, p. 78.

¹¹² I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj, 1974, p. 28; 114, n. 297.

¹¹³ V. Pârvan, *Castrul de la Poiana*, p. 25.

¹¹⁴ Gh. Ștefan, *Nouvelles découvertes dans le „castellum” romain de Barboși (près de Galați)*, în Dacia, V-VI, 1935-1936, p. 341.

Flavia Moesica se înscrie și supravegherea comerțului și a vămirilor dunărene¹¹⁵, astfel că trebuie să fi existat o strânsă legătură între aceasta, ca forță militară mobilă de-a lungul fluviului, și autoritățile romane regionale, însărcinate cu supravegherea tranzitului de marfă și persoane peste apă, și perceperea taxelor de trecere¹¹⁶.

B. Funcția „politico-diplomatică” a valului. Stabilirea unor grupuri de barbari în vecinătatea granițelor imperiale, cu acordul tacit al administrației provinciale, a dus treptat la dezvoltarea unor mijloace concrete de presiune care să impună interesul roman în zonă. În lipsa posibilității controlului acestor populații, administrația romană nu ar fi permis sub nici o formă așezarea lor în apropierea frontierelor Imperiului. Existența în cadrul instrumentarului juridic roman a unor delimitări clare în privința zonelor, populațiilor și mărfurilor care puteau participa la comerțul provincial demonstrează strictețea controlului exercitat de funcționarii imperiali¹¹⁷. Acest control reprezenta, fără îndoială, și o pârgie politico-diplomatică, putând fi utilizat pentru pedepsirea, sau, după caz, pentru recompensarea barbarilor din sfera comerțului de frontieră, vital pentru o serie de neamuri din afara Imperiului¹¹⁸. Impunerea unor reguli clare în acest sens, indiferent de natura lor, reprezenta de fapt o delimitare *de iure* a teritoriului roman.

C. Funcția „culturală” a valului. Din cele expuse mai sus rezultă, cu precădere, faptul că, în antichitate, valurile de pământ n-au reprezentat bariere, ci axe principale în evoluția istorică a populațiilor ce au trăit de ambele lor părți¹¹⁹. În Dacia, ridicarea și dotarea valurilor, cu scopul de a funcționa ca *limes* sau ca simple elemente juridice, la un moment dat, n-a avut repercusiuni negative asupra societății locale și n-a întrerupt vechea unitate culturală. Mai mult, liniile de demarcație trasate în teren sub forma unor valuri de pământ cu punctele lor de trecere controlate, vor deveni cu timpul elemente de simbioză pe plan cultural¹²⁰, altfel spus, „elemente agregante”¹²¹, ce vor fi contribuit într-o măsură destul de mare la romanizarea dacilor liberi sau a altor populații rămase *extra provinciam*.

¹¹⁵ C. Matei, *Considerații privind raportul dintre Classis Flavia Moesica și fortificațiile limesului roman de la Dunărea de Jos (sec. I-VI)*, în Pontica, XXIV, 1991, p. 146.

¹¹⁶ Situație bine documentată epigrafic la *Capidava*, vezi Gr. Florescu și colab. *Capidava. Monografie arheologică*, (I), București, 1958, p. 17.

¹¹⁷ Este foarte probabil ca unii dintre acești funcționari să fi fost recrutați din lumea populațiilor libere, D. Tudor, în *IstRom*⁷, p. 654; S. Sanie, I. T. Dragomir, *Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Barboși-Galați*, în Danubius, IV, 1970, p. 140-141.

¹¹⁸ Vezi V. Mihăilescu-Bârliba, *La monnaie Romaine chez les Daces Orientaux*², București, 1980, p. 244, cu prezentarea izvoarelor literare ce atestă această realitate.

¹¹⁹ Opreanu, *Barbaricum*, p. 18.

¹²⁰ I. Bădescu, D. Dungaci, *Sociologia și geopolitica frontierei*, I, București, 1995, p. 16.

¹²¹ N. Luhmann, *Territorial borders as system boundaries*, în vol. *Cooperation and conflict in border areas*, Milano, 1982, p. 236; P. A. Gianfrotta, *Le vie di comunicazione*, în vol. *Storia di Roma*, 4, Torino, 1989, p. 301.

Deservirea (întreținerea și apărarea) fortificațiilor romane din Dacia cădea, fără îndoială, în sarcina armatei, cu atât mai mult acolo unde acestea îndeplineau rolul unui *limes*. Chiar dacă la ridicarea valurilor și ulterior la întreținerea lor se utiliza forța de muncă a „barbarilor” este de presupus că toate aceste operații se desfășurau sub strict control al armatei, dată fiind importanța strategică a acestora pentru securitatea frontierei romane. În cazul celui alt tip de construcții liniare, drumurile, putem vorbi, încă de la începuturile existenței provinciei, despre o categorie specială de soldați, destinați pazei și întreținerii lor, aflați sub comanda unor *beneficarii consulares*¹²². Este atestată (*CIL*, III, 13795-13796 = *ILS*, 8909, 9180; *IDR*, II, 587-588) prezența unui *numerus burgariorum et veredariorum Daciae Inferioris*, cantonat în garnizoana de la *Praetorium* (Copăcenii). Faptul că acest *numerus* e indicat ca aparținând Daciei Inferioare ar presupune că mai exista unul similar și în *Dacia Superior*¹²³. De asemenea, titulatura trupei indică faptul că aceasta se ocupa cu paza turnurilor – *burgariorum* și cu organizarea serviciului poștal, concomitent cu asigurarea calității și siguranței drumurilor – *veredariorum* (Hyginus, *De munitionibus castrorum*, 24, 30). Lipsa etniconului în numele acestei trupe a dus la presupunerea că militarii ce o compuneau ar fi fost recrutați dintre băștinași¹²⁴. Rămâne ca descoperirile ulterioare să demonstreze dacă și în Dacia administrația romană recurgea la serviciile unor unități specializate în deservirea drumurilor sau dacă existența trupei menționate se datorează caracterului special al drumului prin defileul Oltului (dificultăți de întreținere și pază).

În ceea ce privește valurile de pământ, putem afirma că o astfel de misiune cădea sub incidența trupelor cantonate în imediata lor vecinătate, abia în secolul IV apărând primele unități specializate în deservirea frontierei romane, recrutate din *Barbaricum*, fapt ce atestă noile realități de la hotarele lumii romane.

Reformele lui Diocletian și Constantin cel Mare¹²⁵ împart armata imperială în unități mobile – *milites comitatenses* însărcinate cu *exercio prouinciae* și unități militare fixe, plasate pe granițe. Acestea din urmă (ca o dovadă în plus a persistenței distincției tehnice și etimologice *ripa – limes* la

¹²² H. von Petrikovits, *Fortifications in the North-Western Roman Empire from the Third to the Fifth Centuries A.D.*, în *JRS*, LXI, 1971, p. 188.

¹²³ *OR*³, p. 351.

¹²⁴ *Ibidem*, p. 352; Vlădescu, *ARDI*, p. 40. Dintre soldații trupei s-a păstrat doar numele lui *Aurelius Ponticus* (*CIL*, III, 14216⁴⁰ = *IDR*, II, 590).

¹²⁵ W. Seston, *Diocletien et la Tétrarchie, I, Guerres et réformes (284-300)*, Paris, 1946, p. 297-298, 302-308; D. van Berchem, *op. cit., passim*; A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire*, Oxford, 1964, p. 52-60, 97-100.

nivelul frontierei romane), în funcție de caracterul graniței – fortificată natural sau convențional, sunt formate din *ripenses* și respectiv *limitanei*.

Începând de la reformele lui Diocletian și Constantin cel Mare recrutarea trupelor fixe de graniță se teritorializează, astfel că militarii proveneau din rândul locuitorilor și chiar al migratorilor aflați în apropierea frontierelor. Aceștia primeau în apropierea fortificațiilor un lot de pământ cu drept de folosință și de transmitere ereditară în schimbul scutirii de la plata impozitelor și al obligativității serviciului militar. Aceasta pare să fi fost situația la *Sucidava*, unde se consideră că, din secolul III până în prima jumătate a secolului V, printre ostașii garnizoanei se aflau localnici romanizați și migratori (sarmați, vizigoți și huni)¹²⁶.

¹²⁶ O. Toropu, C. M. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987, p. 109.

Résumé

1. Fortifications linéaires romanes à gauche de la région du Bas Danube (Ier – IVe siècle a. J.-Chr.)

Les traces laissées par les activités de l'armée romaine représentent les vestiges les plus nombreux que l'on rencontre sur l'entier territoire de la Dacie. Leur fréquence s'explique par le fait que les Romains avaient besoin de surveiller la population autochtone (Tacitus, *Historiae*, III, 46, 2: *Dacorum gens numquam fida*) et de se défendre contre les attaques venues du côté de *Barbaricum*. Une des stratégies mises en pratique donc par les Romains était d'élever, sur le territoire récemment conquis, deux types de constructions linéaires: le *vallum* et le *via militaris*. Si le premier sépare ne serait – ce que du point de vue territorial *Orbis romanus de solum barbariae*, la *via militaris* est la voie qui unit les divers points stratégiques capables de favoriser le déplacement rapide et efficace des troupes romaines. Le grand nombre de vestiges qui représentent de telles constructions ne fait que prouver l'importance de la Dacie à l'intérieur du système défensif romain. L'un comme l'autre, ces termes sont entrés dans le langage populaire sous le nom de „troian” (la fortification de Trajan), sont enregistrés comme tels dans les documents médiévaux et dans la toponymie roumaine régionale et résident de nos jours comme le souvenir d'un conquérant ayant eu la préoccupation de construire.

Le présent livre est dédié surtout à l'études des fortifications de terre en raison du fait que celles-ci représentent des aspects importants de la vie militaire politique et culturelle de l'espace daco-romain, sur lesquels nous ne disposons pas d'études exhaustives qui en reflètent la signification au sein des relations qui vont s'établir entre les populations se trouvant d'un côté et de l'autre de ces lignes de démarcation. Le processus de fonctionnement de ces fortifications de terre est extrêmement complexe. Soit qu'elles occupent un espace insignifiant dans l'historiographie du sujet, soit que les conclusions auxquelles on arrive ne reflètent pas la réalité historique concrète qui réside à la base de leur construction, la description du processus doit tenir également compte du stade de la recherche au moment de l'émission des diverses hypothèses.

La région de la rive gauche du bas Danube présente une situation particulièrement complexe en ce qui concerne la recherche archéologique des fortifications de terre pouvant être datées entre le Ier et le IVe siècle. Aux

investigations incomplètes de ces fortifications, identifiées sur le terrain dès le XIXe siècle, se sont ajoutées les calamités naturelles ou les pertes humaines survenues à la suite de certains agents externes ou à la suite des mesures prises soit pour aménager le sol, soit pour élever des constructions. Dans de telles circonstances, les fouilles archéologiques, pratiquées ultérieurement, se sont avérées, dans la plupart des cas, peu productives et les conclusions, partielles et fragiles. L'expression de cette situation se retrouve dans une observation statistique qui reflète le fait qu'en dépit des sections pratiquées et de l'enthousiasme des archéologues, le volume d'informations dont nous disposons à présent a augmenté de façon insignifiante par rapport à ce que nous connaissions au milieu du siècle dernier. Et même dans ces conditions, en l'absence des sources écrites qui attestent l'appartenance ethnique, le rôle et la chronologie des fortifications de terre de la région en question, la recherche archéologique reste la seule capable de contribuer à l'amélioration de cette situation.

I. Les fortifications de terre entre le Danube et les Carpates Méridionales:

A. „Le Sillon de Novac du sud”. Ayant une longueur de 170 km. La fortification du Sud-ouest de la Valachie commence par le village de Viespești (département d'Olt) et s'étend vers l'est, plus précisément vers l'ancien lac Greaca (Băneasa, département de Giurgiu). On a considéré aussi que le trajet de „le Sillon” continuait à l'ouest de l'Olt jusqu'à côté de Calafat, ce qui n'a pas été confirmé par les recherches ultérieures. L'extrémité occidentale de „le Sillon de Novac du sud”, compte tenu des principes selon lesquels les stratèges romains élevaient ces fortifications, devait se trouver quelque part sur le bord du Danube, peut-être même à Calafat, sinon à Drobeta. Dans ce cas, la datation de „le Sillon de Novac du sud” pendant le règne de l'Empereur Hadrien serait exclue car on ne peut justifier sa construction en même temps à l'Ouest de *limes transalutanus* (son fonctionnement simultané avec celui de *limes*, étant dépourvu de toute logique). Vu la période de fonctionnement des fortifications restées derrière „le Sillon”, il est possible que cette construction ait délimité le „territoire de sécurité” gardé par les Romains au Nord du Danube après le repliement aurélien. Ainsi considérons-nous que le syntagme „*Dacia restituta*” du panégyrique prononcé le 1er mars 297 devant l'Empereur Constantin Chlorus se réfère justement à ce territoire qui avait été antérieurement attaqué par les Carpes.

B. „Le Sillon de Novac du nord”. Ce *vallum* sépare le pays des plaines du pays collinaire à partir de l'embouchure de la rivière Topolnița, à côté du *castrum* de Drobeta Turnu-Sevrin et s'étend même jusqu'à Brăila, aux dires des archéologues. „Le Sillon de Novac du nord” a le fossé orienté

vers le Nord, ce qui prouve le fait qu'elle a sans doute été construite par quelqu'un qui se trouvait sur la ligne du Danube et qui avait intérêt de la défendre.

Pour ce qui est de la date à laquelle cette fortification a été élevée, on a émis des hypothèses dont trois, plus importantes, à savoir: 1) „le Sillon” aurait été élevée vers le milieu du Ier siècle, si on fait la relation avec la politique du „territoire de sécurité” que l'administration romaine avait menée au cours des tout premiers siècles chrétiens dans la région du Bas Danube; 2) „le Sillon” aurait été élevée au IVe siècle en tant que frontière des reconquêtes de l'empereur Constantin; 3) la fortification délimiterait, au Nord du Danube, l'espace de la domination bulgare, car elle aurait été élevée entre le VIIe et le IXe siècles. Cette dernière hypothèse n'est confirmée par aucun argument archéologique car, sur le territoire situé entre le Danube et „le Sillon”, il n'y a ni fortifications, ni routes, ni nécropoles importantes qui puissent être attribuées aux Bulgares. Par conséquent, la construction de la fortification ne pourrait être reliée qu'à deux événements spécifiques qui sont arrivés dans la région du Bas Danube: soit la création du „territoire de sécurité” du Nord du Danube, au milieu du Ier siècle, soit aux reconquêtes de Constantin le Grand. Pour ce qui est de la première hypothèse, bien qu'elle paraisse plausible, les preuves archéologiques actuelles ne l'appuient pas car, cependant, sur le territoire situé entre „le Sillon” et le Danube, il manque les traces d'une domination romaine effective (fortifications, établissements civils, routes) datables au Ier siècle. Ce qui plus est, si la fortification avait été antérieure à la conquête de la Dacie, à la faveur de cette fortification, les Romains auraient annexé aussi, et définitivement, la Plaine de la Valachie. Un autre argument contre cette hypothèse serait enfin le fait qu'on n'a pu expliquer non plus le problème de la fonctionnalité de „le Sillon” car, au moment chronologique en question, Rome n'avait pas d'adversaire dans la région contre lequel elle eût besoin d'un projet défensif d'une telle envergure.

Conformément à la deuxième hypothèse donc, „le Sillon de Novac du nord” aurait été élevée au IVe siècle, simultanément avec tout un système de fortifications initié par Constantin le Grand, destinées à protéger les nouvelles conquêtes, au Nord du Danube. Ainsi, l'extrémité occidentale de „le Sillon” est-elle défendue par le *castrum* de Drobeta dont les antennes défensives sont: au Nord, la cité de Puținei et au Sud-Est, la fortification de Hinova. À l'Est, le *castrum* de Pietroasele et le *castellum* de Bărboși ferment le couloir entre les Carpates et le Danube tout en étant continués par le système de fortifications du Sud de la Moldavie. Vers le Sud, „le Sillon” est soutenue par les cités de Sucidava et de Romula entre lesquelles on avait refaite l'ancienne route romaine. Les cités *Constantiniana Daphne* et *Turris* auraient été bâties à la même époque, mais elles ne sont pas encore identifiées, avec précision, sur le terrain. C'est par ces reconquêtes que

Constantin le Grand ainsi que ses successeurs ont essayé, et ont près que réussi à arrêter, pour une période de plusieurs décennies, les attaques des Goths et de leurs alliés, attaques portées contre l'Empire. De cette façon, la fonctionnalité de „le Sillon” et de tout le système défensif déployé autour d'elle semble être confirmée. Au point où se trouve actuellement la recherche, la datation de „le Sillon de Novac du nord” au IVe siècle reste l'hypothèse la plus plausible.

C. *Vallum transalutanus*. Cette fortification linéaire romain fait partie de ce qui, dans la littérature de spécialité, est entré sous le nom de *limes valachicus* ou *limes cisalutanus*, et qui, plus tard, a été conventionnellement appelé *limes transalutanus*, c'est-à-dire un véritable système défensif formé de plusieurs *castra*, dont quatre doubles. Parmi ces fortifications on a attesté la présence de nombreuse tours de surveillance et de signalisation ainsi que de la route qui les reliait. L'entier système défensif est protégé, à l'Est, par un rempart de terre, à partir du *castrum* de Flămânda, à côté de Turnu Măgurele, sur une longueur de 235 km, à une distance d'environ 10-50 km de la rivière Olt.

Nous avons supposé que les origines de cette construction se trouvaient en relation avec la nouvelle configuration politique des territoires du Bas Danube pendant la période de la conquête de la Dacie. Il est généralement accepté le fait que, après les campagnes daces, Trajan annexe la Valachie, l'Est de l'Olténie et le Sud de la Moldavie à la province *Moesia Inferior*. Le statut *intra provinciam* de ces zones suppose l'existence d'une délimitation territoriale nette. Dans ces conditions, l'apparition d'une construction linéaire à l'Est de l'Olt pouvait avoir une signification juridique car elle pouvait marquer le territoire qui entrait dans le domaine de compétence du gouverner de la province en question.

Ultérieurement, dans le cadre des mesures prises par l'empereur Hadrian pour mettre fin à la crise des années 117-118, et pour surveiller, de la façon la plus stricte que possible, la présence des Sarmates dans la Plaine Roumaine, l'attribution d'une fonction défensive à la fortification semble pleinement justifiée. Les archéologues ont identifié dans ce sens une muraille palissade en section, large de 2-2,50 m, construite en bois et en terre. La palissade avait été intégrée à la fortification après la destruction partielle de cette dernière à l'occasion de la restauration de certains remparts et tours, ce qui prouve l'hypothèse conformément à laquelle, après les restaurations survenues à la suite des attaques de 117-118, les fortifications du côté gauche de l'Olt ont été conçues pour fonctionner comme *limes*. D'autant plus que l'on connaît, d'un côté la disposition de l'empereur Hadrian de bâtir des palissades (alternance de pilons et de haies), pour mieux marquer les frontières impériales, et de l'autre le fait que, pendant toute cette période, les Sarmates tolérés dans la Plaine Roumaine n'ont laissé que des traces sporadiques sur le territoire situé à droite de *limes transalutanus*, ce

qui est prouvé par le fait qu'au début du IIe siècle, celui-ci fonctionnait comme tel.

L'importance de *limes transalutanus* dans le cadre du système défensif de la future Dacia Inferior réside aussi dans la nécessité d'assurer la liaison de la Dacia Superior avec le Danube et la Moesia Inferior. Une voie de communication, peut-être la plus importante et la plus rapide, était représentée par le cours de l'Olt. Le besoin de protéger cette artère côté est doit avoir représenté l'un des facteurs défensifs qui aient conduit à la construction du nouveau système défensif. Les échos de cette réalité se seraient prolongés jusqu'au VIe siècle lorsque Iordanes (*Getica*, 74) écrivait: „XXX” allusion en fait au voisinage des populations sarmates de l'Ouest et de l'Est qui a été constaté à l'occasion des attaques de 117-118 déroulées presque simultanément et dirigées vers la ligne défensive de l'Olt. La désaffectation du pont de Drobeta par la destruction de sa structure en bois doit avoir eu vu en principal, la menace des Sarmates iaziges qui se trouvaient beaucoup plus près de cet objectif stratégique que leurs frères roxolans.

Après l'émeute des populations autochtones ou après l'attaque des Daces libres dont parle vaguement le biographe Antonius Pius, il y a une nouvelle étape de fortification du *limes transalutanus* qui est attestée pendant le règne de Septimius Severus. En dépit de ces mesures, le système défensif de la rive gauche de l'Olt sera détruit par l'attaque des Carpes entre 245 et 247.

II. Les fortifications de terre du Sud de la Moldavie et de Bugeac:

A. La fortification Traian-Tulucești ou la fortification de Galați. Ayant une longueur de 23 km, ce travail défensif a l'extrémité ouest située dans le voisinage du village Șerbeștii Vechi, à environ 200 m de distance du méandre de Siret (*Hieranus*) et l'extrémité est, au bout de la localité Trajan, à côté du bord du Prut (*Pyretus*). Les recherches archéologiques ont attesté l'existence de deux phases de construction de la fortification, initiées à une distance de quelques siècles l'une de l'autre. Elles attestent en même temps le fait que la fortification était prévue d'une palissade en bois qui avait été détruite à la suite d'un incendie. Pur ce qui est de la nécessité de cette construction, les choses sont claires et nettes: la forme arquée de la fortification Traian -Tulucești, qui est centrée sur le *castrum* de Bărboși est éloquente dans ce sens. Par conséquent, les dates auxquelles on a commencé les deux phases de la construction de la fortification Traian-Tulucești, doivent être mises en relation avec la période de fonctionnement du *castrum* de Bărboși, c'est à dire aux IIe-IIIe et, respectivement, au début du IVe siècle.

B. La Fortification Vadul lui Isac–Lacul Sasâc. Ayant une longueur totale de 126 km, cette fortification a l'extrémité ouest sur le bord du Prut, dans le village appelé Vadul lui Isac. Ses remparts traversent la Plaine de Bugeac et s'arrêtent entre la localité Tatarbunar et le Lac Sasâc (rivage maritime). Le trajet de la fortification a été divisé en trois secteurs qui auraient été élevés successivement: Vadul lui Isac–Bolgrad; Lacul Ialpuș–Lacul Katalbug; Lacul Katalbug–Lacul Sasâc. L'orientation du fossé vers le Nord et les principes qui ont conduit à sa construction sont des arguments qui nous permettent d'attribuer cette fortification aux Romains.

Si l'on prend en considération la date à laquelle elle a été bâtie, il n'est pas exclu que l'initiative de la construction de cette fortification (la première peut-être) ou du moins d'un de ses segments se trouvant entre Vadul lui Isac et Lacul Sasâc, ait appartenu au gouverneur de la Moesia, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. La création d'un „territoire de sécurité” au Nord des embouchures du Danube, marqué par une ligne de démarcation aurait justifié celui qui avait écrit l'éloge d'Aelianus d'avoir considéré son personnage „*per quem pacem provinciae et confirmavit et protolit*”.

L'absence des tours de surveillance et de signalisation (*turres* ou *speculae*) ainsi que l'absence des fortifications derrière prouvent que le rôle de la Fortification Vadul lui Isac–Lacul Sasâc était plutôt de nature „bureaucratique” et ne marquait que la longueur du „territoire sanitaire” institué par les Romains devant la Moesia. L'identification de l'existence de certaines routes stratégiques derrière (*via militaris*), suggérée par la disposition sur le terrain de certains tumulus romains (tombeaux), prouverait le fait qu'en cas de nécessité, la fortification aurait été transformée en un système défensif.

C. „La fortification du Athanaric” ou la fortification de la Moldavie inférieure. Situé entre les localités Ploscuțeni (sur le Siret) et Stoicani (sur le Prut) et s'étendant sur une longueur de 90 km, la Fortification de la Moldavie inférieure sépare la Plaine Roumaine du Plateau Moldave. Les fouilles archéologiques ont établi l'existence d'une palissade en bois (détruite à l'occasion d'un incendie) et de quelques guets-apens placés devant le fossé et marqués par de nombreuses fosses profondes données très probablement de *cippi*. La position du fossé orienté, non pas vers le Nord (comme dans le cas des autres fortifications de Moldavie), mais vers le Sud atteste l'inédit de la Fortification Ploscuțeni-Stoicani. C'est en effet une observation qui a généré plusieurs hypothèses concernant l'appartenance ethnique de cette construction. Et pourtant, la manière de construire ainsi que le trajet de la fortification respectent les principes de construction spécifiques aux Romains: les principes stratégiques (palissade en bois précédée de guets-apens, hypothétiques points de passage contrôlés, là où le *vallum* croisait une route, tours de surveillance situées d'un côté et de l'autre, sur les hauteurs); le principe topo-géographique (la fortification

sépare le Plateau Moldave et la Plaine Roumaine) et le principe hydrographique (les sources d'eau le plus importantes restent au Nord du *vallum*). Quant aux conditions dans lesquelles les Romains ont pu élever une telle construction, la position du fossé démontre nettement que la fortification avait été érigée contre un adversaire qui, à l'époque, se trouvait au Sud, Sud-Est, dans la Plaine Roumaine. Nous pensons qu'il s'agit-la de la cession par l'empereur Hadrian, en faveur des Sarmates, d'une zone située entre le Danube d'un côté et les Carpates Méridionales de l'autre. La construction d'une fortification romaine ayant le fossé orienté vers le Sud ne serait logique que pendant l'existence de la province Dacia car, à cette époque-là on essayait par cela de rendre difficile l'accès des barbares dans la région intra carpatique par les défilés. Les stratèges romains doivent également avoir eu en vue la présence des Sarmates dans la Plaine Roumaine qui était strictement contrôlée.

D. La Fortification Lacul Cahul–Lacul Cartal. Le trajet de cette fortification ayant le fossé orienté vers le Nord commence à partir du côté Sud du Lac Cahul. Formant un demi-cercle centré sur le rempart d'Aliobrix-Orlovka, la fortification se dirige vers le Sud-Ouest, vers le Lac Cartal. Sa fonction est comparable à celle de la Fortification Traian-Tulucești pour le *castrum* de Bârboși, c'est-à-dire celle de protéger le rempart romain d'Orlovka.

III. Considérations générales concernant les fortifications de la Dacie:

La question la plus intéressante et la seule en mesure d'expliquer la raison de ces fortification linéaires, est la date de leur construction. Avec le temps, elles ont été soit modifiées, soit complétées, ou abandonnées, selon le besoin de l'époque. Après les reconquêtes constantiniennes, une partie en ont été restaurées, fait qui a été prouvé par la stratigraphie de la fortification et par l'aspect du fossé. Les modifications ultérieures, distancées dans le temps, rendent presque impossible l'établissement de la date initiale à laquelle ces fortifications avaient été élevées. À ce sujet, les fouilles archéologiques ont révélé des résultats très divers. Cela explique pourquoi jusqu'à présent, ceux qui s'en sont occupés, n'ont pas encore trouvé un point de vue, unanimement accepté, qui impose définitivement à l'historiographie une date de construction – ne fût-ce que celle d'une seule fortification romaine – dans la région du Bas Danube. Les hypothèses chronologiques de la construction et du fonctionnement des fortifications de terre – trois en Valachie et Olténie („le Sillon de Novac du sud”, „le Sillon de Novac du nord”, et *limes transalutanus*) et quatre au Sud de la Moldavie et dans le Bugeac (la Fortification Traian-Tulucești, la Fortification Vadul lui Isac-Lacul Sasác, la Fortification Lacul Cahul-Lacul Cartal et la Fortification

d'Atharic) – s'étendent sur la quatre siècles de domination romaine en Dacie. En plus, dans le cas de certains de ces fortifications, on n'en a même pas établi le trajet exact...

En fonction des besoins qui ont résidé à la base de leur construction, les fortifications ci-dessus pourraient être groupées en trois catégories à savoir:

1. Fortifications remplissant une fonction de *limes*. Ces constructions apparaissent là où le relief n'offre pas de possibilités de défense, autrement dit elles sont érigées pour compléter ou pour suppléer une frontière naturelle (*ripa*). Spécifique à ce type de fortifications reste la construction, dans leur proximité, des *turres* destinées à surveiller la zone et des *speculae*, présentes quelque fois aussi dans la région des *Barbaricum*, destinées à annoncer, par des signaux acoustiques ou visuels, l'approche d'un danger. Indissolublement liés au fonctionnement du *limes* sont les *castrum* situés derrière la fortification, à des distances variables, en fonction des nécessités stratégiques respectives. La liaison en était assurée par une *via militaris* sur laquelle il y avait, par endroits, des points de passage contrôlés.

Un bon exemple de fortifications élevées en respectant tous les besoins stratégiques d'un *limes* sont: *limes transalutanus*, et „le Sillon de Novac du nord”. le Sillon de Novac du nord

2. Fortifications remplissant une fonction „bureaucratique”. Le rôle de ce type de fortifications est de marquer la longueur du „territoire sanitaire” institué par les Romains dans la zone de contact entre le *limes* proprement-dit et le *Barbaricum*. Il faisait partie des instruments juridiques qui réglaient les relations de l'Empire avec les populations barbares. Ces fortifications sont dépourvues de *turres* de surveillance et de signalisation – du type *turres* – ainsi que de remparts – du type *castra* ou *castella*. Dans le cas de ces fortifications, l'existence de certains points de passage contrôlés traversant la ligne de démarcation, en l'absence de l'identification, sur le terrain, des tours de surveillance et d'une recherche à l'aide des photos aériennes, reste seulement probable. A la base de leur construction résident toujours les mêmes principes: stratégique, topo-géographique et hydrologique. Spécifiques pour ce type de construction sont: Vadul lui Isac-Lacul Sasâc et la Fortification Stoicani-Ploscuțeni.

3. Fortifications faisant partie du système défensif d'un périmètre stratégique. Ayant des dimensions un peu plus réduites que les première, celles-ci ont une forme qui leur est particulière: une forme arquée, centrée sur l'objectif qu'elles protègent. Des trois principes mentionnés ci-dessus elles ne respectent que le principe stratégique. Cependant, il faut supposer aussi l'existence de certains points de passage contrôlés, surtout là où, dans l'immédiate proximité de la fortification les fouilles ont identifié les traces d'une fortification annexe. C'est une réalité spécifique au Sud de la Moldavie où, à cause des troubles intenses de la zone, on a dû faire élever

des „têtes de pont” dans le *Barbaricum*. À part l’observation des populations de la zone, ces fortifications avec tout le système de remparts qui les entouraient et les troupes disloqués, devaient assurer les voies de passage du fleuve. Mais cependant, on n’exclut pas la possibilité que celles-ci aient aussi délimité la *prata legionis*. Représentatives pour ce type de fortifications restent la Fortification Traian-Tulucești et la Fortification Lacul Cahul-Lacul Cartal.

Au fur et à mesure, le fonctionnement des fortifications avec leurs points de passage contrôlés, là où il y en avait, a polarisé des groupes toujours plus importants de Barbares dans cette zone, même là où, initialement, à cause de la politique de „territoire de sécurité”, les régions transfrontalières étaient moins peuplées. De par cette façon, la fonction des fortifications se diversifie, celles-ci devant jouer un rôle préparatoire dans le cadre d’une éventuelle intégration de la zone dans *Orbis Romanus*. C’est dans ce contexte que peuvent être identifiées encore d’autres fonctions des fortifications de terre, mais cela sans en pouvoir faire une délimitation nette parce que, comme elles se trouvent dans une relation indissoluble, elles se conditionnent réciproquement.

A. La fonction „économique” de la fortification. La présence, dans les sources de l’époque romano-dace, de certains noms de bureaux douaniers (*statio*) desservis par des dignitaires de rang impérial (*procuratores*), groupés souvent dans une *societas*, ainsi que la présence de certaines missions des bénéficiaires consulaires et des commerçants (*negotiatores*), toutes attestées jusqu’aux périphéries de la province, démontrent qu’aux confins de l’Empire, tant d’un côté que de l’autre des lignes de démarcation, il y avait une activité économique intense. Ces zones bénéficiaient en effet d’un certain degré d’„intégration économique”, ne serait-ce que dans le milieu rural des *limes*, sinon dans toute la province.

B. La fonction politico-diplomatique de la fortification. L’établissement de certains groupes de Barbares dans le voisinage des frontières impériales, avec l’approbation tacite de l’administration de la province, a progressivement conduit au développement de certains moyens de persuasion concrets qui imposassent l’intérêt romain dans la zone en question. Si elle n’avait pas pu contrôler ces populations, l’administration romaine n’aurait aucunement admis leur établissement dans le voisinage des frontières de l’Empire. L’existence, dans le cadre de l’instrumentation juridique romaine, de certaines délimitations nettes concernant les zones, les populations et les marchandises qui pouvaient participer au commerce de la province, démontre la rigueur du contrôle exercé par les dignitaires impériaux. Ce contrôle représentait aussi, sans doute, un facteur politico-diplomatique pouvant être employé pour punir ou, selon le cas, pour récompenser, les Barbares commerçants établis à la frontière, ce qui était vital pour une série de peuplades situées en dehors de l’Empire.

C. La fonction „culturelle” de la fortification. De l'exposé ci-dessus, il résulte surtout le fait que, dans l'antiquité, les fortifications de terre n'ont pas représenté des barrières, mais des axes fondamentaux dans l'évolution historique des populations vivant des deux côtés. En Dacie, la construction et la destination de telles fortifications dans le but de les faire fonctionner comme *limes* ou comme simples éléments juridiques, à un moment donné, n'ont pas eu de répercussions négatives sur la société locale ni n'ont détruit l'ancienne unité culturelle. Au contraire, les lignes de démarcation tracées sur le terrain sous la forme des fortifications de terre, avec des points de passage contrôlés, vont devenir, avec le temps des éléments de symbiose sur le plan culturel. Autrement dit, elles vont devenir des éléments associatifs qui auront contribué, dans une mesure aussi importante, à la romanisation des Daces libres ou à la romanisation d'autres populations restées *extra provinciam*.

Abstract

Roman Linear Fortifications on the Left Bank of the Danube (Centuries I-IV BC)

The earliest tracks left by the Roman armies are represented by numerous vestiges of the conquerors to be found all over the Dacian territory. The abundance of such fortifications is accounted by the population's need to keep control and defend itself against the attacks coming from *Barbaricum*. Among these and tightly related to the implementation of the Roman strategy is the immediate building, in a newly conquered territory, of two types of linear constructions: *vallum* and *via militaris*. If the former locally separate the *Orbis romanus* from the *solum barbariae*, the latter connect the different strategic locations in an attempt to facilitate fast and efficient displacement of the Roman troops. The large number of these constructions highlights the significance of the Dacian province within the Roman defensive system. Both have become popular under the term “troian” (the wall of Trajan) and the medieval documents and the local Romanian toponymy mentioned them as such to remind the constructive activities carried out by the Dacia conqueror.

The book is dedicated to the study of the earth waves, first of all, because they tell us about important aspects of the military, political and cultural life within the Roman Dacia about which there are no exhaustive studies to underline their significance in the framework of the relations between the populations living on both sides of such liminary lines. The complex process of the earth waves mechanism as approached here either is of less importance in the historiography of this matter, or the conclusions reached fail to reflect the concrete historic facts which caused those constructions to be built; however, the stage reached by the researches at the moment of such hypothesis should be taken into account as well.

The left low Danube region features an extremely complex situation as regards the archaeological research of the earth waves, which might go back to the centuries I - IV BC. To the unfinished investigations of these fortifications, identified in the territory from the XIX century, natural or human damages caused by external factors or various arrangement plans and

constructions have been added. Under the circumstances the later archaeological sites have proved to be, more often than not, less productive producing partial and fragile conclusions. The expressions of this situation is to be found in a statistic report which shows that, in spite of the digging and the specialist' endeavour, the amount of information available at present has increased by a negligible percentage with respect to that existing in the half of the last century. Even so, in the absence of scientific sources able to certify the ethnic membership, the role and chronology of the earth waves within space under discussion, the archaeological investigation is still the only means likely to bring a slight improvement of this situation.

I. The earth waves between the Danube and the Western Carpathians:

A. "The South Novac's Furrow". Of 170 Km lengths, the wave from South West Muntenia begins in the village of Viespești (Olt County) and goes eastwards to the former lake Greaca (Băneasa, Giurgiu County). The "furrow" path is believed to have followed the line to the West of the Olt River quite close to the town of Calafat, which however is not conformed by subsequent researches. The Western end of "The South Novac's Furrow", according to the principles followed by the Romans when erecting such walls must have been somewhere on the banks of the Danube, maybe in Calafat or Drobeta. In this case, dating "the South Novac's Furrow" during the reign of Hadrian emperor is out of the question as this cannot account for its construction both in the East and West of the *limes transalutanus* (the existence together with the *limes* is unreasonable). Taking into account the period when the fortifications behind the "South Novac's Furrow" were used, they must have delimited "the safety space" that the Romans used to keep in the North of the Danube after Aurelianus had withdrawn his armies. We therefore believe that the collocation *Dacia restituta* used in the panegyric uttered on first of March 279 (?) in front of Emperor Constantinus Chlorus refers exactly to this territory, which had been previously attacked by the Carpians.

B. The "North Novac's Furrow". This *vallum* separates the field area from the hills starting from the mouth of Topolnița River, near the *castrum* from Drobeta Turnu-Severin, and it was identified in the proximity of Brăila city. The North Novac's Furrow has a North oriented dig which implies that it had been erected by someone who settled on the Danube line hence was very interested in defending it. As to the date when this wave was built, there are three major assumptions, namely: 1) the furrow might have been built by the middle of the I century and related to the "safety space" politics of the Roman administration at the lower Danube during the first Christian centuries; 2) the furrow might have been built in the IV century as a border

against the Constantin re-conquered territories; 3) the wave could have delimited, in the North of the Danube river, the space dominated by the Bulgarians, and erected within the VII-IX centuries. This last hypothesis is not confirmed by any archaeological evidence as in the area between the Danube and the “furrow” there are no fortifications, roads and significant necropolis to be attributable to the Bulgarians.

Therefore, the construction of the palisade can only be related to two specific instances that took place in the Lower Danube region: the creation of the North-Danube “safety space” in the middle of the I century or the re-conquering carried out by Constantin the Great. However, although the first assumption seems plausible, the present archaeological evidence fail to back it up since in the region between the Danube and the “furrow” there are no tracks of Roman domination (fortifications, civil settlements, roads) on the I century. Moreover, if the wall had been built before the Dacia conquest, the Romans would have annexed the plain of Muntenia for good by resorting to this fortification. Also, there is no strong theory able to explain the functionality of the “furrow” itself because at the moment concerned Rome had no enemy so strong as to call for such an ambitious defensive system.

According to the second hypothesis, the “North Novac's furrow” might have been built in the IV century along with an entire system of fortifications intended to protect the new territories conquered by Constantin the Great on the Northern bank of the Danube. Thus, the Western end of the “furrow” is protected by the *castrum* in Drobeta which has as “defensive antennas” the Fortress of Puținei in the North and the Hinova fortifications in the South East. In the East, the *castrum* from Pietroasele and the *castellum* from Bărboși close the passage between the Carpathians and the Danube, being continued by the system of fortifications in the South Moldavia. To the South, the “furrow” is reinforced by the fortress of Sucidava and Romula; in between the old Roman road is rebuilt. It is now when the fortresses *Constantiniana Daphne* and *Turris* are built, unidentified accurately in situ though. By these conquests, Constantin the Great and his descendants tried and managed to a great extend to stop for several decades the attacks of the Goths and their allies against the Empire; thus the functionality of the “furrow” and the defensive system surrounding it seems to have been proved.

C. *Vallum transalutanus*. This Roman linear fortification belonged to what the literature used to call *limes valachicus*; later it was conventionally named *limes transalutanus* that meant a true defensive system consisting of several Roman camps out of which four were double. With these fortifications a number of surveillance and signalling towers are attested together with a road connecting them. The entire system is protected on the Eastern side by an earth wall starting 235 Km long right in front of

the Roman camp in Flămânda near Turnu Măgurele about 10-50 Km away the Olt river.

The origins of these constructions were related to the new political configuration of the territories at the Lower Danube during the period of Dacia conquest. It is usually accepted that, after the Dacian campaigns, Trojan attaches Muntenia, the East of Oltenia and South of Moldavia to the province of Lower Moesia. The status of *intra prouinciam* of these zones implies the existence of a clear territorial delineation. Under the circumstances, building a linear construction east of the Olt River might be legally relevant coming under the jurisdiction of the mentioned province.

Later, within the measures Hadrian took to bring the crisis of 117/118 to an end and keep an eye as strictly as possible on the Sarmatians present in the Romanian field, the wall erected to act as a defensive element seems perfectly justified. The identification in the wall cross section of a palisade of 2-2.50 meters width made from earth and wood which had been integrated to the wall after its partial damage and rebuilding of some fortifications and towers seems to confirm the assumption according to which, after the reconstructions from the attacks of 117/118, the fortifications on the left bank of the Olt river were designed to act as a *limes*. This is even more so as it is well known that Hadrian was very fond of constructing palisades of pillars and twinges to better mark the Empire borders; at the same time the Sarmatians, tolerated in the Romanian field, left but few tracks inside the space at the right of the *limes transalutanus* which is also proved by its operation as such at the beginning of the II century.

The importance of *limes transalutanus* within the defensive system of the future *Dacia Inferior* is made by the need of connecting this Roman province with the North Danube ones. A communication path, perhaps the most important and fastest, was the course of the Olt River itself. The need to protect this natural road from the East must have one of the decisive factors, which led the construction of the new defensive system. This is a reality up to IV century when Iordanes (*Getica*, 74) wrote: *nam lazygis ab Aroxolonis Aluta tantum fluvio segregantur*, which implied the vicinity of the Sarmatian people from East and West as found with the occasion of the attacks of 117/118, made simultaneous toward the defensive Olt line. Taking out of current use the Drobeta Bridge by destroying its wooden structure must have strategic objective implied more probably the Sarmatian threat than their Roxolan brothers threat.

After the native' strike or the attack of the free Dacians vaguely mentioned by the Antoninus Pius's biographer, a new fortification stage of the *limes transalutanus* is attested during Septimius Severus reign. In spite of such measures, however, the defensive system on the left bank of the Olt River will be destroyed by the Carpien attack in 245-247.

II. The earth walls in the South of Moldavia and Bugeac

A. The Trajan-Tulucești *vallum* or the Galați wave. Of 23 Km length, this defensive construction has its Western end located near the village of Șerbeștii Vechi at about 200 meters away from the Siret River (*Hierasus*) elbow while the Eastern end is situated at the outskirts of Tulucești (village of Branișteea) near the Prut (*Pyretus*) banks. The archaeological researches prove the existence of two building stages made at several centuries distance and the fact that the fortification was fitted with a wooden palisade, which was destroyed by a fire. As to what called for the construction of this fortification, things are pretty clear. The arch-shape of the Trajan-Tulucești wave, centred on the *castrum* of Bărboși operated, namely in II and III centuries and IV century when the fortress existed.

B. "Isac's Ford-Sasâc Lake" *vallum*. Of a total length of 126 Km the Western end of this wave is located near the Prut River banks in the village called Isac's Ford. After crossing the Bugeac field, the wave comes to an end between the Tatarbunar and Sasâc Lake (sea lime). The wave trajectory was divided into three sectors erected successively: the Isac's Ford-Bolgrad, the Ialpuș Lake-Katalbug Lake; the Katalbug Lake-Sasâc Lake. The Northern orientation of the dig along with the principles according to which the wave was built is all evidence attributable to the Romans.

As to the building date, it is not out of the question that the initiative of erecting at least one of the segments of the Isac's Ford-Sasâc Lake *vallum*, maybe the first, might have belonged to the Moesis governors, Tiberius Silvanus Aelianus. Providing a "safety space" in the North of the Danube mouth, bordered by a delineation line, may have entitled the one who has written the Aelianus eulogium to consider that his character "*per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit*". The lack of surveillance and signalling towers (*turres* or *speculae*) or some fortifications behind it proves that the wave of Isac's Ford-Sasâc Lake was more of a bureaucratic nature marking the width of the "sanitary belt" made by the Romans in front of Moesia. The hypothetic identification behind the waves of strategic roads (*via militaris*) as suggested by the arrangement of some Roman tombs would prove that, when necessary, the wave was converted into a defensive system.

C. The "wave of Athanaric" or the wave of the lower Moldavia. Lying between the localities of Ploscuțeni (on the Siret River) and Stoicani (on the Prut River) along a 90 Km length, the wave of the lower Moldavia separated the Romanian field from the Moldavian table. Archaeological researches show the existence of some wooden palisades destroyed in a fire and some traps in front of the dig under the form of deep and frequent holes most probably fitted with *cippi*. A novel aspect revealed by the Stoicani-Ploscuțeni wave is the position of the dig, oriented not toward the North but

to the South. This observation has generated many assumptions as to the ethnic origins of these constructions. However, the construction configuration and the wave path both meet the Roman strategic principles (wooden palisade, traps in front of it, hypothetical check points on both sides up to the top), topo-geographical principles (it separates the Moldavian table from the Romanian field) and hydrological (the richest water sources are left north of the *vallum*). As to these conditions they erected such construction, the dig position clearly shows that the wave is intended for an enemy situated by that date somewhere in the South, South-East, in the Romanian field. We believe that Hadrianus had given up a certain region within the space between the Danube and West-Carpathians to the Sarmatians in 117. Erecting a Roman wave, with the dig South oriented, is logic only during the existence of Dacia province as it was tried to make barbarians access difficult through the passes in the sub-Carpathians space the Roman strategists must have also considered the presence of the Roxolan-Sarmatians in the Romanian field under a strict control.

D. The Cahul Lake-Cartal Lake Wave. The trajectory of this wave with a North oriented dig starts on the banks of the Cahul Lake. Making up a semi-arch centred on the fortification of Aliobrix-Orlovka, the wave goes toward South-West, to the Cahul Lake. Its function similar to that carried out by the Trajan-Tulucești *vallum* for the Bărboși site was to protect the Roman fortification of Orlovka.

III. General considerations on the Dacia waves

The most interesting problem and the only one capable of explaining the meaning of this linear fortification is the date when they had been erected. In time, the waves have been changed, supplemented or abandoned depending on the needs in situ. After the Constantinian reconquest, part of them was rebuilt as shown by the layers of the wave and the dig profiles. Later modifications made from time to time make almost impossible determination of the initial date when these fortifications had been actually erected. The archaeological researches have led to various results. It is significant that up to now those who have dealt with this matter failed to reach a unanimously accepted viewpoint likely to finally determine in the historiography a date when at least one of the Roman linear fortifications might have been built at the lower Danube. The chronological hypotheses of the constructions and operation of the earth waves – three in Muntenia and Oltenia (Novac's South Furrow, Novac's North Furrow and *limes transalutanus*) and four in the South of Moldavia and Bugeac (the Trajan-Tulucești wave, the wave between Cahul Lake and Cartal Lake and Athanaric's wave) are to found during the four centuries of Roman

domination in Dacia. Moreover, with some fortifications the exact path has not been established either...

Depending on the purpose they were built for, the waves fall under three basic categories, as follows:

1. Waves standing for a *limes*. Such constructions are visible where the relief fails to provide defensive elements, in other words, they are built in addition to a natural frontier (*ripa*). Specific to these waves is the construction next to them of some *turres* intended to keep the area under control and some *speculae*, sometimes present in the *Barbaricum* itself, intended to acoustically or visually signal a possible danger. Tightly related to the *limes* functionality are the roman sites positioned right behind the wave at variable distances depending on the strategic necessities. The link between them is made by *via militaris*; from place to place there are checkpoints. Examples of waves which construction meet all the strategic exigencies of a *limes* would be *limes transalutanus*, Novac's South Furrow and Novac's North Furrow.

2. Waves playing a "bureaucratic" role. They were meant to mark the width of the "sanitary belt" created by the Romans in the contact zone between the *limes* itself and *Barbaricum*. This type of waves was part of a legal tool that used to regulate the Empire relations with the inhabitants of the *Barbaricum*. They lack surveillance towers, *turres* or *speculae* or fortifications such as *castra* or *castella*. In this case, the existence of some checkpoints beyond the borderline, since there are no surveillance towers or researches based on top view pictures, is only probable. They are based on common principles, such as: strategic, top geographical and hydrographical. Examples of this type of waves are: Isac's Ford-Sasâc Lake wave, Stoicani-Ploscuțeni wave.

3. Waves belonging to a strategic defensive system. Smaller than the former, these feature a specific arched shape, centred onto the objective they protect. Out of the principles listed, their construction only meets the strategic one. At the same time, it is supposed the existence of a number of check points especially near those places where archaeological digging identified tracks of annex-fortifications. These are specific to the South Moldavia where the intense clashes called for the construction of "bridges pillar" in *Barbaricum*. In addition to keeping under control the populations in the area, these waves together with the fortification system surrounding them and the displaced troops were supposed to provide the river crossing paths. At the same time, it is not excluded that these delineate *prata legionis*. Representative for this type of wave are: Traian-Tulucești wave and the Cahul Lake-Cartal Lake wave.

In time the waves with their checkpoints, where applicable, gradually polarized larger significant groups of Barbarians in this area, even where initially, due to the politics of "safety space", the trans-border regions

were poorly inhabited. Thus the function of the waves becomes manifold: they were to play a preparing role for a subsequent integration of the zone into *Orbis romanus*. In this context, other functions of the earth wave could be identified as well, without any clear distinction between them as they are mutually conditioned and indissolubly related.

1. **The “economic function”.** The presence, in the sources of the Roman epoch of Dacia, of such denominations as customs offices (*statio*) served by Empire servants not rarely grouped into *societas*, of consuls missions along with the existence of merchants (*negotiatores*), all attested down to the outskirts of the province clearly show that far at the ends of the Empire, on both sides of the border lines, there was a very flourishing economic life, these limit regions benefiting of a certain degree of “economic integration”, if not in province, at least in the country zone on the *limes*.

2. **The “political-diplomatic” function.** The settlement of some groups of barbarians near the Empire frontiers, with the tacit consent of the province administration, had gradually developed concrete pressure means able to impose the Roman interest in the area too. Because of no control of these populations, the Roman administration would not by any means have permitted their settlement near the Empire borders. The Roman judicial tools had provided for clear delimitations of these areas, populations and merchandise, which might have been involved in the province commerce, show the strictness of the control carried out by the Empire servants. Such control also meant a political-diplomatic tool, which could be used for the punishment or, as applicable, for gratifying the barbarians involved in the border commerce, which was vital for a number of populations outside the Empire.

3. **The “cultural” function.** From the foregoing it is to be understood mainly that in antiquity the earth waves were not barriers but major axes in the historical evolution of the various populations living on the both sides. In Dacia, the construction and outfitting of the waves for the purpose of acting as *limes* or simple judicial elements at a certain time had no negative consequences on the local society and did not interrupt the old cultural unity. Moreover, the delimitation lines marked in the territory as earth waves with their controlled passes would become elements of symbiosis on a cultural level, in other words “aggregation elements” which might have contributed to a large extent to the Romanization of the free Dacians or other population *extra provinciam*.

Lista ilustrațiilor:

- I. Valurile din Câmpia Română
- II. Fortificații dintre Dunăre și „Brazda lui Novac de sud”
- III. Planul fortificațiilor dintre Dunăre și „Brazda lui Novac de sud” (după Polonic, 1940)
 - III.1. Izvoarele
 - III.2. Desa
 - III.3. Bistreț
 - III.4. Pietroșani
- IV. Turn (reconstituire după imaginile Columnei traiane)
- V. Dimensiuni ale „Brazdei lui Novac de nord”
 - V.1. în Oltenia și Muntenia (după Tudor, 1968)
 - V.2. în Oltenia (după Vlădescu, 1977)
 - V.3. în Muntenia (după Vlădescu, 1978)
- VI. Secțiuni în „Brazda lui Novac de nord”
 - VI.1. Pădurea Știubeiului, jud. Dolj (după D. Berciu, 1952)
 - VI.2. Pădurea Schitului, jud. Dolj (după Vlădescu, 1978)
- VII. Planul unor fortificații dintre Dunăre și „Brazda lui Novac de nord”
 - VII.1. Drobeta (după Tudor, 1968)
 - VII.2. Hinova (după Davidescu, 1989)
 - VII.3. Gornea (după Gudea, 1977)
 - VII.4. Romula (după Tătulea, 1994)
 - VII.5. Batoși (după Tudor, 1968)
 - VII.6. Pojejena (după Gudea, 1975)
 - VII.7. Pietroasele (după Diaconu, 1981)
 - VII.8. Bărboși (după Gostar, 1962)
- VIII. „Brazda lui Novac de nord” în județul Argeș și locul descoperirii pieselor
- IX. Sistemul defensiv din jurul Oltului (*limes alutanus* și *transalutanus*)
- X. Urluieni. „Brazda lui Novac de nord” și *limes transalutanus* (după Cătănicu, 1997)
- XI. *Limes transalutanus* reconstituire
 - XI.1. după Tocilescu
 - XI.2. după Polonic
- XII. Secțiuni în *vallum transalutanus* (după Cătănicu, 1997)
 - XII.1. în valea Dunării

- XII.2. la N-V de Urluieni
- XIII. Planul fortificațiilor de pe *limes transalutanus*
 - XIII.1. Flamânda (după Cătănicu, 1997)
 - XIII.2. Putineiu (după Cătănicu, 1997)
 - XIII.3. Băneasa (după Polonic, 1940)
 - XIII.4. Gresia (după Polonic, 1940)
 - XIII.5. Ghioca (după Polonic, 1940)
 - XIII.6. *Castellum* de la sud de Urluieni (după Cătănicu, 1997)
 - XIII.7. *Castellum* de la nord de Urluieni (după Cătănicu, 1997)
 - XIII.8. Izbășești (după Polonic, 1940)
 - XIII.9. Săpata de Jos (după Christescu, 1934)
 - XIII.10. Albota (după Polonic, 1940)
 - XIII.11. Purcăreni (după Polonic, 1940)
 - XIII.12. Jidova (după Popescu, 1968)
 - XIII.13. Rucăr (după Cătănicu, 1997)
 - XIII.14. Râșnov (după Gudea, Pop, 1971)
 - XIII.15. Turnul de la Scrioaștea (după Cătănicu, 1997)
- XIV. Valurile din sudul Moldovei și Bugeac
- XV. Valul Traian-Tulucești (valul Galațiului)
- XVI. Secțiune în valul Traian-Tulucești la Smârdan (după Brudiu, 1995)
- XVII. Valul Stoicani-Ploscuțeni
- XVIII. Secțiuni în valul Stoicani-Ploscuțeni (după Brudiu, 1979)
 - XVIII.1. la Fîntînele
 - XVIII.2. la Măcișeni
- XIX. Fortificații liniare reconstituite
 - XIX.1. *limes*
 - XIX.2. *limitibus*

La liste de l'illustrations:

- I. Les *valla* du Valachie
- II. Les camps entre Danube et le „Sillon du Novac du sud”
- III. Roman camps entre Danube et le „Sillon du Novac du sud” (d'après Polonic, 1940)
 - III.1. Izvoarele
 - III.2. Desa
 - III.3. Bistreț
 - III.4. Pietroșani
- IV. Tour (reconstitution d'après la Colonne de Trajan)
- V. Dimensions du „Sillon du Novac du nord”
 - V.1. Dans Petit Valachie et Grand Valachie (d'après D. Tudor, 1968)
 - V.2. Petit Valachie (d'après Vlădescu, 1977)
 - V.3. Grand Valachie (d'après Vlădescu, 1978)
- VI. Section pratiquées dans le „Sillon du Novac du nord”
 - VI.1. La forêt du Știubei dans le district de Dolj (d'après Berciu, 1952)
 - VI.2. La forêt du Schit dans le district de Dolj (d'après Vlădescu, 1978)
- VII. Camps romains entre Danube et le „Sillon du Novac du nord”
 - VII.1. Drobeta (d'après Tudor, 1968)
 - VII.2. Hinova (d'après Davidescu, 1989)
 - VII.3. Gornea (d'après Gudea, 1977)
 - VII.4. Romula (d'après Tătulea, 1994)
 - VII.5. Batoși (d'après Tudor, 1968)
 - VII.6. Pojejena (d'après Gudea, 1975)
 - VII.7. Pietroasele (d'après Diaconu, 1981)
 - VII.8. Bărboși (d'après Gostar, 1962)
- VIII. Le „Sillon du Novac du nord” dans le district de Argeș
- IX. Le système défensif d'Olt (*limes alutanus* și *transalutanus*)
- X. Urluieni. Le „Sillon de Novac du nord” et le *limes transalutanus* (d'après Cătănciu, 1997)
- XI. *Limes transalutanus* reconstitution
 - XI.1. d'après Tocilescu
 - XI.2. d'après Polonic
- XII. Sections pratiquées dans le *vallum transalutanus* (d'après Cătănciu, 1997)
 - XII.1. en Vallée du Danube

- XII.2. au nord-ouest de Urluieni
- XIII. Camps romains du *limes transalutanus*
 - XIII.1. Flamânda (d'après Cătănicu, 1997)
 - XIII.2. Putineiu (d'après Cătănicu, 1997)
 - XIII.3. Baneasa (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.4. Gresia (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.5. Ghioca (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.6. *Castellum* du sud de Urluieni (d'après Cătănicu, 1997)
 - XIII.7. *Castellum* du nord de Urluieni (d'après Cătănicu, 1997)
 - XIII.8. Izbășești (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.9. Săpata de Jos (d'après Christescu, 1934)
 - XIII.10. Albota (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.11. Purcăreni (d'après Polonic, 1940)
 - XIII.12. Jidova (d'après Popescu, 1968)
 - XIII.13. Rucăr (d'après Cătănicu, 1997)
 - XIII.14. Râșnov (d'après Gudea, Pop, 1971)
 - XIII.15. Turnul de la Scrioaștea (d'après Cătănicu, 1997)
- XIV. Les *valla* de Basse-Moldavie et du Boudjak
- XV. Le *vallum* Traian-Tulucești
- XVI. Section pratiquées on Smârdan dans le Traian-Tulucești *vallum* (d'après Brudiu, 1995)
- XVII. Le *vallum* Stoicani-Ploscuțeni
- XVIII. Sections pratiquées dans Stoicani-Ploscuțeni *vallum* (d'après Brudiu, 1979)
 - XVIII.1. on Fîntînele
 - XVIII.2. on Măcișeni
- XIX. Fortifications linéaires reconstituées
 - XIX.1. *Limes*
 - XIX.2. *Limitibus*

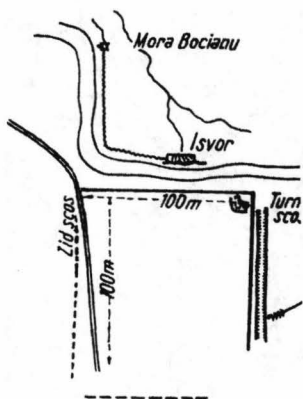
The illustration list:

- I. The earth waves from Romanian Plain
- II. The fortifications between Danube and “South Novac's Furrow”
- III. The plans of the fortifications between Danube and “South Novac's Furrow” (after Polonic, 1940)
 - III.1. Izvoarele
 - III.2. Desa
 - III.3. Bistreț
 - III.4. Pietroșani
- IV. Tower (reconstruction after the Trajan's Column)
- V. The size of the “North Novac's Furrow”
 - V.1. In Little Walachia and Walachia (after D. Tudor, 1968)
 - V.2. In Little Walachia (after Vlădescu, 1977)
 - V.3. In Walachia after (Vlădescu, 1977)
- VI. The sections made in “North Novac's Furrow”
 - VI.1. The Știubei Forest, Dolj County (after Berciu, 1952)
 - VI.2. The Schit Forest, Dolj County (after Vlădescu, 1978)
- VII. The plans of the fortifications between Danube and “North Novac's Furrow”
 - VII.1. Drobeta (after Tudor, 1968)
 - VII.2. Hinova (after Davidescu, 1989)
 - VII.3. Gornea (after Gudea, 1977)
 - VII.4. Romula (after Tătulea, 1994)
 - VII.5. Batoși (after Tudor, 1968)
 - VII.6. Pojejena (after Gudea, 1975)
 - VII.7. Pietroasele (after Diaconu, 1981)
 - VII.8. Bărboși (after Gostar, 1962)
- VIII. The “North Novac's Furrow” Argeș county
- IX. Olt's defensive system (*limes alutanus* și *transalutanus*)
- X. Urluieni. The “North Novac's Furrow” and *limes transalutanus* (after Cătănicu, 1997)
- XI. Reconstruction of *Limes transalutanus*
 - XI.1. after Tocilescu
 - XI.2. after Polonic
- XII. Sections made in *vallum transalutanus* (after Cătănicu, 1997)
 - XII.1. in the Danube Valley

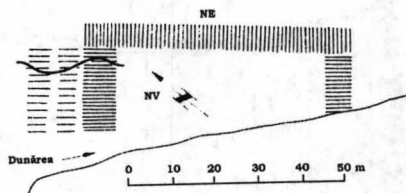
- XII.2. on north-west of Urluieni
- XIII. The plans of fortifications from *limes transalutanus*
 - XIII.1. Flamânda (after Cătănicu, 1997)
 - XIII.2. Putineiu (after Cătănicu, 1997)
 - XIII.3. Baneasa (after Polonic, 1940)
 - XIII.4. Gresia (after Polonic, 1940)
 - XIII.5. Ghioca (after Polonic, 1940)
 - XIII.6. The *castellum* from south of Urluieni (after Cătănicu, 1997)
 - XIII.7. The *castellum* from north of Urluieni (after Cătănicu, 1997)
 - XIII.8. Izbășești (after Polonic, 1940)
 - XIII.9. Săpata de Jos (after Christescu, 1934)
 - XIII.10. Albota (after Polonic, 1940)
 - XIII.11. Purcăreni (after Polonic, 1940)
 - XIII.12. Jidova (after Popescu, 1968)
 - XIII.13. Rucăr (after Cătănicu, 1997)
 - XIII.14. Râșnov (after Gudea, Pop, 1971)
 - XIII.15. Turnul de la Scrioaștea (after Cătănicu, 1997)
- XIV. The earth waves from south Moldavia and Bugeac
- XV. The Traian-Tulucești *vallum*
- XVI. The section made in Traian-Tulucești *vallum* at Smârdan (after Brudiu, 1995)
- XVII. Stoicani-Ploscuțeni *vallum*
- XVIII. The sections made in Stoicani-Ploscuțeni *vallum* (after Brudiu, 1979)
 - XVIII.1. on Fîntînele
 - XVIII.2. on Măcișeni
- XIX. Reconstitue linear fortifications
 - XIX.1. *Limes*
 - XIX.2. *Limitibus*

Planșa II

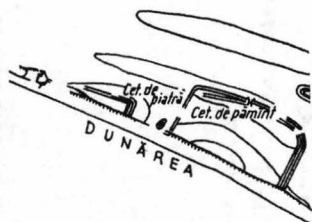
Nr.	Localitatea / județul	Tipul fortificației	Datarea	Capăt de pod	Punct de trecere
1	Pietroșani, Teleorman	Castru	II(?) -	<i>Trimammium</i>	-
2	Turnu-Măgurele, Teleorman	Cetate	II-III(?), IV-VI	<i>Asamus</i>	-
3	<i>Sucidava-Celei</i> , Olt	Castru ?	II-III	<i>Oescus</i>	pod
4	Lișteava(?), Dolj	Cetate de piatră	-	-	-
5	Căciulătești, Dolj	Castru de pământ	-	-	-
6	Zăvalul, Dolj	Cetate de pământ	-	<i>Augusta</i>	-
7	Bistreț, Dolj	2 castre	II-IV	<i>Cebus</i>	pod
8	Desa, Dolj	Castru de piatră	II-IV	<i>Ratiaria</i>	pod

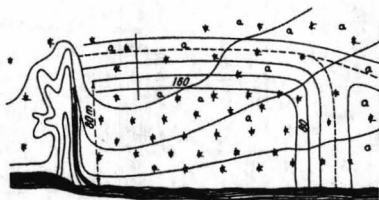
III.1.

III.2.

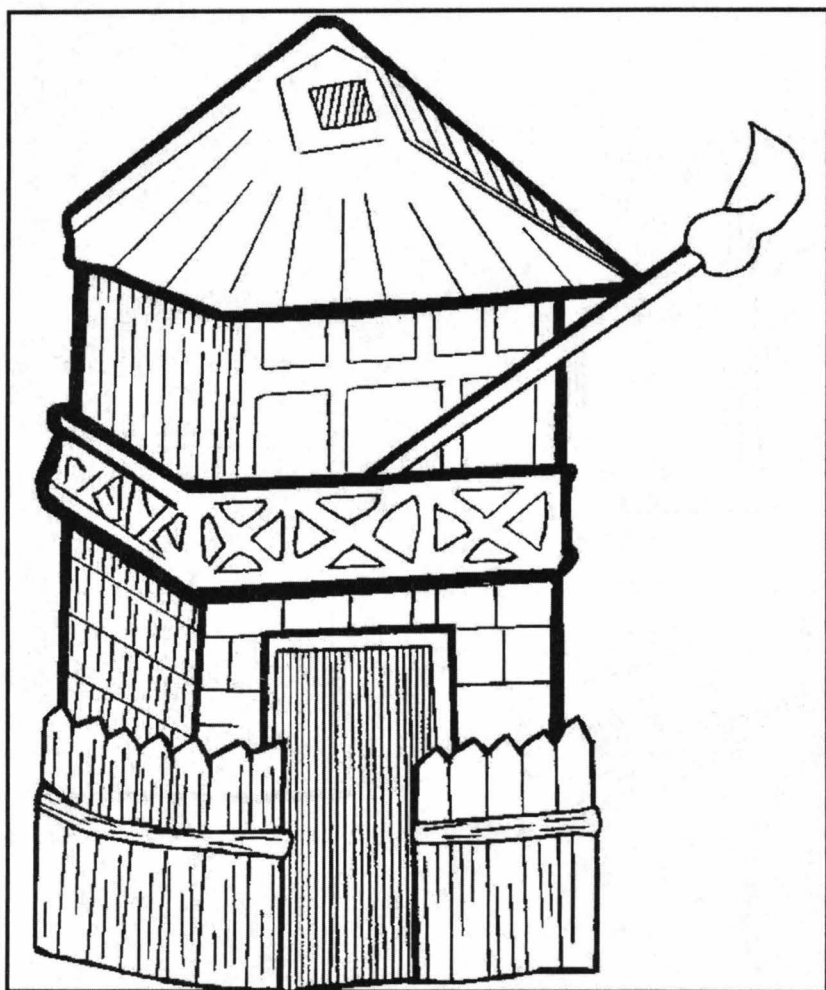

III.3.

III.4.

Planșa III

Plansa IV

Oltenia

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Localități
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
28-30	0.70-1	-	0.50-1	Drobeta - Pârul Broscarilor
30	2.50	-	1	P. Broscarilor – Orevița
10.30	2	8.70	2	Orevița - Valea Dobrei
-	-	10	1.50	Dobra - pădurea Știubei
10	1.20	7-10	0.50	Craiova – Gîrlești
10	1	7	1	Valea Lupoaiiei
10	1.80	7	1.30	Valea Mică - Valea Mare

Muntenia

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Localități
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
20	1	20	0.50	Dealul Tomeștilor
7	1.50	7	0.50	Urlueni
-	0.50	-	0.40	Urlueni – Cotmeana

Dimensiuni medii

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Zone
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
16.55	1.55	8.24	1.15	Oltenia
13.5	1	13.5	0.46	Muntenia

Plansa V.1.

Oltenia

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Localități
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
20	4	-	-	Glămina
32	3.50	-	-	Cîrjei
-	-	6.50	0.40-0.50	Măgura lui Cîrlotea
6.50	0.40-0.50	-	-	Livezile
6	0.60	5	0.80	Dealul Măiașului
15	0.25-0.30	9.70	0.25-0.30	Orevița
3	1.80	8	2	Olteanca
-	0.60	-	0.80	Padina Mică
3	0.60	4.50	0.80	--#--
13.20	0.30	11.30	0.30	Dobra
14	0.15	10	0.10-0.12	Gvârmnița
10	-	10	0.15	Bălăcița
7	1.30	6	0.30	Cleanov
10	0.15	10	0.15	Carpen
6.80	0.20	4	0.20	Platoul Toia
5	0.75	4.50	0.80	Câmpia Carpenului
6	0.70	5	0.90	Boca
4.70	0.50	8.80	0.20-0.30	Pădurea Știubei
13.50	0.60	10	0.40-0.50	Pădurea Velei
16	4-4.50	10	-	Dealul Cinghir
4	0.30	-	-	Italieni
8	0.20	2	-	Bucovăț
10	0.20	10	0.20-0.30	Leamna de Sus
10	0.20	10	-	Craiova
9	0.10-0.20	6	0.15	Robănești
4.80	0.30	10-20	0.30	Bojoiu
9.50-10	1	9	0.75	Pădurea Schitului

Planșa V.2.

Muntenia

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Localități
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
7	0.40	3.30	0.05	Drăgotești
13	0.15	6.90	0.10	--"--
13.40	0.45	5	0.30	Pădurea Episcopiei
14	0.80	0.50	0.26	Dobrun
20-23	0.30-0.40	12.70	0.05-0.10	--"--
12	0.20	9.80	0.16	Șopîrlița
10	0.50	10	0.20	Cioroi
9.67	0.32	6	0.25	Coteana
5	0.15	5	0.15	Pădurea Terev
8	0.20	7	0.10	Movilești
13.50	0.49	8	0.10	Pădurea Breaza
7.80	0.40	3.25	0.30	Potcoava
8.25	0.20	6	0.10	Sinești
9	0.50	6	0.30	Pădurea Sineștilor
10	0.30	7.50	0.30	--"--
7.50	0.60	4.40	0.30	Pădurea Corbu
10	1.40	5.30	0.45	Urlueni
8.50	0.40	8	0.10	Satul Nou
10	0.25	10	0.25	Cornățel
7	0.55	2.50	0.55	Mozac
8.50	0.10	3	0.10	Vultureanca
8.50	0.30	8	0.35	Broșteni
5.50	0.35	4.50	0.20	Stavropolis
10	0.50	7.50	0.25	Fosea
7	0.20	5.50	0.10	Pădurea Crîngulețe
8.50	0.30	4.50	-	Cornățelu
6	0.15	5	0.10	Dobra
8	0.25	5.50	0.10	Fița

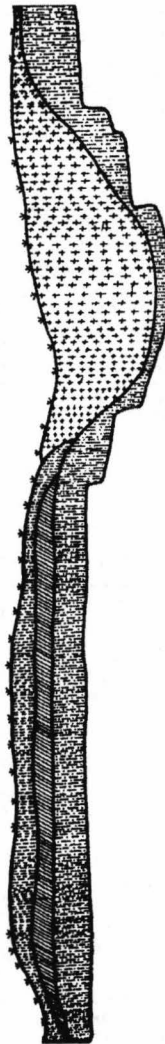
Dimensiuni medii

<i>Vallum</i>		<i>Fossa</i>		Zone
Lățime	Înălțime	Lățime	Adâncime	
9.89	0.92	7.96	0.50	Oltenia
9.54	0.38	6.09	0.20	Muntenia

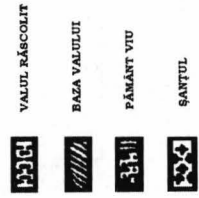
Planșa V.3.

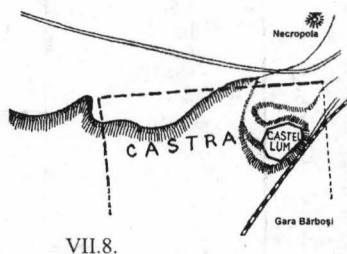
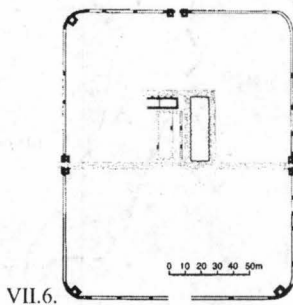
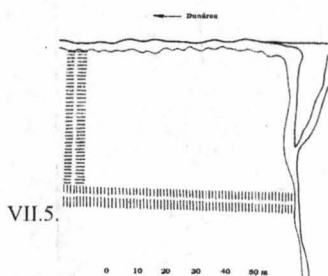
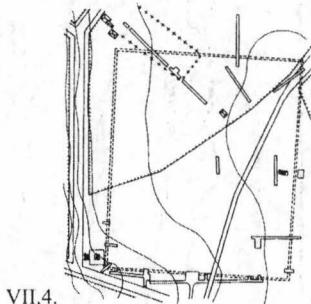
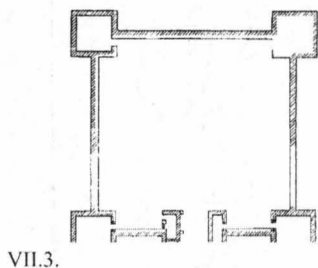
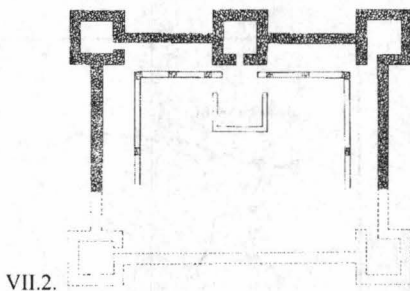
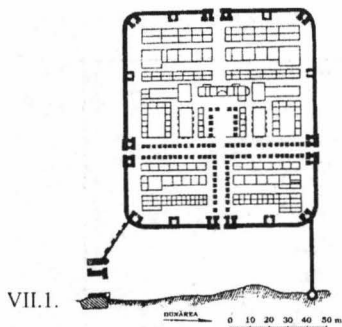
VI.1.

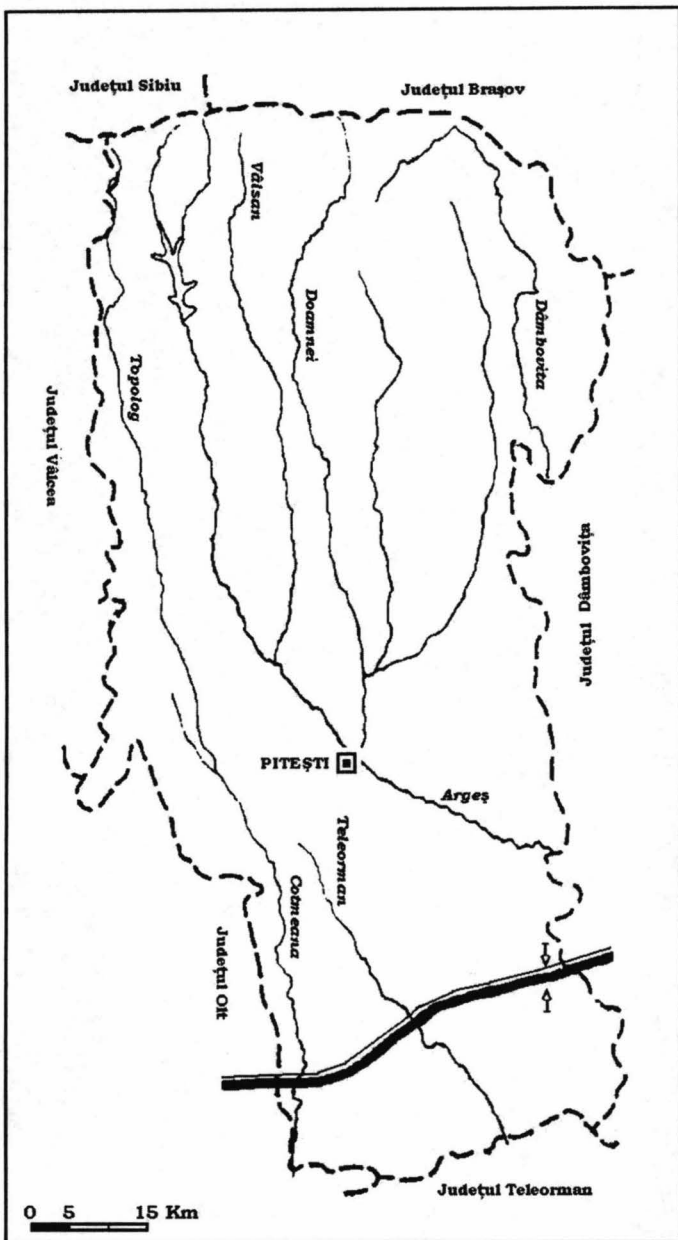
VI.2.

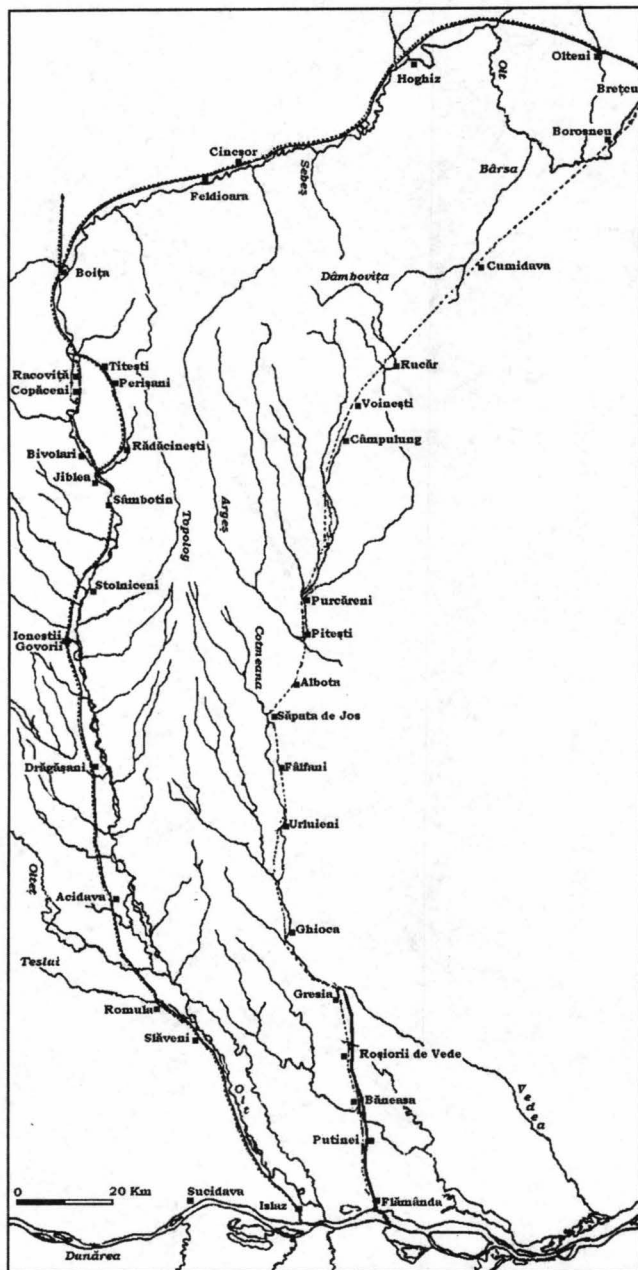
Plaușa VI

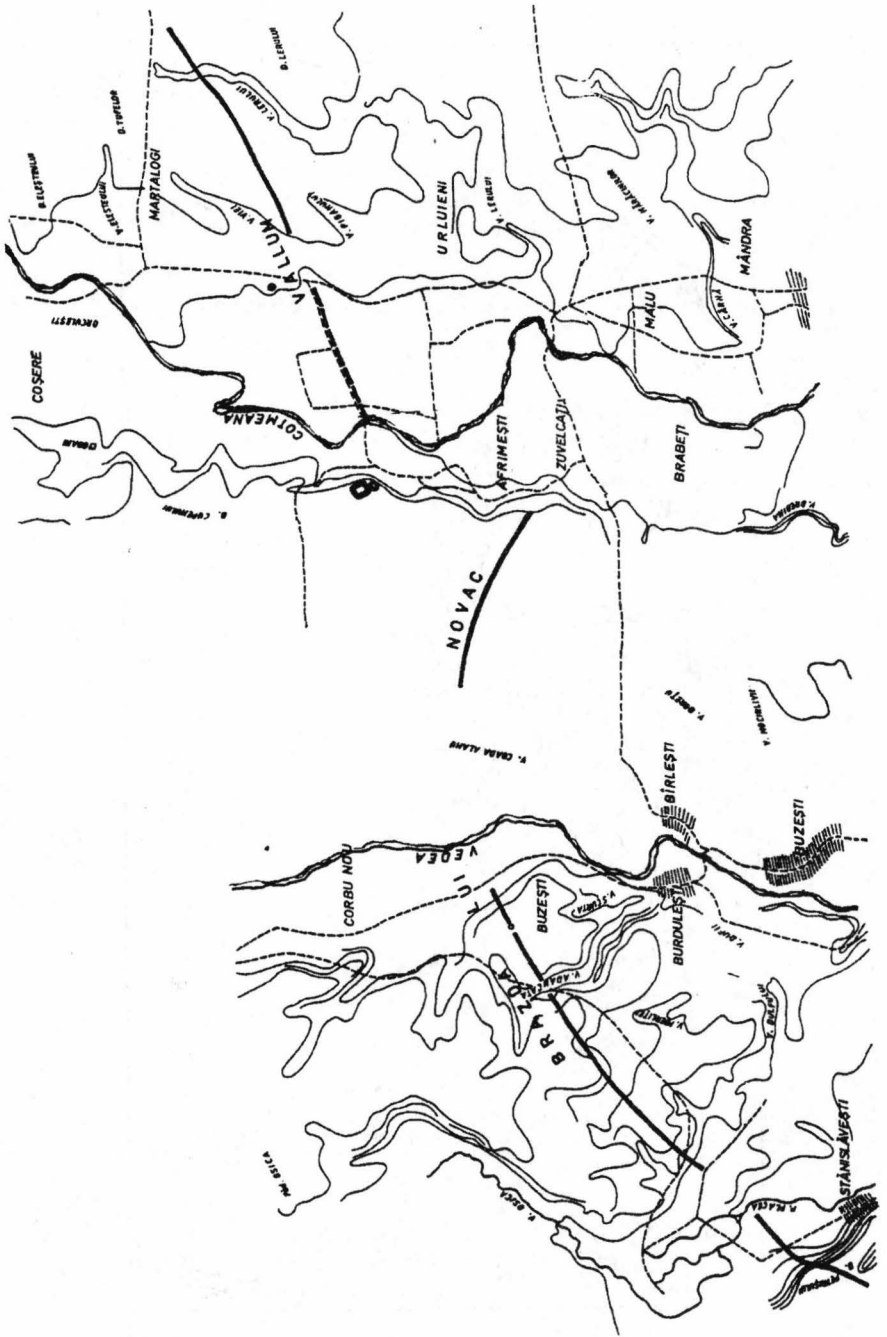
Planşa VII

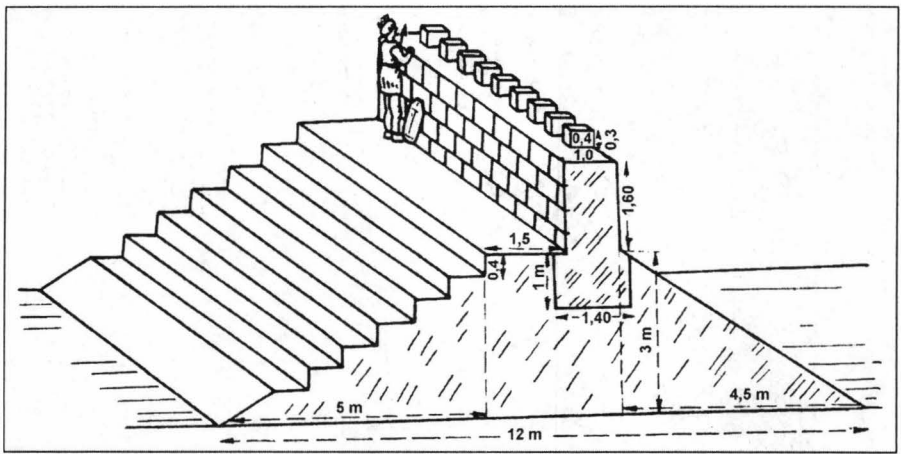
Planșa VIII

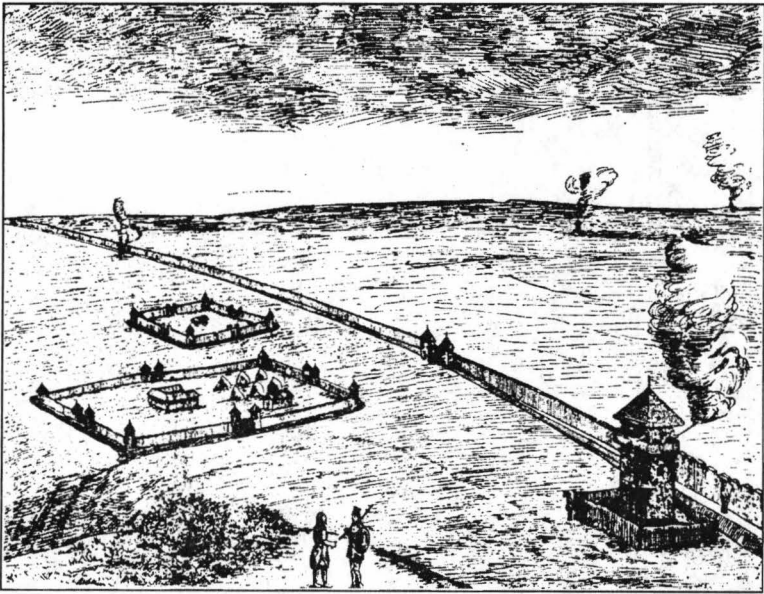
Planșa IX

Planșa X

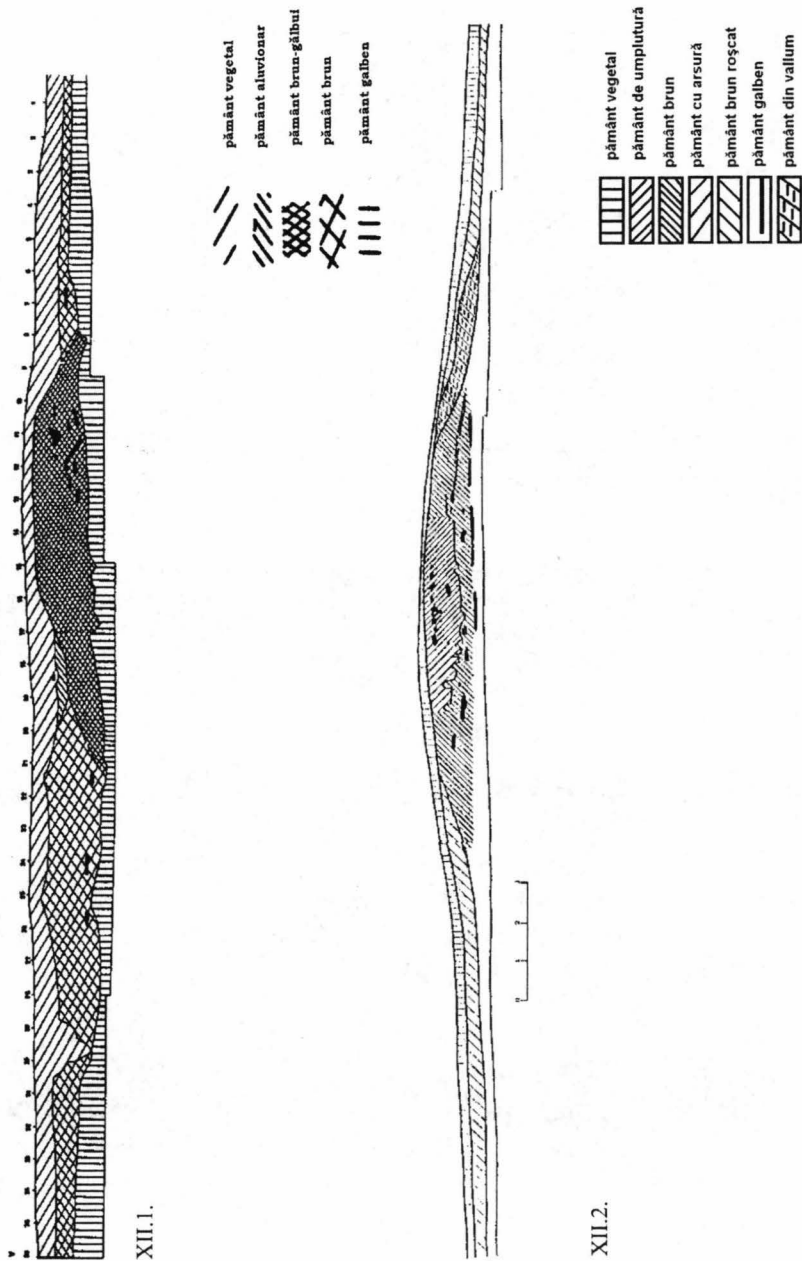

XI.1.

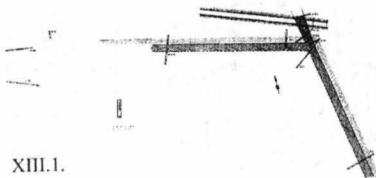

XI.2.

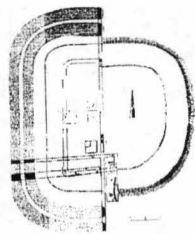
Plansa XI

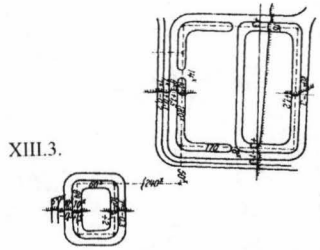
Planșa XII

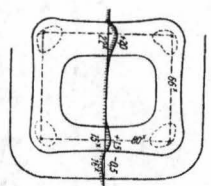
XIII.1.

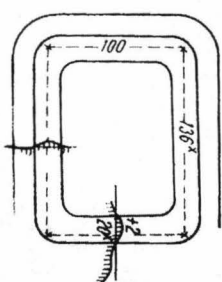
XIII.2.

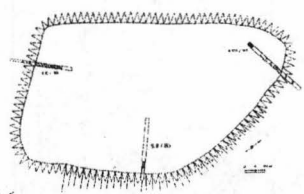
XIII.3.

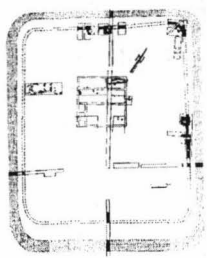
XIII.4.

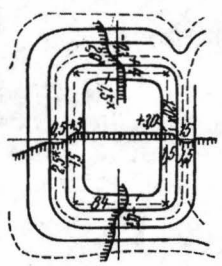
XIII.5.

XIII.6.

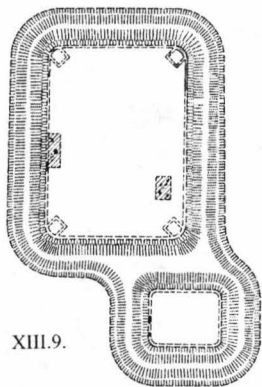

XIII.7.

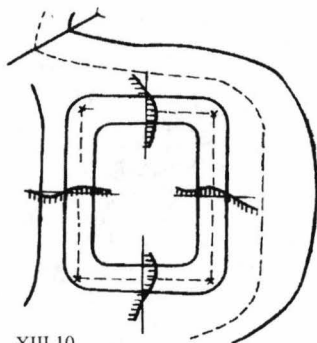

XIII.8.

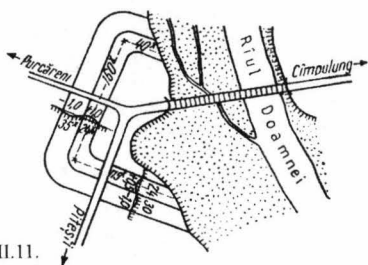
Planșa XIII.a

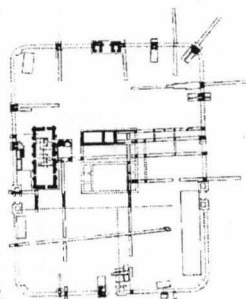
XIII.9.

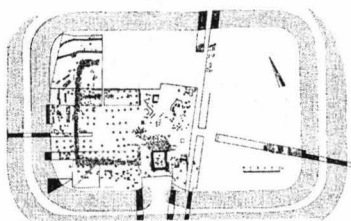
XIII.10.

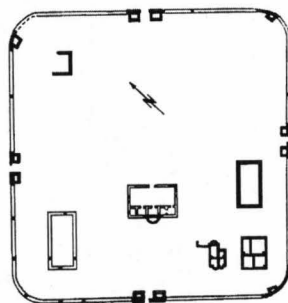
XIII.11.

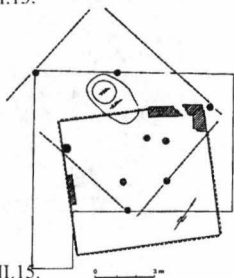
XIII.12.

XIII.13.

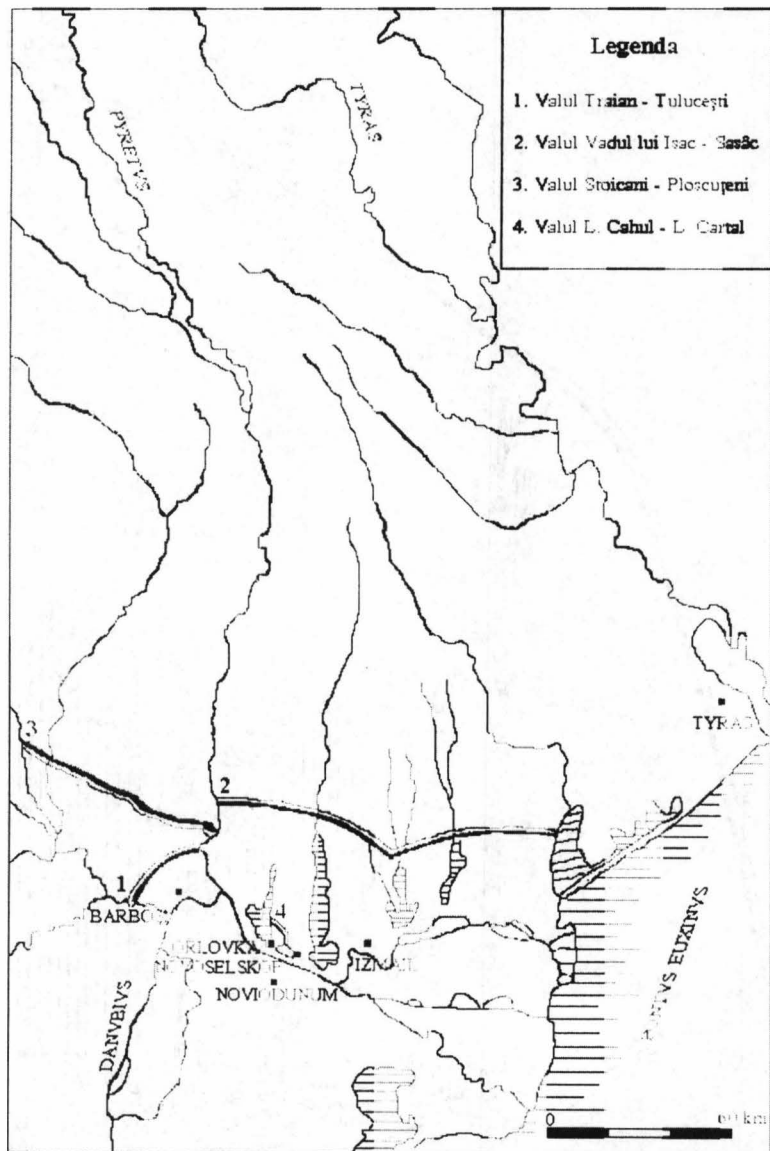

XIII.14.

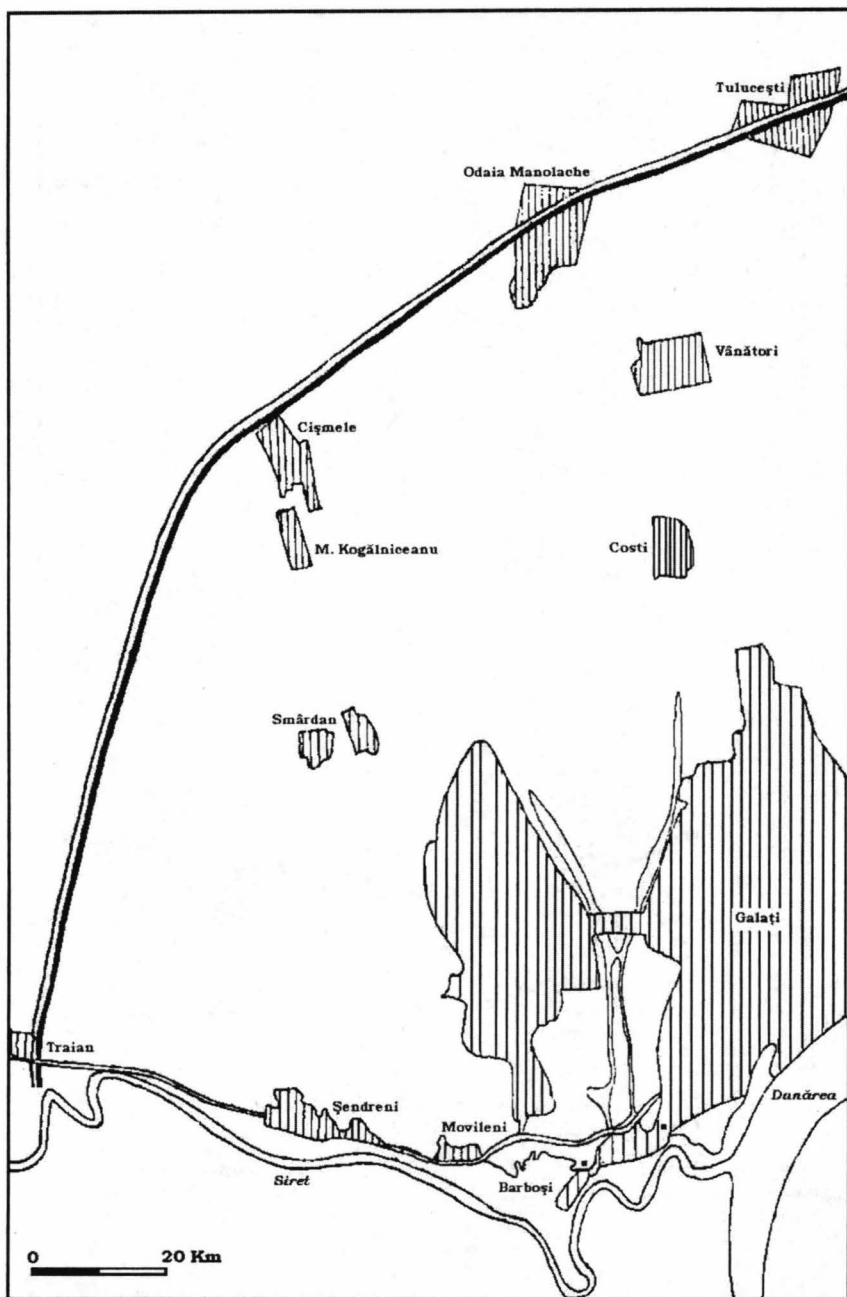

XIII.15.

Planșa XIII.b

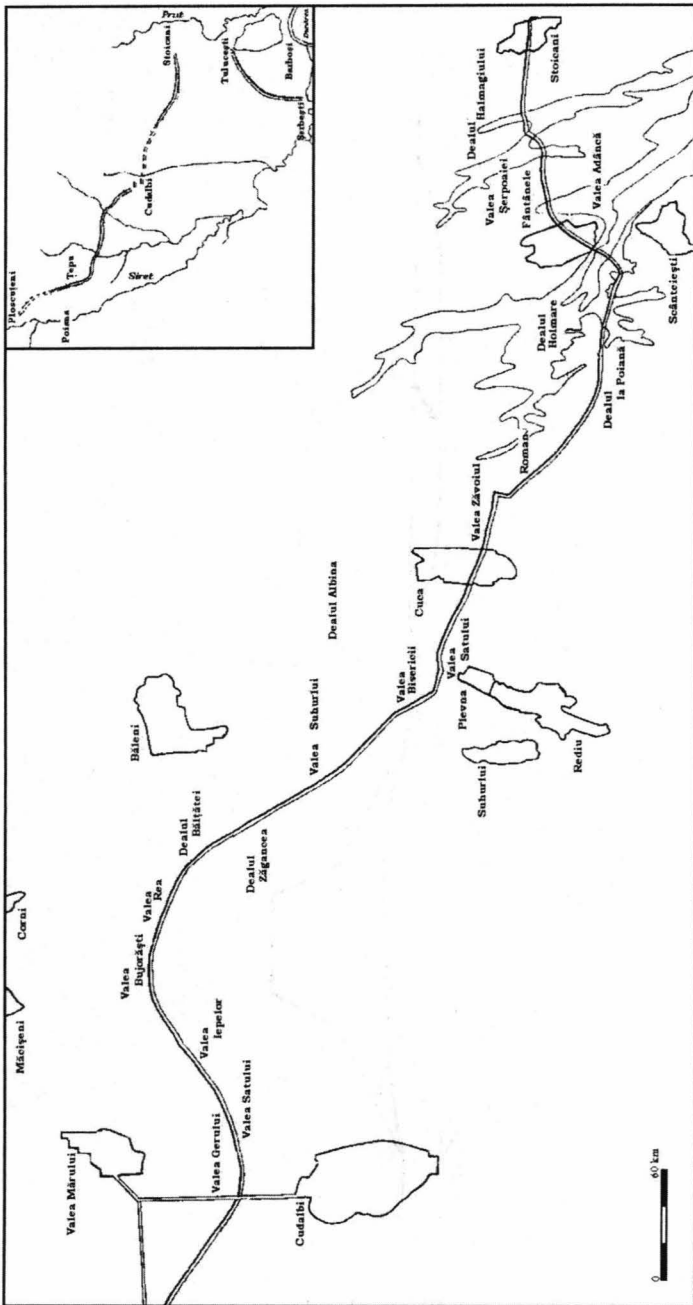
Planșa XIV

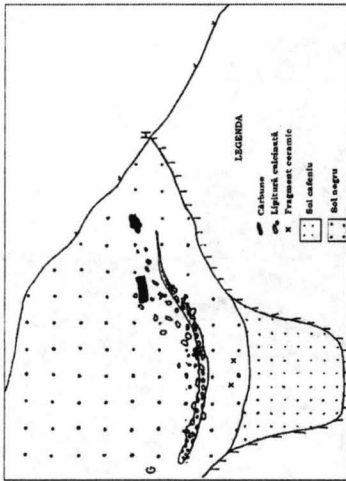
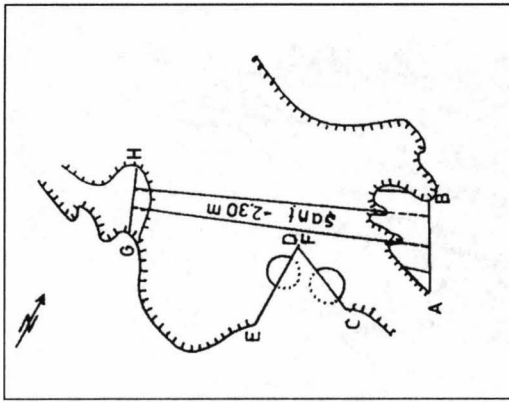
Planșa XV

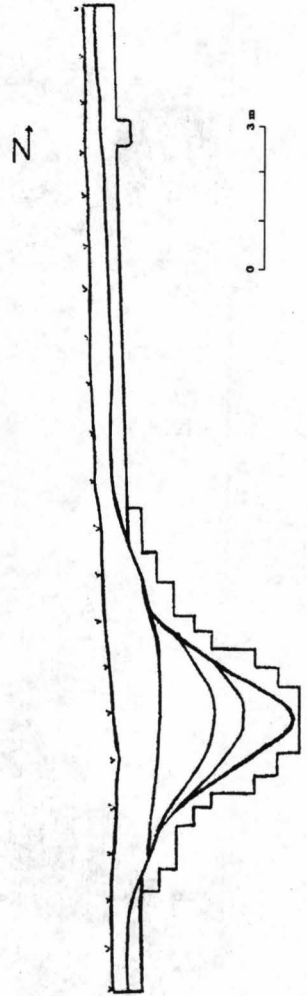
Planșa XVI

Planșa XVII

XVIII.1.

XVIII.2.

Planșa XVIII

XIX.1.

XIX.2.

Planșa XIX

Glosar:

barbaricum = populațiile din afara limitelor Imperiului Roman.

bermă = spațiul lăsat între șanț și valul propriu-zis.

castrum / castra = lagăr roman fortificat.

castellum / castella = fortăreață de mici proporții care adăpostea o garnizoană cu un efectiv redus numeric; 1. fortificație temporară de pământ (*castella temere munita*), 2. fortificație permanentă de piatră (*castella murata*).

cippi = pari ascuțiți la vârf, dispuși în fața *limes*-ului, pentru a îngreuna accesul cavaleriei.

fossa = (șanț), element al sistemului defensiv, poziționat în fața valului, consta dintr-o adâncitură liniară, rezultată din scoaterea pământului pentru formarea valului.

limes = frontieră fortificată, în fața unui teritoriu necucerit.

limitibus(?) = hotar convențional constând dintr-un *vallum* cu *fossa*.

murex = spini de metal împrăștiați în fața *limes*-ului pentru a îngreuna accesul cavaleriei.

palisadă = fortificație de lemn destinată susținerii pământului din val și protejării trupelor de pe val.

ripa = frontieră naturală (fluviu, munte, deșert, etc.)

specula = turnuri înalte de supraveghere și semnalizare (acustică sau luminoasă), amplasate uneori chiar în *barbaricum*.

teritorium legionis = teritoriul strategic și economic necesar desfășurării activității normale în castru.

turres = turnuri de lemn destinate supravegherii mișcărilor populațiilor translimitane.

vallum = (val), fortificație liniară, formată dintr-o ridicătură de pământ continuă, prevăzută spre înamic cu un șanț adânc (*fossa*).

via militaris = drum strategic, favoriza legătura trupelor între diverse obiective.

Indici:

A

Adameșteanu, D.: 23, 139
Ahrweiler, H.: 126
Alba Iulia (*Apulum*): 37, 141, 142
Albota: 57
Albotă, M.: 48
Alföldi, A.: 104
Alföldy, G.: 118
Amon, L.: 57
Antoche, Em. C.: 56
Antonescu, T.: 34
Arçar (*Ratiaria*): 35, 37, 56, 57
Ardeț, A.: 40
Ardevan, A.: 33, 48, 140, 146
Argeș: 19, 21, 42, 44, 45, 54, 55, 57, 58,
59, 70, 71, 73, 74,
Argeșel: 55
Aricescu, A.: 33, 57, 58, 116, 122
Armbruster, A.: 17
Arpașul de Sus: 54
Atlantic: 31
Avram, R.: 57

B

Babeș, M.: 95
Bader, T.: 143
Bakó, G.: 52, 54
Balăș, V.: 42
Balș, T.: 26
Baradez, J.: 55, 72
Barbu, V.: 33
Barnea, Al.: 41, 44, 116, 122
Barnea, I.: 37, 38, 49, 50, 55, 56, 57, 83,
91, 92, 94, 95, 96, 103, 137
Basoc, I.: 110
Batoți: 37
Bădescu, M.: 55, 70, 73

Bădescu, I.: 148
Băjan, D.: 70
Băneasa: 26, 32, 57, 59, 152, 162
Bărăteaz: 51
Bărboși: 27, 28, 41, 43, 48, 49, 50, 51,
56, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88,
89, 90, 92, 96, 102, 105, 110,
113, 114, 115, 116, 118, 119,
120, 121, 122, 123, 141, 147,
153, 155, 157, 163, 165, 166
Bărbulescu, M.: 37, 56, 89, 101
Bărcăcilă, Al.: 26, 36, 40
Bârcă, V.: 28, 74, 80, 82, 88, 92, 96,
97, 98, 106, 109, 113, 128
Bârliba, V.: 29, 82, 148
Bârzu, L.: 41, 44, 51, 108
Bâta Doamnei: 90
Bechet: 33, 34, 35
Benea, D.: 26, 37, 38, 39, 40, 44, 49,
57, 58, 94, 102, 141, 144
Boneș, J.: 59
Berchem, D.: 131, 149
Berciu, D.: 42, 45, 98
Bichir, Gh.: 26, 28, 29, 32, 36, 38, 46,
53, 74, 94, 96, 109, 110, 111,
143, 144, 145
Bistreț: 34, 35, 37, 49, 59
Bistrița Năsăud: 118, 142
Bivolari (*Arutela*): 26, 58
Blaremburg, Vl.: 23,
Bogdan, I.: 26
Boghean, D.: 27
Boilă, Em. D.: 55, 82, 87, 88, 102, 114,
115, 117, 122, 131
Boița: 20
Boldur, Al.: 18

- Bolgrad: 32, 90, 128
 Bolliac, C.: 23, 24, 57
 Bona, P.: 40
 Bondar, R. D.: 28
 Bondoc, D.: 21, 34, 35, 36, 59
 Bordea, Gh.: 26, 33
 Boroneaț, V.: 44
 Botzan, M.: 48
 Bran: 72, 73
 Braniștea: 82
 Brateș: 81
 Brăila: 18, 40, 42, 43, 45, 46, 95, 97
 Brad: 76
 Branga, N.: 114
 Braudel, F.: 126
 Breaza: 54
 Breslau: 102, 133
 Brezeanu, S.: 81, 89
 Brnjica-Gradac na Česavi (*Novae*): 32, 39
 Broșteni: 45
 Brudiu, M.: 18, 29, 32, 42, 55, 80, 81, 83, 84, 90, 91, 106, 107, 108, 110, 111, 112, 115, 126, 127, 128, 129, 147
 Brujako, V, I.: 93
 Brza Palanka (*Egeta*): 35
 Buciumi: 141
 Bucovăț: 45
 Bugeac: 26, 79, 90, 91, 93, 96, 97, 113, 127
 Bujor, E.: 26, 52
 Bulgaria: 37
 Bumbești: 10
 Butculescu, D. C.: 24
 Buzău: 18, 41, 42, 43, 48, 51, 74, 109
C
 Cahul (Iacul): 20, 81, 113, 127, 139
 Calafat: 32, 34
 Calder, M. W.: 105
 Cantacuzino, C.: 17
 Cantacuzino, Gh.: 26, 57
 Cantemir, D.: 17, 26, 83, 121
 Carpați: 23, 26, 27, 28, 31, 41, 43, 44, 48, 50, 51, 53, 54, 55, 73, 79, 82, 90, 97, 105, 110, 114, 130, 140
 Cartal (Iacul): 20, 28, 81, 88, 93, 96, 118, 127, 139
 Căciulătești: 34
 Călan (*Aquae*): 35, 56
 Căpitanu, V.: 29
 Cășei: 141
 Cătăniciu, I. B.: 18, 25, 26, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 90, 97, 106, 134, 139, 141, 143, 145
 Căzănișteanu, C.: 23
 Câmpulung: 24, 57, 59, 73, 77
 Cândea, I.: 21
 Cârlomanești: 95
 Cetate: 32
 Cetatea Albă (*Tyras*): 28, 89, 92, 100, 101, 102, 115, 117, 122, 123
 Charax: 55, 92, 102, 122
 Chevallier, R.: 139
 Chilia: 74
 Chindriș, I.: 24
 Chirică, V.: 56
 Chirilă, E.: 28, 37
 Christescu, V.: 25, 26, 32, 57, 59, 70, 71, 73, 91, 142
 Cihodaru, C.: 118
 Cincșor: 54
 Cioflan, T.: 57, 77
 Ciolan: 51
 Ciuc: 51
 Cizek, E.: 105
 Cloșcă, I.: 134

- Colonești Mărunței: 111
Constantinescu, E. M.: 44
Comșa, M.: 37, 50, 110
Condurachi, Em.: 47, 95, 103, 104
Conovici, N.: 46, 94
Constanța: 33, 83
Corabia (*Sucidava*): 33
Corradi, G.: 135
Costești: 53
Costin, M.: 17, 26, 121
Costin N.: 17, 26
Cotmeana: 55, 73, 74
Craiova: 25, 36, 42, 46, 48, 49
Crișan, V.: 95
Crăciunescu, G.: 47
Cristian, V.: 41
Cristudor, M.: 55, 70
Croitoru, C.: 17, 32, 43, 52, 55, 82, 83,
93, 114, 122, 126, 128, 129, 135
Cucu, A.: 44, 129
- D**
- Daicoviciu, C.: 25, 44, 70, 94, 106, 120,
133, 142
Daicoviciu, H.: 28, 29, 72, 137, 141
Danciu, A. A.: 19
Daphne (?): 49, 57
Davidescu, M.: 26, 36, 40, 48, 55, 57
Davidovac-Karataš (*Diana* ?): 38
Dâmbovița: 55
Dâmbovița, M. P.: 28, 29, 82
Dejești: 74
Demian, N. T.: 38
Densușianu, O.: 18
Deta: 51
Desa: 34, 35, 37, 40, 49, 57
Diaconescu, Al.: 143
Diaconu, Gh.: 26, 43, 48, 49, 51
Diaconu, P.: 27, 83
Dicu, P. I.: 68, 69, 70, 71, 73
- Dimitrov, D. P.: 23
Dincă, D. R.: 36
Dinogetia Gârvan (*Dinogetia*): 90, 113,
116, 118, 121, 123
Dobiăș, J.: 50
Dobó, A.: 95, 141
Dobson, B.: 130
Donat, I.: 18
Domnești: 142
Dörner, E.: 44
Dragomir, I. T.: 28, 29, 39, 80, 82, 83,
86, 88, 108, 111, 115
Dragonina: 45
Dragotă, Gh.: 52
Drajna (de Sus): 54, 74, 71
Drăganu, N.: 18
Drobeta Turnu Severin (*Drobeta*): 18,
26, 32, 36, 37, 40, 42, 43, 47, 48,
56, 57, 58, 59, 75, 141
Dulceanca: 111
Dumitrașcu, S.: 44, 143, 145
Dumitrescu, V.: 17
Dunăreni (*Sacidava*): 33
Dungaci, D.: 148
- E**
- Eibl, K.: 143
Elton, H.: 132
Enescu, N. C.: 27
Enoșești (*Acidava*): 26, 72
Eufrat: 31
- F**
- Fabricius, E.: 26, 72, 107
Făgețel: 74
Fâlfani: 57
Feldioara: 52, 54
Fedorow, G. B.: 106
Ferenczi, I.: 51, 55, 138
Ferenczi, Șt.: 53, 133, 134, 138
Fiedler, U.: 26, 45

Filipești: 51
Fitz, I.: 146
Flămânda: 20, 24, 57, 58, 72, 73
Florescu, Gr.: 26, 33, 44, 49, 53, 55, 51,
59, 71, 87, 105, 148
Florescu, R.: 26
Forni, G.: 39, 58, 133
Fosea: 45
Fotino, D.: 17, 41
Franga, I. C.: 27

G

Garam, E.: 44
Garașanin, M.: 52
Georgescu, I.: 19
Gerasimova, V.: 116
Gheorghiu, F.: 24
Garasanin, M.: 95
Gherghe, O.: 25
Gherghe, P.: 46
Gherghița: 51
Gherla: 120
Ghica, M.: 23
Ghioca: 57
Gheorghită, M.: 94
Gianfrotta, P. A.: 148
Glodariu, I.: 29, 51, 54, 86, 97, 100, 147
Golubac (*Cuppae*): 38, 56, 57
Gornea: 37, 39, 49, 57, 59
Gostar, N.: 18, 27, 28, 36, 40, 51, 60, 80,
81, 82, 83,
Grădiștea: 74
Greaca: 18, 23
Gresia: 57
Gudea, N.: 36, 37, 38, 39, 40, 48, 57, 58,
76

H

Halkin, L.: 46, 79, 91
Hanson, S., W.: 134
Harghita: 51

Harhoiu, R.: 74, 109
Harțușche, N.: 43, 45, 46, 49, 74, 109
Helen, T.: 114
Hinova: 37, 40, 42, 45, 48, 57, 59
Hoffman, D.: 56
Hoghiz: 52, 54
Homo, L.: 52
Horedt, K.: 42, 44, 49, 143

I

Ialpug (Iacul): 82, 91, 106, 128
Ignat, M.: 129, 140
Iliescu, O.: 37, 38, 49, 50, 55, 56, 57
Iliescu, Vl.: 136
Insula Banului: 37, 49
Ioneștii Govorii: 74
Ioniță, I.: 28, 29, 32, 74, 80, 81, 82, 87,
91, 92, 93, 96, 100, 101, 106,
108, 109, 111, 113, 114, 122,
127, 128, 129, 140, 145
Ioniță, V.: 51
Iordan, I.: 26, 43
Iorga, N.: 107
Isaac, B.: 131, 132
Isac (vadul lui): 20, 41, 80, 81, 82, 88,
90, 91, 106, 107, 110, 111, 127,
128, 139
Islaz: 20, 72
Ivănescu, G.: 26
Izmail: 93, 102, 110, 122
Izvorul Frumos: 37

J

Jacotă, M.: 126
Jiu: 34, 46
Jones, A. H. M.: 56, 102, 149
Jupa (*Tibiscum*): 26, 37, 40, 49, 58

K

Kambridge: 101
Katalbug (Iac): 91
Klejman, I. B.: 106

Klose, J.: 102, 103, 133

Konstanz: 94

Kornemann, E.: 72

Korotnoe: 101

Kostol (*Pontes*): 56

Krândzalov, D.: 45

Krisboi, L.: 21

Kunow, J.: 134

L

Lahovari, G. I.: 52

Lattimore, O.: 136

Laurian, A. T.: 34, 41

Lăzărescu, I.: 26

Leiden: 92

Leleasca: 74

Lepși, I.: 42

Leșile: 45

Lica, V.: 46, 74, 95, 96, 97

Lișteava: 34, 35

Liușnea, M. D.: 44, 80, 81, 84, 88, 106,
127, 128, 135

Lom (*Almus*): 38

London: 132, 136, 146

Luca, C.: 21

Lungu, R.: 53

Lupu, N.: 141

M

Macrea, M.: 37, 38, 40, 49, 57, 59, 67,
70, 72, 75, 90, 98, 119, 142, 146

Madgearu, Al.: 17

Marin, G.: 18

Marsigli, L. F.: 17, 23

Mateescu, C. N.: 24

Mateescu, G. G.: 26

Matei, C.: 82, 86, 87, 123, 148

Mathisen, R. W.: 132

Mattingly, H.: 71

Mavros, N.: 23

Măcellariu, M.: 86

Măcin (*Arrubium*): 113

Măilătoaia: 68

Mălăiești: 67, 71

Măndescu, D.: 21, 44, 45

Mătăsaru: 96, 111

Mehadia (*Ad Mediam*): 37, 40, 45, 49,
57

Mehedinți: 37, 38, 49

Medieșul Aurit: 143

Michelotto, P. G.: 124

Micia: 141, 142

Mihele, H.: 21

Milano: 39, 125, 148

Millar, F.: 103, 132

Milns, R. D.: 79, 91, 94

Minns, E. H.: 101

Mititelu, I.: 58

Mitrea, B.: 70, 71, 111, 140

Mizil: 41, 42, 43

Moga, M.: 40, 58, 141

Moga, V.: 37, 38, 70

Moghior, N.: 42, 44, 45

Moisil, C.: 23, 117

Moldova: 37, 40

Moldova Nouă: 37, 40

Mommsen, Th.: 136

Moșnița: 51

Moșoaia: 74

Moșu, I.: 40, 57

Mócsy, A.: 99, 146

Mureș: 111, 144

Musset, L.: 134

Mușețeanu, C.: 53

N

Nania, I.: 19, 44, 45, 55, 68

Năeni: 51

Năstase, Gh.: 93

Neagoe, S.: 135

Neagu, M.: 95

Neculce, I.: 26
Negrași: 44, 55
Negreni: 141
Nicolet, C.: 134
Nicorescu, P.: 28, 91, 93, 100, 102, 115,
116, 117, 118, 122, 123
Nicorești: 112
Niculiță, I. T.: 28, 82, 88, 93, 113
Noica, C.: 18
Novițkii, E. Ju.: 93
Novosel'skoe: 93, 102, 110, 122

O

Obolensky, D.: 138
Odobescu, Al.: 17, 18, 19, 24, 48, 54
Gigen (*Oescus*): 35, 37, 56, 102, 122
Olbia: 92, 100
Oldenstein, J.: 143
Oltramare, A.: 105
Onu, L.: 26
Opreanu, C. H.: 36, 44, 45, 50, 52, 53,
55, 59, 61, 63, 65, 66, 85, 90, 97,
100, 102, 109, 110, 126, 130, 135,
136, 139, 140, 142, 143, 145, 146,
148
Orația: 51
Orlovka (*Aliobrix?*): 20, 28, 32, 38, 82,
88, 92, 93, 96, 102, 110, 113, 122,
157, 166
Orșova (*Dierna*): 37, 38, 39, 40, 49, 56,
59, 141
Ostrovu Mare: 37, 59
Ott, J.: 143
Oxford: 131, 149

P

Palanka: 35
Panaitescu, P. P.: 26
Papadima, O.: 23
Papazoglu, D.: 23, 24
Paribeni, R.: 70 72

Paris: 18, 24, 48, 52, 102, 105, 126,
131
Patay, P.: 44
Patsch, C.: 26, 70, 72, 95
Păcurariu, D.: 24
Păroși: 74
Păunescu, Al.: 27, 56
Pârvan, V.: 20, 27, 28, 31, 32, 44, 58,
83, 86, 87, 89, 91, 92, 94, 95, 96,
100, 105, 106, 107, 115, 117,
123, 138, 141, 147
Petculescu, L.: 48, 51
Petică, M.: 138
Petolescu, C. C.: 18, 25, 26, 33, 37, 38,
44, 47, 48, 58, 61, 62, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 72, 74, 76, 77, 90, 91,
92, 99, 102, 104, 109, 113, 117,
120, 130, 136, 140, 141
Petre, A.: 101
Petrikovits, H.: 149
Petrovics, I. M.: 141
Philippide, Al.: 18
Piatra Cartalului: 96
Pietroasele: 41, 43, 48, 49, 50, 51, 58
Pietroșani: 33, 35
Piletič, D.: 39
Pippidi, D. M.: 44, 46
Piscu Crăsani: 94
Piso, I.: 77
Pitești: 42, 55, 58, 59, 73, 74
Piua Petrei: 49, 50, 51, 58, 59
Platon, Gh.: 118
Ploiești: 21, 42, 71, 74
Ploșșor, C. N.: 17, 22, 25
Ploscuțeni: 107, 108, 110, 111, 112,
139
Poiana-Flămânda: 57, 73
Poiana-Tecuci (*Piroboridava*): 81, 89
Polonic, P.: 24, 32, 34, 40, 42, 68

- Pop, I. I.: 62, 68
 Popa, D.: 61
 Popescu, D.: 44
 Popesc, E.: 26
 Popescu, Em.: 26, 67, 77
 Popești: 94
 Popilian, Gh.: 26, 37, 41
 Preda, C.: 58, 111
 Preuss, G.: 143
 Pribakovič, D.: 35
 Protase, D.: 34, 56, 62, 65, 74, 90
 Prut (*Pyretus*): 28, 65, 81, 128, 130
 Purcăreni: 67, 69
 Putineiu: 67
 Puținei: 37, 48
R
 Radnóti, A.: 117
 Rașev, R.: 80
 Răcari: 141
 Răcățau: 96
 Rădăcinești: 26, 58
 Rădulescu, A.: 41, 43, 82, 89, 128
 Răuș, O.: 51
 Răzvani: 51
 Râșnov (*Cumidava*): 64, 68, 77
 Reșca (*Romula*): 26, 36, 48, 58, 72, 141
 Rhin: 32
 Robert, L.: 116, 117
 Roma: 23, 58, 59, 62, 99, 104, 109
 Rosetti, D. V.: 24
 Roșiorii de Vede: 67, 75
 Rucăr: 20, 24, 68, 69, 70, 73, 77, 141
 Ruscu, D.: 37
 Russu, I. I.: 26, 58, 59, 60, 61, 62, 104, 109, 130
S
 Sanie, S.: 28, 29, 41, 51, 80, 82, 83, 86, 88, 92, 93, 95, 96, 113, 114, 115, 117, 118, 119, 121, 123, 147, 148
 Sanie, Ș.: 80, 82, 83, 88, 147
 Sarmizegetusa: 62, 141
 Sarnovski, T.: 45
 Sasâc (Iacul): 20, 80, 82, 88, 90, 91, 106
 Sămara: 74
 Săpata de Jos: 25, 67, 69
 Sărbătoarea: 45
 Săulescu, Gh.: 27, 41
 Sâmburești: 74
 Sâmpetrul German: 51
 Sânpaul: 141, 142
 Schallmayer, E.: 143
 Schuchhardt, C.: 24, 26, 27, 32, 44, 57, 73, 80, 107
 Scorpan, C.: 116
 Seston, W.: 149
 Sibiu: 61, 120, 141
 Simota, A.: 27
 Siret (*Hierasus*): 18, 42, 43, 65, 80, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 92, 107, 108, 110, 123, 128, 130, 139, 147
 Sivan, H, S.: 132
 Sîrbu, V.: 21, 28
 Slăveni: 26, 58, 72, 77
 Smeura: 74
 Sofia: 35
 Soproni, S.: 44
 Soroceanu, T.: 25
 Speidel, M. P.: 18
 Stanoev, G.: 21
 Stângă, I.: 48
 Stein, A.: 120
 Stoica, O.: 34, 35, 42, 44, 45
 Stoicani: 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113
 Stoide, C.: 26
 Stratan, I.: 37
 Strobel, K.: 59, 62, 75, 109
 Strujan, I.: 23

- Suceava: 121
 Suceveanu, Al.: 82, 101, 106, 113, 128
 Sulzer, F. J.: 17
 Székely, Z.: 62
 Szilágyi, J.: 120
 Ș
- Șadurschi, P.: 29, 66, 147
 Șarânga: 51
 Șendreni: 80, 88
 Șerban, F.: 19
 Șerbeștii Vechi: 81
 Ștefan, Al. S.: 139
 Ștefan, Gh.: 28, 61, 62, 81, 93, 96, 107,
 114, 115, 121, 137, 147,
 Șovan, O. L.: 147
 Șuțești: 43
 Șvinița: 37, 38, 39, 49, 57
- T**
- Tatarbunar: 90
 Tănăsache, M.: 26
 Tătulea, C. M.: 26, 33, 36, 37, 38, 48, 50,
 56, 58, 141, 150
 Teiușan, P.: 24
 Teleorman: 33, 63
 Teodor, D. Gh.: 41
 Teodor, S.: 29
 Teregova: 37, 49
 Thessalonic: 120
 Tibur: 93, 97, 98, 99, 104, 105
 Timoc, C.: 34, 85, 87
 Tirighina: 84, 96
 Tisa: 94
 Titești: 26
 Tocilescu, Gr.: 17, 24, 25, 26, 32, 33, 51,
 58, 67, 68, 72, 74, 76, 101, 117,
 121
 Topana: 74
 Torino: 135, 148
- Toropu, O.: 26, 33, 34, 35, 36, 37, 38,
 43, 48, 49, 56, 57, 150
 Tudor, D.: 23, 24, 25, 33, 34, 35, 36,
 37, 39, 40, 42, 46, 48, 49, 52, 53,
 54, 56, 57, 68, 59, 62, 68, 69, 70,
 77, 85, 115, 117, 121, 135, 141,
 147, 148
 Tufești: 43
 Tulcea (*Aegyssus*): 57, 121
 Tulucești: 20, 41, 42, 80, 81, 82, 88,
 90, 92, 113, 127, 128, 129, 139,
 147
 Turnu Măgurele (*Turris* ?): 32, 49, 81
 Tzony, M.: 51
- U**
- Udeni: 111
 Uhlig, C.: 91, 107
 Ureche, Gr.: 26
 Urluieni: 19, 25, 52, 53, 57, 59, 72
 Ursachi, V.: 96
- V**
- Vaday, H. A.: 62
 Valea Rugăriei: 111
 Vančugov, V. P.: 28, 82, 88, 93, 113
 Vasile, I.: 24
 Velcirov, P. R.: 21
 Velichi, N.: 88
 Velkov, V.: 37
 Ventura, C.: 26
 Viespești: 18, 32, 53
 Vinogradov, Y. G.: 92
 Viziru: 43, 45
 Vlădescu, Cr. M.: 25, 26, 34, 36, 42,
 44, 45, 48, 55, 58, 68, 69,
 Voinești: 68, 72
 Vollmer, Fr.: 97
 Vulpe, Al.: 94, 104
 Vulpe, R.: 18, 22, 26, 28, 32, 44, 46,
 52, 58, 60, 66, 69, 71, 72, 80, 82,

87, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 103,
107, 108, 111, 112

W

Wagner, W.: 59, 115

Wheeler, E. L.: 131

Wien: 134

Wittaker, C. R.: 134

Wittkopf, E.: 143

Wollmann, V.: 39

X

Xenopol, A. D.: 80, 107

Y

Yavetz, Z.: 103

Z

Zagoriț, C.: 21, 44, 71, 80

Zaharia, Em.: 28

Zaharia, N.: 28

Zahariade, M.: 34, 49, 57, 104

Zawadski, T.: 38

Zăvalul: 34

Zuckerman, C.: 131

Zugravu, N.: 41, 65

Zuvelcați: 53

**Volum apărut în cadrul publicațiilor revistei „Danubius” a
MUZEULUI DE ISTORIE GALAȚI**

**Tiparul executat la
S.C. DON STAR S.R.L. Galați
Str. 1 Decembrie 1918, Nr. 23
Tel./Fax: 0236/492587**

COSTIN CROITORU, născut la 19 mai 1979 în comuna Piscu Vechi, județul Dolj. A urmat cursurile Facultății de Litere, Istorie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos” din Galați (1998-2002), pe care a absolvit-o cu specializarea Istorie-engleză, continuându-și studiile postuniversitare în cadrul aceleiași instituții de învățământ superior. În prezent este

muzeograf la Muzeul de Istorie Galați, fiind preocupat îndeosebi de evoluția frontierei romane la Dunărea de Jos și de raporturile politice, militare, economice și culturale dintre *Orbis Romanus* și *Barbaricum*-ul est-carpatic. A susținut comunicări la reuniuni științifice interne și a elaborat câteva studii și articole publicate în periodice de specialitate din țară.